स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ध्येय

स्वत शिक्षण संस्था
सातारा

सद्गुरु

२०००-२००१

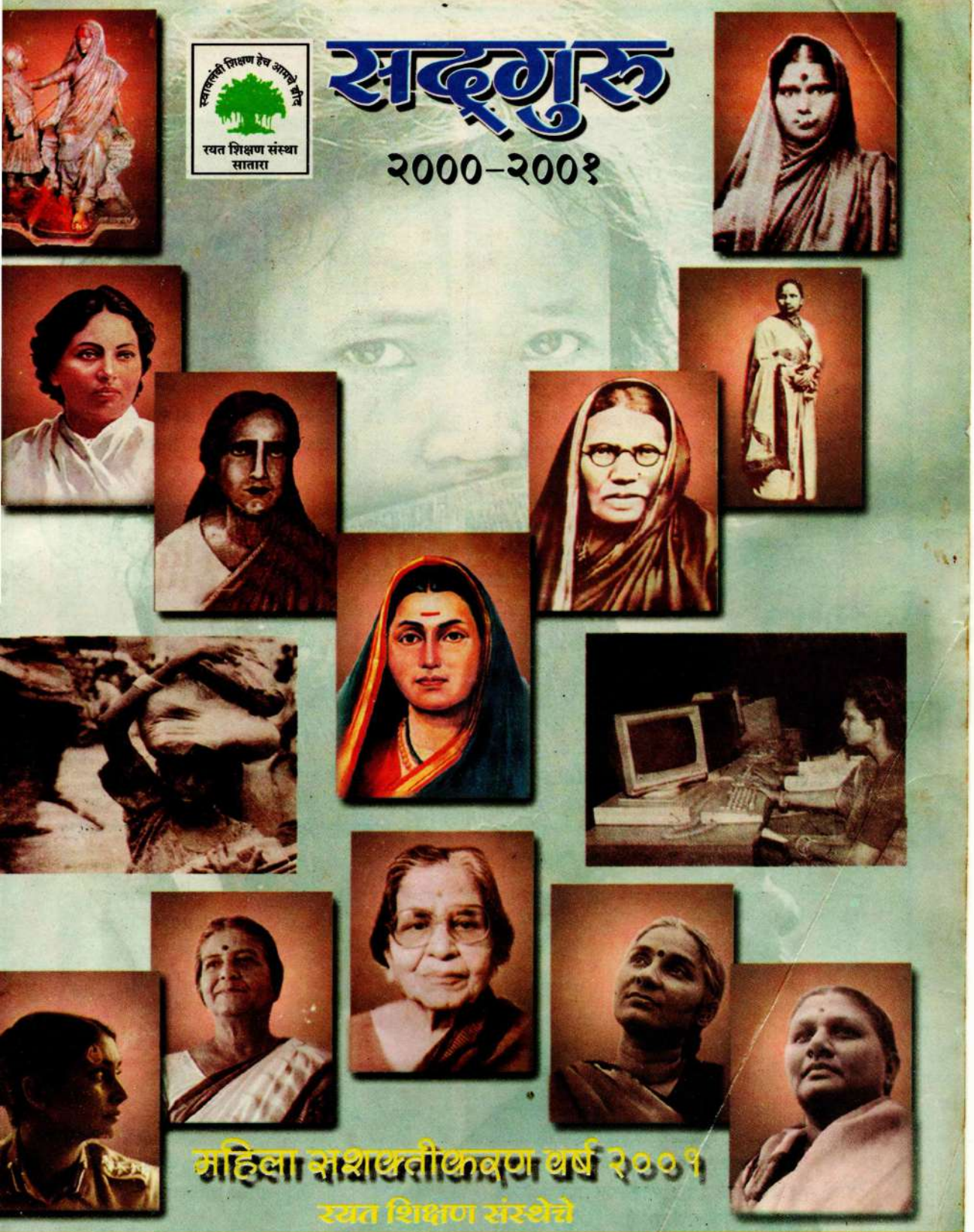

महिला सशक्तीकरण वर्ष २००१

स्वत शिक्षण संस्थेचे

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

१५ ऑगष्ट : स्वातंत्र्य दिनानिमित्त आयोजित सांस्कृतिक कार्यक्र

विजयी विश्व तिरंगा प्यारा । झंडा ऊँचा रहे हमारा ।
स्वातंत्र्य दिनानिमित्त राष्ट्रध्वजाला अभिवादन
करताना मा. प्राचार्य व राष्टीय छात्र सेनेचे कॅडेटस्

हिम्मत वतन से हमसे है । इज्जत वतनसे हमसे है ।
अस देश भक्तीपर गीत गाणारा हिम्मत शिंदे व त्याचे
कलामंडळातील साथीदार

पोषाखाच्या आतही असतो माणुसकीचा झरा ।
विविधतेतून एकतेचा संदेश मिळतो खरा ।
राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश मूकनाट्याच्या माध्यमातून
पोहचविणारे आमच्या कलामंडळाचे कलाकार

''सारे सारे गाऊया उनपावसाचे गाणे
उन्हाळा कधी जिव्हाळा कधी हसत खेळून पुढेच जाणे''
महाविद्यालयीन कलामंडळ मा. प्राचार्यांसमवेत

''वृक्ष वल्ली आम्हा सोयरे वनचरे !''
याची महती ओळखून वृक्षारोपन करतांना कनिष्ठ
विभागाचे उपप्राचार्य मा. बी. टी. जाधव
व ओ. एस. श्री. अरुण फासे

''यांच्याच कल्पकतेतून साकारला
'सद्गुरु' चा वार्षिकांक'

'स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ब्रीद' - कर्मवीर

रयत शिक्षण संस्थेचे,

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

सद्गुरु २०००-२००१

महिला सशक्तीकरण वर्ष २००१

प्राध्यापक डॉ. के. पी. माळी
प्रमुख संपादक

★ संपादक मंडळ ★

प्राचार्य डॉ. एस. डी. जाधव ..... अध्यक्ष

प्रा.डॉ. के. पी. माळी ..... प्रमुख संपादक

★ विभागीय संपादक ★

प्रा. सौ. शोभना रैनाक ..... मराठी विभाग

प्रा. राजेंद्र इंगोले ..... हिंदी विभाग

प्रा. सौ. इंदिरा शिंदे ..... इंग्रजी विभाग

प्रा. मानसिंग कदम

प्रा. वामन अवसरे ..... संस्कृत विभाग

प्रा. गणेश तारु ..... वाणिज्य व व्यवसाय विभाग

प्रा. राजेंद्र कुंभार ..... विज्ञान विभाग

प्रा. भीमराव पाटील

प्रा. राजेंद्र पाटील ..... ज्वलंत समस्या विभाग

प्रा. सौ. वंदना किशोर ..... कला दालन विभाग

प्रा. रामकृष्ण पानस्कर ..... छायाचित्र मांडणी

● सजावट व छायाचित्र मांडणी ●

प्रा. रामकृष्ण पानस्कर

प्रा. सौ. सुनीता यादव (सहाय्य)

● मुखपृष्ठ संकल्पना ●

प्रा. राजेंद्र कुंभार

श्री. अवधूत बिचकर

डिजीटल राम कॉपिअर, कराड

● रचना व मांडणी ●

कु. संगीता माळी

● मुद्रण ●

प्रिंट ओम ऑफसेट

२६९, ब/२, दौलतनगर, सातारा.

फोन नं. ३४०४९/३२०८२

● संगणक ●

टाईप इनोव्हेटर्स

१९५, सदाशिव पेठ, सातारा

फोन. ३४३७२

पद्भूषण डॉ. कर्मवीर भाऊराव पाटील

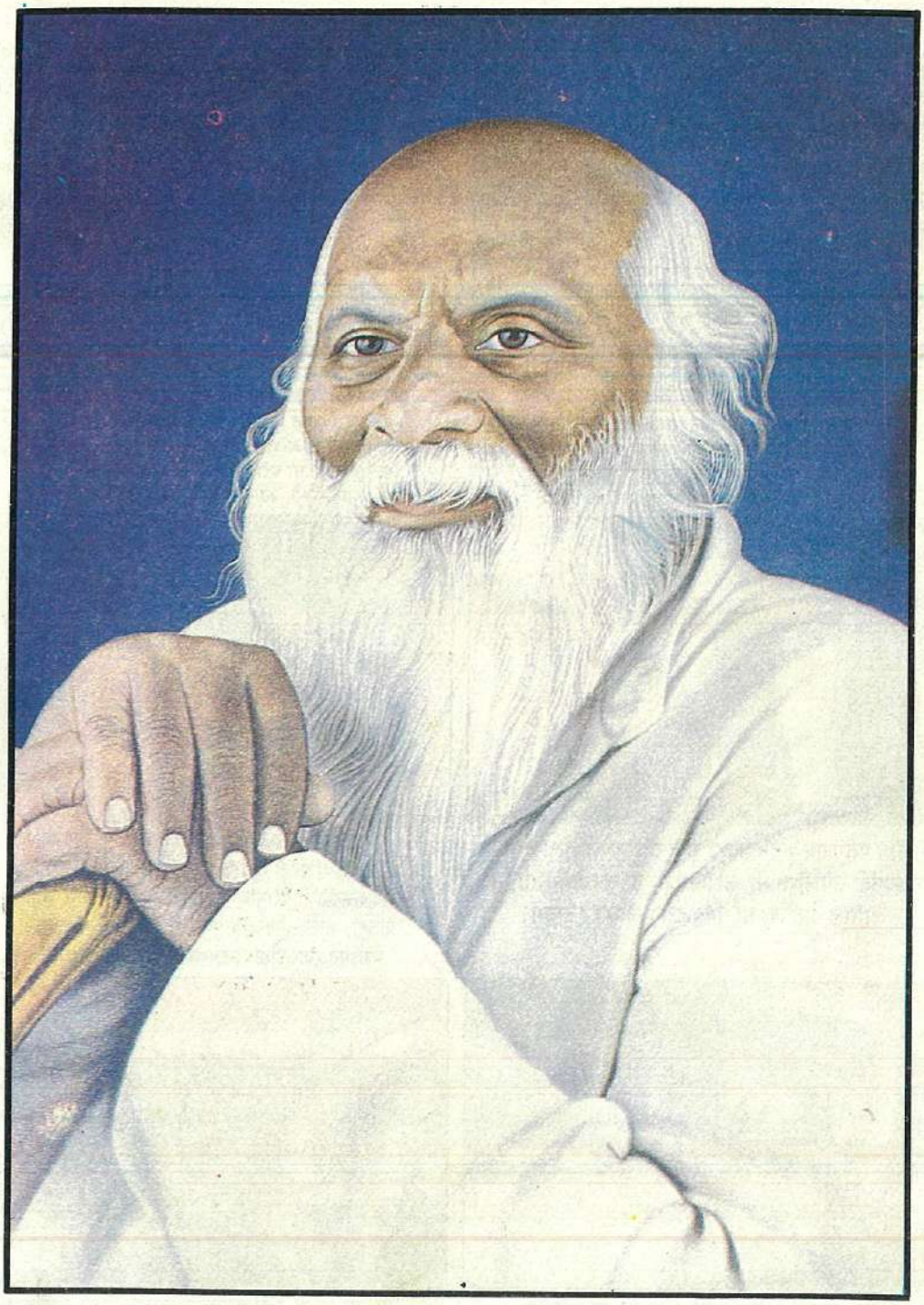

''या अंधारी दिशादिशांवर प्रकाश फेकित येसी
महानतेचा मानदंड तू, महाराष्ट्री अवतरसी ।''

स्व.अभिजीत पतंगराव कदम क्रिडा संकुल - कोनशिला समारंभ

श्रमसेवेचा उद्धाराचा मार्ग तुम्ही दाविला
कर्मवीरा लोकमानसी अढळ तुम्ही राहिला
जिद्द दांडगी जोमही जबरा आशावादही नवा
हाती दिधला तुम्ही आमच्या ज्ञानाचा हा दिवा
महाविद्यालयाच्या प्रांगणातील कर्मवीर पुतळ्यास पुष्पहार अर्पण
मा. मुख्यमंत्री, मा. उद्योगमंत्री मा. चेअरमनसो, मा. संघटक

''ज्ञान दिल्याने ज्ञान वाढते त्या ज्ञानाचे मंदीर हे ।
सत्य, शिवाहून सुंदर हे ।''
विज्ञान विभाग विस्तारीत इमारत
उद्घाटन सोहळा शुभहस्ते मा. एन.डी.पाटील साहेब
मा. मुख्यमंत्री मा.उद्योगमंत्री मा. खासदार श्रीनिवास
पाटील मा. आमदार बाळासाहेब पाटील

अभिजीत पतंगराव कदम क्रिडा संकुलाची कोनशिला बसवितांना
मा. मुख्यमंत्री उपस्थित मा. उद्योगमंत्री, मा. चेअरमनसो, मा. डॉ.
अनिल पाटील, मा. विठ्ठलराव जाधव (तात्या)

खुदी को कर बुलंद इतना के हर तहरीर से पहले
खुदा बंदेसे खुद पुछे बता तेरी रजा क्या है !
मा. विलासरावजी देशमुख, मुख्यमंत्री महाराष्ट्र राज्य यांचा कर्मवीर
प्रतिमा, शाल, श्रीफळ व पुष्पाहार देऊन गौरव करतांना मा.
चेअरमन व्यासपीठावर संस्थेचे सचिव मा. प्रतापराव माने

''अनंत आमुची ध्येयासक्ती । अनंत अन् आशा ।
या अस्मितेने जिद्दीने प्रयत्नांची पाऊलवाट विस्तीर्ण
करणारे एक बोलके व्यक्तिमत्व मा. पतंगरावजी कदम
(उद्योगमंत्री महाराष्ट्र राज्य) भाषण करतांना

या भव्य आणि दिव्य सोहळ्यास उपस्थित
असलेला अथांग जनसमुदाय

सद्गुरु गाडगे महाराज

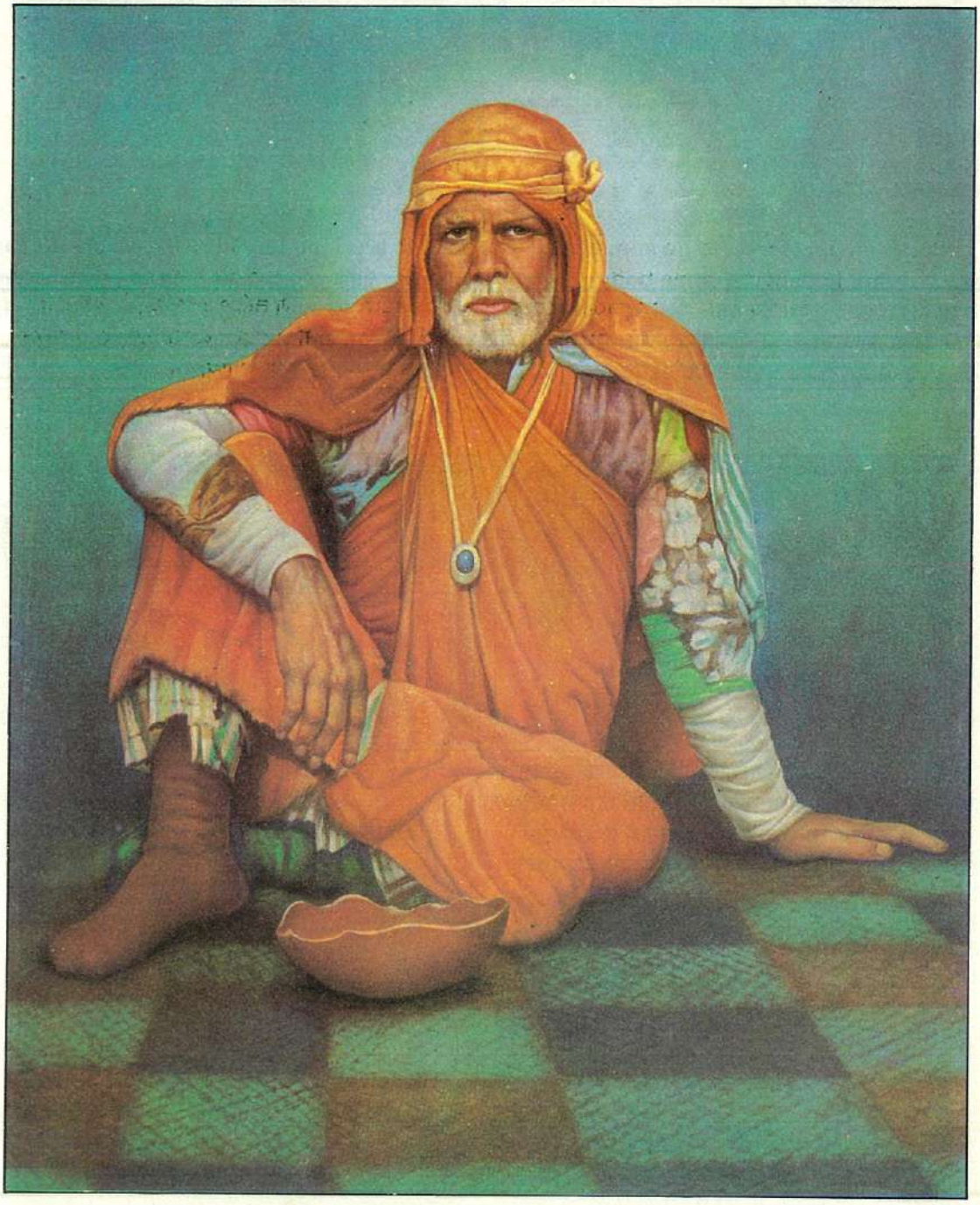

आकाशात चंद्रकोर । जसा उजळी अंधार ।
तसा गाडगेबाबांनी । केला जगाचा संसार
हाती घेऊनिया । स्वच्छ केल्या गाववाटा
मने स्वच्छ ठेवा बाप्पा । मंत्र सांगितला मोठा ।

'Youth an opprtunity to do something
and to become some body
असा विद्यार्थ्यांना संदेश देवून मा. विलासरावजी देशमुख
यांनी आपल्या सहज सुंदर पण अत्यंत प्रभावी
शब्द सुमनांच्या सुगंधाने सर्वांना मुग्ध केले

Do all th good you can, To all the people you can,
At all the time you can, As long as ever you can.
एका अभ्यासपुर्ण आणि तर्कशुद्ध भाषणाचा अविष्कार मा.
एन. डी. साहेबांनी घडविला व्यासपिठावर उपस्थित,
संघटक मा. आप्पासो पाटील

कर्मवीर जयंती सोहला

ते आले, त्यांनी पाहिले आणि त्यांनी जिंकले केवळ १५
वर्षाच्या आपल्या प्रशासनाच्या कारकिर्दित ज्यानी भरीव
कार्य केले असे आमच्या महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.
सदानंद जाधव प्रास्ताविक व पाहुण्यांचे स्वागत करतांना

फोडियले भांडार कॉलेजचा अहवाल
शोभना रैनाक । वाचनसे ॥
अहवाल वाचन करतांना समारंभ समितीच्या
अध्यक्षा प्रा.सौ.शोभना रैनाक

आमचे प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव यांना त्यांच्या
आजवरच्या कार्याची पावती मिळाली मा. राज्यपाल यांनी
शिवाजी विद्यापीठाच्या सिनेटवर त्यांची नियुक्ति केली.
त्याबद्दल महाविद्यालयाचे सेवक व विद्यार्थी यांचेमार्फत
त्यांचा सत्कार प्रमुख पाहुणे डॉ. नरेंद्र दाभोळकर

आमचे उपप्राचार्य एक तळमळीचे रयत सेवक
प्रा. सदाशिव फिसके यांची विद्यापीठाच्या
अभ्यासमंडळावर निवड झाली त्यांचा सत्कार
मा. प्रमुख पाहुण्यांच्या शुभहस्ते

संपादकीय.....

प्रिय रसिक,

प्रास्ताविक :

सन २०००-२००१ या शैक्षणिक वर्षातील 'सद्गुरु' नियतकालिकाचा वार्षिक अंक सर्वांगांनी बहरून आपले स्वागत करीत आहे. महाराष्ट्र शासन 'स्वच्छतेतून समृद्धीकडे' वाटचाल करीत स्त्रियांच्या सशक्तीकरणाकडे विशेष लक्ष पुरवित आहे. महाराष्ट्र शासनाचा हा विशेष दृष्टिकोण लक्षात घेऊन 'सद्गुरु' चा अंक सजविण्याचा नि समृद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे. तो 'सद्गुरु' चे विशेष कौतुक असलेल्या रसिक हितचिंतकांना खचितच आवडेल, असा विश्वास बाळगूनच अंकाचे अंतरंग आपणासमोर विनम्रपणे सादर करीत आहोत.

तीर्थरूप कर्मवीर अण्णा व संत शिरोमणी सद्गुरु गाडगेबाबा यांच्या प्रेरणेतून साकारलेले हे महाविद्यालय सन १९५४ पासून आजतागायत अनेक प्रतिभावंत, कर्तव्यपरायण, कर्तृत्वसंपन्न अशा प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनानुसार दिसामासांनी सुवर्णमहोत्सवी वर्षाकडे वाटचाल करीत आहे. याचा समाज जीवनाला वाहून घेतलेल्या प्रत्येकाला खचितच सार्थ अभिमान वाटेल.

महाविद्यालयात आज सुमारे ५००० विद्यार्थी-विद्यार्थिनी कला, विज्ञान व वाणिज्य अभ्यासक्रम पदवीपर्यंत तर कला शाखेत पदव्युत्तर स्तरावर मराठी, हिंदी, इंग्रजी, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, इतिहास, समाजशास्त्र व तत्त्वज्ञान या विषयांचे अध्यापन तसेच एम्.फिल (मराठी) चा अभ्यासक्रम व पीएच.डी (मराठी हिंदी व इंग्रजी) साठी मार्गदर्शन केले जाते. उच्च माध्य. स्तरावर व्यवसाय शिक्षणाची ही सोय आहे. विद्यार्थी जगतात रयत शिक्षण संस्थेचा हा वटवृक्ष आता कल्पवृक्ष ठरला असून 'सद्गुरु' कृपा म्हणून की काय या कॉलेजच्या रुपाने युग पुरुषांचा वरदहस्त सदैव पाठीशी घेऊन इथला सेवकवर्ग व विद्यार्थी आपल्या यशस्वी जीवनाचे धडे गिरवित आहेत.

आमचे प्राचार्य :

मा. प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव यांच्या प्रांजल, अनुभवसंपन्न, निगर्वी, मनमिळावू, प्रेमळ, स्थितप्रज्ञ, कर्तव्यतत्पर, संस्थानिष्ठ स्वभावाला कार्य क्षमतेची सोनेरी किनार 'सद्गुरु'च्या एकूण विश्वाला लाभल्याने कॉलेजची सर्वांगीण प्रगती नजरेत भरल्यावाचून रहात नाही.

आमचा स्टाफ :

प्राध्यापक, कार्यालयीन सेवकवर्ग, विद्यार्थी-वर्ग यांचा सुरेख संगम जणू कृष्णा-कोयनेच्या प्रीतिसंगमाचा मागोवा घेत आहे. प्राचार्यांचे कुशल मार्गदर्शन व चौफेर नजर कॉलेजच्या स्वच्छ, निर्मळ नि पारदर्शक अंतरंगाची साक्ष देते. त्यांच्या वैभवशाली नि विक्रमी कारकीर्दीस 'सद्गुरु' च्या हार्दिक शुभेच्छा !

आमचा प्राध्यापक वर्ग व्यासंगी, कर्तव्यदक्ष, अनुभवी, उपक्रमशील नि संशोधनात रस घेणारा आहे. तसेच एम्.फिल्., पीएच्.डी. चे मार्गदर्शक लेखक, कवी, कथासागर, समीक्षक, प्रवचनकार, वक्ते अशा विविध भूमिका यशस्वीपणे पार पाडत विद्यार्थी वर्गापुढे जणू 'सद्गुरु' चा खास संदेश देत आहेत. समाज जीवनाशी आमची नाळ घट्ट आहे. समाज-प्रबोधन, साहित्यसेवा, कराड-गौरव, फेलोशीप इ. नी स्टाफने वैभवाचा कळस गाठला आहे. वैभवाचे मानकरी खचितच अभिनंदनास सर्वार्थाने पात्र ठरले आहेत.

अंतरंग :

'सद्गुरु' चे अंतरंग विद्यार्थी-विद्यार्थिनींच्या विविध पैलूंचे दर्शन मनोहारी पद्धतीने घडविणारे आहे. आंतरविभागीय, विभागीय, राज्य स्तर, राष्ट्रीय स्तरांवर अनेक विद्यार्थी खिलाडू वृत्ती जोपासून 'यशवंत' ठरले आहेत. अभ्यास, कला, वक्तृत्व, निबंधलेखन, गीतगायन, रांगोळी, चित्रकला, पुष्परचना, मेहंदी यामध्ये विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद कौतुकास्पद ठरला आहे. या गुणी विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचा आम्हाला सार्थ अभिमान वाटतो. त्यांच्या बोलक्या छायाचित्रांनी अंतरंग खुलून आले आहे. ती बोलकी वाटतातच, पण बरेच काही सांगूनही जातात. त्या सर्वांचे मन:पूर्वक हार्दिक अभिनंदन !

जिमखाना :

आमचा जिमखाना विभाग चैतन्याचा जणू अखंड झराच वाटतो. प्रा. दत्ता रैनाक यांना दिवसाचे २४ तासस्सुद्धा कमीच पडतात. खेळाडूंचा सराव व त्यांचे अचूक मार्गदर्शन मैदानाबरील यशोदीप सतत तेवत ठेवतो. त्याना सहकार्य प्रा.

तुकाराम जाधव व प्रा. जितेंद्र गुजर यांचे लाभले आहे. या त्रिवेणीतून गुणवान व चारित्र्यसंपन्न खेळाडू तयार होत असतात. राज्यस्तरावरील विजेती सुवर्णकन्या कु. सीमा लाड हिने शासनाचा 'शिव-छत्रपती' पुरस्कार संपादन केला. तसेच आंतरविद्यापीठीय वेटलिफ्टिंग व पॉवर लिफ्टिंग स्पर्धेत प्रवेश केला. पी.डी.पाटील प्रतिष्ठानने 'कराड-गौरव पुरस्कार' तिला बहाल केला.धावपटू अतुल पाटील यास "Board of Sprots Award' देऊन विद्यापीठाने गौरव केला. तसेच दरमहा रु. ५००/- ची क्रीडा शिष्यवृत्ती देऊन सन्मानित केले. कंबाईन विद्यापीठीय स्पर्धेसाठीही त्याची निवड झाली. व्हॉलीबॉलपटू अमोल चव्हाणची अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठीय स्पर्धेसाठी निवड झाली. कु. मेघा पवारची ३००० मी. धावणेसाठी राष्ट्रीय स्तरावर निवड झाली. मैदानी स्पर्धेत कु. शुभांगी रैनाक, मनिषा सुपुगडे व लक्ष्मण जगधने यांची महाराष्ट्र राज्य मैदानी क्रीडा स्पर्धेसाठी निवड झाली. तसेच व्हॉलीबॉल, खो-खो इ. अन्य क्रीडा प्रकारांतही खेळाडूंची निवड झाली आहे. कु. शुभदा शिखरे राष्ट्रीय पातळीवर वेटलिफ्टिंग व कुस्ती स्पर्धेत दोन सुवर्णपदकांची मानकरी ठरली. कु. संजीवनी थोरात कोल्हापूर विभागातून एन्.सी.सी. तर्फे नवी दिल्ली येथे २६ जानेवारी - प्रजासत्ताकदिनीच्या संचलनास सहभागी झाली. कुस्तीगीरांनी तर 'कै. शामराम मुळीक फिरता चषक' सलग २५ वर्षापासून आपल्याकडे ठेवण्यात यश मिळविले; व फिरता चषक स्थिर करण्याचा करिश्मा या खेळाडूंनी करून दाखविला. कॅरम, बॉस्केटबॉल, कुस्ती, ज्युडो, टेबलटेनिस व बॅडमिंटन इ. स्पर्धांचे आयोजन करण्यात यश मिळाले. खेळाडूंची अखंड यशस्वी परंपरा म्हणजे आमच्या क्रीडाशिक्षकांच्या अथक परिश्रमाची पावतीच होय. गल्लीपासून दिल्लीपर्यंत कॉलेजची पताका अनेकांनी फडकाविली आहे.

वाङ्मय व वादविवाद मंडळ :

वाङ्मय व वादविवाद मंडळातर्फे कथाकथन, वक्तृत्व स्पर्धा, काव्यवाचनाचे कार्यक्रम सादर करून आस्वाद क्षमता वृद्धिंगत करण्यात आली. विद्यार्थ्यांत वाचनाची आवड, नवनवीन पुस्तकांची ओळख व्हावी म्हणून 'वाचा' (माहे सप्टेंबर ३००० पासून) नियतकालिक सुरु करुन वाचनालयात ठेवण्यात आले. त्यात प्रा.सौ.अर्चना साळुंखे-'एक होता कार्व्हर', प्रा. दादीराम साळुंखे-'झेंडुची फुले ' व 'इट इज ऑल्वेज पॉसिबल', प्रा. सौ. एम. व्ही. लाटकर - 'नवी वादळे ' अशी पुस्तकांची परीक्षणे प्रसिद्ध केली. ११वी विज्ञान मधील राहुल चव्हाण व सतीश पवार आणि ११वी वाणिज्य मधील - विशाल होवाळ या तिघांनी 'स्काय-मॅगेझीन-मिलेनियम-२००१' हस्तलिखित इंग्रजीतून तयार केले. अनेक विद्यार्थी-विद्यार्थीनी निबंध, वक्तृत्व स्पर्धेसाठी कॉलेज अंतर्गत व बाहेरील कॉलेजवर जाऊन 'यशवंत' ठरले. प्रा.सौ.वंदना किशोर व सहकारी यांनी घेतलेले परिश्रम स्तुत्य होत, सर्वांचे अभिनंदन !

बांधकाम :

गेले वर्षभर महाविद्यालयाच्या आवारात नवीन बांधकाम, दुरुस्ती, रंगकाम, पार्किंग, संलग्न रस्ते, खडीकरण, डांबरीकरण, कै. अभिजीत पतंगराव कदम क्रीडासंकुल इ. कामे सातत्याने पूर्णावस्थेत येत आहेत. प्रा. बी. जे. काळे व त्यांचे सहकारी प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनानुसार अथक परिश्रम घेत आहेत. त्यांच्याकडून महाविद्यालयाच्या अणू-रेणूंची दखल घेण्यात आली आहे. यावर्षी त्यांनी चिरा-चिरा घडविण्यात विशेष मजल मारली आहे. बोटॅनिकल गार्डन, साग-प्रकल्प व नवनवीन शोभेच्या झाडांचे वृक्षारोपण करुन राष्ट्रीय उत्सव साजरे केले. तीर्थरुप अण्णांच्या पुतळ्याभोवती फुलझाडे व विविध प्रकारची रोपे लावून सुशोभिकरण करण्यामध्ये डॉ.एस्.डी.संकपाळ व सहकारी यांनी खास वेळ दिला व लक्ष पुरविले.

समारंभ :

समारंभ समिती वर्षभर कार्यरत असते. विद्यार्थी जीवन संस्कारक्षम असते. त्यांना थोरा-मोठ्यांची चरित्र-ओळख व्हावी, त्यांच्या कार्याचा आढावा घेता यावा म्हणून जयंती, पुण्यतिथीचे कार्यक्रम आयोजित केले जातात ज्येष्ठ सामाजिक कार्यकर्त्या सिंधुताई सपकाळ यांनी 'मी वनवासी' या आत्मकथनाचा आस्वाद दिला. ९ सप्टेंबर २००० रोजी क्रीडा संकुलाचा कोनशिला समारंभ मा. मुख्यमंत्री नाम. विलासरावजी देशमुख यांच्या हस्ते पार पडला. या समारंभास संस्थेचे चेअरमन मा.डॉ.एन.डी.पाटील, संघटक मा. आप्पासो पाटील, व्यवस्थापन समिती सदस्य मा. ना. डॉ. पतंगराव कदम, मा.डॉ.अनिल पाटील, सचिव डॉ.पी.ए.माने, सहसचीव मा.विजयराव कसबेकर, खासदार श्रीनिवास पाटील, आमदार बाळासो पाटील, या सर्वांनी हार्दिक शुभेच्छा देऊन सदर क्रीडा संकुलातून आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे खेळाडू निर्माण व्हावेत म्हणून सदिच्छा व्यक्त केली. मा. मुख्यमंत्री विलासरावजी देशमुख यांनी मुख्यमंत्री निधीतून १० लाखाचा भरघोस निधी या कामासाठी जाहीर केला.

क्रीडा संकुल :

महाविद्यालयाच्या वैभवात भर पडली, ती 'अभिजीत पंतगराव कदम क्रीडा संकुलाच्या भव्य अशा उपक्रमामुळे. सुमारे एक हजार प्रेक्षक बसू शकतील, असे हे क्रीडा संकुल. त्यासाठी अंदाजे रु.८० लाखाचा खर्च अपेक्षित आहे. त्यातील सिंहाचा वाटा मा. डॉ. पतंगराव कदम यांनी देण्याचे मान्य केले आहे. त्याप्रमाणे प्रत्यक्ष काम सुरु होऊन पूर्णावस्थेकडे वाटचाल करीत आहे.क्रीडा संकुलाच्या माध्यमातून आमचे स्वप्न सत्य-सृष्टीत उतरल्याचा आम्हाला आनंद वाटतो. त्याबद्दल सन्माननीय मंत्री महोदयांचे मन:पूर्वक हार्दिक आभार, आम्ही सर्व सेवक, विद्यार्थी, हितचिंतक, यथाशक्ती आपले योगदान पूर्ण करीत आहोत.

कर्मवीर जयंती :

कर्मवीर जयंतीच्या निमित्ताने प्रमुख पाहुणे डॉ.नरेंद्र दाभोळकर व अध्यक्षस्थान वृक्षमित्र प्राचार्य प्र.आ.तथा आप्पासो पानवळ यांनी भूषविले. अनुक्रमे विज्ञाननिष्ठ दृष्टी व कृषी संस्कृतीची अद्ययावत जोपासना करण्याचे आवाहन करून कर्मवीर भाऊराव पाटील हे २०व्या शतकातील सामाजिक प्रबोधनाचे सर्वोत्तम शिल्पकार असल्याचे प्रतिपादन डॉ. दाभोळकर यांनी केले. तर वृक्षमित्र पानवळ सर म्हणाले, 'शिक्षणाच्या माध्यमातून समाज जीवनाच्या सर्व अंगांना स्पर्श करून ज्ञानगंगा झोपडीपर्यंत पोहोचविणारे महामानव म्हणजे कर्मवीर भाऊराव पाटील होत.' अत्यंत यथोचित शब्दात दोघांनी कर्मवीरांच्या कार्याचा गौरव केला. म. गांधी जयंती व लालबहादूर शास्त्री जयंती (२ ऑक्टोबर) निमित्ताने प्राचार्य बॅ.पी.जी.पाटील व प्राचार्या सौ. सुमतीबाई पाटील यांचे उद्बोधक मार्गदर्शन लाभले. सद्गुरु गाडगे महाराज पुण्यतिथीच्या निमित्ताने प्रा.डॉ.बाबुराव गुरव यांनी समाजवादी संत गाडगे महाराजांच्या कर्तृत्वाची आगळी-वेगळी ओळख करून दिली. दानशूर बंडो गोपाळा कदम तथा मुकादम तात्यांच्या जयंतीच्या निमित्ताने प्रा.सुमंत जगताप यांनी आपल्या ओघवत्या शैलीतून तात्यांचा जीवनपट सादर केला. कुलगुरु डॉ. द. ना. धनागरे यांनी स्नेह मेळाव्याच्या निमित्ताने 'उच्चशिक्षण-प्रश्न आणि आह्वाने' या विषयातून मार्गदर्शन केले. मा.सौ.रेश्मा कोरे यांनी बालिका दिना (३ जानेवारी २००१) निमित्त मार्गदर्शन केले. तर प्रा. संभाजीराव पाटील यांनी क्रीडा संकुलाच्या मदतीसाठी 'या मराठीच्या मंदिरी' हा ऑर्केस्ट्रा सादर केला. वर्षभरातील समारंभाचा हा प्रचंड व्याप, चेअरमन प्रा.सौ.शोभना रैनाक व समिती सदस्यांनी समर्थपणे सांभाळला. सर्वांचे अभिनंदन !

वसतीगृह :

कर्मवीर वसतीगृहातील सुमारे ८० विद्यार्थी दूर-दूर वरून येऊन शिक्षणाचा लाभ घेत आहेत. त्यांना बौद्धिक, शारीरिक व आर्थिक मार्गदर्शन केले जाते. आमचे रेक्टर प्रा.बी.एच.पाटील व त्यांचे सहकारी नेहमी पालक म्हणून त्यांच्याशी आपुलकीने वागतात.

सौ. सुमतीबाई पांडुरंग पाटील वसतीगृह म्हणजे विद्यार्थिनींना स्वत:चे माहेरच वाटावे, इतकी जिव्हाळ्याची वागणूक दिली जाते व तितकीच कडक शिस्त राखली जाते. बंदिस्त व आकर्षक अशा या वसतिगृहात सुमारे १८० विद्यार्थिनी खेड्यापाड्यातून, डोंगरदऱ्यातून येऊन निश्चिंतपणे शिक्षण घेत असतात. ३८ खोल्यांचा सुरेख परिसर सांस्कृतिक, शैक्षणिक व साहित्यिक उपक्रमांनी सदैव रमणीय वाटतो. 'होस्टेल डे' प्रसंगी डॉ.सौ.ऋजुता काकडे यांची प्रमुख उपस्थिती होती तर मा.सौ.मंगल रवीन्द्र पवार यांनी अध्यक्ष स्थान भूषविले. वसतीगृहात वेगवेगळ्या विषयांवर व्याख्याने आयोजित केली जातात. सौ.रश्मी कोरे 'कळी उमलताना', सौ.भारती मिणीयार 'आर्थिक बचत', प्रा.सौ.निर्मला घोरपडे - 'छंद जोपासना', सौ. सोनल भोसेकर - 'सौर ऊर्जेचा वापर : काळाची गरज' यांची व्याख्याने झाली. चालूवर्षी वसतिगृहात नव्याने बांधलेल्या व्यासपीठाचे उद्घाटन मा.विठ्ठलराव जाधव यांच्या उपस्थितीत व मा.ॲड.प्रकाश चव्हाण यांच्या हस्ते करण्यात आले. दि कराड अर्बन को-ऑप. बँक तर्फे ५० लिटर क्षमतेचा वॉटर कुलर भेट देण्यात आला. बँकेचे पदाधिकारी व सेवकांचे हार्दिक आभार ! प्रा.राजेंद्र इंगोले व रेक्टर सौ.नंदा इंगोले यांची पाखर रात्रंदिवस उपलब्ध असते.

कमवा व शिका :

प्रा.डॉ.एम्.एम्.पाटील 'कमवा आणि शिका योजने' तून विद्यार्थ्यांची अस्मिता व स्वाभिमान जतन करण्यासाठी गरजू मुलांना स्वावलंबनाचे धडे देत असतात, या योजनेचा फायदा विद्यार्थी - विद्यार्थिनी घेत असतात.

एन्.एस्.एस्. :

नव्या पिढीला समाज-जीवनाचा परिचय व्हावा म्हणून वरिष्ठ व कनिष्ठ स्तरावर राष्ट्रीय सेवा योजना राबवून विद्यार्थी

- विद्यार्थिनींचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद घेतला गेला. मा. रामदास जगताप (तहसिलदार, कराड) यांच्या हस्ते वार्षिक प्रकल्पांचे उद्घाटन व वृक्षारोपण झाले. दोन रक्तदान शिबीरे घेतली गेली. १०० स्वयंसेवकांनी भाग घेतला. त्यांनी शिक्षक दिनानिमित्त गुरुजनांचा श्रीफळ व पुष्प-गुच्छ देऊन सत्कार केला. विशेष श्रम-संस्कार शिबीर, मु. पो. नांदगाव, ता.कराड येथे यशस्वीरित्या पार पाडले. मा. गटविकास अधिकारी इंद्रजित देशमुख यांनी उद्घाटन केले, प्रकल्प अधिकारी प्रा.के.बी.नांगरे, प्रा.अवसरे व्ही.डी व त्यांचे सहकारी यांनी उत्तम सांघिक कार्य करून कार्यक्रम यशस्वी केले.

कनिष्ठ स्तरावरील सुमारे १०० स्वयंसेवकांचे विशेष श्रमसंस्कार शिबीर मु. पो. विरवडे, ता. कराड येथे प्रकल्प अधिकारी प्रा.टी.बी.चोरगे व त्यांचे सहकारी यांच्या उत्तम संयोजना खाली यशस्वीरित्या पार पडले.

लोकसंख्या शिक्षण विभाग :

चेअरमन प्रा. सौ. एम.एस.पवार यांनी प्रा.व्ही.टी.जाधव यांचे 'भारतीय लोकसंख्येची समस्या' या विषयावर व्याख्यान आयोजित करून विद्यार्थ्यांसाठी 'वाढती लोकसंख्या' या ज्वलंत प्रश्नावर सविस्तर चर्चा घडवून आणली.

प्रसिध्दी विभाग :

महाविद्यालयाच्या विविध उपक्रमांना विशेष प्रसिध्दी शैक्षणिक वर्षाच्या आरंभापासून अखेरपर्यंत ज्या त्या वेळी देऊन कॉलेजच्या अंतर्बाह्य घडामोडींचा चढता आलेख अधिक सुस्पष्ट करण्याचे कामी प्रा.एम.जी.कदम यांनी चेअरमन म्हणून तत्परता दाखविली. श्री.संजय पाटील व अन्य सहकारीही अतिशय दक्षतेने काम करीत राहिले. कॉलेजच्या वर्षभरातील विविध घटनांचा बातमी संग्रह ग्रंथपाल श्री.एस.एम.भोसले यांनी केला. परिसरातील सर्वच दैनिकांनी सार्थ प्रसिद्धी दिल्याबद्दल सर्व वार्ताहर व संपादकांचे आभार.

विद्यार्थी पालक योजना :

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी विद्यार्थी पालक योजना राबविली जाते. प्रत्येक प्राध्यापकाने ३० विद्यार्थ्यांचे पालकत्व स्वीकारून त्यांच्या वैयक्तिक अडचणींवर लक्ष ठेवून व्यक्तिगत विकासात सहाय्य केले. तो सुशिक्षित व सुसंस्कृत नागरिक व्हावा, म्हणून हा स्तुत्य उपक्रम घेतला जातो. चेअरमन प्रा.डी.एस.थोरात व सहकारी प्राध्यापकांनी विशेष प्रयत्न केले व लक्ष पुरविले. त्याचबरोबर विद्यार्थी कल्याण मंडळातर्फे होतकरु विद्यार्थ्यांना विविध प्रकारची शिष्यवृत्ती व आर्थिक मदत केली जाते. श्री.एन्.जी.भोसले चॅरिटेबल ट्रस्ट, पुणे यांचे तर्फे एकूण ६ विद्यार्थ्यांना चेअरमन प्रा.एस.एल.मोहिते यांनी प्रत्येकी रु. २००० शिष्यवृत्ती मिळवून दिली, या कामी सर्व सहकारी दक्ष राहिले.

प्रकल्प :

वनस्पती उद्यान व साग प्रकल्प समितीने ५० नवीन शोभेची झाडे व ३१५ सागाची लागवड केलेली आहे. प्रा.डॉ.एम.एम.पाटील हे चेअरमन म्हणून काम पाहतात.

सहल :

सहल विभागाने विद्यार्थ्यांसाठी पर्यटनाच्या निमित्ताने वेगवेगळ्या ठिकाणी सहली आयोजित करुन अभ्यास व जिज्ञासापूर्ती केली. भूगोल, प्राणिशास्त्र तसेच वनस्पतीशास्त्र विभागाने ५ वेगवेगळ्या ठिकाणी सहली काढल्या. चेअरमन प्रा.डॉ.पी.एस्.माने व त्यांचे सहकारी यांनी विशेष लक्ष घातले.

विज्ञान मंच :

महाराष्ट्र राज्य विज्ञान शिक्षण संस्था, रविनगर, नागपूर यांनी पुरस्कृत केलेले आमचे विज्ञान मंच केंद्र, सातारा जिल्ह्यामध्ये गेले १६ वर्षे कार्यरत आहे. ९वी तील ७०विद्यार्थी-विद्यार्थिनीची प्रवेश परीक्षा घेऊन मार्गदर्शन केले जाते. चेअरमन ज्येष्ठ प्रा.व्ही.डी.थोरात व त्यांचे सहकारी हे कार्यतत्पर राहिले. दि. ५ ते ११ नोव्हेंबर २००० अखेर झालेल्या शिबीरात विविध विषयांवर प्राध्यापकांची व्याख्याने झाली. राष्ट्रीय प्रज्ञाशोध परीक्षेची माहिती, प्रयोग, सहल, प्रश्नमंजूषा इ. कार्यक्रम राबविले. शिबीरार्थींना प्रमाणपत्रे वितरीत केली. सुट्टीत देखील विद्यार्थ्यांचा १००% प्रतिसाद मिळाला.

भित्ती-पत्रक :

विद्यार्थ्यांना बौद्धिक फुलोरा यावा म्हणून 'दिशा' भित्तीपत्रक वर्षभर कार्यरत असते. प्रा.सौ.एस.ई निकम यांनी चेअरमनपद अतिशय कौशल्यपूर्वक सांभाळले. सहकाऱ्यांची मदत घेऊन विशेषांक प्रकाशित केले. त्यात स्वातंत्र्यगीत,

शिक्षक दिन, कर्मवीर जयंती, म.गांधी जयंती, सद्गुरु गाडगे महाराज पुण्यतिथी, सावित्रीबाई फुले जयंती, प्रजासत्ताक दिनी 'स्त्री विशेषांक', आरोग्य विशेषांक' इ.९ अंक प्रकाशित करून उच्चांक केला. 'दिशा' अंकाने विद्यार्थ्यांना खऱ्या अर्थाने दिशा दिली.

मुक्त विद्यापीठ :

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक चे अभ्यासकेंद्र कॉलेजमध्ये सन १९९० पासून सुरु आहे. नोकरी व्यवसाय व गृहकर्तव्ये पार पाडीत असतानाच ज्ञानलालसापूर्ती करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना वर्षातून दोन वेळा प्रवेश दिला जातो. या केंद्रात बी.ए./बी.कॉम साठी प्रवेश घेता येतो. ती पदवी घेऊन नोकरी, बढती मिळू शकते. चालू वर्षी वर्गवार संख्या खालीलप्रमाणे आहे -

१) पूर्वतयारी शिक्षणक्रम	(जून-सप्टेंबर २०००)	९० विद्यार्थी
२) बी.ए./बी.कॉम	प्रथम वर्ष	१०२ विद्यार्थी
३) बी.ए./बी.कॉम	द्वितीय वर्ष	५८ विद्यार्थी
४) बी.ए./बी.कॉम	तृतीय वर्ष	३५ विद्यार्थी

या केंद्राचे संयोजक म्हणून प्रा.पंडितराव जाधव व त्यांचे सहकारी अतिशय तडफदारपणे उत्साहात मार्गदर्शन व संयोजन करीत असतात.हे केंद्र कॉलेजचे एक वेगळे वैभव वाटते.

एन्. सी. सी. :

राष्ट्रीय छात्रसेनेचे मेजर एच्.डी.पाटील हे १९ महाराष्ट्र बटालियन प्रमुख म्हणून काम पाहतात. दिल्ली, परभणी, कानपूर, चाळीसगाव, कोल्हापूर येथील कँपमधून विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाखाणण्याजोगा होता. वृक्षारोपण व विजय दिवस इ.कार्यक्रमांचे आयोजन केले. नेमबाजी स्पर्धेत कॉलेजला तृतीय क्रमांक, 'बी' व 'सी' सर्टिफिकेट १००% निकाल - ५४ विद्यार्थ्यांचा सहभाग होता. राष्ट्रीय कार्यक्रमात अतिशय शिस्तबद्धता पाळली जाते. त्याचबरोबर राष्ट्रीय छात्रसेना मुली, या विभागाच्या प्रमुख म्हणून कॅप्टन प्रा. सौ. मंगला पवार काम पाहतात. ५० मुलींना प्रशिक्षण, ड्रील, नेतृत्व विकास समाजसेवा, नागरी सुरक्षा, प्रथमोपचार, सिग्नल, नकाशावाचन इ. शिक्षण दिले जाते. टी.एस.सी. (दिल्ली), आर.डी.सी. (दिल्ली) व एन्.आय.सी. (मुंबई) ट्रेनिंग (उटी), कॅटरर्स (कोल्हापूर), प्रा.आर.डी.सी.(पुणे) येथील कॅपमध्ये मुलींचा सहभाग म्हणजे महाविद्यालयाची शान आहे. तसेच स्वातंत्र्यदिन, पल्सपोलिओ, शिवाजी विद्यापीठ स्तरावर नेमबाजी, प्रजासत्ताक दिन, 'बी' व 'सी' सर्टिफिकेट परीक्षेत विद्यार्थिनींनी यश संपादन केले.

स्टीअरिंग कमिटी :

वर्षभर कॉलेजमध्ये 'स्टीअरींग कमिटी' दक्ष राहाते. सर्व प्रकारच्या घडामोडीवर ही समिती लक्ष ठेवून शिस्त व शांतता राखण्याचा प्रयत्न करते.

कर्मवीर विद्या प्रबोधिनी :

या केंद्रातून ३१२ विद्यार्थी बसले. संस्थेच्या अपेक्षेप्रमाणे रयत प्रज्ञा शोध परीक्षा घेण्यात चेअरमन प्रा.व्ही.डी.अवसरे व सहकारी प्राध्यापकांनी यशस्वी भूमिका पार पाडली.

उपस्थिती :

वरिष्ठ व कनिष्ठ स्तरावर प्रत्येक वर्गाची उपस्थिती ठेवली जाते. त्याचे नियोजन प्रा.पी.आर.डांगे यांनी उत्तमरित्या पार पाडले.

कँटीन :

कॉलेजच्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींना विरंगुळा म्हणून कँटीनचा आधार घ्यावा लागतो. हे काम स्वतंत्रपणे प्रा.एस.एस.रणखांबे व त्यांचे सहकारी पाहतात. देखरेख ठेवून कँटीनचा दर्जा टिकविण्याचा प्रयत्न करतात. सायकल स्टँड कमिटीचे प्रमुख प्रा.आर.टी.पवार व सदस्य वर्षभर कटाक्षाने लक्ष पुरवितात.

स्वच्छता :

प्रत्येक वर्गात स्वच्छता, फर्निचर, स्वच्छता इ. साठी चेअरमन प्रा.ए.आर.मोकाशी व त्यांचे सहकारी सतत प्रयत्नशील असतात.

शिस्त :

शिस्त समितीचे चेअरमन प्रा.एस्.एम्.जाधव व सहकारी प्राध्यापक सतत जागरुक असतात. त्यामुळे कॉलेजमधील सर्व प्रकारची शिस्त सांभाळणे सोपे होते.

शैक्षणिक समवाय :

'शैक्षणिक समवाय समिती' समन्वयक म्हणून प्रा.पी.आर.आर्डे यांनी काम पाहिले. 'प्राध्यापक प्रबोधिनी' तर्फे त्यांनी ५ महत्त्वपूर्ण व्याख्यानांचे आयोजन केले त्याचे मानकरी आहेत, प्राचार्य डिसोझा - 'शिक्षण क्षेत्रातील बदलती आव्हाने', प्रा. राजेंद्र कुंभार- 'महाराष्ट्रातील बहुजनांची गुलामगिरी', प्रा.पी.आर.आर्डे - 'शिक्षणात साशंकता दृष्टिकोणाचे महत्त्व' व 'भावनिक बुद्धिमत्ता' तसेच २१व्या शतकातील 'जैविक तंत्रज्ञान' विषयावर एक परिसंवाद आयोजित करण्यात आला. असे वक्ते-असे श्रोते! अशी सुरेख रंगत आली.

प्लॅनिंग फोरम :

प्लॅनिंग फोरमचे चेअरमन प्रा.एस्.एस्.मदने व सहकारी यांनी यशस्वीपणे काम पाहिले.

विद्यार्थी संसद :

कॉलेजच्या विद्यार्थी संसदेची निवडणूक अतिशय शिस्त व संयम पाळून पार पडली. चेअरमन उपप्राचार्य प्रा.एस.एस.फिसके व अन्य सहकारी यांनी उत्तम नियोजन केले.

परीक्षा :

कॉलेजमधील परीक्षा विभाग हा सतत कार्यक्षम असतो. त्यामुळे पूर्वपरीक्षा व विविध चाचणी परीक्षा अतिशय मोकळ्या वातावरणात पार पडल्या. चेअरमन प्रा.डी.व्ही.पाटील व अन्य सहकारी यांनी उत्तम नियोजन केले.

विद्यार्थिनी कल्याण समिती :

'विद्यार्थिनी कल्याण समिती' चेअरमन प्रा.सौ.आय.एस्.शिंदे व अन्य सहकारी प्राध्यापिकांनी विशेष लक्ष पुरविले.

ध्वनी-संयोजन व प्रकाश योजना :

'ध्वनी-संयोजन व प्रकाश योजना' चेअरमन, प्रा.एम्.आर.शिंदे व अन्य प्राध्यापक यांनी महाविद्यालयात वर्षभर चालणाऱ्या विविध कार्यक्रमाची व्यवस्था चोख ठेवली.

शिष्यवृत्ती व आर्थिक सहाय्य :

'शिष्यवृत्ती व आर्थिक सहाय्य समितीचे प्रमुख प्रा.व्ही.डी.अवसरे व सहकारी प्राध्यापकांनी विद्यार्थ्यांना उत्तम मार्गदर्शन केले.

स्टाफ वेलफेअर कमिटी :

स्टाफ वेलफेअर कमिटीचे चेअरमन, प्रा.डॉ.बी.डी.पाटील व प्राध्यापक मित्रामध्ये शांतता, जिव्हाळा, आपुलकी ठेवण्यात यशस्वी ठरले.

वेळापत्रक :

महाविद्यालयाच्या वेळापत्रक समितीचे चेअरमन प्रा.डॉ.एस.पी.थोरात व सहकारी प्राध्यापकांनी व्यक्तिगत लक्ष पुरवून वेळापत्रक निर्दोषपणे राबविण्यासाठी परिश्रम घेतले.

वहातुक :

मुळातच कॉलेजची विद्यार्थी संख्या भरपूर असल्याने वाहतुकीची केव्हा, कुठे अडचण निर्माण होईल, हे सांगता येत नाही. तरी देखील कराड बसस्थानकाच्या सौजन्याने वाहतूक समितीचे चेअरमन डॉ. एस्.एस्.पवार व सहकारी प्राध्यापकांनी विशेष कष्ट घेतले.

अभिनंदनीय निवड :

राज्यपाल डॉ.पी.सी.अलेक्झांडर यांनी शिवाजी विद्यापीठाच्या विद्वत सभेवर सन्माननीय सदस्य म्हणून आमचे प्राचार्य डॉ.एस्.डी.जाधव यांची खास नियुक्ती केली. त्याबद्दल आम्हा सर्वांना खचितच सार्थ अभिमान वाटतो. तसेच मच्छिंद्र सकटे यांची शाहीर आण्णाभाऊ साठे मागासवर्गीय विकास महामंडळावर अध्यक्षपदी निवड झाली, त्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन ! प्रा. राजेंद्र कुंभार यांचा 'कराड-गौरव' पुरस्कार देऊन सन्मान करण्यात आला.

अभ्यास मंडळ :

बौद्धिक व शारीरिक पातळीवर तरुणांची कार्यक्षमता लक्षात घेऊन त्यांना योग्य दिशेने मार्गदर्शन तर पालकत्वाच्या भूमिकेतून विद्यार्थ्यांना आपुलकीची वागणूक देऊन त्यांच्या गुणाची कदर केली जाते. 'गुणी गुणीं वेत्ति' ...ी शिक्षकच गुणवानांची कदर करतो. शिवाजी विद्यापीठाच्या विविध अभ्यास मंडळांवर पुढील प्राध्यापकांची निवड करण्यात आली. प्रा. प्रकाश माने (चेअरमन, प्राणीशास्त्र) प्रा.सौ.मंगला पवार (अर्थशास्त्र), प्रा.डॉ.एस्.डी संकपाळ (वनस्पतीशास्त्र), प्रा.एम.ई.किशोर (सूक्ष्म जीवशास्त्र), प्रा.व्ही.डी.अवसरे (संस्कृत) व उपप्राचार्य एस्.एस्.फिसके (अर्धमागधी) या सर्वांची निवड म्हणजे कॉलेजचा मानबिंदूच होय.

युवा महोत्सव :

कॉलेजने जिल्हास्तरीय युवा महोत्सवात समूहगीत स्पर्धेत प्रथम क्रमांक संपादन केला. मध्यवर्ती युवा महोत्सवात तृतीय, श्री.रोहीत चव्हाणने एकपात्री प्रयोगात द्वितीय क्रमांक तर गणेश जाधवने कातरकाम (कोलाज) मध्ये द्वितीय क्रमांक मिळविला.

सेवा निवृत्ती :

या वर्षी महाविद्यालयातील दोन जेष्ठ प्राध्यापक आपल्या प्रदीर्घ सेवेतून सेवानिवृत्त झाले. प्रा. बी. पी. पाटील (मराठी) व डॉ. जी. एस. पाकले (इंग्रजी) यांना हार्दिक शुभेच्छा ! त्यांचे भावी जीवन सुख-समृध्दीचे जावो, त्यांना दीर्घायुरारोग्य लाभो, हीच सदिच्छा ! सद्गुरु स्नेह संवर्धन समितीचे चेअरमन प्रा.डी.बी.रैनाक यांनी भावपूर्ण निरोपासाठी उत्तम संयोजन केले.

ग्रंथालय :

ग्रंथालय हे तर आमच्या शैक्षणिक संकुलाचे सार-सर्वस्व ! महाविद्यालयाचे भूषण ! प्रत्येकाचे नाते जडलेले, अनेक विषयावरील संदर्भ ग्रंथांनी ग्रंथालय सदैव सुसज्ज असते. दरवर्षी नव-नवीन नि आवश्यक ग्रंथांची भर पडत असते. बुक-बँक, मोफत पुस्तकवाटप योजना, अभ्यासिका, सद्गुरु प्रकल्प इ. उपक्रम राबविले जातात. सुमारे ८० नियतकालिके व १७ दैनिके मागविली जातात. एक लाख ग्रंथराज ज्ञानामृताचा शिडकावा करीत आहेत. प्रा. डॉ. ए. बी. जगदाळे व त्यांचे सहकारी यांचे अचूक मार्गदर्शन लाभते. अनुभवी ग्रंथपाल श्री. एस. एन. भोसले, सहकारी श्री. ए. जी. केदार व अन्य सेवक ग्रंथालयाची शान टिकवून आहेत.

थोरा-मोठ्यांच्या भेटी :

रयत शिक्षण संस्थेचे चेअरमन मा. डॉ. एन. डी. पाटील, सचिव, सह-सचिव, स्थानिक सल्लागार समिती चे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सदस्य इ. चे सातत्याने मार्गदर्शन लाभले. कराड नगरपालिकेचे नगराध्यक्ष मा. श्री. जयवंतराव जाधव, उपनगराध्यक्ष मा. श्री. दिपक बेलवणकर यांचे सहकार्य लाभले. ॲड. रविंद्र पवार, विलासराव-पाटील (बापू), ॲड. सदानंद चिंगळे, विठ्ठलराव जाधव यांचे मार्गदर्शन लाभले. तसेच कराड परिसरातील विविध संस्था, साखर कारखाने, नगरपालिका, पंचायत समिती, सहकारी संस्थांचे पदाधिकारी, दानशूर प्रतिष्ठित नागरिक, तसेच हित-चिंतक यांचे सदैव सहकार्य लाभले. अनेकविध क्षेत्रातील मान्यवरांनी भेटी दिल्याने 'सद्गुरु'च्या चरण-स्पर्शाने पुनित झालेल्या या प्रांगणाला अधिकच वैभव प्राप्त झाले.

अनेक हितचिंतकांनी भेटी नंतर शाखेची प्रगती पाहून प्रशंसोद्गार काढले. या सर्वांबद्दल आम्हाला कृतकृत्यता वाटते. थोर देणगीदार स्थानिक व्यवस्थापक समिती सदस्य माननीय जीतेंद्रसिंग गडोख यांनी सुमारे रु. ३ लाख खर्च

करुन महाविद्यालयातील 'अप्रोच रोड'चे डांबरीकरण करुन दिले आहे, त्याबद्दल महाविद्यालयातर्फे त्यांचे मन:पूर्वक हार्दिक आभार ! देणगीदारांच्या या औदार्यामुळे व त्यांची कृपादृष्टी लाभल्याने 'सद्गुरु' चा परिसर गजबजलेला पण शांत नि आल्हाददायक वाटतो.

अंकाविषयी थोडेसे..... :

या अंकामध्ये रयत शिक्षण संस्थेचे विविध उपक्रम सातत्याने वर्षभर चाललेले असतात. त्यांचा संक्षिप्त अहवाल दिलेला आहे. सोबत मा.चेअरमन, प्रा.डॉ.एन्.डी.पाटील यांचा सद्यस्थितीवर आधारित 'महाराष्ट्रातील शैक्षणिक आव्हान' या ज्वलन्त विषयावरील लेखामुळे 'सद्गुरु' अंकाला एक आगळे-वेगळे परिमाण प्राप्त झाले आहे. संस्थेचे हार्दिक आभार !

'सद्गुरु' नियतकालिकाची एक स्वतंत्र प्रतिमा आहे. गतवर्षीच्या विज्ञान व माहिती तंत्रज्ञान विशेषांकाचे विविध पातळीवर स्वागत झाले. प्रा.आर.आर.कुंभार व प्रा.आर.बी.पाटील यांच्या यशस्वी मार्गदर्शनानुसार प्रकल्प रुपाने लिहिलेल्या लेखांना विद्यापीठ नियतकालिक स्पर्धेमध्ये पुरस्कार प्राप्त झाले. त्यात १३ विद्यार्थ्यांनी रोख बक्षीसे व प्रमाणपत्रे संपादन केली. प्रमुख संपादक डॉ. शिवाजीराव निकम व सर्व संपादक सदस्यांचे मन:पूर्वक अभिनंदन !

सन २०००-२००१ चे 'सद्गुरु' नियतकालिक अनेकांच्या परिश्रमातून आपणासमोर प्रस्तुत करीत असता विशेष धन्यता वाटते. मा. प्राचार्यांच्या निश्चल व प्रगाढ विश्वासाला आलेला हा फुलोरा रसिकांच्या हाती सोपवताना संपादक म्हणून एक विशेष आत्मिक समाधान वाटते. त्यांच्या आत्मियतेमुळे अंक संपादनाचे शिव-धनुष्य मला पेलता आले. त्यांचे मन:पूर्वक आभार !

मुखपृष्ठ :

माननीय प्राचार्यांच्या प्रेरणेतून व प्रा. राजेंद्र कुंभार यांच्या कल्पकतेतून मुखपृष्ठ आकारास आले. कु.संगीता माळी यांच्या सुरेख नि आकर्षक मांडणीतून समाज-परिवर्तनातील स्त्रियांच्या स-शक्तीकरणासाठी ज्यांनी आपला सहभाग उचलला व 'स्त्री-शक्ति' चा उत्कट व प्रत्यक्ष आविष्कार घडविला, त्यांची श्रेय चित्रमालिका जणू 'स्त्री-शक्ति'चा साक्षात्कारच मुखपृष्ठावर व्यक्त करीत आहे.

''तू सुध्दा आहेस पुरुषा-इतकीच महत्त्वाची
हे एकदा साऱ्या जगाला दे सिध्द करुन....''

हे सिध्द करणाऱ्या महिलांमध्ये वरच्या बाजूस स्वातंत्र्याची उर्मी जागवणाऱ्या जिजाऊ व ज्ञान-ज्योत तेवत ठेवण्यासाठी स्वत:चे मंगळसूत्र सुध्दा गहाण ठेवणाऱ्या लक्ष्मीबाई पाटील उर्फ वहिनी, मध्यभागी तमाम स्त्री-जातीला ललामभूत ठरलेल्या क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले, त्यांच्या वरील डाव्या बाजूला त्यांच्या शिष्या व जगातील पहिली स्त्री-वादी ले.ताराबाई शिंदे, तर उजवीकडे मराठी सारस्वतांचे अनघड लेणे बहिणाबाई चौधरी, त्यांच्या वरील बाजूस जगप्रसिध्द विदुषी पं.रमाबाई व महाराष्ट्रातील पहिल्या स्त्री-डॉक्टर आनंदीबाई जोशी आहेत.

खालच्या भागात शीर्षस्थानी आदिवासींना हाक देणाऱ्या गोदावरी परुळेकर, त्यानंतर आहेत मुंबई हादरवून सोडणाऱ्या मृणाल गोरे, त्यांच्या खाली साताऱ्यातील सामर्थ्यशाली पोलीस प्रमुख मीरा बोरवणकर, उजव्या बाजूस नर्मदा आंदोलनाच्या प्रवर्तक मेधा पाटकर, त्याखाली आहेत शिडाच्या होडीतून पृथ्वीप्रदक्षिणा करणाऱ्या र.शि.संस्थेच्या विद्यार्थिनी (ऐतवडे बु॥), उज्ज्वला पाटील. मध्यावर दोन्ही बाजूस शिक्षण संधीतून आत्मविश्वासाने संगणक हाताळणारी मुलगी तर या उलट शिक्षणास वंचित असेलली ओझी वाहणारी मुलगी.

महिला सशक्तीकरणातून दोन ध्रुवातील दरी संपवूनच २१ व्या शतकाला सामोरे जायचे आहे. या मुखपृष्ठाच्या पार्श्वभूमीवर रात्रीच्या गर्भातून एक बालिका उराशी दुर्दम्य आशा बाळगून मनुष्य जातीचा अंतर्वेध घेत आहे.

विविध लेख :

मराठी, हिंदी, इंग्रजी, संस्कृत, वाणिज्य व व्यवसाय-शिक्षण, विज्ञान व ज्वलंत समस्या विभागाच्या संबंधित संपादकांनी कष्ट घेतले व अचूक मार्गदर्शन करुन सद्य स्थितीवर आधारित सर्व विभाग अर्थपूर्ण केले. एक सामाजिक

बांधिलकी म्हणून समाजाला भेडसावणाऱ्या प्रश्नांचे स्वरुप सविस्तरपणे गद्य-पद्य स्वरुपात, प्रकल्परुपाने होतकरु विद्यार्थ्यांकडून करवून घेतले. त्यामुळे आशयाच्या दृष्टीने अंक दर्जेदार झाला आहे.

छायाचित्र मांडणी व सजावट

अंतरंगाला देखणे रुप लाभले ते आर्ट-पेपर्सच्या आकर्षक व कलात्मक अशा उत्कृष्ट मांडणीतून सजविण्यात आल्यामुळे. या कामी अनुभवी प्रा.रामकृष्ण पानस्कर यांनी खूप रस घेतला.त्यांना सहकार्य मिळाले प्रा.सौ.सुनिता यादव यांचे. संबंधित सर्व विभाग-प्रमुख संपादक मंडळातील आपापली भूमिका यशस्वी करु शकले. त्याबद्दल सर्वांचे मन:पूर्वक आभार ! प्रा.दादीराम साळुंखे यांचे सतत सहकार्य मिळाले, छायाचित्रांचे संकलन श्री.उत्तम काकडे यांनी केले.त्यांचे आभार !

कला-दालन :

प्रा.सौ.वंदना किशोर यांच्या कल्पकतेला मिळालेली कलाकार, विद्यार्थी-विद्यार्थिनींची सुरेख साथ यांमुळे 'कलादालन' हे विशेष लक्षवेधक ठरले आहे !

मुद्रक :

'आशया' ला उत्कृष्ट अभिव्यक्ती मिळाली ती केवळ अंकावरील उत्तम मुद्रण संस्कारामुळे. प्रिंट ओम ऑफसेट, सातारा चे श्री. संदेश शहा व त्यांचे सर्व सहकारी यांच्या संघ शक्तीचे उत्तम सहकार्य मिळाले. मुद्रण कलेतील त्यांच्या यशस्वी कामगिरीबद्दल अभिनंदन शुभेच्छा, सहकार्याबद्दल आभार !

कार्यालयीन सेवक :

महाविद्यालयात सतत विविध उपक्रमातून भरगच कार्यक्रम सादर होत असतात. ते पार पाडत असताना शिक्षकेतर सेवकांचा मोलाचा वाटा आहे. अधिक्षक श्री. अरुण फासे, लेखपाल श्री. विजय निकम, यांच्याबरोबरच होतकरु नि सेवाभावी शिक्षकेतर सेवक वर्ग सदैव तत्पर असतो.

शुभेच्छा व आभार :

महाविद्यालयातून संस्थेच्या अन्य शाखांत बदलून गेलेले, महाविद्यालयात बदली होवून आलेले सेवक खचितच आभारास व स्वागतास पात्र आहेत. काही प्राध्यापक फेलोशीप घेऊन उच्च शिक्षणासाठी अन्यत्र गेलेले आहेत, त्यांना हार्दिक शुभेच्छा ! पदव्युत्तर वर्गाच्या अध्यापनासाठी विविध महाविद्यालयातून येणाऱ्या प्राध्यापकांचे आभार !

सर्वांच्या सदिच्छा,शुभेच्छा घेऊन 'सद्गुरु' आपल्या कौतुकासाठी सामोरा येत आहे.हा अंक निश्चितपणे रसिकांच्या हाती सुखेनैव विनम्रपणे सादर प्रस्तुत करीत आहोत.'सद्गुरु' ला आपला जिव्हाळा वाटतो,तो अधिक वृध्दिंगत व्हावा,धन्यवाद !

जय कर्मवीर ! जय महाराष्ट्र !! जय हिंद !!!

प्रा. डॉ. के. पी. माळी
प्रमुख संपादक.

हार्दिक श्रध्दांजली

''शस्त्र-संधी'' च्या काळात ही शहीद झालेल्या जवानांना व अतिरेक्यांच्या अततायी अत्याचाराला बळी पडलेल्या काश्मिरी नागरिकांना; तसेच गुजरातच्या भीषण भूकंपात अनेकजण धरती-मातेच्या कुशीत कायमचे विसावले. त्या सर्व निष्पाप, निरपराध ज्ञात-अज्ञातांना 'सद्गुरु' परिवाराची भावपूर्ण श्रध्दांजली !

त्यांच्या कुटुंबियांच्या दु:खात महाविद्यालयाचे प्राचार्य,प्राध्यापक,कर्मचारी व विद्यार्थी-विद्यार्थिनी सहभागी आहोत. परमेश्वर त्यांच्या आत्म्यास चिर-शांती व सद्गती देवो ! तसेच दिवंगत अशा थोर-समाजसेवक, थोर-शास्त्रज्ञ, साहित्यिक, राजकीय नेते, संस्था हितचिंतक इत्यादींना सद्गुरु परिवाराची भावपूर्ण हार्दिक श्रध्दांजली !

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

स्थानिक व्यवस्थापन समिती

१.	मा. डॉ. पतंगराव कदम	अध्यक्ष
२.	मा. सचिव, रयत शिक्षण संस्था, सातारा	सभासद
३.	मा. ॲड. रविंद्र केशवराव पवार	सभासद
४.	मा. विठ्ठलरव रघुनाथराव जाधव	सभासद
५.	मा. जितेंद्रसिंग संतोखसिंग गडोख	सभासद
६.	मा. प्रा. एस. एम. जगताप (प्राध्यापक प्रतिनिधी)	सभासद
७.	मा. प्रा. सौ. एम. एस. पवार (प्राध्यापक प्रतिनिधी)	सभासद
८.	मा. प्रा. एस. एस. रणखांबे (प्राध्यापक प्रतिनिधी)	सभासद
९.	मा. श्री. ए. आर. यादव (शिक्षकेतर प्रतिनिधी)	सभासद
१०.	मा. प्राचार्य, स. गा. म. कॉलेज, कराड	सेक्रेटरी

स्कूल कमिटी (ज्युनिअर कॉलेज)

१.	मा. इन्स्पेक्टर, र. शि. संस्था, मध्य विभाग, सातारा	चेअरमन
२.	मा. ॲड. रविंद्र केशवराव पवार	सभासद
३.	मा. विलासराव गोविंदराव पाटील	सभासद
४.	मा. ॲड. एस. एन. चिंगळे	सभासद
५.	मा. बी. टी. जाधव (शिक्षक प्रतिनिधी)	सभासद
६.	मा. ए. एस. पाटील (शिक्षकेतर सेवक प्रतिनिधी)	सभासद
७.	मा. शाखा प्रमुख, सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड	सेक्रेटरी

संस्थेचे आधारवड !!!

मा.डॉ.एन्.डी.पाटील
चेअरमन

मा.शरदश्चंद्रजी पवार
अध्यक्ष

मा.आप्पासो.पाटील
संघटक

स्यत शिक्षण संस्था, सातारा

मनोमनी हा ध्यास घेतला,
नव्या पिढीचा वाली ठरला !

मा.डॉ.पतंगरावजी कदम
उद्योगमंत्री, महाराष्ट्र सरकार

कर्मवीर जयंती समारंभ - सन्मान ! निवड ! सत्कार !!

आमचे येथील प्राध्यापक श्री. मच्छिंद्र सकटे यांची अण्णाभाऊसाठे विकास महामंडळ अध्यक्ष म्हणून राज्यशासनातर्फे नियुक्ति करण्यात आली त्यांना राज्यमंत्रीपदाचा दर्जा देण्यात आला ही आमच्या अभिमानाची गोष्ट त्यांचा हृदय सत्कार मा. प्रमुख पाहुणे यांचे शुभहस्ते

'सुरतसे कीरत बडी बिन पंख उड जाऽय ।
सुरती तो जाती रही कीरती कबू न जाऽय
तसेच त्यांना यंदा कराड भूषण पुरस्काराने पी.डी. पाटील प्रतिष्ठानातर्फे सन्मानित करण्यात आले त्यांच्या या विशेष उपलब्धी बद्दल त्यांचा हृदय सत्कार समारंभाचे अध्यक्ष वृक्षमित्र मा. प्र. आ. तथा आप्पासाहेब पानवळ यांचे शुभहस्ते

आमच्या महाविद्यालयातील हुरन्नरी व्यक्तिमत्व, प्राणिशास्त्र विभागप्रमुख डॉ. पी.एस.माने यांची प्राणिशास्त्र अभ्यास मंडळाच्या चेअरमन पदी सन्माननीय निवड झाली त्याबद्दल त्यांचा सत्कार मा. प्रमुख पाहुणे यांचे शुभहस्ते

आमचे येथील गणित विभागाचे प्राध्यापक आणि एक कष्टाळू व्यक्तिमत्व प्रा. डॉ. एस. पी. थोरात यांनी रेवा (मध्यप्रदेश) येथील राष्ट्रीय पातळीवरील व गणित परिषदेत शोधनिबंध सादर केला त्याबद्दल मा. अध्यक्ष कौतुक करतांना

वनस्पतीशास्त्र विभागाचे जेष्ठ प्राध्यापक डॉ. सुरेश संकपाळ यांची विद्यापीठाच्या अभ्यास मंडळावर निवड झाली त्यांचा सत्कार मा. अध्यक्षांचे शुभहस्ते

सुक्ष्मजीवशास्त्र विभागाचे प्रमुख प्रा. ईश्वर किशोर यांची विद्यापीठ मंडळावर निवड झाली त्याबद्दल त्यांचा गौरव मा. अध्यक्षांचे शुभहस्ते

कर्मवीर जयंती सोहळा

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख प्रा.सौ. मंगला पवार यांची विद्यापीठाच्या अभ्यास मंडळावर निवड झाल्याबद्दल त्यांचा सत्कार मा. अध्यक्षांच्या शुभहस्ते

देव पहा माणसांत । बळी नकोच देवाला ।
अंधश्रद्धा गाढुनिया । साद घालू विज्ञानाला ।
असा आधुनिक मंत्र देणारे या समारंभाचे प्रमुख पाहुणे डॉ. नरेंद्र दाभोळकर आपले विचार मांडताना

आपल्या शब्दांनी सुवर्णाला सुगंध आणतात आणि विचारांनी संस्काराच्या सदाफुली फुलवतात असे बहुश्रुत व्यक्तिमत्व वृक्षमित्र मा. पानवळसाहेब आपले विचार मांडताना

"दिव्यत्वाची जेथे प्रचिती तेथे कर माझे जुळती"।
कर्मवीर जयंती निमित्ताने आयोजीत रांगोळी स्पर्धांना उत्तम प्रतिसाद लाभला कु. अर्चना कांबळे हिने रेखाटलेली कर्मवीरांची अप्रतिम रांगोळी

कन्याकुमारी रम्य वातावरणात टिपलेले हे प्राणिशास्त्र विभागाच्या विद्यार्थ्यांचे छायाचित्र

दत्त सह. साखर कारखान्याच्या वनरोप वाटिका विभागास आमच्या वनस्पती शास्त्राच्या विभागाच्या विद्यार्थ्यांची भेट

अभिनंदनीय उपलब्धी !

शतेषु जायते शूरा ।
सहस्त्रे पण्डिता: ।
वक्ता दशसहस्त्रेषु ।
दाता भवति वा न वा ॥
असं दुर्मिळ दातृत्व आमच्या महाविद्यालयाला लाभलं आणि श्री. जितेंद्रसिंग गडोख यांनी तीन लाख रुपये खर्चून अंतर्गत जोडरस्त्याचे डांबरीकरण केले

आमच्या महाविद्यालयाच्या या दोन मल्लेश्वरी

विद्यापीठ प्रतिनिधी
कु. सीमा लाड
राष्ट्रीय व आंतरविद्यापीठ पातळीवर रौप्यपदक
वजन उचलणे महाराष्ट्र शासनाच्या शिवछत्रपती पुरस्काराने सुशोभित

कु. शुभस्वा शिखरे
७५ किलो वजन गटात राज्यपातळीवर सुवर्णपदक

प्रा.डॉ.के.पी.माळी
(हिंदी) राष्ट्रीय स्तरावरील अधिवेशनात निबंध वाचन व रिफ्रेशर कोर्ससाठी तज्ज्ञ शिक्षक म्हणून निवड

प्रा.उत्तमराव वाघमारे
राज्यस्तरावरील समाजशास्त्र अधिवेशनात शोधनिबंधाचे सादरीकरण

म.गांधी व लालबहादूर शास्त्री जयंतीच्या निमित्ताने बॅ.पी.जी.पाटील यांच्या व्याख्यानाचे आयोजन करण्यात आले होते त्याप्रसंगी माजी प्राचार्या सौ. सुमतीबाई पाटील ही उपस्थित होत्या त्यांचे स्वागत करताना प्रा.सौ.शोभना रैनाक

महात्माजींचे तत्वज्ञान आपल्या ओघवत्या शैलीतून सादर करतांना बॅ. पी. जी. पाटील
(माजी कुलगुरु शिवाजी विद्यापीठ)

हिन्दी दिवस समारोह के आयोजन पर उपस्थित प्रमुख अतिथी सर्वश्री रायाप्पा कुम्भार, महाविद्यालयके प्राचार्य, उपप्राचार्य एवं हिन्दी विभाग प्रमुख डॉ. के. पी. माळी

१२ वी नंतर पुढे काय ? या विषयावर महाविद्यालयात व्यवसाय मार्गदर्शन शिबिराचे आयोजन करण्यात आले होते ? यावेळी प्रास्ताविक करतांना व्यवसाय शिक्षण विभागाचे प्रा.एम.आर.शिंदे व्यासपिठावर उपस्थीत मा.प्राचार्य व प्रमुख पाहुणे

रयत शिक्षण संस्थेचे उपक्रम

अ) कर्मवीर स्मृतीभवन :

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी शैक्षणिक व सामाजिक क्षेत्रात केलेल्या अमूल्य कार्याचे स्फूर्तिदायी स्मरण भविष्यकालीन पिढ्यांना अखंडपणे रहावे या हेतूने कर्मवीर स्मृतीभवनाची उभारणी करण्यात आलेली आहे. कर्मवीर भाऊरावांच्या जीवन कार्याचे मूर्तिमंत स्मारक म्हणजे हे स्मृतीभवन. या स्मृतीभवनात कर्मवीर आण्णांच्या रोजच्या वापरातील त्यांचे कपडे, खुर्ची, काठी, कप बशी, पेन, घोंगडी व त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी भेट म्हणून दिलेली मोटार इत्यादी वस्तू ठेवण्यात आलेल्या आहेत. तसेच त्यांच्या जीवन कार्याची, त्यांच्या सामाजिक कालखंडाची तपशील व बारकावे टिपणारी असंख्ये छायाचित्रेही या भव्य देखण्या वास्तूत प्रदर्शित करण्यात आलेली आहेत.

ब) १) निकाल सुधार उपक्रम :

माध्यमिक शालांत प्रमाणपत्र परीक्षांचा निकाल उत्कृष्ट लागावा यासाठी संस्थेच्या शाखातील विद्यार्थी गुणवत्ता यादीत यावेत या हेतूने मुख्याध्यापकांची चर्चासत्रे आयोजित केली जातात. तसेच उद्बोधन वर्ग इंग्रजी व गणित या विषयांच्या सराव परीक्षा, मुलांसाठी रात्र अभ्यासिका व मुलींसाठी प्रात: अभ्यासिका, जादा तास, साप्ताहिक चाचण्या व व्याख्यानमाला घेतल्या जातात.

२) कार्यालयीन संगणकीकरण :

संस्थेच्या प्रशासनाचा व्याप व काळाची गरज लक्षात घेऊन संस्थेच्या प्रशासकीय कार्यालयात व अनेक शाखांत संगणकीकरण करण्यात आलेले आहे.अहवाल सालात अनेक शाखा इंटरनेट,ई-मेल व्दारे संस्थेच्या प्रशासकीय कार्यालयांना जोडण्यात आलेल्या आहेत.

३) आश्रमशाळा:

रयत शिक्षण संस्था आदिवासींच्या शिक्षणासाठी एकूण ८ आश्रमशाळा चालविते. मुख्यत:अतिशय दुर्गम ठिकाणी आश्रमशाळा सुरू केलेल्या आहेत.

क) १.गुरूकुल प्रकल्प:-

जून १९९५ पासून ग्रामीण भागातील गुणवत्ताधारक विद्यार्थ्यांना एकत्र करून इ.८वी पासून महाराजा सयाजीराव विद्यालयात रयत शिक्षण संस्था,मध्य विभागामार्फत एक स्वतंत्र निवासी वर्ग चालू करण्यात आला.या विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी ''गुरूकुल पध्दतीने''शिक्षण देण्यात येते. प्रात:अभ्यासिका,रात्र अभ्यासिका,स्वयं अध्ययन,व्यक्तिगत मार्गदर्शन यामुळे अध्यापकांच्या संपर्कात विद्यार्थी सतत असतो. याच पध्दतीने ११ वी १२ वी साठी यशवंतराव चव्हाण इन्स्टि.ऑफ सायन्स,सातारा येथे गुरूकुल प्रकल्प कार्यरत आहे.

२. अनिवासी विद्यार्थी गुणवत्ता वाढ प्रकल्प:-

जून १९९८ पासून महाराजा सयाजीराव विद्यालयातील शहरातील पालकांच्या मागणीवरून अनिवासी विद्यार्थ्यांसाठी इ.५ वी व इ.८ वी च्या वेगळ्या तुकड्या सुरू करण्यात आलेल्या आहेत. विद्यालयाच्या वेळापत्रकाशिवाय सकाळी दोन तास व संध्याकाळी एक तास मार्गदर्शन केले जाते.

ड) १. रयत प्रिंटींग प्रेस:

१९८२ साली सातारा येथे ''रयत प्रिंटींग प्रेस'' करण्यात आला अहमदनगर येथेही प्रिंटींग प्रेस सुरू केला आहे. या प्रेसमार्फत रयत शिक्षण संस्थेच्या कार्यालयांना व शाखांना लागणारे विविध प्रकारचे छापील स्टेशनरी साहित्य पुरविले जाते. तसेच संस्थेची नियतकालिकेही छापून दिली जातात.

२. शैक्षणिक साहित्य उत्पादन केंद्र:

संस्थेच्या शाखांना दर्जेदार व टिकावू फर्निचर कमीत कमी किंमतीत मिळावे,यासाठी सातारा व नगर येथे शैक्षणिक साहित्य उत्पादन केंद्रे सुरू करण्यात

आलेली आहेत. या वर्कशॉपमध्ये शाखांच्या मागणीनुसार डयुएल डेस्क, कपाटे खुर्च्या, टेबल इत्यादी साहित्य पुरविले जाते.

३. वही निर्मिती

संस्थेच्या विद्यार्थ्यांसाठी संस्थेने इ.५ वी ते इ.१० वी पर्यंत प्रयोग वह्या, स्वाध्याय वह्या, समाजसेवा वह्या, भूगोल आराखडे वह्या इत्यादींची दर्जेदार निर्मिती संस्थेच्या शिक्षकांकडून केली आहे.

४. रयत सेवा को-ऑप.स्टोअर्स लि.:

या स्टोअर्समार्फत महाविद्यालयांना लागणारे दर्जेदार खेळ साहित्य केमिकल्स, जर्नल्स, स्टेशनरी कमीत कमी किंमतीत पुरविण्यात येते. तसेच माध्यमिक विद्यालयांना लागणारे दर्जेदार खेळ-साहित्य ही पुरविण्यात येते.

इ) १. रयत सेवक कुटुंब कल्याण योजना:

रयत शिक्षण संस्थेतर्फे सेवकांच्यासाठी सेवकांचे निधन झाले तर कुटुंब कल्याण योजनेनुसार सेवकाच्या कुटुंबियास २५,०००।- रूपये दिले जातात.

२. विद्यार्थी व सेवक विमा योजना:

वाढते अपघात सर्पदंश, हिंस्त्र श्वापदांचा हल्ला, वादळ, भूकंप इ.कारणामुळे होणारा मृत्यू, येणारे अपंगत्व यापासून संरक्षण मिळण्यासाठी रयत शिक्षण संस्थेने सन १९९३-९४ पासून विद्यार्थी व सेवक सुरक्षा विमा योजना सुरू केली आहे.

३. दि रयत सेवक को-ऑप.बॅक लि., :-

सेवकांच्या पाल्यांच्या शिक्षणासाठी, घरबांधणी, औषधोपचार इत्यादीसाठी संस्थेच्या रयत सेवक बॅकेमार्फत कर्ज पुरवठा केला जातो.

४. लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिक्षणोत्तेजक सहकारी पतपेढी :-

सन १९८३ सालापासून सभासदांच्या मुला-मुलींचे उच्च शिक्षणासाठी कर्ज देण्यासाठी लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिक्षणोत्तेजक सहकारी पतपेढीची सुरूवात केली. त्यामुळे अनेकांना आपले शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी आर्थिक मदत पतपेढीने केली आहे.

५. रयत शिक्षण संस्था, सेवक वेल्फेअर फंड :-

रयत शिक्षण संस्था सेवक वेल्फेअर फंडाची स्थापना सन १९६० मध्ये करण्यात आलेली आहे. सेवक किंवा सेवकावर अवलंबून असणारी कुटुंबातील व्यक्ती आजारी पडल्यास त्यास फार मोठा खर्च करावा लागतो अशा वेळी त्यास अर्थिक मदतीची गरज असते, त्यांना मानवता दृष्टीने मदत करण्याच्या उद्देशाने या फंडाची स्थापना करण्यात आलेली आहे.

ई) १. दुर्बल शाखा विकास निधी:

संस्थेच्या दुर्बल शाखांना आवश्यक त्या भौतिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी किमान १ कोटी रूपयाचा ''दुर्बल शाखा विकास निधी'' उभारण्याचा संकल्प संस्थेचे चेअरमन मा.प्रा.डॉ.एन.डी. पाटील यांनी केलेला होता. त्यानुसार मार्च अखेर रू.१,३६,४७,४६३=२५ चा निधी उभारण्यात आलेला आहे. या निधीवर मिळणाऱ्या व्याजाच्या ७५% रक्कम शाखांना मदत म्हणून देण्यात आलेली आहे.

२. बिनव्याजी कर्ज योजना:

संस्थेच्या ज्या शाखेचे ७० ते ८०% इमारत बांधकाम पूर्ण झालेले आहे. परंतू पैशाअभावी ज्यांचे पुढील बांधकाम बंद आहे, अशा शाखांना उर्वरित बांधकाम पूर्ण करण्यासाठी संस्थेमार्फत बिनव्याजी कर्ज देण्यात येते.

३. विनाअनुदान शाखा मदत:

संस्थेमार्फत अनेक विना-अनुदान तत्वावर माध्यमिक शाखा सुरू आहेत. अनुदान मिळण्यासाठी शासनाचे काही नियम पाळावे लागतात. चालू वर्षी खर्च केल्यास पुढील वर्षी त्या खर्चावर नॉन सॅलरी ग्रँट मिळते एकंदर विना-अनुदान शाळांची परिस्थिती पाहता त्यांना हा खर्च करणे शक्य होत नाही. त्यामुळे या शाखा अनुदानास अपात्र ठरतात. हे लक्षात घेऊन संस्थेने सर्व शाखांना ५,०००/-रूपयांचे विशेष अनुदान साहित्यरूपाने देण्यात येते.

फ) १. नापासांची शाळा:

दरवर्षी एस.एस.सी. बोर्डामध्ये जवळ जवळ निम्मे विद्यार्थी नापास झालेले दिसून येतात. नापासांचे हे प्रमाण विशेषत: इंग्रजी, गणित या विषयात जास्त दिसून येते. या विद्यार्थ्यांना शाळेमधूनही योग्य मार्गदर्शन उपलब्ध न झाल्याने खाजगी क्लासवर अवलंबून राहावे लागते. यासाठी संस्थेने स्वतंत्र स्टाफ उपलब्ध करून दिला असून त्या तज्ञ शिक्षकामार्फत त्यांची तयारी करून घेतली जाते.

ग) १. परीक्षा:

स्कॉलरशिप, आर.टी.एस.एम.पी.एस.सी. सारख्या विविध स्पर्धा परीक्षांती पूर्व तयारी होण्यास मदत व्हावी,या हेतूने प्रबोधिनीच्या परीक्षांचे अभ्यासक्रम तयार करण्यात आले असून विशेषत: सामान्यज्ञान (जनरल स्टडीज)परीक्षांची विशेष तयारी करून घेण्याचे प्रयत्न सुरू आहेत.

२. स्पर्धा :

विद्यार्थ्यांच्या विविध कलागुणांचा विकास व्हावा,या हेतूने प्रबोधिनीमार्फत दरवर्षी वक्तृत्व,निबंध,चित्रकला,हस्तलिखीत,प्रश्नमंजूषा इत्यादी स्पर्धा घेतल्या जातात.

३. लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिष्यवृत्ती व रयत टॅलेंट सर्च योजना (आर.टी.एल.)

या योजनेअंतर्गत संस्थेमध्ये शिक्षण घेत असलेल्या इ.७ वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी २०० गुणांची परीक्षा घेण्यात येते.पहिला पेपर इ.७ वी तील विषय अभ्यासक्रमावर तर दुसरा सामान्यज्ञान या विषयावर घेतला जातो. या परीक्षेत निवड झालेल्या विद्यार्थ्यांची मुलाखात घेतली जाते. त्यातून ५०० विद्यार्थ्यांची निवड करून त्यातील पहिल्या १०० विद्यार्थ्यांना वार्षिक रू. ५००/- ची ''लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील '' शिष्यवृत्ती तीन वर्षासाठी देण्यात येते. ही शिष्यवृत्ती संस्थेने ठेवलेल्या रू. १० लाखांच्या निधीतून येणाऱ्या व्याजातून दिली जाते. तसेच ५०० विद्यार्थ्यांना उन्हाळी / हिवाळी वर्ग विभागवार आयोजित करून व पत्राव्दारे मार्गदर्शन करण्यात येते.

४. स्पर्धा मार्गदर्शन केंद्र :

आजच्या काळात स्पर्धा परीक्षांना असलेले महत्व ध्यानात घेवून हा उपक्रम प्रभावीपणे संस्थेच्या महाविद्यालयात राबविण्यासाठी संस्थेचे विशेष प्रयत्न . सुरू आहेत. सध्या सहा महाविद्यालयात हे वर्ग घेतले जात आहेत. त्यासाठी तज्ञ प्राध्यापकामार्फत तयारी करून घेतली जाते. तसेच त्यासाठी वेगवेगळया शासकीय अधिकाऱ्यांची विशेष तज्ञांची व अधिकारी वर्गाची व्याख्याने आयोजित केली जातात.

५. संगणक शिक्षण:

एकविसाव्या शतकात संगणकाला असलेले महत्व ध्यानात घेता रयत शिक्षण संस्थेने सन १९९६-९७ पासून शालेय स्तरापासून संगणक शिक्षणाला प्रकल्प सुरू केला आहे. ग्रामीण भागातील मुलाना अत्यंत कमी खर्चात संगणकाचे प्रशिक्षण मिळावे व काही गरीब मुलांना मोफत स्वरुपात संगणकाचे प्रशिक्षण देण्याचे काम संगणक एजन्सीच्या सहाय्याने सुरू आहे. सध्या विद्यालयात संगणक शिक्षण चालू आहे.

६. ओरिएंट लॉगमन:

या वर्षी सामान्यज्ञान विषयाची दोन दर्जेदार पुस्तके संस्थेतील शिक्षकांनी तयार करुन संस्थेमार्फत प्रकाशित केली.

७. मॅकमिलन:

इ.५ वी ते इ.१० वी साठी इंग्रजी विषयाच्या सहा पॉकेट डिक्शनरीज संस्थेतील शिक्षकांनी तयार केल्या. या प्रकाशनास अभूतपुर्व असा प्रतिसाद मिळाला असून सर्व राज्यभर या शब्दकोषाचे लाखो प्रतींचे वितरण झाले आहे.

इ.११ वी व इ.१२ वी साठी ''इंग्लिश ग्रामर अँड रिटन कॉम्युनिकेशन'' हे पुस्तक मॅकमिलन इंडिया लि.,व रयत शिक्षण संस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने प्रसिध्द करण्यात आले. या पुस्तकाला ही विद्यार्थ्यांचा उत्तम प्रतिसाद मिळत आहे.

८. रिसर्च जर्नल:

संस्थेतील व संस्थेबाहेरील प्राध्यापकांचे विविध विषयावरील संशोधनपर लेख प्रसिध्द करण्याच्या दृष्टीने दर सहामाहीस संस्थेमार्फत रिसर्च जर्नल प्रसिध्द केले जाते. यासाठी एक स्वतंत्र संपादक मंडळ असून त्यामार्फत या जर्नलचे कामकाज केले जाते. आजपर्यंत १५ अंक प्रसिध्द झाले आहेत.

९. रयत शिक्षण पत्रिका:

संस्थेच्या कर्मवीर विद्याप्रबोधिनीमार्फत त्रैमासिक स्वरुपात प्रकाशित करण्यात येते. संस्थेच्या घडणाऱ्या विविध घटनांची माहिती तसेच निरनिराळ्या अधिकार मंडळांचे निर्णय शाखांनी घेतलेले उपक्रम इ.माहिती सेवक, जनरल बॉडी सदस्य, कार्यकर्ते व हितचिंतक यांच्या पर्यंत पत्रिकेद्वारे पाठविली जाते.

१०. ज्ञानदीप:

इ.१० वी मधील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी व गणित विषयांची वार्षिक परीक्षेच्या दृष्टीने योग्य ती तयारी व्हावी

यासाठी संस्थेमार्फत इंग्रजी, गणित विषयाचा ''रयत ज्ञानदीप'' हा प्रश्नपत्रिका विशेषांक प्रसिध्द केला जातो. या वर्षी इ.१० वी इंग्रजी व गणित व इ.१२ वी इंग्रजीसाठी उपयुक्त प्रश्नसंच (रयत ज्ञानदीप) प्रसिध्द करण्यात आला.

११. व्यवसाय मार्गदर्शन:

इ.१० वी व १२ वी नंतर कोणते कोर्सेस आहेत याची मार्गदर्शनपर निश्चित स्वरुपाची उपयुक्त माहिती विद्यार्थ्यांना उपलब्ध होण्यासाठी संस्थेने व्यवसाय मार्गदर्शन पुस्तिका प्रसिध्द करण्यास सुरुवात केली आहे.

१२. मूल्यशिक्षण :

मूल्यशिक्षणाची गरज लक्षात घेऊन शासनाने सध्या प्रचलित अभ्यासक्रमात मूल्यशिक्षण विषयाचा समावेश केलेला आहे. मूल्यशिक्षणाबाबत योग्य ते मार्गदर्शन होण्यासाठी शासकीय अभ्यासक्रम ध्यानात घेऊन परंतु व्यवहारिक जीवनाशी निगडीत असलेले मूल्यशिक्षणाचे दर्जेदार पुस्तक 'शिदोरी' तयार केलेले आहे.

१३. कॅसेट निर्मिती:

इंग्रजी विषयाची चांगली तयारी होण्यासाठी संस्थेमार्फत दृकश्राव्य क्षेत्रातील नामांकित इ.एम.आर.सी. संस्थेच्या साहाय्याने इंग्रजी ग्रामर कंपोझिशनची व्हीडीओ कॅसेटस् तयार केलेल्या आहेत. संस्थेचा दृकश्राव्य हा स्वतंत्र विभाग निश्चित केला असून शालेय क्रमिक विषयांच्या अभ्यासक्रमांच्या तसेच इतर उपयुक्त विषयावरील कॅसेटस् तयार केल्या जाणार आहेत.

❖ कार्याचा विस्तार ३१.०३.२००० ❖

विभाग	जिल्हे	शाखा संख्या
मध्य विभाग	सातारा, सोलापूर	२१८
दक्षिण विभाग	सांगली, कोल्हापूर, बेळगाव, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	१२८
उत्तर विभाग	अहमदनगर, नाशिक, बीड	१९२
पश्चिम विभाग	पुणे	९९
रायगड विभाग	रायगड, बृहन्मुंबई, ठाणे	५६
एकूण शाखा		**६९६**

शाखा प्रकार	शाखा संख्या
महाविद्यालये (महिलांसाठी ४)	४०
(पैकी २१ मध्ये ज्युनिअर कॉलेजचे वर्ग)	
माध्यमिक विद्यालये	४३२
या ४३२ माध्यमिक विद्यालयांपैकी	
फक्त मुलींची विद्यालये	२८
उच्च माध्यमिक विद्यालये	१५६
शेती विद्यालये	१७
टेक्निकल विद्यालये	२१
इंग्रजी माध्यमाचे	०२
अध्यापक विद्यालये (पैकी स्त्रियांसाठी १)	०८
प्राथमिक शाळा (मुलींसाठी १) (इंग्रजी माध्यमाच्या ५)	२६
पूर्वप्राथमिक शाळा	३४

शाखा प्रकार	शाखा संख्या
वसतिगृहे (पैकी मुलींची १२)	७३
प्रशासन कार्यालये	०७
आश्रमशाळा	०८
औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था (आय.टी.आय.)	०६
इतर शाखा (महिलांसाठी शिवणकला विद्यालये ६)	५९
एकूण शाखा	**६९३**

शाखा प्रकार	विद्यार्थी संख्या
महाविद्यालये सीनियर विभाग (पैकी ज्युनि. कॉलेजमधील २५,४१३)	६६,५२९
माध्यमिक विद्यालये (पैकी उच्च माध्यमिकची ४०,०४८)	३,५०,१६९
अध्यापक विद्यालये	७४०
शिवणकला विद्यालये	३१
प्राथमिक विद्यालये	११,२६०
पूर्वप्राथमिक विद्यालये	३,४६१
आश्रमशाळा	२,०४५
औद्यागिक प्रशिक्षण संस्था	२६७
एकूण विद्यार्थी	४,३४,५०२
शाखा प्रकार	सेवक संख्या
महाविद्यालये (सीनियर विभाग)	२,५४०
ज्युनिअर कॉलेजेस्	८३१
माध्यमिक महाविद्यालये (पैकी उच्च माध्यमिक १,८२१)	१३,८३४
अध्यापक विद्यालये	१०२
प्राथमिक विद्यालये	२५६
पूर्वप्राथमिक विद्यालये	१२२
वसतिगृहे	४९
प्रशासन कार्यालये	१८२
आश्रमशाळा	१११
औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था,	३६
इतर शाखा	३
एकूण सेवक	**१८,०६६**

❖ ❖ ❖ ❖

महाराष्ट्रातील शैक्षणिक आव्हान

प्रा.डॉ.एन्.डी.पाटील, चेअरमन, रयत शिक्षण संस्था

भारत हा खंडप्राय देश आज एका अव्वल दर्जाच्या सर्वकर्ष अरिष्टांतून जात आहे. दारिद्रय, बेरोजगारी, आर्थिक विषमता, निरक्षरता, उपासमार, कुपोषण, अनारोग्य व सार्वजनिक जीवनाच्या सर्व अंगापांगांना व्यापून राहिलेला भ्रष्टाचार, राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण व गुन्हेगारांचा राजकारणातला वाढता प्रभाव या समस्यांनी उग्र स्वरूप धारण केलेले आहे. भारतीय राज्यघटनेच्या सरनाम्यात जाणीवपुर्वक ग्रंथित केलेल्या धर्मनिरपेक्षतेला उघडउघड आव्हान दिले जात आहे. राष्ट्रीय एकात्मतेला तडा देण्याचा प्रयत्न होत आहे. भारतीय जनतेने लोकशाही मार्गाने निवडून दिलेली संसद बाजूला सारून तिच्या जागी धर्मसंसद आणू पाहणाऱ्या शक्ती मोकाट सुटल्या आहेत.

जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण या खुल्या आर्थिक धोरणातून आपली शेती, उद्योगधंदे, व्यापार व रोजगार यांना बरकत येणार असून आपली गरिबी फार झपाटयाने कमी होत जाणार आहे अशा अर्थाचा पध्दतशीर प्रचार गेली काही वर्षे चालू आहे; तथापि, वस्तुस्थिती मात्र नेमकी उलटी आहे. १९४७ साली आपण स्वतंत्र झालो त्यावेळी आपली लोकसंख्या ३३ कोटी होती. आज ३९ कोटी लोक दारिद्रय रेषेखाली पिचत पडलेले आहेत. आर्थिक विकास होत आहे असे सांगितले जात असतानाच दारिद्रय व बेरोजगारी वाढत आहे 'रोजगार धंद्याशिवाय आर्थिक विकास'(Jobless Growtt)ही नवी समस्या आपणाला वाकुल्या दाखवीत आहे, ५२ वर्षाच्या स्वराज्यानंतरही जागतिक व्यापारामध्ये आपल्या देशाचा हिस्सा केवळ १ टक्का देखील नसावा(तो ०.६टक्के इतका नगण्य आहे) ही एकच गोष्ट आमच्या उत्पादकतेवर आणि उत्पादीत वस्तूंच्या गुणवत्तेवर प्रकाश टाकण्यास पुरेशी ठरावी.

आपल्या अनुत्पादक खर्चात बेसुमार वाढ झाली आहे. अंतर्गत कर्जाचा डोंगर वाढत असून देश परकीय कर्जाच्या सापळ्यात अडकलेला आहे. कर्जाच्या परतफेडीचे वार्षिक हप्ते व व्याज भागविल्यानंतर प्राथमिक शिक्षण व प्राथमिक आरोग्यसुविधा यांच्या माध्यमातून जनतेचे जीवनमान उंचावण्यासाठी फारसे काही उरतच नाही. ब्रांझील, मेक्सिको, इंडोनेशिया या कर्जबाजारी देशांच्या पंक्तीला बसलेल्या या देशात एका बाजूला संपत्तीचा संचय होत असताना दुसऱ्या बाजूला माणसे खंक होत आहेत असे जे वर्णन गोल्डस्मिथ कवीने त्याच्या 'डेझर्टेड व्हिलेज' या काव्यात केलेले आहे त्याचा पडताळा पावलोपावली येत आहे. असंख्य कारखान्यांची शटर्स धडाधड बंद होत आहेत, लक्षावधी कामगार रस्त्यावर फेकले जात आहेत, साऱ्या दुनियेला जगविणारा शेतकरी-आमचा बळीराजा-आत्महत्या करून या उफाराट्या आणि उलटया काळजाच्या जगाचा निरोप घेत आहे.

आपला देश ज्या सर्वकष अरिष्टांतून जात आहे त्याला ज्याप्रमाणे आमचे राजकारण, अर्थकारण,

समाजकारण,व धर्मकारण कारणीभूत आहे त्याचप्रमाणे आमचे शिक्षणविषयक धोरणही तितकेच जबाबदार आहे.

खरेतर आपली शिक्षण व्यवस्थाच एका सर्वांगीण अरिष्टात अडकलेली आहे, आर्थिक क्षेत्रात ज्याप्रमाणे समांतर अर्थव्यवस्था आढळून येते. त्याचप्रमाणे शिक्षण क्षेत्रातही समांतर व्यवस्था आता स्थिर झालेली आहे.एक शिक्षण व्यवस्था मूठभर धनिकांसाठी; तर दुसरी बहुसंख्य गरीबांसाठी.एक व्यवस्था अभिजनांसाठी तर दुसरी व्यवस्था बहुजनांसाठी? एक व्यवस्था परंपरागत प्रतिष्ठित पांढरपेशा पालकांच्या पाल्यासाठी; तर दुसरी व्यवस्था पिढ्यान् पिढया पिचत पडलेल्या पालकांच्या पोरांसाठी!

आमच्या शिक्षण व्यवस्थेचे एक व्यवच्छेदक लक्षण आहे. तिने एका बाजूला सर्वसामान्य माणसाला शिक्षणापासून वंचित ठेवले आहे,तर दुसऱ्या बाजूला ज्ञान व श्रम यांची फारकत करून शिक्षणाला जीवनापासून दूर ठेवलेले आहे.

स्त्रिया व शूद्र या दोन मोठया विभागांना वर्षानुवर्षे ज्ञान मंदीराचे दरवाजे बंद करण्यातच आमच्या शिक्षण व्यवस्थेने इतिकर्तव्यता मानली.साहजिकच, शिक्षण ही मूठभरांची मिरासदारी बनली. 'सरकारमान्य शाळेमध्ये कोणत्याही विद्यार्थ्याला त्याच्या जातीच्या कारणास्तव प्रवेश नाकारला जाणार नाही.'अशी ग्वाही देणाऱ्या १८५४ सालच्या वुडच्या खलित्याची शाईदेखील वाळली नसेल तोच १८५६ साली धारवाडच्या सरकारी शाळेच्या मुख्याध्यापकाने एका महार मुलाला प्रवेश नाकारलाच!

पुणे शहरा सारख्या सनातन्यांच्या आणि धर्मार्तंडांच्या बालेकिल्ल्यात महात्मा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांनी मुलींसाठी आणि अतिशुद्रांच्या मुलामुलींसाठी शाळा उघडण्याचे ऐतिहासिक कार्य पार पाडल्यानंतरही १८५७ साली स्थापन झालेल्या मुंबई विद्यापीठाने तब्बल तीस वर्षे एकाही मुलीला पदवी परीक्षेला बसू दिले नाही.कार्नेलिया सारोबजी ही १८८७साली उत्तीर्ण झालेली मुंबई विद्यापीठाची पहिली स्त्री पदवीधर!

दुसऱ्या बाजूला आमच्या शिक्षण व्यवस्थेने श्रम व शिक्षण यांच्या दरम्यान एक विचीत्र व्दैत (डायकॉटमी) निर्माण केले आहे. ज्यांनी ज्ञान संपादन करायचे त्यांनी कोणत्याही प्रकारचे श्रम करायचे नाहीत; व जे श्रम करून आपल्या पोटाची खळगी भरतात त्यांनी कोणत्याही प्रकाराचे ज्ञान संपादन करायचे नाही! जणू काय काही भाग्यवान मुले फक्त डोके घेऊनच जन्माला आली आहेत; व त्यांना हात नाहीत आणि काही मुले फक्त हात घेऊनच जन्माला आली आहेत;त्यांना डोके हा अवयवच नाही! श्रम करण्याची लाज वाटणारा व श्रम करणाऱ्या माणसाकडे तुच्छतेने पाहणारा आमचा सुशिक्षित वर्ग एका अर्थाने हस्तिदंती मनोऱ्यामध्ये राहत असल्याने २१ व्या शतकाच्या आव्हानांना थेट भिडण्याची त्याची पात्रता नाही.

इंग्रज साम्राज्यवाद्यांनी त्यांची हिंदुस्थानातील वासाहतिक राज्यसत्ता टिकावून धरण्याच्या उद्देशाने समाजातल्या एका छोटयाशा अभिजन वर्गाचे (Elite) शिक्षण करण्यासाठी आणि बहुजनांच्या शिक्षणाची जबाबदारी झटकून टाकण्यासाठी सुमारे दीडशे वर्षांपूर्वी बेतलेली ही शिक्षण पध्दती सर्वसामान्य जनतेच्या शिक्षणासाठी मुळीच उपयोगी पडणार नाही ही गोष्ट आज इतक्या वर्षानंतरही आपण गंभीरपणे लक्षात घेत नाही ही शिक्षण क्षेत्रातली फार मोठी शोकांतिका आहे.

१९४७ साली देश स्वतंत्र झाल्यानंतर पंडित नेहरूंनी आमच्या आशा आकांक्षा पल्लवित केल्या होत्या. ते म्हणाले होते, 'इंग्रज साम्राज्यवाद्यांच्या गुलामगिरीतून देश स्वतंत्र करणे हा आमचा नियतीशी झालेला पहिला करार होता; तर प्रचलित शिक्षणपध्दतीची आमूलाग्र पुनर्घटना करणे हा आमचा नियतीशी झालेला दुसरा करार असेल.'

पंडीतजींनी हे उद्गार काढले त्यावेळी आपली साक्षरता फक्त १६ टक्के एवढी नगण्य होती.८४ टक्के निरक्षरता असलेल्या या देशात प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीरणाचा आणि निरक्षरता निर्मूलनाचा प्रश्न सर्वप्रथम ऐरणीवर घेण्याची गरज होती. घडले मात्र नेमके उलटे!

प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाबाबत उपाययोजना सुचविण्यासाठी खास कमिशन नियुक्त करण्याऐवजी थेट उच्च शिक्षणाबाबत शिफारशी करण्यासाठी डॉ.राधाकृष्णन यांच्या अध्यक्षतेखाली युनिव्हर्सिटी कमिशन नेमण्याचा निर्णय पंडित नेहरूंनी घोषित केला! यालाच म्हणतात'आधी कळस;मग पाया!'

साध्या प्राथमिक शिक्षणापासूनही पिढयान् पिढया वंचित ठेवण्यात आलेल्या करोडो लोकांशी राज्यकर्त्यांनी केलेली ती निर्लज्ज दगाबाजी होती!

ही दगाबाजी अनवधानाने घडलेली नव्हती. राज्यकर्त्यांची ती पूर्वनियोजित चाल होती. ही गोष्ट त्यांच्या त्यानंतरच्या वाटचालीवरून सिध्द होते. १९५२ साली खास माध्यमिक शिक्षणाचा विचार करण्यासाठी डॉ.मुदलियार कमिशन नेमण्यात आले.मात्र खास प्राथमिक शिक्षणाचा विचार करण्यासाठी भारत सरकारने गेल्या ५२ वर्षात एकही कमिशन नेमले नाही. ही गोष्ट आमच्या राज्यकर्त्यांच्या वर्गीय दृष्टिकोनावर प्रकाश टाकण्यास पुरेशी ठरावी.

मात्र, उच्च शिक्षणाची उपेक्षा करावी असे मला मुळीच सूचित करायचे नाही.उलट,त्याही क्षेत्रात अध्यायन करणारे प्राध्यापक व संशोधक हे ऑक्सफर्ड, केंब्रिज,बॉन,हॉवर्ड अशा ख्यातनाम विद्यापीठातील प्राध्यापकांच्या व वैज्ञानिकांच्या मांडीला मांडी लावून बसण्याच्या पात्रतेचे असावेत अशी आमची धारणा आहे.कोणताही समाज त्याच्या शिक्षक वर्गाच्या उंची पेक्षा अधिक उंची गाठू शकत नाही. (No society can rise above the level of their teachers.) आपणाला प्राथमिक,माध्यमिक,व्यावसायिक व उच्च शिक्षण,तंत्र शिक्षण या सर्वच क्षेत्रात उच्चतम शिखरे पादाक्रांत करायची आहेत.

तथापि, या वाटचालीत प्राथमिक शिक्षणाचा क्रम सर्वात पहिला असल्याने त्याचा हा क्रम कोणत्याही परिस्थितीत डावलता येणार नाही. प्राथमिक शिक्षणाची गेली ५२ वर्षे जी अक्षम्य हेळसांड चालू आहे ती तशीच चालू ठेवून उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात भरीव प्रगती मुळीच करता येणार नाही. शिक्षण क्षेत्रात सुरूवातीपासूनच जे चुकीचे अग्रक्रम लावण्यात आले त्याचे दुष्परिणाम आज आपण राष्ट्र म्हणून भोगत आहोत.

चौकातल्या रहदारीचे नियंत्रण करणाऱ्या पोलिसाने मंत्री महोदयांची मोटारगाडी विनाविलंब जाऊ देण्यासाठी अग्निशामक थांबवून ठेवावा असा प्रकार आपल्या शिक्षणक्षेत्रात झाला आहे.

आजवरच्या चुकीच्या अग्रक्रमामुळेच आमची शिक्षणव्यवस्था म्हणजे एक 'उपडा केलेला पिरॅमिड (Inverted pyramid) बनली आहे. या शिक्षणव्यवस्थेत तळच्या थरातील जास्तीत जास्त मुलांच्या शिक्षणावर कमीत कमी व वरच्या थरातील कमीत कमी विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणावर जास्तीत जास्त खर्च केला जातो, असा हा खाली निमुळता आणि वरच्या बाजूला रूंद असणारा पिरॅमिड स्वत:च्या पायावर एक क्षणभर देखील स्थिर राहू शकत नाही. या शिक्षणव्यवस्थेचे जास्तीत जास्त फायदे ज्या विभागांना मिळतात त्या हितसंबंधी शक्तीनीच हा 'उपडा पिरॅमिड' सर्व शक्तीनिशी धरून ठेवला आहे.

'उपडा पिरॅमिड' बनलेल्या या शिक्षणव्यवस्थेतील काही अंतर्विरोधांचा (Contradictions) व उणीवांचा या निमित्ताने विचार करण्याची गरज आहे.

१) इसवी सन २००१ साली भारतात इतर कोणत्याही देशात नसतील इतके पदवीधर असतील. मात्र त्याच वेळी जगाच्या पाठीवरच्या कोणत्याही देशात नसतील तेवढे निरक्षर लोक देखील आमच्या देशात असतील!

२) १९४७ साली भारताची साक्षरता १६% टक्के होती व निरक्षर लोकांची संख्या २९% कोटी होती. आज साक्षरतेचे प्रमाण ५२ टक्यावर गेले असले तरी निरक्षर लोकांची संख्या मात्र ४६ कोटींवर गेलेली आहे.

३) देशातल्या १४ वर्षापर्यंतच्या सर्व मुलामुलींना सक्तीचे व मोफत शिक्षण उपलब्ध करून देण्याचा कार्यक्रम १९६० साली पूर्णपणे अमलात आणला जाईल असे आश्वासन आज इ.स.२००० सालातही १९७५, १९८०, १९९०, १९९५,२००० असे वेगवेगळे वायदे करण्यात आले; मात्र ते सर्व वाऱ्यावर सोडून देण्यात आले. आता तर २०१५ सालचा वायदा करण्यात येत आहे!

४) प्राथमिक शिक्षणांचा सार्वत्रिकीकरणासाठी बालमजुर प्रथेचे निर्मूलन करणे आवश्यक आहे. यासंदर्भात १९८६ साली भारत सरकारने एक जुजबी कायदा केला; तथापि,त्याच्या अंमलबजावणीसाठी जे नोटिफिकेशन काढावे लागते ते काढण्यासाठी त्यांनी तब्बल ७ वर्षे घेतली. हा कायदा असून नसल्यासारखा आहे. या कायद्याचा भंग झाल्याबद्दल कोणालाही शिक्षा झालेली नाही!

५) आमचे प्राथमिक शिक्षण हा आमचा सर्वात कच्चा पाया आहे. आमचे माध्यमिक शिक्षण हा सर्वात कच्चा दुवा आहे; तर उच्च शिक्षण हा आमचा सर्वात कच्चा डोलारा आहे. 'कच्चा पाया;कच्चा इमला'

६) आमचे माध्यमिक शिक्षण संबंधित विद्यार्थ्यांना फक्त महाविद्यालयात प्रवेश घेण्यासाठी पात्र ठरविते; त्याखेरीज ते इतर प्रत्येक बाबतीत त्यांना अपात्र ठरविते.

७) आशिया व अफ्रिका खंडातील अनेक देश असे आहेत की,त्यांची राष्ट्रीय उत्पन्नाची पातळी आणि दरडोई उत्पन्नाची पातळी भारतापेक्षाही कमी आहे. मात्र त्यांनी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करून प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण साध्य केलेले आहे. अशा काही देशांचा उल्लेख करणे आवश्यक ठरेल. जपान,दक्षिण कोरिया उत्तर कोरीया, चीन, तैवान, थायलंड, इंडोनेशिया, फिलिपाईन्स, श्रीलंका, टांझानिया, मलेशिया, केनया, बर्मा वगैरे.

८) महात्मा फुल्यांनी १८८२ साली हंटर कमिशनपुढे सादर केलेल्या निवेदनात सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणाची आग्रहाने मागणी केलेली होती. या गोष्टीला आता ११८ वर्षे उलटून गेली तरी आमच्या राज्यकर्त्यांनी ही मागणी मान्य केलेली नाही.

९) बडोदा नरेश सयाजीराव महाराजांनी १९०६ साली आणि राजर्षी शाहू महाराजांनी १९१८ साली त्यांच्या राज्यात सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणाची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी केलेली असताही आमचे राज्यकर्ते त्यामधून काही एक शिकायला तयार नाहीत. बूर्बोन वंशाच्या राजांचा एक विशेष होता. ते जुने काही विसरले नाहीत; तसेच नवे काही शिकले नाहीत. त्यांचेच वारस या देशावर राज्य करीत असावेत !

१०) उच्च शिक्षणासाठी महाविद्यालयातून प्रवेश घेऊ शकणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा जो वयोगट आहे

(साधारणपणे १८ ते २३) त्या वयोगटापैकी फक्त ६ टक्के तरुण-तरुणी प्रत्यक्षात उच्च शिक्षण घेतात. उरलेल्या ९४ टक्के युवक-युवतींच्या उच्च शिक्षणाशी अक्षरश: कसलाही संबंध नाही ! याचा आणखी एक अर्थ आहे, या फक्त ६ टक्के तरुणांच्या मधूनच आमच्या अध्यापकांची, प्राध्यापकांची, राजकारणी नेत्यांची, मुत्सुद्द्यांची, वैज्ञानिकांची, सनदी नोकरशहांची, नोकरशाहांची, नोकरशाहीची आणि उच्च व्यावसायिकांची निवड होत असते !

११) आपल्या राष्ट्रीय उत्पन्नांपैकी किमान ६ टक्के रक्कम शिक्षणावर खर्च केली जाईल असे १९६८ सालच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात नमूद केलेले होते. १९८६ सालच्या नव्या शैक्षणिक धोरणात त्याचा पुनरुच्चार करण्यात आला होता. मात्र गेल्या ३२ वर्षात एकदाही या निर्णयाची अंमलबजावणी करण्यात आलेली नाही; एवढेच नव्हे तर; तर हे प्रमाण किमान ४ टक्क्यांपर्यंत देखील गेलेले नाही !

१२) राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या किती टक्के रक्कम शिक्षणावर खर्च केली जाते, या कसोटीवर भारताचा क्रमांक जगाच्या पाठीवर ११५ वा लागतो.

१३) पहिल्या पंचवार्षिक योजनेत शिक्षण क्षेत्रावर जो योजनांतर्गत खर्च करण्यात आला त्यापैकी ५६ टक्के रक्कम प्राथमिक शिक्षणावर खर्च करण्यात आली होती. मात्र प्राथमिक शिक्षणावर केल्या जाणाऱ्या खर्चाच्या टक्केवारीत प्रत्येक शिक्षणावर केल्या जाणाऱ्या खर्चाच्या टक्केवारीत प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेत कपात होत होत ७ व्या पंचवार्षिक योजनेत हे प्रमाण २९ टक्क्यांपर्यंत खाली आले !

१४) खाजगी विना अनुदानित शाळांमधून आपल्या पाल्यांच्या प्राथमिक शिक्षणासाठी दरमहा ३०० रुपयांपासन ५७० रुपयांपर्यंत फी भरणाऱ्या आणि अशा रीतीने प्राथमिक शिक्षणासाठी दरवर्षी किमान साडेतीन हजार ते ७००० रुपयांपर्यंत फी देणाऱ्या ऐपतवाल्या पालकांच्या पाल्यांना फक्त ८०० रुपये फी मध्ये महाविद्यालयीन शिक्षण उपलब्ध केले जाते ! आज उच्च शिक्षण देण्यासाठी दरडोई दरवर्षी सुमारे ९००० रुपये खर्च येतो. ऐपतवाल्या पालकांच्या पाल्यांच्या शिक्षणावर आमचे राज्यकर्ते प्रत्येक विद्यार्थ्यामागे किमान ८००० रुपयांची छुपी सबसिडी देत आहेत.

१५) भारतातल्या आय.आय.टीज मधून प्रवेश घेण्यासाठी जी संयुक्त प्रवेशपरीक्षा घेतली जाते. त्या परीक्षेला दरवर्षी सुमरे ८०,००० उमेदवार बसतात. त्यांच्यापैकी फक्त ३००० उमेदवार प्रवेश पात्र ठरतात. हे ३००० यशस्वी उमेदवार कोण असतात ?

अ)त्यांच्यापैकी ९२ टक्के उमेदवार इंग्रजी माध्यमातून प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण घेतलेले असतात.

ब)८२ टक्के उमेदवार महागड्या कोचिंग क्लासचा फायदा घेतलेले असतात. जिल्हा परिषदा व नगरपरिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधून ज्यांना प्राथमिक शिक्षण घ्यावे लागते अशा विद्यार्थ्यांना आय्.आय्.टी चे नाव देखील माहीत नसते. त्यांची धाव फार फार तर आय्.टी.आय्. पर्यंतच असते !

१६) आमच्या प्राथमिक शिक्षणाची धोरणे आखणाऱ्या, त्या संदर्भात वेळोवेळी परिसंवाद व कार्यशाळा आयोजित करणाऱ्या शासकीय अधिकाऱ्यांची, मोठमोठ्या राजकीय नेत्यांची,

विचारवंताची, उद्योगपतींची, व्यापारांची, तसेच अनेक उच्च मध्यम वर्गीयांची मुले चुकूनदेखील जिल्हा परिषदांच्या अथवा नगरपरिषदांच्या / महापालिकांच्या वतीने चालविण्यात येणाऱ्या प्राथमिक शाळांमधून प्रवेश घेत नाहीत. त्यांची मुले हमखास ख्यातनाम असलेल्या महागड्या खाजगी शाळांमधून शिकत असतात. मात्र हीच विचारवंत आणि ऐपतवाली मंडळी जिल्हा परिषदांच्या प्राथमिक शाळांमधून एका एका शिक्षकाने किती वर्गाचे व किती विषयांचे अध्यापन करावे, या शाळांच्या नळक्या छपरावरील फुटकी कौले बदलावीत की बदलू नयेत, या शाळा चार भिंतीच्या आत भरवाव्यात की खास निसर्गाच्या सान्निध्यात झाडाखालीच भरवाव्यात अशा सर्व बाबींचे निर्णय घेत असतात!

१७) बालमजूर प्रथेचे निर्मूलन करण्यासाठी कर्तव्यकठोर भूमिका घेण्याची राज्यकर्त्यांची इच्छाशक्तीच नाही. ही प्रथा कटु वास्तव (Harsh Reality) म्हणून तशीच चालू देण्याची तर्कदुष्ट भूमिका भारत सरकार घेत आहे. ""The Govt. has accepted child labour as a harsh reality: and it was neither feasible nor apportune to prevent children from working in the present stage of economic development." - Ministry of Labour, Annual Report 1983-84, Govt. of India.

१८) अनेक देशांनी त्यांच्या त्यांच्या देशातल्या एकूण एक विद्यार्थ्यांचा खास हक्कदार वर्ग निर्माण केला आहे. याउलट भारतात मात्र मूठभर ऐपतवाल्या हक्कदार विद्यार्थ्यांचा वर्ग तयार झाला आहे.

१९) कोणतेही श्रम न करता समाजाच्या खर्चाने प्रचंड सबसिडी चा फायदा घेऊन १५ ते २० वर्षे हवे ते शिक्षण घेण्याचे भाग्य लाभलेला मूठभर धनिक विद्यार्थ्यांचा वर्ग एका बाजूला; आणि प्राथमिक शाळेचे तोंडही पाहण्याची संधी न मिळालेल्या; अगर वर्षा दोन वर्षातच शाळेतून बाहेर ढकलल्या गेलेल्या गरीब विद्यार्थ्यांचा वर्ग दुसऱ्या बाजुला असा हा अंतर्विरोध कर्क रोगाप्रमाणे आमच्या शिक्षण व्यवस्थेला आणि पर्यायाने आमच्या अर्थव्यवस्थेला कुरतडत राहिलेला आहे.

'शैक्षणिक उड्डाण' (Educational Takeoff) साध्य केल्याखेरीज कोणत्याही देशाला 'आर्थिक उड्डाण' साध्य करता आलेले नाही या पार्श्वभूमीवर आमच्या शैक्षणिक क्षेत्रातील सध्याच्या अंतर्विरोधाचा धोका स्पष्टपणे लक्षात घेतला पाहिजे.

आमच्या शैक्षणिक क्षेत्रातला दिवसेंदिवस तीव्रतर होणारा हा अंतर्विरोध नवीन किंवा अनपेक्षित नाही; कारण आमच्या राजकीय, आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनातही हाच विरोधाभास ठासून भरलेला आहे. कोणत्याही देशातली शिक्षणपध्दती तटस्थ किंवा ती भासविते तशी नि:पक्षपाती नसते. ती ज्या समाजव्यवस्थेत कार्य करते त्या समाजव्यवस्थेत कार्य करते त्या समाजव्यवस्थेतीचीच ती एक उपव्यवस्था (Sub System) असते; किंवा ती तिची हुबेहूब प्रतिकृती (Replica) असते. कोणतीही शिक्षण व्यवस्था पोकळीमध्ये काम करीत नसते. प्रत्येक समजाव्यवस्था तिच्या वर्गीय आशयाला अनुरुप व पोषक अशी शिक्षणपध्दती निर्माण करीत असते. ही शिक्षणपध्दती त्या समाजव्यवस्थेची भलावण करीत असते; आणि त्या मोबदल्यात ती समाजव्यवस्था त्या शिक्षणपध्दतीला उचलून धरीत असते. 'तू माझी पाठ खाजव; मी तुझी पाठ खाजवतो.' अशा स्वरुपाचे त्यांचे हितसंबंध असतात.

आमची शिक्षणपध्दती भारतीय समाज व्यवस्थेचीच एक उपव्यवस्था असल्याने 'न स्त्री

स्वातंत्र्यम् अर्हति' व 'न शुद्राय मतिं दद्यात्' या मतलबी धर्मवचनांचा आधार घेऊन आमच्या शिक्षण पध्दतीने स्त्रियांना व शूद्रांना शिक्षण घेण्याची बंदी केलेली होती.

एकलव्याला तो केवळ निषादपुत्र होता या ऐकमेव कारणावरुन धनुर्विद्येचे शिक्षण नाकारणारा द्रोणाचार्य फक्त 'महाभारतात'च होऊन गेला असे मानण्याचे कारण नाही. 'भारतात' ही या द्रोणाचार्यांची कधी वाण पडलेली नाही.

या संदर्भात भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय घटना समितीत दिनांक २५ नोव्हेंबर १९४९ रोजी जे समारोपाचे भाषण केले त्याची प्रकर्षाने आठवण येते, ते म्हणाले होते. '२६ जानेवारी १९५० रोजी विविध अंतर्विरोधांनी भरलेल्या जीवनात आपण प्रवेश करणार आहोत, त्यादिवशी येथील राजकीय जीवनात समता प्रस्थपित झालेली असेल; परंतु सामाजिक आणि आर्थिक क्षेत्रात मात्र पूर्वीप्रमाणेच विषमता नांदताना दिसेल, राजकीय क्षेत्रात आपण 'एक व्यक्ती एकमत' तसेच 'एका मताला एक मूल्य' हे सूत्र मानणार आहोत; परंतु सामाजिक व आर्थिक जीवनात मात्र इथल्या विशिष्ट सामाजिक व आर्थिक ढाच्यांमुळे आपण 'एक व्यक्ती एक मूल्य' हे सूत्र नाकारणार असू. हा विरोधाभास आपण किती काळ चालू देणार आहोत ? आपल्या सामाजिक व आर्थिक जीवनात आपण किती काळ समतेचे तत्व नाकारणार आहोत ? अशी परिस्थिती आपण दीर्घकाळ चालू देणार असू तर त्याचा अर्थ आपण आपली राजकीय लोकशाहीच संकटात ढकलून देत आहोत, असा होईल. हा अंतर्विरोध आपण शक्य तितक्या लवकर निपटून टाकला पाहिजे, नाहीतर ज्यांना विषमतेच्या ज्वाला सहन कराव्या लागत आहेत असे लोकसमूह या घटना समितीने महत्प्रयासाने उभारलेला हा राजकीय लोकशाहीचा डोलाराच कोसळून टाकल्या खेरीज राहणार नाहीत.

डॉक्टर साहेबांसारख्या महापुरुषाने दिलेला हा इशारा म्हणजे 'भिंतीवरचे लिखाण' आहे. जो समाज भिंतीवरचे लिखाण वाचू शकत नाही, त्या समाजाचा भविष्यकाळ अंध:कारमय असतो. बाबासाहेबांनी दाखवून दिलेला अंतर्विरोध आपण अद्यापही निपटून काढलेला नाही. सामाजिक क्षेत्रातली विषमता आजही प्रकर्षाने जाणवत आहे. आर्थिक क्षेत्रातली विषमता तर पूर्वीपेक्षाही अधिकच तीव्रतर झाल्याचे दिसून येते. सुमारे ४० टक्के जनता आजही दारिद्रयरेषेखाली पिचत पडलेली आहे. ४८ टक्के लोकसंख्या निखर निरक्षर आहे. ज्ञानाचा प्रचंड विस्फोट होत असताना दारिद्रय व निरक्षरता यांच्या गर्तेत खितपत पडलेल्या करोडो लोकांच्या जीवनाची भयानक व अमानुष फरपट चालू आहे. भारतीय राज्य घटनेच्या सरनाम्या प्रमाणे सामाजिक न्याय, आर्थिक न्याय, राजकीय न्याय व संधीची समानता या ४ खांबांवर आधारित अशी न्याय्य समाज व्यवस्था निर्माण करण्याचे अभिवाचन दिले असले तरी त्या ध्येयमंदिराच्या जवळपास देखील आपण अद्यापि पोहोचलो नाही. हे प्रांजळपणे मान्य केले पाहिजे.

सत्ता, संपत्ती, ज्ञान व समान संधी हे समृध्दीचे प्रगतीचे स्त्रोत आहेत. त्यांचे समान वाटप होण्याची गरज असताना या गोष्टी मूठभर लोकांच्या हातात केंद्रित झाल्या आहेत. आमच्या लोकसंख्येपैकी सर्वात खालच्या थरातील २० टक्के जनतेकडे राष्ट्राच्या संपत्तीचा फक्त ७ टक्के एवढा नगण्य हिस्सा येत असताना वरच्या थरातल्या २० टक्के श्रीमंत विभागाने राष्ट्रीय संपत्तीचा ४९ टक्के हिस्सा अडकवून ठेवला आहे ! आर्थिक विकास होत असताना मानवी विकास आपोआप होऊ शकतो असे जे भासविले जातो, ते तद्दन खोटे आहे. राष्ट्राच्या एकूण संपत्तीत वाढ झाली तरी या वाढीव संपत्तीची पावले गरिबांच्या झोपडीकडे वळण्याऐवी ती उंच महालाच्या दिशेनेच पडतात असा पडताळा येत आहे.

देशातला धनिक वर्ग याच पैशाच्या जोरावर आपल्या पाल्यासाठी एकूण एक दर्जेदार शिक्षण संस्थामधल्या उत्तमोत्तम अभ्यासक्रमांच्या बहुतांश जागा बळकावीत आलेला आहे. लोकसंख्येमध्ये बहुतांश जागा बळकावीत आलेला आहे. लोकसंख्येमध्ये फक्त ०.५ टक्के एवढे नगण्य प्रमाण असलेलया मूठभर धनाढ्य व उच्च विद्या विभूषित पालकांच्या मुलांनी आय.आय.टी. मधल्या ८७ टक्के जागा अक्षरश: बळकावलेल्या आहेत. ज्या समाजव्यवस्थेत शिक्षण घेण्याच्या संधीची समानता नाकारण्यात येते व जेथे जेथे 'मुलांच्या गुणवत्तेऐवजी पालकांची धनवत्ता हीच मुलांची गुणवत्ता' ठरते, तेथे शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे अमोघ साधन बनण्याऐवजी ते उपेक्षित आणि दबलेल्या वर्गाच्या शोषणालाच कारणीभूत होण्याचा धोका असतो.

आपल्या देशात आज नेमके तेच घडले आहे. शिक्षण हे निरक्षर, निर्धन व उपेक्षित समाजाची कोंडी करुन त्यांना आपल्या टाचेखाली रगडण्याचे साधन बनणार असेल, तर हा साराच प्रकार उफराटा आणि मिठाने खारटपणा सोडून देण्यासारखा ठरेल. मिठाला खारटपणा सोडून चालत नाही; तसेच शिक्षणाला समजा परिवर्तनाचे उद्दिष्ट सोडून देता येणार नाही.

औद्योगिक क्षेत्रात मूठभर औद्योगिक घराण्यांची, शेती क्षेत्रात मूठभर बड्या बागायतदारांची आणि शैक्षणिक क्षेत्रात परंपरागत प्रतिष्ठित पांढरपेशा उच्चभू वर्गाची मक्तेदारी झालेली आहे. आमच्या शिक्षणव्यवस्थेचे एकूण एक फासे ग्रामीण जनतेच्या व खास करुन ज्यांची पहिलीच पिढी शिक्षण घेण्यासाठी पुढे येत आहे. (First Generation Learners) त्यांच्या विरुध्द पडत आहेत. या शिक्षण पध्दतीचे एकूण एक लाभ समाजातल्या वरच्या थरातल्या २० ते २५ टक्के लोकांच्या पुरतेच मर्यादित आहेत. जवळजवळ ८० टक्के बहुजन समाजाला या शिक्षण व्यवस्थेचा कसलाही लाभ मिळत नाही.

ग्रामीण भागातील ४० टक्के मुले, अनुसूचित जातीच्या ७० टक्के मुली, तर अनुसूचित जमातीच्या ८० टक्के मुली आज मुळी शाळेतच येत नाहीत. आपल्या ५८ टक्के श्रमशक्तीचे शिक्षणच झालेले नाही. परिणामी, आपल्या मानवी संपत्तीची म्हणजेच राष्ट्रीय संपत्तीची धुळधाण करीत आहोत. सरतेशेवटी, राष्ट्राची संपत्ती म्हणजे तरी काय ? सोने नाणे ? चलनी नोटा ? सोने नाणे किंवा चलनी नोटा म्हणजे देशाची संपत्ती नव्हे; तर त्या राष्ट्रात वास्तव्य करणाऱ्या जनतेचे मन, मेंदू व मनगट हीच त्या राष्ट्राची संपत्ती असते. जनतेचे बुध्दिवैभव, शरीरसंपदा आणि राष्ट्रासाठी सर्वस्वाचे समर्पण करण्याची दुर्दम्य उर्मी यांच्या जोरावरच कोणतेही राष्ट्र सामर्थ्यशाली बनत असते.

राष्ट्र म्हणून आपण तिसऱ्या जगात मोजले जात असलो तरी आमचे करोडो आदिवासी बांधव व भटक्या जमाती यांचा विचार करता त्यांचे एक 'चौथे जग' असल्याचे प्रत्ययाला येते. या समाजाला आमच्या स्वराज्याने अक्षम्य उपेक्षा आणि घोर वंचना या खेरीज काय दिले आहे ? गेल्या ८-९ वर्षात केवळ कुपोषणामुळे आमच्या आदिवासी जनतेची ४६०० मुले मृत्यमुखी पडली आहेत.

जागतिक बँकेने जो मानवी विकास निर्देशांक प्रसिध्द केला आहे, त्या १७८ देशांच्या यादीत भारताचा क्रमांक १३५ आहे ! शिक्षण, आरोग्य व इतर सामाजिक सुविधा उपलब्ध करण्यासाठी जेवढा खर्च केला जातो त्यापेक्षा अधिक खर्च संरक्षण खात्यावर करणारे फक्त ६ देश जगाच्या पाठीवर आहेत आणि भारत हा त्या ६ देशांपैकी एक आहे !

राष्ट्रीय विकास कार्यक्रमाची फळे समाजातल्या सर्वच थरांना चाखता येतील. अशी हमी देणारी शिक्षणपध्दती अस्तित्वात आणण्याची गरज निर्माण झाली आहे. भले हजारो मैलांचा प्रवास करायचा असला तरी त्याची सुरुवात एक पहिले ठोस पाऊल टाकूनच

करावी लागते. ही वाटचाल करण्यासाठी प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण, पुस्तकी अभ्यासक्रमाऐवजी व्यावसायिक शिक्षणावर भर, शिक्षणाच्या प्रत्येक स्तरावर ज्ञान व श्रम यांची अतूट सांगड या माध्यमांचा ठोस वापर करण्याची आवश्यकता आहे. त्या दृष्टीने काही उपाययोजना सूत्ररुपाने मांडण्याची गरज आहे.

१) प्राथमिक शिक्षण हा मूलभूत हक्क म्हणून मान्य करणारी ८३ वी घटना दुरुस्ती युध्द पातळीवर मंजूर करण्यात यावी. या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यासाठी किती रक्कम लागेल याचा विचार अप्रस्तुत आहे. मानवी संपत्तीपेक्षा अधिक मौलिक दुसरे काहीही असू शकत नाही.

२) 'जो उद्योगधंदा कामगारांना किमान वेतन देऊ शकत नसेल तर त्या उद्योगधंद्याला एक क्षणभर ही अस्तित्वात राहण्याचा अधिकार नाही.' असे पंडित नेहरु म्हणत असत. त्याच न्यायानुसार जे राज्यकर्ते सर्व मुलामुलींनी त्यांची वयाची १४ वर्षे पूर्ण होईतोपर्यंत किमान शिक्षण देऊ शकत नसतील, तर त्यांनाही एक क्षणभरदेखील सत्तेवर अधिकार असता कामा नये.

३) बालमजूर प्रथेचे कर्तव्यकठोर बुध्दीने निर्मूलन केले पाहिजे.

४) शिक्षणावर केला जाणारा खर्च राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या किमान ७ टक्क्यापर्यंत वाढविण्याची गरज आहे. हे प्रमाण वाढवीत असताना व त्यापैकी किमान ७५ टक्के रक्कम प्राथमिक शिक्षणासाठी व २० टक्के रक्कम व्यावसायिक शिक्षणासाठी राखून ठेवण्यात आली पाहिजे.

५) प्राथमिक शिक्षणासाठी राखून ठेवण्यात येणाऱ्या रकमेपैकी किमान २० टक्के रक्कम दुर्गम, दुष्काळग्रस्त व शैक्षणिक दृष्ट्या मागासलेल्या विभागासाठी राखून ठेवण्यात यावी.

६) काम मिळण्याचा व फुरसत मिळण्याचा हक्क मूलभूत हक्काच्या यादीव समाविष्ट करावा.

७) जिल्हा परिषदा व नगरपालिकांच्या वतीने चालविण्यात येणाऱ्या प्राथमिक शाळांमधून प्रत्येक वर्गाला एक शिक्षक देण्याची तरतूद ८ व्या पंचवार्षिक योजनेच्या अखेरीस करण्याचे आश्वासलन दिलेले होते. त्याची निदान आता तरी विनाविलंब अंमलबजावणी करावी.

८) नवोदय विद्यालये बंद करुन त्यांच्या इमारतींचा वापर औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था चालविण्यासाठी करावा.

९) डॉ. मुदलियार कमिशनने माध्यमिक शिक्षणाचे व्यावसायीकरण करण्याची शिफारस केली होती; परंतु गेल्या ४८ वर्षात या शिफारशीची अंमलबजावणी झालेली नाही. त्यासाठी समयबध्द कार्यक्रम आखण्यात यावा.

१०) प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण करण्यासाठी

अ) ६ ते १४ वयोगटातील प्रत्येक मूल शाळेत आणले पाहिजे.

ब) शाळेत आलेले प्रत्येक मूल किमान ८ वर्षे शाळेतून गळता कामा नये.

क) या ८ वर्षात प्रत्येक मुलाने शैक्षणिक क्षमता संपादन केल्याच पाहिजेत.

११) आज राज्यामध्ये सुमारे ७२००० वर्ग खोल्यांचा अनुशेष आहे. राष्ट्राचे भवितव्य शाळा कॉलेजांच्या वर्ग खोल्यांतून साकार होत असते. वर्ग खोल्यांचा अनुशेष युध्दपातळीवर भरुन काढण्यात यावा. सुमारे १८००० प्राथमिक शिक्षकांच्या जागा वर्षानुवर्षे भरलेल्या नाहीत त्या विनाविलंब भरण्यात याव्यात.

१२) ६ ते १४ वयोगटातील सुमारे ४० लाख मुले अद्यापि शाळेच्या बाहेरच आहेत. त्याना शाळेत दाखल करण्याचा कार्यक्रम एका विशिष्ट कालावधीत पूर्ण केला जावा. त्याचा एक भाग म्हणून १ लाख वर्ग खोल्या व १ लाख प्राथमिक शिक्षक उपलब्ध केले जावेत. एका वर्गाला एक शिक्षक पुरविला जात असताना त्या वर्गातल्या विद्यार्थ्यांची संख्या विचारात घेतली जाऊ नये.

१३) प्रत्येक वर्गाला एक शिक्षक पुरविला जात नाही तो पर्यंत पहिली पासून इंग्रजी शिकविण्याचा कार्यक्रम अंमलात आणू नये.

१४) प्राथमिक शिक्षण जो पर्यंत सक्तीचे व मोफत केले जात नाही, तोपर्यंत माध्यमिक शिक्षण मोफत करण्याची भाषा राज्यकर्त्यांनी मुळीच करु नये.

१५) माध्यमिक, उच्च माध्यमिक व उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात ऐपतवाल्या पालकांना देखील जी प्रचंड सबसिडी दिली जाते, ती बंद केली जावी. या क्षेत्रातील शिक्षणाचा दरडोई खर्च विचारात घेऊन शुल्काची फेरआकारणी केली पाहिजे. माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक व उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात ऐपतवाल्या पालकांना त्यांच्या पाल्यांच्या शिक्षणाचा बहुतांश बोजा सोसावा लागेल अशा हिशेबाने या क्षेत्रातल्या शुल्काची फेर आकारणी केली जावी. गोरगरीब थरातल्या आणि अनुसूचित जाती, जमाती व भटक्या जमातीतील विद्यार्थ्यांना मोठ्या प्रमाणावर फ्री स्टुडंट शिप्स व शिष्यवृत्यांचे संच उपलब्ध केले जावेत. उच्च शिक्षण धनिकांना पूर्ण किंमतीचे तर काहीना सवलतीच्या दराने व इतरांना मोफत दिले पाहिजे.

१६) मोठ्या प्रमाणावर छुप्या सबसिडीचा फायदा घेऊन वैद्यकिय व अभियांत्रिकी क्षेत्रातल्या पदव्या संपादन करणाऱ्या प्रत्येक उमेदवाराकडून बाँड घेतला जावा. शिक्षण संपल्यानंतर स्वत:च्या पायावर उभे राहिल्यानंतर त्या प्रत्येकाकडून त्याने विद्यार्थी दशेत घेतलेल्या सवलतीच्या रकमेची परतफेड केली पाहिजे. अशा उमेदवारांपैकी जे कोणी परदेशामध्ये व्यवसाय करण्यासाठी जात असतील तर त्यांनी सबसीडीची रक्कम परत केल्याखेरीज त्यांना परदेशात जाण्याची मुभा दिली जाऊ नये.

१७) उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रातून पैशाच्या चलन हद्दपार करुन केवळ श्रमाच्या मोबदल्यातच उच्च शिक्षण उपलब्ध करण्याचा महान प्रयोग कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी यशस्वीरित्या राबविला. तिसऱ्या जगातल्या गरीब व अविकसित राष्ट्रांच्या दृष्टीने कर्मवीरांनी केलेले योगदान अभूतपूर्व आहे. कर्मवीरांनी दाखवून दिलेल्या मार्गानेच तिसऱ्या जगातल्या राष्ट्रांची शैक्षणिक समस्या सुटू शकत असल्याने त्या मार्गाचा अवलंब केला पाहिजे.

१८) विद्यापीठीय अभ्यासक्रम कालबाह्य झालेले आहेत. त्या अभ्यासक्रमातून आमच्या तरुण तरुणींना २१ व्या शतकाला भिडण्याचे सामर्थ्य मिळत नाही. नव्या आव्हानांच्या प्रकाशात या अभ्यासक्रमांची पुनर्रचना केली पाहिजे. या अभ्यासक्रमात ज्ञान व श्रम यांची अतूट सांगड घातली पाहिजे.

१९) ज्ञान हे सामर्थ्य असल्याने माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात नवीनवी शिखरे पादाक्रांत करण्याच्या दृष्टीने हे शिक्षण चंद्रमौळी झोपडीतल्या शेवटच्या तरुणांपर्यंत पोचविण्यात आले पाहिजे. हे शिक्षण घेण्याच्या मार्गात पालकाचे दारिद्रय हा अडसर ठरणार नाही, यासाठी शासनाने सतर्क राहिले पाहिजे.

शिक्षणक्षेत्रामध्ये आज जे अराजक निर्माण झाले आहे ते दूर करण्यासाठी केवळ शैक्षणिक क्षेत्रात केलेली उपाय योजना पुरेशी ठरु शकत नाही. त्यासाठी सामाजिक रचनेत व अर्थव्यवस्थेत मूलगामी बदल करण्याची नितांत गरज आहे. परंतु हे मूलगामी बदल होई तो पर्यंत आपण थांबू शकत नाही. बुध्दिमत्तेचे उत्कृष्ट लेणे घेऊन जन्माला आलेल्या परंतु प्रचलित शिक्षणव्यवस्थेने शिक्षणापासून वंचित ठेवल्या गेलेल्या करोडो लोकांच्या मूकवेदना सुशिक्षित वर्गानेच समजून घेतल्या पाहिजेत, जोपर्यंत आपले लक्षावधी बांधव अज्ञानाच्या आणि उपासमारीच्या गर्तेत खितपत पडलेले आहेत तोपर्यंत त्यांच्याच खर्चाने सुशिक्षित झालेला माणूस त्यांच्या दुरावस्थेकडे दुर्लक्ष करीत असेल तर त्या प्रत्येक सुशिक्षित माणसाला मी देशद्रोही समजतो' असा सात्विक संताप स्वामी विवेकानंदानी व्यक्त केला आहे. सुशिक्षित वर्गाने आपल्या मुलाबाळांच्या पदव्युत्तर शिक्षणाचा विचार करताना गोरगरीब शेतकरी, शेतमजूर, बारा बलुतेदार यांच्या मुलांच्या किमान प्राथमिक शिक्षणाचा तरी विचार करावा की नाही ? आज तो साकल्याने केला जात नाही हे मोठ्या खेदाने नमूद करावेसे वाटते. आमच्या सुशिक्षित बंधुभगिनींनी हस्तिदंती मनोऱ्यातून खाली उतरावे व दुर्दैवी घटकांच्या सुख दुःखांशी समरस व्हावे, अशीच त्यांच्याकडून रास्त अपेक्षा राहील.

❖ ❖ ❖ ❖

महाविद्यालयाची वैशिष्ट्ये

- विद्यार्थ्यांसाठी खास सोयी व सवलती. शास्त्रशाखेसाठी अद्ययावत सुसज्ज प्रयोगशाळा.
- विद्यार्थी-विद्यार्थीनींसाठी स्वतंत्र वसतिगृहे. अनुभवी व निष्णात प्राध्यापकांचे बहुमोल मार्गदर्शन.
- भव्य व समृध्द ग्रंथालये आणि बुक बँकेची व अभ्यासिकेची सोय.
- विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षासंबंधी मार्गदर्शन. 'कमवा व शिका' योजनेचा लाभ.
- हुशार परंतु गरीब विद्यार्थ्यांना सढळ आर्थिक मदत. सर्व विद्यार्थ्यांना निरनिराळ्या सरकारी शिष्यवृत्त्या व भरपूर सवलती.
- खेळामध्ये प्राविण्य दाखविणाऱ्या खेळाडूंना प्रोत्साहन. विविध मंडळामार्फत विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणांची जोपासना.
- विद्यार्थीनींसाठी एन.सी.सी. ची सोय. कॉम्प्युटर कोर्सची सुविधा.
- राष्ट्रीय सेवा योजनेतर्फे विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण (ज्युनि. व सिनि.)
- विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षक-पालक योजनेची सोय, बारावी (विज्ञान व इंग्रजी) विद्यार्थ्यांसाठी खास मार्गदर्शनाची व्यवस्था. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ केंद्र. गरजूंना शिक्षण.
- बुध्दिमान विद्यार्थ्यांसाठी स्वतंत्र मार्गदर्शनाची सोय.
- पीएचडी. साठी मार्गदर्शन (मराठी, हिंदी, इंग्रजी इ. विषय)
- पंतप्रधान रोजगार योजना प्रशिक्षण केंद्र.
- १२ वी विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांसाठी उन्हाळी सुट्टीतील वर्गांची सोय.
- वैद्यकीय प्रवेश पूर्व परीक्षेच्या मार्गदर्शन वर्गांची सोय.
- अभिजीत क्रीडा-संकुलाच्या उभारणीतून खेळाडूंची खास सोय.

तक्ता नं. ४ (नियम ८)

प्रकाशन स्थळ : सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेज कराड, जि. सातारा.
प्रकाशन काल : वार्षिक
प्रकाशक : प्राचार्य डॉ. एस. डी. जाधव
राष्ट्रीयत्व : भारतीय
पत्ता : सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेज कराड, ४१५ १२४. फोन नं. ऑफिस ७१३४६, निवास - ७१७९४
प्रमुख संपादक : डॉ. के. पी. माळी
मुद्रकाचे नाव : संदेश शहा
राष्ट्रीयत्व : भारतीय.
पत्ता : प्रिन्ट ओम ऑफसेट, २६९, ब/२, दौलतनगर, सातारा - ४१५ ००२
मालकी : सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

मी प्राचार्य, डॉ. एस. डी. जाधव जाहीर करतो की वर दिलेली माहिती माझ्या माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे खरी आहे.

(फक्त खाजगी वितरणासाठी)

डॉ. एस. डी. जाधव
प्राचार्य

(या अंकातील मतांशी प्रकाशक व संपादक सहमत असतीलच असे नाही.)

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

प्राचार्य डॉ. एस. डी. जाधव

प्रा. एस. एस. फिसके
उपप्राचार्य (कला विभाग)

प्रा. पी. आर. आर्डे
उपप्राचार्य (विज्ञान विभाग)

प्रा. जी. एम. तारु
उपप्राचार्य (वाणिज्य विभाग)

प्राध्यापक वर्ग : वरिष्ठ महाविद्यालय

इंग्रजी

१. एस. एम. जगताप ..... विभागप्रमूख
२. सौ. आय. एस. शिंदे
३. एम. जी. कदम
४. जी. बी. कल्याणशेट्टी
५. ए. यु. हिप्परकर
६. एस. एस. बागवडे
७. एन. जे. डहाळे

मराठी

८. डॉ.श्रीमती एस.आर.पाटील विभागप्रमुख
९. सौ. एस. डी. रैनाक
१०. सौ. एस. ई. निकम
११. सौ. एम. व्ही. लाटकर

हिंदी

१२. डॉ. के. पी. माळी ..... विभागप्रमुख
१३. आर. बी. इंगोले
१४. पी. एन. आवटे
१५. आर. बी. पाटील

संस्कृत

१६. व्ही. डी. अवसरे ..... विभागप्रमुख

अर्धमागधी

१७. एस. एस. फिसके ..... विभागप्रमुख

अर्थशास्त्र

१८. सौ. एम. एस. पवार .. विभागप्रमुख
१९. व्ही. टी. जाधव
२०. एस. एस. मदने

राज्यशास्त्र

२१. डॉ. ए. बी. जगदाळे .. विभागप्रमुख
२२. पी. आर. डांगे

इतिहास

२३. आर्.एम्.जाधव ..... विभागप्रमुख
२४. एन. डी. पाटील
२५. एस. एम. जाधव
२६. ए. आर. मोकाशी
२७. डी. एस. थोरात

समाजशास्त्र

२८. एस. एल. मोहिते ..... विभागप्रमुख
२९. एम. डी. सकटे
३०. व्ही. व्ही. शेवाळे

शिक्षणशास्त्र

३१. एम. एस. पोंधे ..... विभागप्रमुख

तत्वज्ञान व मानसशास्त्र

३२. के. बी. नांगरे ..... विभागप्रमुख
३३. एस. एस. जुन्नरकर

भूगोल

३४. पी. ए. जाधव ..... विभागप्रमुख
३५. बी. जे. काळे
३६. एम. डी. कदम
३७. एम. जी. खिलारी

पदार्थ विज्ञान

३८. पी. आर. आर्डे ..... विभागप्रमुख
३९. व्ही. के. निकम
४०. एच. डी. पाटील
४१. आर.के.कंवर
४२. कु. व्ही. टी. जाधव

इलेक्ट्रॉनिक्स

४२. एस. टी. पवार..... विभागप्रमुख
४३. एन. एल. गाडेकर
४४. आर. एस. देशमुख
४५. डी. जे. पाटील

रसायनशास्त्र

४६. व्ही. डी. थोरात
४७. व्ही. जे. पाटील
४८. आर. पी. राजमाने
४९. एस. एस. रणखांबे
५०. आर. आर. कुंभार
५१. आर. बी. पाटील
५२. आर. पी. गड्डे
५३. आर. व्ही. जगताप
५४. ए. एन. यादव
५५. सौ. ए. एस. साळुंखे

वनस्पतीशास्त्र व पीक संरक्षणशास्त्र

५६. डॉ. एस.डी.संकपाळ . विभागप्रमुख
५७. डॉ. एस. एन. पवार
५८. डॉ. बी. डी. पाटील
५९. डॉ. एम. एम. पाटील
६०. डॉ. बी. जे. पाटील
६१. सौ. व्ही. एम. किशोर
६२. डॉ. सौ. एम. आर. मोटे

प्राणीशास्त्र

प्राचार्य डॉ. एस. डी. जाधव

६३. डॉ. पी. एस. माने ..... विभागप्रमुख
६४. एल. एस. भोसले
६५. एस. ए. कदम
६६. डॉ. आर. एन. पाटील
६७. सौ. यु. एस. मदनाईक
६८. पी. एस. साळुंखे
६९. कु. एस. जे. बिडारी

सूक्ष्मजीवशास्त्र

७०. एम. ई. किशोर ..... विभागप्रमुख
७१. व्ही. एम. घोरपडे
७२. एस. बी. पाटील
७३. सौ. एस. ए. शिंदे

गणित

७४. डी. व्ही. पाटील..... विभागप्रमुख
७५. डॉ. एस. बी. थोरात

संख्याशास्त्र

७६. पी. एस. चौगुले..... विभागप्रमुख
७७. सौ. एन. एस. पाटील

वाणिज्य विभाग

७८. जी. एम. तारु ..... विभागप्रमुख
७९. एन्. एस. पंडित
८०. के. एल. सावंत
८१. एस. डी. शिंदे

शा. शिक्षण

८२. डी. बी. रैनाक ..... विभागप्रमुख

ग्रंथपाल

८३. एस. एन. भोसले ..... विभागप्रमुख

प्राध्यापक वर्ग : कनिष्ठ महाविद्यालय

इंग्रजी

१. डी. डी. नलवडे
२. एस. बी. ढबू
३. सौ. बी. एन. खराडे
४. एस. ए. सावंत
५. सौ. व्ही. व्ही. कुलकर्णी

मराठी

६. एस. बी. सूर्यवंशी
७. एस. बी. शेवाळे
८. सौ. एल. बी. पाटील
९. सौ. के. एस. भोसले
१०. डी. पी. साळुंखे

हिंदी

११. व्ही. सी. काळे

अर्धमागधी

१२. सौ. ए. ए. पाटील

अर्थशास्त्र

१३. ए. एम. नाईक
१४. ए. आर. मोहिते

संस्कृत

१५. सौ.एस्.व्ही. होनराव

राज्यशास्त्र

१६. बी. आर. भारती

इतिहास

१७. ए. व्ही. महाडीक

समाजशास्त्र

१८. यु. एस. वाघमारे
१९. आर. टी. पवार

मानसशास्त्र

२०. आर. डी. पानस्कर

तत्वज्ञान

२१. एस्.एस्.जुन्नरकर

भूगोल

२१. बी. डी. लोंढे
२२. टी. बी. चोरगे

पदार्थ विज्ञान

२३. एस. बी. पानस्कर
२४. जे. आर. यादव
२५. बी. टी. अदलिंगे
२६. पी. डी. कोडगुले
२७. एम. डी. शिंदे
२८. सौ. के. आर. कांबळे
२९. आय. डी. नवगिरे

रसायनशास्त्र

३०. व्ही. एम. थोरात
३१. सौ. व्ही. एम. पाटील
३२. सौ. ए. एस. पाटील
३३. पी. पी. भिवरे
३४. डी. जी. कदम
३५. कु. व्ही. डी. जगताप
३६. सौ. एस. एस. जाधव

जीवशास्त्र

३७. सौ. बी. व्ही. थोरात
३८. सौ. ए. व्ही. पाटील
३९. श्रीमती पी. के. पाटील
४०. सौ. यू. व्ही. जगदाळे
४१. सौ. जे. एस. पाटील

गणित

४२. बी. टी. जाधव
४३. पी. वाय. भोसले
४४. आर. पी. माळी

वाणिज्य

४५. यु. एन. शिंदे
४६. व्ही. पी. पाटील
४७. एस. एम. पाटील

शारीरिक शिक्षण

४८. टी. एम. जाधव
४९. जे. के. गुजर

प्राध्यापक वर्ग : व्यवसाय शिक्षण विभाग

१. डी. डी. मोहिते
२. डी. के. खोत
३. एम. आर. शिंदे
४. एन. व्ही. कांबळे
५. ए. एस. पवार
६. बी. एच. पाटील
७. एच. बी. पवार
८. डी. एल. बनकर
९. एस. डी. मोहिते
१०. ए. आर. पाटील
११. सौ. एस. आर. यादव
१२. श्रीमती व्ही. टी. रैनाक

शिक्षकेतर सेवकवर्ग

१४. एस. आर. पाटील
(ज्यु. क्लार्क)
१५. ए. टी. शिंदे (शिपाई)

प्रशासकीय सेवकवर्ग

अधिक्षक
ए. एम. फासे

लेखापाल
व्ही. एस. निकम

वरिष्ठ लिपिक
एस. आर. जाधव
जे. ए. धुमाळ
आर. वाय. गायकवाड

कनिष्ठ लिपिक
व्ही. डी. भोज
कनिष्ठ लिपिक
बी. एम. वाघ
एस. के. सुतार
बी. व्ही. पाटील
एल. ए. लोमटे
ए. एस. पाटील
बी. ए. पवार
अर्जुन एस. पाटील

सहाय्यक ग्रंथपाल
ए. जी. केदार

ग्रंथालय क्लार्क
आर. टी. गरुड

ग्रंथालय परिचर
एम. के. जाधव
एन. बी. कांबळे
के. एस. पवार
एस. व्ही. जाधव
के. बी. माळी
एल. के. पवार
के. आर. सुतार
आर. वाय. कदम
पी. एस. कोळी

प्रयोगशाळा सहाय्यक
व्ही.एस.पवार
ए.आर.यादव
एस.के.पाटील
आर.जी.साळुंखे
पी.बी.शेडगे
आर.सी.माने

प्रयोगशाळा परिचर
ए. व्ही. बुधे
एल. एन. मोहिते
एस. एन. येडगे
एस. बी. कुंभार
एल. जी. सावंत
व्ही. बी. चव्हाण
बी. एन. पाटील
पी. व्ही. इनामदार
ए. के. जाधव
बी. आर. पाटील
एम. डी. काकडे
आ. बी. कांबळे
वाय. के. चव्हाण
एम. डी. जमाले
यु. एच. मगरे
के. एम. गुरखा
व्ही. एम. मुळे
ए. एम. ऐवळे
एस. डी. खरात
के. ए. बागवान
टी. बी. पाटील
यु. आर. काकडे
व्ही. के. थोरात
एस. वाय. माळी
डी. एस. पाटील
एन. एन. पाटील
व्ही. व्ही. चिकुर्डेकर
के. डी. चव्हाण
ए. जी. पाटील
एम. आर. यादव
डी. एम. धुमाळ

शिपाई
बी. एस. पवार
ए. जी. जाधव
पी. एस. पवार
पी. बी. जाधव

आमची विद्यार्थी संसद

कु. नुतन नांगरे
बी.ए. भाग १

सुनील पाटील
बी.ए. भाग २

सचिन जाधव
बी.ए. भाग ३

कु. आसावरी गोखले
एम.ए. भाग १

कु. सुजाता पाटील
एम.ए.भाग २

कु. विजया मोहिते
बी.कॉम. भाग १

प्रशांत वाघमारे
बी.कॉम. भाग २

दत्ता पवार
बी.कॉम. भाग ३

कु.शिवांगी दबडे
बी.एस्सी.भाग १

कु. वैशाली माने
बी.एस्सी.भाग २

कु. स्नेहल संकपाळ
बी.एस्सी.भाग ३

नारायण रेळेकर
बी.ए. भाग २
राष्ट्रीय सेवा योजना व
प्रौढ शिक्षण मधून नियुक्त

पुरुषोत्तम आवळकर
बी.ए.भाग २
राष्ट्रीय छात्रसेना मधून
नियुक्त

कु.सीमा चव्हाण
बी.ए. भाग १
सांस्कृतिक विभागातून
नियुक्त

कु. स्वाती पोतदार
बी.एस्सी. भाग ३
प्राचार्य नियुक्त
महिला प्रतिनिधी

कु. मनिषा कुलकर्णी
बी.कॉम. भाग ३
प्राचार्य नियुक्त
महिला प्रतिनिधी

असे समारंभ असे उपक्रम !

खरे तर विज्ञान मंच हा उपक्रम जिल्ह्याचा पण महाराष्ट्रात तालुक्याच्या ठिकाणी तो राबविणारे आमचे एकमेव महाविद्यालय विज्ञान मंच शिबीराचे उद्‌घाटन करतांना मा. प्राचार्य डॉ. एस. जी. सबनीस

या शिबीरार्थीना मार्गदर्शन करणारे डॉ. विकास काकडे व व्यासपीठावर मा. प्राचार्य उपप्राचार्य विज्ञान मंचप्रमुख प्रा.व्ही.डी.थोरात प्रा.डॉ. संकपाळ व शिंदे साहेब

विज्ञान मंच 'अ' गट

विज्ञान मंच 'ब' गट

दिवाळीच्या सुट्टीत १० दिवसाच्या विज्ञान मंच शिबीरास उपस्थित असलेले प्रज्ञावान विद्यार्थी व त्यांना मार्गदर्शन करणारे प्राध्यापक मा. प्रमुख पाहुणे व मा. प्राचार्य यांचे समवेत

स्नेह मेळाव्यात व्याख्यान देताना मा. उपप्राचार्य आर्डेसर, मा. प्राचार्य, रेक्टर प्रा. बी.एच.पाटील व इतर. नवीन वर्ष व नविन सहस्त्रकाचे स्वागत आमच्या महाविद्यालयाच्या कर्मवीर विद्यार्थी वसतिगृहात स्नेह मेळाव्याचे आयोजन करण्यात आले होते

वसतिगृहातर्फे महाविद्यालयास शुभेच्छा ! देताना सेक्रेटरी

आमच्या महाविद्यालयास मान्यवरांच्या भेटी

स्व.अभिजीत पतंगराव कदम क्रीडासंकुलाची उभारणी चालू असताना आमच्या स्थानीक सल्लागार समितीचे अध्यक्ष महाराष्ट्राचे उद्योग व जलसंधारण मंत्री मा. डॉ. पतंगरावजी कदम यांची भेट

कराड परिसरातील प्राचार्यांच्या स्नेहमेळाव्याच्या निमित्ताने शिवाजी विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु डॉ. धनागरे यांची महाविद्यालयास सदिच्छा भेट सोबत कराड परिसरातील विविध महाविद्यालयाचे प्राचार्य

प्राचार्यांच्या स्नेहमेळाव्याच्या निमित्ताने मा. कुलगुरु व उपस्थित मान्यवरांचे स्वागत करताना आमच्या महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव

या स्नेहमेळाव्यासाठी उपस्थित प्राचार्य व प्राध्यापक वर्गाला मार्गदर्शन करताना कुलगुरु डॉ. धनागरे

मान्यवरांना निरोप !

''भले बुरे ते घडून गेले, विसरुन जाऊ सारे क्षणभर
जरा विसावू या वळणावर''

मराठी विभागाचे ज्येष्ठ प्राध्यापक श्री.बी.पी.पाटील यांना सेवानिवृत्ती निमित्ताने निरोप देताना महाविद्यालयाचे प्राचार्य व उपप्राचार्य

इंग्रजीचे व्यासंगी प्राध्यापक डॉ. गजानन पाकले यांना भावपूर्ण निरोप,त्यांच्या पत्नीचा सत्कार करताना प्रा.सौ.भारती खराडे

आमच्या महविद्यालयाच्या राष्ट्रीय छात्रसेना (NSS)

वरिष्ठ महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या उपक्रमांचे उद्घाटन शिवाजी विद्यापीठ समन्वयक प्रा.सुधीर इंगळे यांचे शुभहस्ते झाले. व्यासपीठावर प्रा.कृष्णराव नांगरे, प्रा.वामनराव अवसरें

कराडचे तहसीलदार रामदास जगताप यांचे हस्ते वृक्षारोपण करण्यात आले, त्यावेळी राष्ट्रीय सेवा योजना समिती प्रमुख व सभासद

रक्तदान जीवनदान !
रक्तदान सर्वश्रेष्ठ दान !!
आमच्या महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या (वरिष्ठ विभाग) विद्यार्थ्यांनी एकूण १०० बाटल्या रक्तदान केले, त्यावेळी उपस्थित शासकीय रक्तसंक्रमण अधिकारी डॉ.अर्चना थोरात

राष्ट्रीय सेवा योजना (कनिष्ठ विभाग) श्रमसंस्कार शिबीर विरवडे येथे घेण्यात आले, महाविद्यालयाचे स्वागत करताना सदर गावचे प्रतिष्ठित ग्रामस्थ श्री.बाबुराव धोकटे

विरवडे शिबीराचेवेळी वृक्षारोपण करताना मा.प्राचार्य डॉ.सदानंद जाधव, शिबीरप्रमुख प्रा.चोरगे व राष्ट्रीय सेवा योजनेतील विद्यार्थी

विरवडे येथील श्रमसंस्कार शिबीरामध्ये कथाकथन करताना कु.अवंती पानस्कर

सदगुरु २००० - २००१

असे ..... तसे

असे असावे वाटते - तसे नसावे वाटते;
अशा तशा वाटण्याने - मन सारखे कोंडते;
अशा वाटण्याने झाले - जग मजला पारखे;
आशा वाटण्याने झाले - दुःख माझे मुके मुके ।
किती उशीरा ही ठेच - किती उशिरा हे ज्ञान;
आता आजपासूनिया माझे आभाळाचे मन !

- इंदिरा संत

मराठी विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. सौ. शोभना रैनाक

अनुक्रमणिका

कथा

१. जगावेगळं दान	शेखर लोखंडे, एम.ए.भाग१	१७
२. जीवनाचा तमाशा	विलास चोरगे, एम.ए.भाग १	१९
१. सुखाचे पदर -ले.रवींद्र पिंगे (पुस्तक परिक्षण)	रोहिणी पुजारी, एम.ए.भाग २	२१
१. पु.ल.: एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व (व्यक्तिवेध)	नीता चव्हाण, एम.ए.भाग २	२३
२. मानवतेचा नंदादीप संत : गाडगेबाबा (व्यक्तिवेध)	धनंजय भोसले, बी.एस्सी. भाग ३	२८
३. मॅच फिक्सिंग (वैचारिक)	कु. अमिता तांबोळी,एम.ए.भाग१ विनित पाटील, बी.कॉम भाग ३	३१
५. भारतापुढील प्रमुख आव्हाने (वैचारिक)	कु. प्रगती घोरपडे	३५
६. सौंदर्यस्पर्धा (वैचारिक)	कु. सुवर्णा आंबवडे, बी.ए.भाग ३	३८
७. माझी मायबोली (वैचारिक)	शेखर लोखंडे, एम.ए. भाग १	४०
९. आपण सारे भारतीय शंभर कोटी झालो (वैचारिक)	कु. वीणा कुलकर्णी, कनिष्ठ विभाग	४२

कविता

१. करोडपती	योगेशकुमार वाघमारे , बी.ए.भाग ३	२७
२. पुस्तकाचं पहिलं पान	श्रीरंग शिंदे , १२ वी सायन्स	२७
२. करणी	प्रतिभा ताटे, एम.ए. भाग	३४
३. जीवन : एक ऋतू	आनंद यादव, १२ वी सायन्स	३७
४. कसं वावरायचं		३९
५. चारोळी	राजाराम मस्के, बी.ए.भाग ३	४४
६. आशा	पृथ्वीराज साळुंखे, एम.ए.भाग २	४५
७. माझे जीवन	तानाजी जगताप, बी.ए. भाग १	४५
७. माणूस	धनंजय गडाळे , बी.ए.भाग २	४६
९. नूतन वर्षाभिनंदन	कमल चव्हाण, बी.ए.भाग ३	४६
१०. सैनिकांचे बहुमान	महादेव सावंत, बी.ए. भाग ३	४६
१. साप्ताहिक जग	रोहिणी यादव, बी.एस्सी.भाग ३	२२
२. याला म्हणतात घर !	अभिजित पाटील ११ वी कॉमर्स	३०

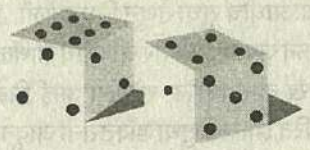

जगावेगळं दान

शेखर लोखंडे, एम.ए.भाग-१

शेखर भेटून आज चार वर्षे झाली होती. तरी त्याच्या बद्दलचा विचार तिच्या डोक्यातून जात नव्हता. शेखर बरोबर पाहिलेली आमराई, भेटीसाठी निवडलेले एक गणेश मंदीर, मंदिराच्या परिसरातील चाफ्याचं झाड नजरेसमोरुन हालत नव्हते. 'सुधा' अशी आईची हाक ऐकू येताच सुधा भानावर आली. सुधाचा अवतार पाहून आई म्हणाली, ''अगं, पोरी लवकर तयार हो. पाव्हणे यायचे आहेत बरं का ?'' आईचं बोलणं ऐकून ही सुधा जागची हलली नव्हती.

''सुधा, अगं, स्वत:च्या आयुष्याचे वाटोळे कां करतेस ? मुलगा चांगल्या हुद्यावर नोकरीला आहे. आर्थिक परिस्थिती चांगली आहे. तुला आयुष्यभर सुखात ठेवील !''

''आई तुला माहित आहे की, माझे शेखर वर प्रेम आहे. त्याच्याशिवाय दुसऱ्या कोणत्याही पुरुषाला मी वरणार नाही.'' सुधाकडे पाहून आई म्हणाली, ''सुधा शेखर भेटून चार वर्षे झाली. त्याने साधे पत्र तुला कधी पाठविले नाही. कधी विचारपूस केली नाही. तरीही तू त्याची वाट बघतेस ? अग, पोरी तुझ्यासाठी तुझे वडील झुरणीला लागले आहेत. त्यांना अन्नपाणी गोड लागत नाही. आम्हाला तुझी काळजी वाटते. एकदा तुझे लग्न झाले की, डोळे मिटायला मोकळे झालो.'' सुधाची समजूत काढताना आईचा कंठ दाटून आला होता. आईच्या म्हणण्यानुसार सुधा साडी नेसून तयार झाली होती. चुणचुणीत देखणी सुधा पाहुण्यांना पसंत पडली. आई वडीलांना हे एकून खूप आनंद झाला. दोघेही लग्नाच्या तयारीला लागले होते. पण सुधाला काही सुचत नव्हते. तिच्या मनात शेखरचे विचार घोळत होते. शेखर परत येईल असे सारखे तिला वाटत होते.

सुधाचे लग्न ठरल्याची बातमी मैत्रिणीपर्यंत पोहोचली होती. त्या तिला भेटावयास येत होत्या. चेष्टा मस्करी करत होत्या. पण त्यावेळी सुधा त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करत होती. शेखरबद्दलच्या विचाराने तिचे स्वतःकडे दुर्लक्ष झाले होते. कधी कधी केस मोकळे सोडून हातात कंगवा घेऊन आरशासमोर तास न् तास बसत होती. कधी कधी रस्त्याकडे टक लावून तास न् तास काढत होती. अशा अवस्थेत एके दिवशी सुधा ने घर सोडण्याचा निर्णय घेतला.

घर सोडल्यानंतर सुधा, पुण्यात राहणाऱ्या उमाकडे गेली. सुधा अचानक आलेली पाहताच उमाला आश्चर्याचा धक्का बसला. उमाने सुधाला घरात घेतले. तिची विचारपूस केली. शेखरला विसरुन लग्न करण्याचा सल्ला दिला. त्याचा सुधावर कोणताही परिणाम झाला नाही. तेव्हा उमाने वडिलांना सांगून तिला अनाथ आश्रमात नोकरी लावून दिली. सुधाची आश्रमात राहण्याची सोय झाली. तिच्या खोलीत शांता मावशी रहात होत्या. त्या दोघींची चार दिवसांत ओळख झाली. अगदी पूर्वीची ओळख असल्याप्रमाणे त्या दोघी वावरत होत्या. दिवस भराभर जावू लागले. सुधाला येऊन आठ वर्षे झाली.

एके दिवशी एका मुलाला दत्तक घेण्यासाठी एक जोडपे अनाथ आश्रमात आले होते. त्या जोडप्यापैकी एकाला सुधाने चटकन ओळखले. तो शेखरचा मित्र सुहास होता. सुधाची अवस्था पाहून तो आश्चर्यचकित झाला. तिने त्या दोघांना खोलीवर नेले. चहापाना नंतर सुधाने शेखरचा विषय काढला. तेव्हा सुहास म्हणाला,

''सुधा, तू लग्न का केले नाहीस ?''

'नाही' सुधाने उत्तर दिले.

''पण कां ?'' त्याने पुन्हा प्रश्न दिले.

''सुहास, माझ्या जखमावर मीठ का चोळतोस ? तुला माहित होते की, माझे शेखर वर प्रेम होते. त्याच्यासाठी मी घर सोडले. आई वडिलांना सोडले. त्याचा शोध घेतला. पण व्यर्थ.'' हे ऐकून सुहास म्हणाला, ''सुधा शेखरचे लग्न झालं. ही गोष्ट तुला माहीत नाही काय ?''

''काय ! शेखरने लग्न केलं ?'' असे म्हणत असतानाच सुधाने भिंतीचा आधार घेतला. अन् स्वत:ला सावरले. ''होय, सुधा शेखरने लग्न केले. वडिलांच्या इच्छेखातर तो लग्नाला तयार झाला. लग्नानंतर त्याने तुझा शोध घेतला. पण तुझा ठाव ठिकाणा लागला नाही. शेखरची पत्नी आशा नेहमी आजारी असते. त्यामुळे तीन वर्षाच्या सोनूचा त्यालाच सांभाळ करावा लागतो. आशाची सेवा शुश्रुषा करावी लागते. प्राप्त परिस्थितीतून मार्ग काढावाच लागतो. आज शेखर अस्वस्थ आहे. तो आशाच्या आजारपणामुळे''...

''काय झालं आशाला !'' सुधाने आश्चर्याने विचारले ''सुधा, तिची किडनी खराब झाली आहे. किडनी देणारा दाता भेटतच नाही. या विचाराने शेखर चिंताक्रांत झाला आहे. सुधा आशाला वाचवलं पाहिजे. छोट्या सोनूसाठी....शेखरसाठी''.....

काही वेळानंतर ती दोघेही निघून गेली. शेखरचे विचार सुधाच्या डोक्यात घोळत होते. घरच्यांसाठी शेखरने स्वत:च्या हिताचा विचार केला नव्हता. हे तिला कळून चुकले होते.

शेखरच्या दुःखात आपणही सहभाग व्हावं. या विचाराने प्रेरित झालेली सुधा त्याचं दुःख वाटून घेण्यासाठी आशाला पाहाण्यासाठी दवाखान्यात गेली. आशाला सुधाने दुरुनच पाहिले. आशाच्या कॉट शेजारी शेखर चिंताग्रस्त चेहऱ्याने बसलेला होता. त्याच्या लक्षात येण्याआधीच सुधा तेथून निघून गेली. आशाचा अवयव होऊन जगता आले तर जीवनाचे सार्थक होईल. शेखरचे दुःख कमी होईल. सोनूला आई मिळेल. या विचाराने प्रेरित झालेली सुधा डॉक्टरांना जावून भेटली. सुधानं डॉक्टरांना आपलं नांव शेखरला न सांगण्याबाबत विनंती केली. सुदैवाने आशाला तिची किडनी संपूर्णपणे योग्य होती. डॉक्टरांनी सुधाच्या ऑपरेशनची तयारी केली. सुधाची किडनी काढली आणि आशाला ती बसविली. ऑपरेशन नंतरही सुधा शेखरला, आशाला न भेटताच निघून गेली.

आशाचे ऑपरेशन यशस्वी झाल्याचे ऐकून शेखरला खूप आनंद झाला. पण आशाला किडणी कोणी दिली ? हा प्रश्न त्याला सतत भेडसावत होता. शेखरने डॉक्टरांकडे चौकशी केली. त्यावेळी डॉक्टरांनी त्याला नांव न सांगता एक चिठ्ठी शेखरच्या हातात दिली. त्याने ती चिठ्ठी उघडली.त्याला ते अक्षर ओळखीचे वाटत होते,

प्रिय शेखर,

शेखर सुहासकडून तुझ्याबद्दलची माहिती मिळाली. तू घरच्यांच्यासाठी स्वत:च्या हिताचा विचार केला नाहीस. प्रेमापेक्षा कर्तव्य श्रेष्ठ मानलेस ! याचा मला अभिमान वाटतो. सुख दुःखात सहभागी होण्याची वचने आपण एकमेकांना दिली होती. त्या वचनांची पूर्तता करण्यासाठी मी येथे आले होते.शेखर आशाला सांभाळ.

तुझीच
सुधा

सुधाची चिठ्ठी वाचता वाचता शेखरच्या डोळ्यांत पटकन पाणी उभं राहिलं होतं. त्याला आठवत होती सुधा....तिचे नि:स्वार्थी प्रेम....तिने केलेल्या त्यागाचा त्याला अभिमान वाटत होता. खरंच सुधाने आशाला जगावेगळे दान दिले होते ! न विसरता येणारे, न किंमत करता येणारे दान.

❑ ❑ ❑ ❑

जीवनाचा तमाशा

विलास चोरगे, एम.ए.भाग-१

दिवाळीचा सण पार पडला की सुगीचा हंगाम आटोक्यात येतो. आणि गावो-गावच्या जत्रेला सुरुवात होते. जत्रा म्हटलं की मुलाबाळापासून लहान-थोरामध्ये उत्साह आनंद पहावयास मिळतो. गावात कुस्ती शौकीन असतात तसेच कुस्ती पेक्षा सर्वांना आवडतो तमाशा. जत्रेत महत्त्वाचा तमाशा त्याच्या बिगर शेतकऱ्याच्या कष्टाचा शिणवटा जात नाही. तमाशाच्या लावणीवर डुलणारा शेतकरी डोक्याचा फेटा हवेत फेकल्या शिवाय मनापासून प्रसन्न होत नाही. पूर्वीपासून चालत आलेली परंपरा तो थोडीच सोडणार आहे. त्याची करमणूक, विसावा म्हणजेच वर्षा काठची जत्रा.

अशा या जत्रांना सुरुवात व्हायच्या आधी झाडून सारी तमासगीर मंडळी जागी होते. आपआपल्या गावाहून एकत्र जमा होऊन एका ठिकाणी तंबू ठोकून राहू लागतात. आणि तमाशाची तालीम सुरु होते गावोगावच्या सुपाऱ्या घ्यायला सुरुवात होते. या दिवसात हाडाचा कलाकार असणारा तमासगीर प्रल्हाद सातारकर आपली रातची नशा उतरुन सकाळी नवीन दिवसाची सुरुवात तोंडाला आळा घालून करत असे. धंद्याच्या दिवसात तरी सावध राहण्याचे भान त्याला होते. आपल्या आजोबा-पणजोबा पासून चालत आलेले 'सातारकर तमाशा मंडळ' त्याला टिकवायचं होतं म्हणून साऱ्या मंडळाची राजा-महाराजा पासून नाचणाऱ्या बायकांच्या तमाशातील पोषाखाची जपणूक तसेच तमाशातील गंजलेल्या ढाली-तलवारी तो सांभाळीत होता. असा हा तमासगीर गावा-गावाच्या जत्रेत आपला फड उभा करीत होता.

किती प्रेमानं त्याच्या आई-बापानं त्याच नांव 'प्रल्हाद' ठेवल होतं. पण त्याला ओळखण्यासाठी 'परल्या' नाव परिचित होतं. तो लहान असतानाच त्याचा बाप तमाशाचा धंदा त्याच्या डोक्यावर ठेवून गेला होता. आणि डोक्यावरच्या भाराला न घाबरता त्यानं सगळ्याची कुटुंबं सावरली होती. सगळ्यांच्या साथीने त्यानं आपलं तमाशा मंडळ जोमात चालवलं होतं. त्याच्या घरात त्याची आई होती आणि एक बहीण होती. तरीपण त्याचा संसार मोठा होता. कारण त्याचे मंडळ त्याच्या सोबत होतं. परल्या सोंगाड्याच्या भूमिकेत गाजला होता. तो हाडाचा कलाकार होता. ढोलकी, सूरपेटी तो वाजवायचा आणि गाणी म्हणायचा. असा तो बहुरंगी होता. त्याच्या मंडळात भरपूर मंडळी होती. त्याचं नियोजन रांगडं पण व्यवस्थित असं होतं. चार-पाच तरण्या पोरी नाचायला आणि गाणी म्हणाय असायच्या आणि दोन-तीन पोक्त बायका वग नाट्यात काम करायला असायच्या. ढोलकीपट्टू, टाळ, तुणतुण, डफ, सारी मंडळी होती. त्याची बहीण सुध्दा तमाशात काम करायची. अशी सारी मंडळी तमाशाच्या जीवावर पोट भरीत होती. परंतु ती दरिद्री असून ही सुखात आणि आनंदात राहात होती. दुःखाची झळ त्यांना लागत नव्हती. दारिद्र्यात राहणाऱ्याला सुखाची अपेक्षा करण्याचे कारणच येत नाही. उजडेल तो दिवस त्याचा. त्या दिवशीची काळजी मिटली की झाले. आज या गावची जत्रा झाली दुसऱ्या दिवशी दुसऱ्या गावात काजाबोजा गुंडाळून जायचे. तमाशा पासून त्यांना पैसे, धान्य मिळे, परंतु दरिद्र्याला कितीही दिले तरी कमीच. त्याच्या जगण्याचा भाग वेगळाच असे. हातात पैसे आले

की पुरुष मंडळी रात्री दारुच्या अड्ड्यावर व सकाळी मात्र जातीनं कामाला लागायचं असा त्यांचा जणू नेमचं. परल्या सुध्दा कुणाच्या तरी नादानं दारु प्यायला शिकला होता. दिवसभराचा शिणवटा जाण्यासाठी दारु प्यायची सवय लागली. दारु प्याला तरी सकाळी सरळ व्हायचा आणि कामाला लागायचा.

परल्याची बहीण रमा रुपानं देखणी होती. ती तमाशात नाचायची. तिचा नाच पाहून पाहणारा अगदी पाहातच राहायचा. ढोलकीच्या तालावर अगदी बेभान होऊन ती नाचायची. तसेच नाचाबरोबर गीत गाण्याची कलाही तिच्याकडे होती. तिच सौंदर्य, नाच आणि गळा ही तिला लाभलेली देणगीच होती. तिच्या रुपानं अनेकजण घायाळ होऊन जात. त्यांच्याच तमाशातील ढोलकी वादकाचं तिच्यावर सहाजिकच प्रेम जडलं. नकळत तिचं ही मन त्याच्याकडे वळले. दोघांनी पळून जाऊन लग्न लावले. ही घटना परल्याला हादरा देणारी ठरली. तो मनातून दुःखी झाला, खचला, बधीर झाला. आणि रात्रं-दिवस दारु पिऊ लागला.

त्याच वय वाढत होतं..त्याच्या आईने तमाशातल्या एका मुलीबरोबर त्याच लग्न लाऊन दिले. परल्याच्या बहिणीच्या पळून जाण्यामुळे तमाशावरच सार लक्ष उडालं. तो रात्रं-दिवस नशेत बुडू लागला. दारु सोबत गांजाचं व्यसन त्याला लागल होतं. तमाशा कोलमडून पडला होता. त्याच्या बायकोला मजूरी करुन पोट भरण्याची वेळ आली होती. काही दिवसातच त्याला एक मुलगा झाला. त्याच्या प्रेमामुळे परल्या हळुहळू सुधारत चालला होता. मुलगा लहानाचा मोठा होत होता. दुर्दैवाने एके दिवशी त्याला मलेरिया झाला आणि त्यातच मुलाचा मृत्यू झाला. परल्या व त्याची बायको खूप दुःखी झाली. बहिणीचं दुःख विसरुन कसा-बसा तो सरळ होत होता. तो पर्यंत त्याच्या समोर डोंगराएवढं दुःख उभं राहिलं.

प्रल्हाद जीवनाला कंटाळल्याने त्याची अवस्था निर्जीव वस्तू प्रमाणे झाली. तो पुन्हा दारु आणि गांजाच्या व्यसनात गुरफाटला. आई व बायको मोल-मजूरी करत होती. बायको दुःख सावरुन जगत होती. कष्ट करुन घरी आली की हा दारु पिऊन असायचा. तो तिला त्रास द्यायचा, मारायचा. ती सर्व मुकाट्याने सहन करत होती. त्याचे संसारातील लक्ष उडाले व तो वेश्येची पायरी चढला. आता बाई व बाटलीत तो पूर्ण गुरफटला होता. दिवसभर ओढ्यावर खेकडे-मासे पकडायचे व ते विकून दारु प्यायचा, वेश्या गमन करायचा. बायकोला मारायचा, असे त्याचे चालले होते वेळेवर त्याला अन्न मिळत नव्हतं.

दारु, गांजा आणि वेश्या या व्यसनामुळे कलाकार असणाऱ्या कितीतरी कुटुंबांचा पालनकर्ता प्रल्हाद आपल्यासह इतरांच्या जीवनाचा खेळखंडोबा करुन बसला होता. त्याच्या जीवनाचा तमाशा झाला. त्याच्या संसाराचा तमाशा, कलेचा तमाशा आणि संपूर्ण तमाशा मंडळाचा दुर्दैवी तमाशा झाला.

लोकांना पोट भरुन हसवणारा, त्यांना संसारातील दुःखातून थोडा वेळ मुक्त करणारा. त्यांची करमणूक करणारा एक कलाकार व्यसनामुळे स्वतःच्या जीवनात रडत बसला आहे. स्वतःसह अनेक कुटुंबाचा खेळखंडोबा करुन बसला. आज पर्यंत जगला आहे जगतो आहे. आणि काकुळतीने बघतो आहे, शून्यातील विश्व...

❑ ❑ ❑ ❑

सुखाचे पदर

रोहिणी पुजारी, एम.ए.-२

ज्येष्ठ ललित लेखक रवीन्द्र पिंगे यांचे 'सुखाचे पदर' हे २३ वे ललित लेखात्मक पुस्तक होय.ते त्यांनी ज्येष्ठ पत्रकार श्रीयुत माधव गडकरी यांना अर्पण केले आहे.

आदरणीय पिंगे सर अमेरिकन लायब्ररी, ब्रिटीश कौन्सिल लायब्ररी, मुंबई विद्यापीठ इ.चे आजीव सभासद आहेत. त्यामधून ते पुस्तके वाचण्यास आणतात. पद्धतशीर टिपणे काढतात. हा त्यांचा जन्मभराचा ध्यास आहे. या पुस्तकात एके ठिकाणी त्यांनी म्हटल्याप्रमाणे सतत नि वेचक वाचन व निरीक्षण यातून त्यांचे लेखन विकसित झाले आहे.

३१ ललितलेखांत हा एक आटोपशीर संग्रह ! लेखनात विविधता आहे. निरुपण रसाळ आहे. कोणतेही पान उघडा; हमखास त्यातून ज्ञानप्राप्ती होणारच ! जर मानसिक स्थिती ठीक नसेल तर हमखास वाचावे, असे हे पुस्तक आहे.

या पुस्तकात त्यांनी आपल्या कौटुंबिक परिस्थितीचा परिचय करुन दिलेला आहे. आई-वडील प्राथमिक शिक्षक. परिस्थिती बेताचीच ! कारकुनी, चहाचा स्टॉल चालविणे अशी कामे उमेदवारीच्या काळात त्यांना करावी लागली. परंतु आपले स्वत्व त्यांनी गमावले नाही. 'समाधान' हे त्यांच्या लेखनाचे खरे रहस्य आहे. 'संस्कार' लेखात ते म्हणतात, ''माझ्या मनाची एकूण ठेवणच अशी की जे विनासायास लाभलेलं आहे त्यात समाधानी रहायचे. प्रसन्नचित्त राहणं हा माझा नैसर्गिक सहजभाव आहे.''

ललितलेखांची नुसती शीर्षके जरी डोळ्यासमोर आणली, तरी त्यात समाविष्ट असणाऱ्या माहितीची जाण येते. उदा.संस्कार, दृष्टान्ताची दुनिया, डाळ भात आणि फर्मास कांदाभजी, एका न्यायाधिशाचा हृदयंगम पत्रसंवाद, ग्रंथकार निरद चौधरींचा गौरव इत्यादी.

फारशा परिचित नसलेल्या, दुर्लक्षित असलेल्या व्यक्तींचा त्यांनी परिचय करुन दिलाय. त्रिवेदी हे जुन्या जमान्यातील पत्रकार. सत्शील वृत्तीचे गृहस्थ. झाबवाला वकिलांच्या प्रेरणेने ते पार्ट्यांमध्ये गेल्यानंतर, पार्टी संपल्यावर जे उष्टे खरकटे उरते ते रुमालात बांधून वाटेत स्टेशनवरल्या बेघर मुलांना वाटून टाकीत. झाबवाला वकील मोठमोठ्या बँका, कंपन्यांत जात. चार आणे मागत. त्यातून खाऊ विकत घेऊन रस्त्यावरच्या गरिबांना वाटायचे.

पिंगे सरांचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे ते पुस्तके वाचतात; पण उदात्त हेतू मनी बाळगून वाचकांसाठी त्याचा परिचयही करुन देतात. श्री.अरविंद नेहरा यांनी एका इंग्रज मॅडम ना लिहिलेल्या पत्रांविषयी त्यांनी ओळख करुन दिली आहे. शारीरिक आकर्षणाकडेही एक उदात्त, विशुद्ध मैत्री वास करत असते, हे नेहरांच्या पत्रावरुन दिसून येते. सध्या पत्रव्यवहार तुलनेने कमी झाला आहे. पण मानवी भावनांना वाट मोकळी करुन देण्यासाठी हा एक उत्तम मार्ग आहे. जे समोरील व्यक्तीशी समक्ष बोलता येत नाही, ते पत्रातून व्यक्त करता येते.पत्र मैत्रीतून मिळणारा आनंद शब्दातीत असतो. "Letters of an Indian Judge to an English Gentle-man" हे ते पुस्तक आहे.

पुस्तकामध्ये अनेक ठिकाणी सुवचने, लेखक अथवा ज्येष्ठांचे उपदेश उद्धृत केले आहेत. इमर्सन म्हणतो, 'व्हर्च्यू इज् इनफ्' सद्‌गुण असले की खूप

झालं. ऋग्वेद सांगतो, '' 'आनंद' म्हणजे कातळाने झाकलेली मधाची विहीर'' तुम्हाला म्हातारं झाल्यासारखं वाटतं का ? असं एकदा पिंगे सरांनी कविवर्य बोरकरांना विचारले होते. तेव्हा ते उत्तरले, ''बिलकुल नाही म्हातारपण मला स्पर्शच करणार नाही. माझे सर्व समकालीन कवी एकतर लिहायचे तरी थांबले किंवा मंदतेज तरी झाले. मला मात्र क्षणाक्षणाला नवं सुचतं. मी सतत नव्या नव्या कविता करतो आहे. सृजनाला अंत नाही. सृजन आहे तिथे वार्धक्य नाही.''

पिंगे सरांच्या लेखनात विनोदनिर्मिती फारशी नसतेच. पण या पुस्तकात आपला एक अनुभव त्यांनी नमूद केला आहे. खाणावळीमध्ये चाळीस वर्षांपूर्वी अन्न स्वस्तात मिळे; आमटी पारदर्शक असे. तिचे वर्णन ते करतात, ''पी लेका ! किती पिणार आहेस ते !''

पिंगे सरांना भटकंतीचा विलक्षण छंद ! या भटकंतीतील अनुभवही ते स्पष्ट करतात. खांडवा (मध्यप्रदेश) येथील ज्येष्ठ गायक कै.किशोरकुमारांचे गांव ! त्याचं वर्णन त्यांनी केलं आहे. नगरला रेव्ह.टिळकांची समाधी आहे. तिथेही ते गेले होते. त्याठिकाणी गेल्यानंतर विलक्षण समाधानाचा त्यांना अनुभव येतो. त्या त्या परिसराचेच केवळ वर्णन न करता ते ती व्यक्ती, तिची पार्श्वभूमी, तिचे कर्तृत्व संक्षिप्त रुपाने स्पष्ट करतात. जे जे आपणांसी ठावे । ते ते इतरांशी सांगावे, ही त्यांची उदात्ततेची भावना आहे.

❑ ❑

साहित्यात विशेष अभिरुची असणाऱ्यांसाठी ''दुर्मिळ पुस्तकांचा पाठलाग'' लेख अत्यंत मार्गदर्शक आहे. पुस्तकांचे मोठेपण व्यक्त करताना ते म्हणतात, ''पुस्तकं आपल्याला लळा लावतात. पैसे वेचून आपण ती जवळ करतो, जमवतो. जागेची अडचण सोसूनही आपण पुस्तकांचं घरात स्वागत करतो. आपल्याला त्यांचा दिलासा लाभतो. पुस्तकं वाचण्यात नि ती परत परत हाताळण्यात आपली ब्रह्मानंदी टाळी लागते. पुढच्या पिढीला मात्र त्याचं सोयरसुतक नसत.'' श्रीयुत रामलाल नाभावी, प्रा.न.र.फाटक, गं.दे.खानोलकर, डॉ.के.ल.दमरी, अरुण टिकेकर, कुमार केतकर, गोविंद तळवळकर यांचे पुस्तक त्यांनी उद्धृत केले आहे.

एका बैठकीतच बसून संपवावे. त्याशिवाय उठूच नये असे वाटणारे हे पुस्तक आहे. वाचक त्याची प्रचिती घेतीलच. पृष्ठ १०८ वर एक मुद्रणदोष आहे. 'औरंगाबाद' ऐवजी 'नगर' हवे. (लेख रेव्हरंड टिळकांच्या समाधीपाशी)

श्री.चंद्रमोहन कुलकर्णी यांचे मुखपृष्ठ हमखास वाचकांचे लक्ष वेधून घेणारे आहे. रंगसंगती छान निवडली आहे.

एकंदरीत हा लेखसंग्रह ज्ञानवृद्धी करणारा, मनाच्या कक्षा रुंदाविणारा आहे. रसिकांची प्रतीक्षा करीत करीत अनंताच्या प्रवासात धुंद आहे.

❑ ❑

साप्ताहिक जग

जगात काय घडतय हे माहिती आहे का आपणाला,
सप्ताहाचा हिशोब आज सांगते मी तुम्हाला !
आज म्हणे पुतळ्याला घातला चप्पलांचा हार,
उद्या यांनी केला त्यांच्यावर लाठीमार
तिसऱ्या दिवशी केला कुणीतरी संप,
सर्व रस्ते सर्व व्यवहार होतायत मग ठप्प
चौथ्या दिवशी करताहेत जाळपोळ सुरु
पाचव्या दिवशी म्हणताहेत आपण उपोषण करु
सहाव्या दिवशी मग मागण्या मान्य करतंय सरकार
सातव्या दिवसापासून होतो मग प्रत्येकजण सावकार
साथीच्या रोगासारखा होतोय सगळीकडे प्रसार
खरंच कुणी सांगेल का ? कधी थांबेल हा हिंसाचार ?
कधी थांबेल हा हिंसाचार ?

'पु.ल.' : 'एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व

कु.नीता चव्हाण, एम.ए.-२

पुलस्पर्श होताच, दुःखे पळाली
नवा सूर आनंदयात्रा मिळाली
निराशेतून माणसे मुक्त झाली.
जगू लागली, हास्यगंगेत न्हाली

कवी पाडगावकरांनी 'पु.ल.'विषयी काढलेले हे उद्‌गार सार्थ आहेत.

सातत्याने गेली पाच दशके 'आनंदाचे डोही आनंद तरंग' निर्माण करणारे, स्वतःबरोबरच प्रत्येक मराठी माणसाला आनंदाच्या डोहात डुंबवणारे 'पु.ल.'देशपांडे ऊर्फ भाई यांना विनम्र अभिवादन आणि भावपूर्ण श्रध्दांजली.

'पु.ल.'चे जीवन म्हणजे एक भली मोठी आनंदयात्राच होती. जीवनाच्या विविध रागरंगाची, भिन्न भिन्न छटांची उधळण आपल्या शब्दांच्या साहाय्याने करुन हा आनंदयात्री सतत चालत राहिला. आणि या यात्रेत मराठी माणसे हातात 'पु.ल.'चे साहित्य, मुखात त्यांचे निखळ विनोद आणि हृदयात हास्याचे कारंजे घेऊन, देहभान हरपून त्या आनंदसागरात मनसोक्त डुंबत राहिली.

'पु.ल.'म्हणजे विविध कलातील मुकुटमणी. बेळगावातील गडाचे कलानिधी येथील वतनदार. देशपांड्यांच्या घराण्यात पिता लक्ष्मण आणि माता लक्ष्मीबाई यांचेपोटी मुंबईतील कृपाल हेमराज चाळीत ८ नोव्हेंबर १९१९ रोजी त्यांचा जन्म झाला. त्यांचे प्राथमिक शिक्षण जोगेश्वरी येथील म्युन्सिपालटी शाळेत आणि इस्माइल युसुफ कॉलेज येथे पुढील शिक्षण झाले. संगीतप्रेमी वडिलांबरोबर बालगंधर्वांची नाटके पाहताना पु.ल.ना.संगीताची, अभिनयाची गोडी लागली. साहित्यप्रेम, कलाप्रेम हा वारसा त्यांना मातुल घराण्यातून मिळाला होता. त्यांच्या आईचे वडील वामन मंगेश दुभाषी उर्फ ऋग्वेदी, असे व्यासंगी साहित्यिक. आजी उत्तम नकलाकार तर मामा नाट्यगीते उत्तम गायचे हाच कला वारसा पु.ला.ना मिळाला.

वयाच्या अवघ्या पाचव्या वर्षी त्यांनी जाहीर भाषणाचा पहिला प्रयोग केला. त्यानंतर शारदेच्या या उपासकाने एकही जाहीर भाषण आणि गाण्याचा कार्यक्रम चुकविला नाही. बालगंधर्वांसमोर पु.ल.नी वयाच्या ११ व्या वर्षी पेटीवर 'सत्य वदे वचनाला' हे नाट्यगीत गाइले. त्यानंतर 'संगीता' ने त्यांची पाठ कधी सोडलीच नाही. बालगंधर्वाचे गाणे त्यांचा श्वास बनला. १९३६ साली ते मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाले. याच वर्षी त्यांनी 'आजोबा हरले' हे प्रहसन लिहिले. इंटर झाल्यावर १९३८ मध्ये ते कायद्याच्या अभ्यासाकडे वळले. याच काळात त्यांचा रेडिओवर प्रवेश झाला. 'वयं मोठं खोटम्' हे बालनाट्य नभोवाणीवरुन सर्वात प्रथम पु.ल.नी सादर केले.

पु.ल.१९४४ मध्ये बी.ए. झाल्यानंतर दादरच्या ओरिएंट हायस्कूलमध्ये शिक्षकाची नोकरी करु लागले. याच काळात त्यांनी लेखनाचा श्रीगणेशा केला. त्यानंतर १९४३ साली अभिरुची मासिकात त्यांनी पहिले व्यक्तिचित्र 'अण्णा वडगावकर' हे रेखाटले. याच काळात त्यांनी सात विडबंनपर लेख लिहिले. 'पुरुषराज अलूपाडे' या नावाने प्रसिध्द झालेले लेख ही 'पु.ल.' च्या विनोदी लेखनाची सुरुवात. त्यानंतर मात्र विनोदाचे

हे रोप चांगले बहरले. 'पु.ल.'चा हजरजबाबीपणा मोठा विलक्षण होता. 'पु.ल.' मो.ग.रांगणेकरांच्या नाटक कंपनीत होते तेव्हाची गोष्ट. थंडी कडाक्याची ! प्रत्येक-जण सकाळी उठायचा तो ''बाप रे, काय ही थंडी !'' म्हणायचा.तबलजी मामा लगेच म्हणाले, ''रात्रीसारखी थंडी कधीच पडलेली नसेल ! नुसते दातावर दात आपटत होते.'' त्यावर 'पु.ल.'म्हणाले, ''मामा, तुम्ही रात्री वाटीत काढून ठेवलेल्या दातांच्या कवळ्यासुध्दा एकमेकांवर इतक्या आपटत होत्या की त्या आवाजानेच मी जागा झालो.' चहा पिताना हा विनोद झाल्यामुळे सर्वांच्या तोंडातला चहा फुस्सकन बाहेर पडला. याप्रकारची अनेक उदाहरणे सांगता येतील. सोड्याची बाटली फुटावी तसा त्यांचा विनोद क्षणात फेसाळतो. आनंदाचा शिडकावा करणं हे तर त्यांच्या विनोदाचे खास वैशिष्ट्य.

१९४५ मध्ये सादर झालेल्या 'सत्तेचे गुलाम' या नाटकात भूमिका करीत असताना 'पु.ल.'ना आयुष्याचा जोडीदार लाभला. सुनीता ठाकूर यांच्याशी प्रथम ओळख व पुढे १२ जून १९४६ रोजी त्यांचा विवाह कसलाही गाजावाजा न करता नोंदणी पध्दतीने झाला. आपल्या लग्नाचा त्यांनी खुलवून सांगितलेला किस्सा असा ''जून महिन्याचे दिवस. पाऊस नव्हता. रत्नागिरीत उकडत होतं. म्हणून मी उघडाबंब होऊन आंब्याच्या कट्ट्यावर आडवा झालो होतो. इतक्यात आप्पा घरात शिरले. फक्त दोघांच्या साक्षीने आमचे लग्न झालं. नुसता पायजमा घातलेला उघडाबंब नवरदेव, स्वयंपाकघरात मुलगी आणि 'हे शिंचे असले काय रजिस्टर मॅरेज ?' असं कौतुक चेहऱ्यावर घेऊन भोवताली जमलेली आठ-दहा कुटुंबं. असला विवाह हा भारतीय विवाहसंस्थेच्या इतिहासात अभूतपूर्व ठरावा.''

या दोघांच्या भूमिका असलेला 'वंदेमातरम्' हा चित्रपट फार गाजला. १९४८ ते १९५२ या चार वर्षाच्या काळात 'पु.ल.'नी विविध क्षेत्रात मोठी धमाल उडवून दिली. १९५२ साली 'पु.ल.'पुण्यात आले आणि त्यांच्या चित्रपट निर्मितीचा जणू सुवर्णकाळच उदयास आला. कथा, पटकथा, संवाद, गीत आणि संगीत ही सगळी खाती सांभाळत त्यांनी काही चित्रपट निर्माण केले. 'घरधनी' या चित्रपटातील 'माझा गाव राहिला नदीपल्याड' 'बशी कपाचं संगीत झालं' ही गाणी लोकांनी डोक्यावर घेतली. भाईंनी यानंतर बऱ्याच चित्रपटाची निर्मिती केली. देवबाप्पा, दूधभात, नवराबायको हे त्यांचे काही गाजलेले चित्रपट,'पु.ल.' च्या चित्रपट कारकीर्दीत सोनेरी मुकुट शोभावा असा 'गुळाचा गणपती' याच काळातला.

लिखित भाषेपेक्षा बोलीवर उदंड प्रेम, तिच्यावर पूर्ण हुकूमत हे भांडवल भाईंकडे होते. त्यांचा 'काकाजी' मराठी माणसांच्या हृदयात केव्हाच विराजमान झाला. 'सुंदर मी होणार' या नाटकाने अग्रक्रम प्राप्त केला. 'खोगीर भरती', 'नसती उठाठेव' ही पुस्तके सुंदर तर होतीच पण 'बटाट्याची चाळ' या पुस्तकात जसं विनोदी लेखक म्हणून त्यांचं पूर्ण विकसित रुप दाखविले, तसे 'तुझे आहे तुजपाशी' या नाटकात तोवर जगून झालेल्या त्यांच्या साऱ्या जीवनाचा अर्क उतरला आहे. आशय आणि आकृतिबंध मनात पूर्ण मुरले की कलाकृती आपोआप कशी उमलत जाते; त्याच रंजन तर केलंच, पण मराठी मनाला एक ताजं दिलखुलास तत्वज्ञानही दिलं. मराठी मनावर पुढं पु.ल.देशपांडे या नावान जे साम्राज्य गाजवलं, त्याची मुहूर्तमेढ रोवली ती त्यांच्या या पहिल्या आणि शेवटच्या स्वतंत्र नाट्यकृतीने. त्यांच्या प्रत्येक नाटकाविषयी लिहावे तेवढे थोडेचं.

१९५९ त १९६१ या काळातील 'भारतीय दूरदर्शनचे पहिले निर्माते' म्हणून भाईंनी मान पटकावला होता. त्यानंतर शासकीय वृत्तीला कंटाळून त्यांनी परदेशी वारी केली आणि त्याचवेळी पुन्हा त्यांच्या प्रतिभेने डोके वर काढले. त्यावेळी त्यांचा 'पूर्वरंग' हा ग्रंथ मराठी वाचकांना मिळाला. पुढे १९५८ ते १९६३ या काळात सातत्याने त्यांच्या पुस्तकांना राज्यपुरस्कार मिळाले. गोळाबेरीज, तुझे आहे तुजपाशी, बटाट्याची

चाळ, अपूर्वाई, पूर्वरंग, व्यक्ती आणि वल्ली अशी पुस्तके म्हणजे मराठी साहित्य क्षेत्रातील मोठा विक्रमच आहे. त्यानंतर १६ सप्टेंबर १९६२ हा दिवस नाविन्याचा अविस्मरणीय आविष्कार घडविणारा ठरला. 'वाऱ्यावरची वरात' या त्यांच्या बहुरंगी प्रयोगाचा पहिला दिवस, त्याचबरोबर 'असा मी, असामी,' 'हसविण्याचा माझा धंदा,' 'वटवट,' 'पुन्हा मी पुन्हा मी' यांचे प्रयोगही रसिकमान्य झाले.

आपल्याच देशात आपल्याच लोकांच्या हातून आणीबाणीच्या रुपानं लोकशाहीला लांछन लागलं आणि 'लेखण्या मोडा आणि तलवारी घ्या' हा सावरकरांचा संदेश 'पु.लं.'नी बदलत्या काळात आचरणात आणला. १ ऑगस्ट १९७४ रोजी जयप्रकाश यांनी पुकारलेल्या आंदोलनाला त्यांनी संपूर्ण पाठिंबा व्यक्त केला त्यावेळी त्यांच्यातील सामाजिक जीवनाच्या जबाबदारीची जाणीव प्रकर्षाने दिसून आली. भाईंच्या वाणीला आणि लेखणीला याच काळात राजकीय उपहास नि उपरोध यांची धार चढू लागली. जयप्रकाशजींच्या 'प्रिझन डायरी' चा 'स्वगत' या शीर्षकाने प्रसिध्द झालेला त्यांचा अनुवादीत लेख त्या काळात खूप गाजला. त्यांची जनता पक्षाच्या प्रचाराची गावोगावची भाषणे जनजागृती करुन गेली. आणि आपल्या व्यक्तिमत्त्वाला एक वेगळं परिमाण मिळवून दिले. ही नुसती हौस नव्हती तर स्वातंत्र्याच्या उर्मीशी असलेली बांधिलकी होती. 'गुण गाईन आवडी' हा व्यक्तीसंग्रह आणि 'ती फुलराणी' या कलाकृती याच काळात प्रसिध्द झाल्या. त्याचवर्षी इचलकरंजी इथे भरलेल्या ५० व्या मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले.

'पु.लं.'च्या लेखनात आविष्कारात दिग्दर्शनात सर्वात प्रथम जाणवत राहते ती त्यांची योजकता. पुण्याच्या बालगंधर्व रंगमंदिराच्या उभारणीपासून उद्घाटन सोहळ्यापर्यंत आणि इचलकरंजीच्या साहित्य संमेलनाच्या गाजलेल्या देखण्या एकपात्री प्रयोगापर्यंत ही योजकताच भरुन राहिलेली दिसते. 'पु.लं.'च्या कलेचे क्षेत्र जसे विस्तारत गेले, तशी त्यांची लोकप्रियता, प्रतिष्ठा व वैभवही वाढत गेली. पु.ल.हे एक उत्तम प्रतिमा आणि असाधारण लोकप्रियता लाभलेले संवेदनशील कलाकार होते. १९७९ हे वर्ष 'पु.लं.'च्या हिरकमहोत्सवाचे त्यानिमित्त ज्येष्ठ साहित्यिक जयवंत दळवी यांनी संपादित केलेले 'पु.ल.एक साठवण' हे पुस्तकही मराठी वाचकांच्या घराघरात गेले. श्री.भूपेंद्र देव्हारे यांनी ११० मिनिटांचा पु.ल.वरील लघुपट तयार केला. कलकत्त्याच्या रवींद्र विद्यापीठातर्फे संगीतासाठी डी.लिट्. ही पदवी त्यांना याच वर्षी मिळाली. १९८० मध्ये 'पु.ल.'ना पुणे विद्यापीठाने साहित्यसेवेसाठी डी.लिट्.ही पदवी प्रदान केली.

'पु.ल.'स्वतः कवी होते; संगीतकार होते. त्यांचे 'नाच रे मोरा' या गाण्यामुळे प्रत्येक मराठी बालकाचे बालपण सुखावून गेले. पु.ल.आणि त्यांच्या पत्नी दोघेही काव्यवेडे. स्वानंदासाठी ते नेहमीच कविता वाचत, म्हणत. त्यांच्या शेकडोंनी कविता पाठ झाल्या होत्या. पण मनात आले, हा आनंद आपण इतरांपर्यंत पोचवला तर.... आणि मग भाईंनी आणि सुनीताबाईंनी कविवर्य बोरकर, मर्ढेकर आणि आरती प्रभूंच्या कवितांच्या वाचनाचे जाहीर कार्यक्रम केले. स्वतःला मिळालेला आनंद हजारो श्रोत्यांवर उधळून दिला.

'पु.ल.'नी मराठी माणसाला काय दिले ? असा प्रश्न विचारण्याऐवजी 'पु.लं.'नी मराठी माणसाला काय दिले नाही ? असेच विचारावं लागेल. चित्रपट, नाटक, एकांकिका, लोकनाट्य, विनोदी साहित्य, कादंबरी, प्रवासवर्णन, व्यक्तिचित्रे, बालनाट्य, बालगीत याशिवाय त्यांची भाषणे एवढी त्यांची साहित्य संपदा पाहिली. म्हणजे असे वाटते की त्यांच्या लिखाणाबरोबरच त्यांचे अवघे जीवनच महाराष्ट्राचे सांस्कृतिक संचित आहे. ते त्यांच्या लेखनाच्या ओळी-ओळीत उमटलेले आहे. आणि जीवनातील प्रत्येक लहानमोठ्या कृतीने 'पु.ल.'नी त्यावर आपली लखलखती मोहोर उठवली आहे.

याशिवाय भाईंना बाबा आढावांच्या 'एक गाव एक पाणवठा' मोहिमेबद्दल आस्था वाटत होती. इंदिरा गांधी प्रणित आणीबाणीच्या वेळी जयप्रकाशजींच्या हिंदी डायरीचे मराठीत भाषांतर करण्याचे धैर्य होते. सुनंदा व अनिल अवचटाचे 'मुक्तांगण मित्र' हे व्यसनमुक्ती केंद्र-जे राष्ट्रीय पातळीवर अव्वल दर्जाचे म्हणून ओळखले जाते. त्याचे सुरुवातीचे अवघड काळातील संगोपन भाईनीच केले. अंधश्रध्दा निर्मूलनाच्या जाहिरनाम्यावर पहिली सही करण्यासाठी भाईंना बोलावले होते. त्यावेळी पहिला मान नानासाहेब गोरे यांचा. असे नम्रपणे सांगून दुसरी सही करणारे आणि कार्यकर्त्यांच्या मनात विश्वास निर्माण करणारे भाईच होते.

परमेश्वराच्या एका वेगळ्या मुशीतून हा 'शब्दप्रभू' अवतरला, आईवडिलांनी 'पुरुषोत्तम नाव ठेवलं. त्यामागे नियतीचा अधिक हात होता. नियतीने नावाच्या रुपात भविष्यवाणी केली. विनोदाचं अतिशय अवघड इंद्रधनुष्य पेलण्याकरिता शब्दांच्या कसरतीची अनोखी जागीरी बहाल केली.

१९८६ मध्ये भाईंनी सिडनीचा प्रवास केला. आणि तेव्हापासून त्यांना शारीरिक व्याधींनी त्रास देण्यास सुरुवात केली. १९८७ मध्ये अमेरिकतील न्यू जर्सी येथील मराठी भाषिकांच्या संमेलनाचे अध्यक्षपद भूषविले. १९८८ साली भाईंना बालगंधर्व स्मृति पुरस्कार जाहीर करण्यात आला. 'एक झुंज वाऱ्याशी' हे त्यांचे विकास प्रकल्पासाठी लिहिलेले नाटक याचवर्षी रंगमंचावर आले. १९८९ मध्ये मध्यप्रदेश शासनाकडून कालिदास पुरस्कार व मराठी नाट्य परिषदेचा गडकरी पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. ३० मे १९९३ रोजी पुण्यातील त्रिदल संस्थेतर्फे 'पद्मभूषण' हा सन्मान व १४ डिसेंबर १९९३ रोजी 'गदिमा' प्रतिष्ठानचा 'गदिमा पुरस्कार' त्यांना प्राप्त झाला. १९९८ मध्ये यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठानतर्फे जब्बार पटेल यांनी 'पुल-वृत्तांत' हा लघुपट तयार केला. पु.ल.च्या ८० व्या वाढदिवसानिमित्त गावोगावी विविध कार्यक्रम झाले.

सरस्वतीच्या या पुत्राने वयाच्या ५० व्या वर्षी पाटी खरेदी केली. शांतीनिकेतन मध्ये बंगाली भाषेची अक्षरे गिरवायला सुरुवात केली. आणि तेथील अनुभवातून 'वंगचित्रे' त्यांनी अक्षररुपात साकारली. त्यामुळे मराठी आणि बंगाली भाषेचे नाते अधिक दृढ झाले. 'पु.लं.'नी आपले दैवत ज्यांना मानले होते, त्या बालगंधर्वांची स्मृती जपणारे पुण्यातले रंगमंदीर उभारण्यासाठी आपले सर्व प्रयत्न खर्ची घातले ते याच पन्नाशीच्या काळात. 'पु.ल.'दुहेरी 'कोट्या' धीश होते. त्यांच्या कोट्या मराठी भाषेचा अक्षय ठेवा झालेला आहे. केवळ शब्दांच्या खेळात रमणारे ते नव्हते. या हाताचे त्या हाताला न कळू देता त्यांनी दिलेल्या देणग्यांची किंमत आजचा कोटींचा आकडा सहज ओलांडून जाईल. त्यांनी विविध संस्थांना देणग्या दिल्या. संगमनेरच्या प्राचार्य कौंडिण्यांना भाईंनी पुण्यात देणगीचा चेक बंद पाकिटातून दिला आणि फक्त अट घातली की पाकीट संगमनेरला गेल्यावरच उघडायचे. तो बारा लाख रुपयांचा चेक होता. यासाठी खिसा तर मोठा लागतोच पण त्यापेक्षा फार मोठे मन लागते. 'पु.ल.'च्या बाबतीत म्हणाव लागतं की, 'देण्याऱ्यांचे हात हजारो, दुबळी आमुची झोळी.' 'पु.ल.'नी साहित्यातून अभिनयातून, नाटकातून लाखो रु.मिळविले. ज्या समाजाने त्यांना हे दिले त्या समाजासाठीच त्यांनी ते वेचले. त्यातही त्यांची शोधक वृत्ती दिसे. कोठे कोणी चांगले काम करत आहे, पैशासाठी काम अडले आहे हे कळले की, 'पु.ल.'चा मदतीचा हात तेथे पोचत असे. मग सांगा पु.ल.हे खरोखरच एक आगळेवेगळे आनंदयात्री नव्हते का ?

पु.ल.देशपांडे या नावाने सारे मराठी आकाश व्यापून गेलं...१९४४-४५ पासूनची वाटचाल अखेर सफल, संपूर्ण झाली; नव्हे, होत चालली. चिंतामणी कोल्हाटकरांच्या ललित कलाकुंजातली शागिर्दी, रांगणेकरांच्या नाट्यानिकेतनमधली उमेदवारी, चित्रपटातील यशापयश, साहित्याची प्रदीर्घ साधना, संगीतावर ओवाळून टाकलेला जीव आणि त्यात केलेली वाटमारी.... विविध माध्यमांचा केलेला अखंड डोळस अभ्यास....सर्वांची भरपाई शिगोशीग होत राहिली; शेवटच्या क्षणापर्यंत.....

गेली पन्नास वर्षे मराठी माणसाला 'पुलकित' करणाऱ्या या आनंदयात्रीने आपल्या जीवन प्रवासात सर्वत्र आनंदाची बरसात केली. त्या आनंदात न्हाऊन निघालेला प्रत्येकजण 'पु.लं.'चा कायमचा ऋणी राहील. ते ऋण फेडण्याचा एक मार्ग तो म्हणजे ती आनंदी वृत्ती समाजात पसरवित राहणे.

❑ ❑ ❑ ❑

करोडपती

याचीच सुरु जिथे तिथे चर्चा
रोज सकाळी उठून करती
अंबा-महादेवाची पुजा अर्चा
सगळ्या लोकांचा इकडेच मोर्चा ।।१।।
कोण होणार रे करोडपती
जो-तो तिकीटे काढतो
नशीब अजमवण्याचा प्रयत्न करतो
श्रीमंत होण्याचे स्वप्न पहातो
वास्तवतेचे जीवन विसरून जातो ।।२।।
कोण होणार रे करोडपती
सोडून लोक सारा कामधंदा
पोटापाण्याचा लय होतोय वांदा
सध्या महाग होतोय कांदा
लॉटरीचे तिकिटे जोडतोय सांदा ।।३।।
कोण होणार रे करोडपती
सर्वांचे लागले आहे ध्यान
हरपून गेले सगळे भान
टि.व्ही.वरचे भाषण वाटते छान
कुणास मिळतोय करोडपतीचा मान ।।४।।
कोण होणार रे करोडपती
तुम्हा-आम्हास नाही हो माहीती
कोण होतोय यंदाचा भीकपती
भिकपती सुद्धा होईल यंदा करोडपती ।।५।।
करोडपती ! करोडपती !!

योगेशकुमारवाघमारे
बी.ए.भाग-३ (मराठी)

❑

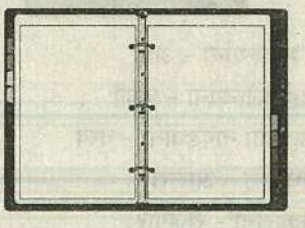

पुस्तकाचं पहिलं पान

पुस्तकांच पहिलं पान,
नेहमीच आपणाला सांगत असतं.
भारत माझा देश आहे,
सारे भारतीय माझे बांधव आहेत. १

होतात अनेक दंगली,
जाळपोळ, कत्तली आणि मारामाऱ्या.
तरीही पहिलं पान सांगत असतं,
सारे भारतीय माझे बांधव आहेत. २

घडतात मालेगांव, जळगांवसारखी वासनाकांडं,
अन् नागविल्या जातात कित्येक अबला.
तरीही पहिलं पान सांगत असतं,
माझ्या संस्कृतीचा मला अभिमान आहे. ३

सुन्न होऊन जातं, भांबावलेलं हे मन,
अन् मग अचानक आठवतं.
पुस्तकांच पहिलं पान,
गुरुजींनी कधी शिकवलेलंच नसतं. ४

श्रीरंग शिंदे
बारावी (शास्त्र)

❑

मानवतेचा नंदादीप संत गाडगेबाबा

धनंजय भोसले, बी.एस्सी.-३ रसायनशास्त्र

''भुकेल्यांना - अन्न
तहानलेल्यांना - पाणी
उघड्या नागड्यांना - वस्त्र
बेघरांना - आसरा
बेकारांना - रोजगार
गरीब मुलामुलींना - शिक्षण
अंध, पंगू, रोग्यांना - औषधोपचार
दुःखी व निराशांना - हिंमत
गरीब तरुणतरुणींचे - लग्न
पशू, पक्षी, मुक्या प्राण्यांना - अभय''

मानवाच्या उद्‌धाराचा, परमार्थाचा हा महामंत्र अनुभवाच्या मुशीतून अतिशय सहजतेने देणारा कर्मयोगी म्हणजे गाडगेबाबा. महाराष्ट्राच्या पुण्यभूमीत ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम, चोखामेळा, जनाबाई, कान्होपात्रा आदि संतांच्या अवतार कार्याने संतमालिका सुरु झाली. या मालिकेचा पाया ज्ञानेश्वरांनी घातला. नामदेवांनी त्याचा भारतभर विस्तार केला. तुकारामांनी त्यावर कळस चढविला आणि उरलेले कार्य गाडगेबाबांनी सिद्धीस नेले. अशा या थोर समाजसेवकाची जीवनगाथा या लेखाच्या निमित्ताने शब्दातून मांडण्याचा हा अल्पसा प्रयत्न.

महाराष्ट्रातील अमरावती जिल्ह्यात शेणगावी, परीट कुटुंबात झिंगराजी व सखुबाई या दांपत्याच्या पोटी गाडगेबाबांचा जन्म झाला. त्यांचे नांव 'डेबूजी' ठेवण्यात आले. मद्यपान व मांसभक्षण या कुळाचाराने त्यांच्या वडिलांना पुरते घेरले. त्यामुळे वडील सावकाराच्या कर्जात आकंठ बुडाले. त्यातून सुटका होण्यासाठी पत्नीचे सर्व दागिने मोडावे लागले. कर्जबाजारी स्थितीतच वडिलांचा मृत्यू झाला. आधारासाठी आईसह त्यांना मामाच्या आश्रयास यावे लागले. गुरे राखणे, गोठा स्वच्छ करणे, शेती करणे अशी सर्व कामे त्यांनी मन लावून केली. वयाच्या १५-१६ व्या वर्षी 'डेबूचा' विवाह कुंताबाईशी झाला. कालांतराने अलोका, कलावती, मुद्‌गल व गोविंदा अशी अपत्य झाली. पण डेबू संसारात आसक्त राहिलाच नाही. संसाराची बंधने तोडून वैराग्याच्या वाटेकडे तो वळला. सुखाचा संसार सोडून जगाचा संसार सुखी करण्यासाठी तो बाहेर पडला. अंगावर पांघरण्यासाठी फाटके धोतर, पाणी पिण्यासाठी फुटके मडके आणि आधारासाठी हातात वाकडी काठी. एक दिवस उजाडता-उजाडता घरात एकच रडारड सुरु झाली. गावकऱ्यांनी शोधाशोध केली पण डेबूजीचा पत्ता लागला नाही. आई, मुले, पत्नी, आणि नातेवाईक यांच्यापासून ते अखेरपर्यंत दूरच राहिले.

गाडगेबाबांनी १२ वर्षे महाराष्ट्रभर पदभ्रमंती केली. समाजाच्या हितासाठी या काळात त्यांनी विलक्षण कार्य केले. कुणाला त्यांनी प्रवासात मदत केली, कुणाचे ओझे वाहून नेले, कुणाचे शेत नांगरुन दिले, कुणाचे आवार स्वच्छ करुन दिले, कुणाची बाग फुलवण्यास मदत केली, उन्हातान्हात तापलेल्या जनावरांना विहिरीतून पाणी काढून पाजले तर कुणाच्या शेतात विळा मागून घेऊन कापणी करुन दिली. या जनसामान्यांच्या कामाच्या मोबदल्यात कुणी भाकरीचा तुकडा दिला तर खावा नाहीतर तसेच निघून जावे. जनसेवेचे हे व्रत त्यांनी अखंडपणे सुरु ठेवले. अंगावर चिंध्या झालेले कपडे, एका हातात खराटा व दुसऱ्या

हातात गाडगे. या गाडग्यावरुनच लोक त्यांना 'गाडगेबाबा' म्हणून ओळखू लागले. कोणत्याही गावात अनाहूतपणे जायचे, आवार हातातील खराट्याने झाडून स्वच्छ करायचे, कोरभर भाकरी खायची, कोणी झिडकारायचे, वेडापिसा म्हणून पोरे-सोरे दगडधोंडे मारायचे पण स्थितप्रज्ञ-वृत्तीच्या बाबांनी हे सर्व शांतपणे सहन केले.

''कोणी वंदा कोणी निंदा।
आम्हा स्वहिताचा धंदा ॥''

अशा निर्मळ निष्ठेने कर्मयोग्याची ही ज्ञानसाधना अखंड चालू होती.

कीर्तन हे लोकशिक्षणाचे प्रभावी माध्यम त्यांनी जनजागृतीसाठी योजले तसे ते अक्षरशत्रू होते. हातात लेखणी न घेताही जनजागृतीचे व उपदेशाचे असामान्य कार्य त्यांनी करुन दाखविले. पटांगण साफ करुन ते कीर्तनास प्रारंभ करीत तेव्हा त्यांना टाळ, वीणा, चिपळ्या या साधनांची गरज कधीच भासली नाही. दोन दगड हाती घेवून ते कीर्तनास सुरुवात करीत. हजारोंनी माणसे त्यांच्या कीर्तनास गर्दी करीत. सरळ, साध्या, सुबोध, प्रासादिक भाषेत ते बोलत. त्यांचे शब्द तेजस्वी असत. ऐकणाऱ्याच्या हृदयावर त्याचा परिणाम होत असे.

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ।
तोचि साधू ओळखावा । देव तेथेची जाणावा ।।

निराधारांची बाबांनी सेवा केली. महारोग्यांना त्यांनी न्हावू घातले, कॉलऱ्यातील आजाऱ्यांची सेवा केली.

शिक्षणाचे महत्व त्यांना कळून आल्याने 'जो शिक्षण घेत नाही तो खटाऱ्याचा बैल'' असे ते म्हणत. निरक्षरतेची आपल्या आयुष्यात बाबांना फार मोठी किंमत मोजावी लागली. म्हणूनच शिक्षणाविषयी ते पोटतिडकीने बोलत.

''विद्येशिवाय तुमचे भले कधी होणार नाही. बाप हो, जेवणाचं ताट मोडा, हातावर भाकरी घेवून खा, बायकोला साधं लुगडं घ्या पण लेकरांना शिक्षण द्या'' असा शिक्षणाबद्दल जनतेला उपदेश करणारा दुसरा संत नाही. खेड्यापाड्यातील गोरगरीब शेतकरी, मजूर व दलित यांच्या दारी ज्ञानगंगा नेण्यासाठी भगीरथ प्रयत्न करणाऱ्या कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या कार्याबद्दल गाडगेबाबांना फार मोठी आपुलकी होती. आणि कीर्तनातून आपल्या मुलामुलींना शिक्षण द्या असा उपदेश करणाऱ्या गाडगेबाबांच्या कार्याने कर्मवीर आण्णा भारावून गेले. १९५४ मध्ये कराडच्या पांढरीत, गाडगेबाबांच्या पदस्पर्शाने पावन झालेल्या या परिसरात शेतकरी-कामकरी वर्गाच्या मुलांसाठी उच्च ज्ञानासाठी सरस्वती महाविद्यालयाच्या रुपाने अवतरली. जणू गाडगेबाबांचा प्रसादच तो! धनिकांच्या नावाने कॉलेजस् निघत होती, निघाली होती पण एका साधुसंतांच्या नावाचं हे कॉलेज कर्मवीरांचा गाडगेबाबांविषयीचा आदरभाव व अपार श्रद्धा व्यक्त करणारा आहे. या महाविद्यालयाला नाव दिले ''सद्‌गुरु गाडगे महाराज महाविद्यालय, कराड''

शिक्षणाबरोबर बाबांनी स्वच्छतेचे महत्व वेळोवेळी कीर्तनातून सांगितले. रोगराई दूर करायची असेल तर गंडे-दोरे, ताईत, देवऋषी यांच्या नादी न लागता डॉक्टरांकडे जा असा क्रांतीकारी विचार या अडाणी संताने कीर्तनातून व्यक्त केला. सार्वजनिक स्वच्छतेची मोहीम समाजाच्या मानसिक व शारीरिक आरोग्यासाठी होती. म्हणूनच त्यांनी हाती घेतलेला खराटा आयुष्यभर खाली ठेवला नाही. स्वच्छता व नम्रता हे गुण त्यांच्या रोमारोमात भिनलेले होते. म्हणून ते ''खराट्याचे बादशहा'' झाले. हातातील झाडूने ते गावचे मैदान झाडून साफ करीत तर विचारांच्या केरसुणीने मनावरची जळमटे झटकून टाकत.

केरसुणी, खापर, खोरे । धन्य धन्य ही अवजारे ।
निर्मळतेचे सुख घ्यारे । हृदयाची उघडा द्वारे ।।

असे अंतर्बाह्य शुद्धीचे महान कार्य या महामानवाने ५०-६० वर्षापूर्वी केले

जनसेवेचे बांधून कंकण, त्रिभूवन सारे घेई जिंकून।
अर्पून आपुले हृदय सिंहासन, नित भजतो मानवतेला ॥

अशी निरलस वृत्तीने जनतेची सेवा करणारे, माणसातील माणुसकी जागृत ठेवणारे योगी म्हणजे 'गाडगेबाबा' एकदा त्यांचे रत्नागिरी जिल्ह्यातील 'खारे पाटण' येथे कीर्तन चालू होते. तेव्हा त्यांच्या मुलांच्या - गोविंदाच्या मृत्यूची बातमी त्यांना कळली. एकुलत्या एका पुत्राच्या निधनाची बातमी ऐकून ज्यांनी सामान्य माणसासारखा शोक न करता, जराही विचलीत न होता बाबा निर्विकार मुद्रेने उद्गारले -

राम गेले, कृष्ण गेले, पांडवही याच वाटेने गेले ।
ऐसे गेले कोट्यानुकोटी । काय रडू एकासाठी ।।

असे म्हणून त्यांनी जणू काही घडलेल नाही या थाटाने कीर्तनास सुरुवात केली. यावेळी बाबा सर्व भावभावनांच्या पलिकडे पोहचलेल्या 'स्थितप्रज्ञ मुनी' सारखे वाटतात.

गरीबांसाठी धर्मशाळा, नदीकाठी घाट, अन्नछत्रे, पाणपोया, पूल अशी असंख्य कामे केली. पण त्यांनी कुठेही गाजावाजा केला नाही. जेव्हा अस्पृश्यांच्या उद्धाराचा शब्दही ऐकू येत नव्हता, तेव्हा त्यांनी पंढरपूरला लाखो रुपये खर्चून 'चोखामेळा धर्मशाळा' बांधली. डोंगराऐवढे विधायक कार्य त्यांनी केले पण कुठेही त्याचा उल्लेख केला नाही. ''माणसाची सेवा हीच ईश्वराची पूजा आहे.'' असा साक्षात्कार या समाजवादी संतास झाला होता. ''गाडगेबाबा मिशनची स्थापना त्यांनी आपल्या हयातीतच केली.

२० डिसेंबर १९५६ रोजी या कर्मयोग्याची प्राणज्योत चालत्या गाडीत ''गोपाला, गोपाला देवकीनंदन गोपाला'' हे भजन करीत असताना मालवली. उभा महाराष्ट्र शोकसागरात बुडाला. लोकांच्या डोळ्यातून अश्रूंच्या धारा वाहू लागल्या. प्रत्येकजण हळहळत होता आणि म्हणत होता -

''गोपाला गोपाला देवकीनंदन गोपाला !''

राष्ट्रीय व सामाजिक ऐक्यासाठी बाबांनी जे महान कार्य केले, त्याला तोड नाही.

एखादा संत दीप लावून जातो
त्याचा प्रकाश
अंधारातून वाट काढणाऱ्या जीवांना
शतकामागून शतके
मार्ग दाखवित राहतो !

शतके येतील आणि जातील पण भावी पिढीपुढे त्यांच्या कार्याचा आदर्श खचितच राहील. त्यांचे चरित्र दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शक ठरेल. नंदादीप जसा दुसऱ्यांना प्रकाश देण्यासाठी तेवत राहतो, तसेच बाबा-देखील दुसऱ्यांच्या सुखासाठी आयुष्यभर तेवत राहिले.

❑ ❑ ❑ ❑

याला म्हणतात घर !

हास्याच्या गुलालात अश्रूच्या पाण्याने ज्यांच्या भिंतींचा गिलावा केला जातो ते घर ! आईच्या हास्यावर, ताईच्या लोभावर, बापाच्या कर्त्तृत्वावर, भावाच्या भावनेवर जे धडधाकट उभे राहते ते घर ! माणूस जन्म घेतो, बाललीलांनी फुलवितो व अखेरच्या प्रवासाला निघताना पापण्यांच्यात आसवे बांधतो ते घर ! कन्या सासरी गेली की, दुपारच्या वेळी खिडकीच्या कठड्यावर हात ठेवून तिला जे आठवते ते घर ! जाळाने जाळू शकत नाही, संकटाने पाडू शकत नाही, स्वार्थाच्या विचाराने पोखरले जात नाही ते घर !

अभिजीत पाटील
११ वी कॉमर्स

मॅच फिक्सिंग

विनित पाटील, बी.कॉम.भाग-३
कु.अमिता तांबोळी, एम.ए.भाग-१

१९७० च्या दशकापूर्वी भारतीय संघाला एखादा विजय मिळाला. तरी क्रिकेट शौकिन खूष असत. पण 'लिटल मास्टर' सुनील गावस्करच्या उदयानंतर वेस्टइंडिज, इंग्लंड अशा बलाढ्य संघाला पाणी पाजून भारतीय संघाने कसोटी मालिका जिंकल्या आणि तेव्हापासून भारतीय क्रिकेट संघाला चांगले दिवस आले. याच दशकात कॅरी पॅकर या गृहस्थाने एक दिवसीय क्रिकेट सामने सुरु केले. आणि झटपट क्रिकेटचा जमाना सुरु झाला. एक दिवसीय सामने लोकप्रिय होऊ लागले आणि १९८३ मध्ये भारताने कपिल देव निखंज च्या नेतृत्वाखाली बलवान अशा वेस्ट इंडिज संघाचा पराभव करुन विश्वचषक स्पर्धा जिंकली. आणि भारतीय क्रिकेट विश्वात नवा उत्साह निर्माण झाला. सामन्यांची संख्या वाढली, दौरे वाढले. बारा महिने तेरा काळ क्रिकेट अन् क्रिकेट सुरु झाले. दरम्यानच्याच काळात दूरचित्रवाणीचा देशात सर्वत्र प्रसार झाला शहराबरोबर खेड्यात दूरचित्रवाणी संच पोहोचले. क्रिकेट ची ख्याती लोकप्रियतेच्या शिखरावर पोहोचली या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक उलाढाल होऊ लागली. खेळाडूंना जाहिरातीमधून पैसा मिळू लागला. साऱ्या बाजूने पैसा आला, प्रेक्षक वाढले, सामने वाढले, प्रायोजक वाढले, पैशाची गुंतवणूक वाढली आणि खेळात व्यावसायिकता आली.

क्रिकेट जगत वैभवाच्या शिखरावर असताना गुन्हेगारी आणि सौदेबाजीने या क्षेत्रात चंचुप्रवेश केला. क्रिकेट वेड्या भारतात क्रिकेटपटू दैवत म्हणून पूजले गेले. क्रिकेट पटूवर भरभरुन प्रेम करणाऱ्या भारतीय क्रिकेट प्रेमींना आमच्या या दैवताचे पाय मातीचे आहेत असे कोणी मॅच फिक्सिंगचे प्रकरण उघडकीस येण्यापूर्वी सांगितले असते तर असे सांगणाऱ्यावरच तुटून पडले असते. 'फिक्सिंग' म्हणजे लॉटरी. अमका संघ जिंकेल असा आत्मविश्वास असणाऱ्या श्रीमंत व्यक्ती या बेटिंगच्या दुनियेत उतरल्या. या बेटिंगची दुनिया जगभर पसरलेली आहे. ठराविक दूरध्वनी नंबर फिरवा आणि फिक्सिंगच्या भव्य दिव्य दुनियेत उतरा. असे या क्रिकेटच्या खेळाला फिक्सिंगने ग्रासले.

सामान्य जनतेला मात्र कुतूहल असतं फिक्सिंग म्हणजे नेमकं काय ? ते चालतं कसं ? त्यात खरोखर कोण कोण गुंतलेले असतात ? तर त्यांच्यासाठी सांगायला हवे मॅच फिक्सिंग तुम्ही आम्ही करु शकत नाही. पैजा लावणारा जो असतो, त्याच्याकडे अफाट पैसा असावा लागतो. त्याला 'पंटर' असे म्हणतात. असे 'पंटर' बुकिशशी संधान साधतात. भारतात असे अनेक बुकिश आहेत. त्यांची एक समिती असते. प्रत्येक स्पर्धेपूर्वी ही समिती अभ्यासपूर्वक माहिती जमा करुन संघाचे दर ठरविते. स्पर्धा कुठे आहे ? हवामान, प्रेक्षक, खेळपट्ट्या, खेळाडूंचे गुण दोष, त्यांचा फॉर्म, आजवरचा इतिहास इ. गोष्टी विचारात घेतात. ही माहिती सामना खेळणारे खेळाडू पुरवितात, हे अत्यंत दुर्दैवी आहे. बुकी अगोदरच आमका संघ 'हॉट फेव्हटि' आहे अशी अगोदरच जाहिरात करतात. पंटर 'फेव्हिरिट'' संघाच्या बाजूने पैसा लावतो. प्रत्यक्षात विशेष बलवान नसणारा संघ विजयी होईल, हे बुकी पाहतात. त्यासाठी बलवान संघातील खेळाडूंना प्रचंड रक्कम देतात व मॅचचा पराभव होण्याच्या दृष्टिने खेळ करावयास सांगतात आणि त्याप्रमाणे खेळाडू तसे करतात. आणि पंटर आपटी खातो व बुकी पैसे

मिळवतात. बुकीशी या उलट पंटरने लांडी-लबाडी केली तर माफियाशी संधान बांधून पंटर वर गेम करणं बुकीला भाग पडतं. यामुळे फिक्सिंगच्या दुनियेत उतरताना शहाण्याने दहा वेळा विचार करावा. माफियाच्या हस्तक्षेपामुळे खेळाडूवरही दबाव येत असावा. काहीही असलं तरी कुतूहल, उत्सुकता या पायी मानवी मन नीती मूल्ये गुंडाळून ठेवायला कमी करत नाही, हे फिक्सिंगवाल्यांनी हेरले.

१९७९ सालापासून मॅच फिक्सिंगबाबत बोलले जात होते. आसिफ इक्बालच्या नेतृत्वाखाली पाक संघ भारतात पराभूत झाला. तेव्हाच आसिफनं पैसे खाल्याचे सर्फराजने म्हटले होते. यानंतर १९८७ मध्ये भारतीय संघ विश्वचषक स्पर्धेच्या उपांत्य फेरित काहीसा अनपेक्षित रित्या बाद झाला, तेव्हा ही करामत फिक्सिंग वाल्यांनी केली असावी असा संशय येऊ लागला. शारजाहमधील स्पर्धांनी हा संशय बळकट केला. विंडीज विरुध्द मनोज प्रभाकर व मोंगिया यांनी कानपूरच्या खेळपट्टीवर संथ फलंदाजी केल्यानंतर भारतीय खेळाडू बेटिंगमध्ये गुंतले असल्याचे अनेक भारतीय क्रिकेट शौकिन छाती ठोकपणे सांगू लागले. यातच मनोज प्रभाकर व अझरुद्दीन यांच्या अंतर्गत हेव्यादाव्यामधून चिडलेल्या मनोजने 'मग मी सर्वांचं भांडं फोडीन' अशी धमकी दिली. वेगवेगळ्या साप्ताहिकात बातम्या येऊ लागल्यात. भारतीय क्रिकेटवरचा विश्वास उडायची वेळ आली. मग भारतीय क्रिकेट मंडळाने 'न्या.चंद्रचूड' यांची एक सदस्यीय चौकशी समिती नेमली. या समितीने सारे काही आलबेल असल्याचा निर्वाळा दिला. कुणीही दोषी नाही. अशी धूळफेक करणारा अहवाल सादर केला. परंतु याच वेळी हुकूमशाही राजवट असणाऱ्या पाकिस्तानने दोषी असलेल्या पाच पाकिस्तानी खेळाडूंना दंड ठोठावण्याची शिफारस केली आणि खऱ्या अर्थाने खेळाची बूज राखली.

क्रिकेट शौकिनांनाही भरभरुन प्रेम केल्याने त्याच्या प्रेमावरच मोठ्या झालेल्या या तथाकथित बड्या क्रिकेटपटूंना आपल्या खेळाशी इमान राखता आले नाही. क्रिकेटकौशल्या पेक्षा त्यांना पैशाचा मोह अधिक वाटला आणि बड्या म्हणवणाऱ्या क्रिकेटपटूंनी क्रिकेटमधील सारा थरार आणि सारे थ्रिल यांची पैशाच्या मोबदल्यात चक्क विक्री केली. असे करताना रसिकांच्या क्रिकेटवरील अमोल प्रेमाची किंमत कवडीमोल ठरविली. त्यामुळेच या क्रिकेटपटूंना दया दाखविण्याचा आणि क्षमा करण्याचा प्रश्नच नाही.

दिल्ली पोलिसांनी दक्षिणअफ्रिकेचा तेव्हाचा कर्णधार हॅन्सी क्रोनिए विरुध्द गुन्हा दाखल केल्यानंतर एकच वादळ उठले होते. भारताचा मध्यमगती गोलंदाज मनोज प्रभाकरने मॅच फिक्सिंगबाबत काही गौप्य स्फोट केले. त्याने गुप्तपणे काही जणांच्या मुलाखतीचे चित्रीकरण केले. त्याच्या व्ही.डी.ओ.टेप्सनी चांगलीच खळबळ उठवली. त्यात त्याने अझरुद्दिनसह अनेक नावे पुढे आणली. दक्षिण अफ्रिकेनेही क्रोनिएविरुध्द चौकशी आयोग नेमला. क्रोनिएने आयोगासमोर जबानी देताना अझरुद्दीनसह इतरांची नावे पुढे आणली. या साऱ्या प्रकाराने क्रिकेट विश्व मुळापासून हादरुन गेले. भारतीय संसदेत गरमागरम चर्चा होऊन केंद्रीय क्रीडा मंत्रालयाने चौकशीसाठी हे प्रकरण सी.बी.आय.कडे दिले. सी.बी.आय.ने सारी पाळेमुळे खणून काढली. आयकर खात्याबरोबर १०० पेक्षा अधिक ठिकाणी धाडी टाकून पुरावे जमा केले, आणि आपल्या १६२ पानी अहवालात अझरुद्दीन, अजय शर्मा, मनोज प्रभाकर, अजय जडेजा, नयन मोंगिया, निखिल चोप्रा हे सहा जण व फिजिओ-थेरपिस्ट डॉ.अली इराणी, तसेच नऊ परदेशी खेळाडू यांच्या वर ठपका ठेवला. सी.बी.आय. अहवालानंतर क्रिकेट नियामक मंडळाने सी.बी.आय.चे माजी सहसंचालक माधवन यांचा आयोग नेमून अहवालाची छाननी केली. माधवन यांनीही आपल्या ३४० पानी अहबालात मोंगियाचा अपवाद वगळता सर्वांना दोषी ठरविले. भारतीय खेळाडू प्रमाणेच-ॲलक स्टुअर्ट (इंग्लंड), ब्रायन लारा (वेस्ट-इंडिज), रणतुंगा, डिसिल्वा (श्रीलंका) सलिम मलिक,

वासिम आक्रम (पाकिस्तान), मार्क वॉ, शेन वॉर्न (ऑस्ट्रेलिया) मार्टिन क्रो (न्यूझिलंड) यांचा दोषी खेळाडूंमध्ये समावेश आहे.

खेळाडूंवर झालेले आक्षेप त्यांनी कितीही फेटाळले तरी रिपोर्ट व त्यांच्या 'खेळ्यां'वरुन परिस्थिती खरी आहे हे सूर्यप्रकाशा इतके सत्य आहे. ज्या क्रिकेट वीराला क्रिकेट शौकिन दैवत मानत होते, डोक्यावर घेऊन नाचत होते. त्यांना एका क्षणात पायदळी तुडवू लागले. केवळ खेळाडूवरच नाही तर क्रिकेट नियामक मंडळावरही आयोगाने ताशेरे ओढले आणि आता क्रिकेट नियामक मंडळाने भारतीय क्रिकेटच्या इतिहासात सर्वात मोठी व व्यापक कारवाई केली आहे. मॅच फिक्सिंग मधील प्रमुख हिरो अझरुद्दीन व अजय शर्मा यांना आजन्म क्रिकेट खेळण्यास बंदी आहे तर अजय जडेजा व मनोज प्रभाकर यांना ५ वर्षे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे क्रिकेट खेळण्यास बंदी आहे. डॉ.अली इराणी यांना ही क्रिकेटचे दरवाजे बंद झाले आहेत. सरकारने आरोपी खेळाडूंना अगोदर दिलेले पुरस्कार काढून घेण्याची घोषणा क्रीडा मंत्रालयाने केली आहे, त्याप्रमाणे काढून ही घेतले जातील यात शंका नाही. या सर्व शिक्षेचे सर्व क्रिकेट शौकिनांनी स्वागत केले आहे.

मॅच फिक्सिंगमध्ये गुंतलेल्या खेळाडूंवर भारतीय क्रिकेट नियामक मंडळाने जरी कारवाई केली असली तरी क्रिकेट शौकिनांच्या मते ही शिक्षा सौम्यच वाटते. वास्तविक पाहता या खेळाडूंना आर्थिक शिक्षेचा फटका बसावयास हवा होता. ज्या मॅच फिक्सिंगमधून त्यांनी प्रचंड पैसा कमविला आहे, तो संपूर्ण पैसा किंवा पैशातून मिळवलेली संपत्ती जप्त व्हायला हवी होती. कारण यापुढे नवोदित खेळाडूने मॅचफिक्सिंग हा शब्द जरी ऐकला तरी त्याला दरदरुन घाम फुटेल, अशाच प्रकारची शिक्षा व्हावी असे तमाम क्रिकेट शौकिनांचे मत आहे. सट्टेबाजीचे स्वरुप एवढे व्यापक झाले असताना अनेक खेळाडूवर गंभीर आरोप होत असताना भारतीय क्रिकेट मंडळाने मॅच फिक्सिंग आरोपाचा कधीच गांभीर्याने विचार केला नाही. वाढत्या संख्येने सामने भरविण्यात प्रायोजक मिळवण्यात आणि दौरे आखण्यात पदाधिकारी मग्न होते. त्यांना फिक्सिंगविषयी काहीही माहित नव्हते असे म्हणणे गैर वाटते किंबहुना या पदाधिकाऱ्यांनी तोंडात मिठाची गुळणी धरली होती. याचा अर्थ जे काही चालू होते त्याला त्यांची मूक संमती होती, असा होतो. आंतरराष्ट्रीय क्रिकेट परिषदेचे माजी अध्यक्ष-जगमोहन दालमिया यांच्या निवासस्थानी सी.बी.आयने घातलेले छापे म्हणजे क्रिकेट विश्वाला बसलेला जबरदस्त धक्का.मॅच फिक्सिंगची चौकशी चालू असताना भारतीय नियामक मंडळाच्या एका माजी जेष्ठ पदाधिकाऱ्यावर पडलेला छापा भारतीय क्रिकेट नियामक मंडळाच्या एकूण कारभार, कार्यपध्दती आणि अंतरंगावर झगमगीत प्रकाश टाकणारा ठरला आहे. याही पेक्षा कळस म्हणजे मॅच फिक्सिंगमध्ये अडकलेले अव्वल खेळाडू निर्दोष आहेत असे सांगणारे, देशाचा कारभार करण्यासाठी निवडून दिलेले लोकप्रतिनिधी होत. राजकारण्यांनी खेळात राजकारण आणले ही बाब फिक्सिंग पेक्षाही मोठी वाटते.

फिक्सिंगबाबत आरोप झाले, दोषी ठरले, शिक्षा झाली, तरी सुध्दा सामान्य लोकांचे क्रिकेट विषयी आकर्षण कमी झालेले आहे. फिक्सिंगमध्ये अडकलेल्या अनेक अव्वल दर्जाच्या खेळाडूंची अनुपस्थिती काही क्षणापुरती क्रिकेट शौकिनांना जरी जाणवत असली तरी त्यांच्या विषयी 'दया दाखवावी' असे कोणत्याही क्रिकेट शौकिनांना वाटत नाही. क्रिकेटच्या अधोगतीस भारतीय क्रिकेट मंडळाचा हलगर्जीपणा, आंतरराष्ट्रीय क्रिकेट समितीची चालढकल कारणीभूत आहे. असे खेदाने म्हणावे लागते. क्रिकेट बोर्ड आणि त्याचे अधिकारी यांनी दोषी खेळाडूंना शिक्षा ठरविताना ज्या प्रकारे सावळागोंधळ घातला, त्यावरुन त्यांचे ही हात मॅच फिक्सिंग मध्ये रंगलेले आहेत, हे लक्षात येते.

मॅच फिक्सिंग नंतरचे क्रिकेट 'शुध्द' असावे असे वाटत असले तरी पहिल्यांदा संशयी अधिकाऱ्यांची

उचलबांगडी करायला हवी. ज्यांची प्रतिमा जन माणसात स्वच्छ आहे अशा व्यक्तिंची नेमणूक व्हायला हवी. फक्त खेळाडूंसाठी नवीन आचारसंहिता तयार करुन चालणार नाही तर त्याचे काटेकोर पालन ही व्हायला हवे. मोबाईल फोन, ड्रेसिंग रुम मध्ये कोणीही जाऊन भेटणे, भेट वस्तु स्वीकारणे अशा गोष्टींवर कडक नियंत्रणे आणणे गरजेचे आहे. खेळाडूंची निवड करत असताना त्या खेळाडूंचा खेळ आणि त्याचे देशप्रेम यांचा विचार केला जावा, राजकारण्यांना खेळामधील कोणत्याही गोष्टीमध्ये प्रवेश दिला जाऊ नये. खेळाडूंना चांगल्या खेळातून चांगली अर्थप्राप्ती होईल, एवढे मानधन दिले जावे म्हणजे पैशाच्या लोभापायी विकले जाणार नाहीत. असे केले तरच मॅच फिक्सिंगची कीड नष्ट होऊन क्रिकेट जगताचे शुध्दीकरण होईल व तो सु-दिन ठरेल.

❑ ❑ ❑ ❑

घर सारं लागलंय झुरणी,
माझ्या एम.ए.,बी.एड्ची ही करणी

दोन वर्ष झाली घरी बसून हाय
जाहिरातीशिवाय पेपर वाया जात न्हाय
अर्ज केल्याशिवाय हा जीव ही न्हात न्हाय
वशिल्यांच्या दुनियेत अर्जाचा कुठंच विचार होत न्हाय
कसे झिरपत न्हाय पाषाणातून थेंबभर पाणी
घर सारं लागलंय झुरणी,
माझ्या एम.ए.,बी.एड्.ची ही करणी

आईला वाटतंय-आज ना उद्या लागंल नोकरी
अर्धी चतकोर तरी गरम-गरम मिळेल भाकरी
पुढं म्हणायची-
बाबासाहेबांच्या मागं शिक्षणच आपला कैवारी
लेकरा ! आमी खाल्ल्या शिळ्यापाक्या भाकरी
तुझ्यावर तरी नकं ती बारी....
ओठात अडकले शब्द तिच्या, डोळ्यात तरळले पाणी
घर सारं लागलंय झुरणी
माझ्या एम.ए.बी.एड्ची ही करणी

एक भाऊ अडाणी तर दुसरा पोलीस हाय
मातीमोल झालं जगणं, दुसऱ्याच्या शेतात राबतीय माय
आल्या दिसाला ठिगळं जोडून घर सारं चालतंय
कशी मारतील आभाळ भरारी माझी लेकरं
मायला चिंता लागून न्हाय
पगाराच्या तारेवर चालते आमच्या जगण्याची दैनंदिनी
घर सारं लागलंय झुरणी
माझ्या एम.ए.,बी.एड्ची करणी

६० हजार, ८० हजार, १ लाख ते आकडे ओकतात,
शिक्षणासारख्या पवित्र क्षेत्रात बुरखे पांघरून वावरतात
वर मागासवर्गियांची जागा कायद्यानेच भरु म्हणतात,
कायद्यालाच धाब्यावर बसवून सारं मनासारखं करतात
ते होतात हात धुवून मोकळे, गढूळ मात्र होतं लोकगंगेच पाणी.....
घर सारं लागलंय झुरणी
माझ्या एम.ए.बी.,एड् ची ही करणी

प्रतिभा ताटे
एम.ए.भाग २

❑ ❑ ❑ ❑

भारतापुढील प्रमुख आव्हाने

कु.प्रगती घोरपडे, ११ वी विज्ञान

भारत स्वतंत्र होवून आज ५० वर्षे होवून गेली. स्वातंत्र्यापूर्वी असणारी स्त्रियांची स्थिती आणि सध्याची स्थिती यामध्ये उल्लेखनीय बदल झालेला अजूनही दिसून येत नाही.

आपल्या समाजामध्ये पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे स्थान पूर्वापार दुय्यमच राहिले आहे. त्यामुळे आपल्या समाजात पुरुषांचे वर्चस्व सर्व क्षेत्रात आढळते. दैनंदिन जीवनातही पुरुषांकडून स्त्रियांना दुय्यम प्रकारची वागणूक मिळते.कुटुंबात आईपेक्षा वडिलांच्या शब्दाला अधिक महत्व असते. बहिणीच्या तुलनेत भावाच्या आयुष्याचा विचार अधिक केला जातो. बायको पेक्षा नवऱ्याला अधिक स्वातंत्र्य उपभोगायला मिळते. यावरुन स्त्री-पुरुषातला भेदभाव अजूनही नाहीसा झाला नाही, हे दिसून येते.

याचे प्रत्यंतरच द्यायचे झाले तर, ''वंशाला दिवा हवा,'' ''मुलगी हे परक्याचे धन'' यासारख्या खुळ्या समजुती बाळगून बसणारी माणसे ही आजच्या विज्ञान युगातही कमी नाहीत. मुलगा हे कुळाचे भूषण आहे. तो आपल्या म्हातारपणीची काठी आहे. इतकेच नव्हे तर मरतेसमयी पाणीही तोच पाजणार आहे. २१ व्या शतकात प्रवेश करतानाही भारतातील काही कुटुंबे आजही मुलगा हवाच, हा हव्यास धरुन बसली आहेत.

पण त्यांचा हा हव्यास कशासाठी ? त्यांनी हा विचार नको का करायला की मुलाला जन्म देणारी ही एक स्त्रीच आहे. प्रत्येक यशस्वी पुरुषाच्या मागे स्त्री खंबीरतेने उभी असते. मृत्युलोकातून पतीला परत आणणारी सती सावित्री, रामाबरोबर वनवासात जाणारी सीतामाई, आम्ही मुली ज्यांच्या उपकृत आहोत अशा सावित्रीबाई फुले, शिवरायांना घडवणारी जिजाई, स्वातंत्र्यलढ्यात भाग घेणाऱ्या प्रीतिलता, सरोजिनी, कस्तुरबा, प्रथमत: भारताचा ध्वज परदेशात तयार करणाऱ्या मॅडम कामा, गरिबांची अहोरात्र सेवा करणाऱ्या मदर तेरेसा, आपल्या गोड गळ्याने रसिक श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध करणाऱ्या लता मंगेशकर, अंतराळात झेप घेणारी कल्पना चावला, धावपट्टू P.T. उषा, विश्वसुंदरी किताब मिळवणाऱ्या ऐश्वर्या, सुष्मिता, लारा दत्ता आणि आपल्या मोहक अभिनयाने व नृत्याने चित्रपट रसिकांना वेड लावणारी माधुरी. अहो ? या सगळ्या तर स्त्रियाच आहेत ना ! स्वत:चा उत्कर्ष करणाऱ्या व आपल्या बरोबर आपल्या देशाचे नाव उज्ज्वल करणाऱ्या भारतीय कन्यांची ही आणि आणखी कितीतरी उदाहरणे देता येतील. आणि यांचाच आदर्श समोर ठेवून प्रत्येक स्त्री स्वत:च्या उत्कर्षासाठी झटत आहे. घरकाम शेतीक्षेत्रापासून ते अभियांत्रिकी राजकीय क्षेत्रांपर्यंत आज ती सगळीकडे पुरुषांच्या बरोबरीने नेटाने कार्यरत आहे. तरीही हे अज्ञानी लोक मुलगा हवाच हा हव्यास धरुनच आहेत.त्याचा देशाच्या प्रगतीवर काय परिणाम होतोय,याची पुसट जाण या लोकांना नाही.

आज भारतासमोर हा एकच प्रश्न नाही तर अजूनही अनेक प्रश्न आहेत. त्यापैकी एक कमी वयातच मुलीचे लग्न करणे.मुलगी हे परक्याचे धन, तिचा शिकून काय उपयोग आहे ? शेवटी ती चूल आणि मुलच पाहणार. यासारख्या खुळचट समजुतीमुळे मुलींची कमी वयातच लग्ने होतात. घरातल्यांना तिचे ओझे नको म्हणून लहान वयातच तिचे लग्न करणे यातूनच बालविवाह पद्धत रुढ झाली.

या अनिष्ट रुढीला १८९१ मध्येच केशवचंद्र सेन, ईश्वरचंद्र विद्यासागर, महात्मा फुले, गोपाळ गणेश आगरकर इ. नेत्यांनी कडाडून विरोध केला, चळवळी उभ्या केल्या व संमती घेऊन कायदा केला.या घटनेला आज कितीतरी वर्षे होवून गेली. तरीही या प्रथांचे अजूनही पूर्णपणे उचाटन होवू शकले नाही.

एकीकडे एकविसाव्या शतकात आपला जास्तीत जास्त उत्कर्ष करण्यात गुंतलेली स्त्री आणि एकीकडे त्याच देशातील, त्याच स्त्रीची भगिनी ही बालविवाहासारख्या अनिष्ट रुढींना बळी पडत आहे. एकाच देशातील स्त्रियांमध्ये हा फरक कशासाठी ? याचे मुख्य कारण म्हणजे निरक्षरता, राजस्थान, बिहार इ. राज्यांमधील व काही दुर्गम भागातील स्त्रिया या शिक्षणच घेवू शकत नाहीत. निरक्षरतेमुळे या स्त्रिया अज्ञानी राहतात. आणि समाजातील या प्रथांना बळी पडतात. यासाठी यांना शिक्षण मिळणे अतिशय गरजेचे आहे. शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या स्त्रियांना हेच सांगण्यासाठी महात्मा फुल्यांनी म्हटले आहे,

''विद्येविना मती गेली, मतीविना नीती गेली;
नितीविना गती गेली, गतीविना वित्त गेले;
वित्तविना शुद्र खचले,
इतके अनर्थ एका अविद्येने केले.''

म्हणजे शिक्षणाचे महत्व महात्मा फुल्यांना त्यावेळी कळले होते. आणि त्यांनी तेव्हाच सांगितले होते की, स्त्रियांच्या दु:स्थितीचे कारण त्यांच्यातील शिक्षणाचा अभाव हेच आहे. या अभावामुळे अंधश्रद्धेत वाढ होते. तसेच उपजीविकेचे साधनही स्त्रियांना उपलब्ध होवू शकत नाही. त्यामुळे त्यांची दुहेरी कुचंबना होते.हे लक्षात ठेवून सुधारकांनी स्त्री शिक्षणावर भर दिला.

स्वातंत्र्यानंतर सरकारने निरक्षरतेचा प्रश्न सोडवण्यास प्राधान्य दिले असले तरी शहरी भागापेक्षा ग्रामीण भागातील स्त्रियांमध्ये हा निरक्षरतेचा प्रश्न अजूनही अनुभवास येतो.

समाजाची ही स्थिती सुधारण्यासाठी जेव्हा स्त्री शिकेल, तेव्हा स्त्री वाचू शकेल, लिहू शकेल. वाचता आल्यामुळे ती नवीन माहिती मिळवून त्यावर विचार करेल व आपले मत बनवू शकेल.

स्त्री मुक्तीच्या विचाराने स्त्रियांना आत्मभान येत आहे. व्यक्ती म्हणून स्त्री आज पुरुषांच्या बरोबरीने सार्वजनिक जीवनात सहभागी होवू इच्छिते. याचा अर्थ स्त्री वर्गाचे सर्वच प्रश्न सुटले असे नाही.

आपल्या संस्कृतीने स्त्रीला सती म्हणून पूजिले, माता म्हणून गौरविले, पण व्यक्ती म्हणून क्वचितच प्रतिष्ठा दिली. ती प्रतिष्ठा समाजातील सर्व जातीतील व वर्गातील स्त्रियांना जेव्हा प्राप्त होईल. तेव्हाच स्त्रीचे समाजातील दुय्यम स्थान नष्ट होवून सर्वार्थाने स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापित होईल. आणि समताधिष्ठित समाजाच्या दृष्टीने हे महत्वाचे पुढचे पाऊल पडेल.

भारताची अमर्यादपणे वाढत जाणारी लोकसंख्या हा तर भारतापुढील फार मोठा गंभीर प्रश्न आहे. भारताची लोकसंख्या ही सुमारे १०० कोटींच्या वर गेली आहे. दर सेकंदाला ३ मुले जन्माला येत आहेत. लोकसंख्येच्या या विस्फोटाला प्रामुख्याने कारणीभूत असणारे घटक म्हणजे बालविवाह व मुलगाच हवा हा हव्यास, निरक्षरता, जन्मदरापेक्षा मृत्युदराचे असणारे कमी प्रमाण, वाढत जाणाऱ्या लोकसंख्येस लागणाऱ्या अन्नधान्य-उत्पादनात मात्र त्या प्रमाणात वाढ होत नाही. कारण वाढत्या लोकसंख्येला लागणाऱ्या घरांसाठी जास्तीत जास्त शेत जमीन खर्च होत आहे. व अन्न-धान्यांचा तुटवडा भासू लागला आहे. त्यामुळेच उपासमार, रोगराई, दारिद्रय, गरिबी व बेरोजगारी यांसारखे प्रश्न पुढे येत आहेत.

काम करण्याची इच्छा व कुवत असूनही ज्याला नोकरी मिळत नाही, असा एक तरुण वर्ग बेरोजगारी सारख्या प्रश्नाला तोंड देत आहे. व यातूनच गुन्हेगारी प्रवृत्तीत वाढ होत आहे.

प्रचंड लोकसंख्या वाढीमुळे समाजातील काही घटकांना सामाजिक अन्यायाला तोंड द्यावे लागत आहे. समाजातील सर्व थरातील लोकांना शिक्षण, आरोग्य, इ. सेवा पुरवल्या जावू शकत नाहीत. त्यामुळे हा समाज शिक्षणा अभावी स्वत:चा उत्कर्ष करु शकत नाही व सामाजिक, राजकीय विकासापासून वंचित राहतो.

लोकसंख्या वाढीमुळे समाज हा गरीब व श्रीमंत या दोन थरांमध्ये विभागला जावून या दोन थरामध्ये फार मोठी दरी निर्माण होत आहे. गरीब वर्ग हा शिक्षणापासून वंचित राहिल्यामुळे अज्ञानी राहतो. व त्याच कारणामुळे अंधश्रद्धेतून बाहेर पडू शकत नाही. व लोकसंख्या वाढीस कारणीभूत ठरतो. व गरिबी, दारिद्रय या दृष्टचक्रातून बाहेर पडणे हे त्याला शक्यच होत नाही.

म्हणूनच म्हटले जाते 'भारत हा गरिबांची वस्ती असलेला श्रीमंत देश आहे.' आणि हीच परिस्थिती भारताच्या विकासातील प्रमुख आडकाठी आहे. भारताची परिस्थिती सुधारुन भारताला विकसनशील अवस्थेतून विकसित अवस्थेकडे नेणे हे भारतीय नागरिकाला महत्त्वाचे वाटत असेल तर लोकसंख्या वाढीला कारणीभूत घटकांचा नायनाट केला पाहिजे. मुलाच्या हव्यासापोटी होणाऱ्या निष्पाप नवजात बालिकांची हत्या करणे थांबेल, स्त्री साक्षर होईल व जन्मदर मृत्युदरामध्ये समानता येईल. भारत विकसित देशांच्या रांगेत बसेल, तेव्हाच भारत पाखंडी विचारांच्या गुलामगिरीतून खऱ्या अर्थाने स्वतंत्र झाला, असे म्हणता येईल.

मगच आपण अभिमानाने म्हणू,
''हम हो गये कामयाब,
हम हो गये कामयाब हमेशा के लिए !''

जय हिंद !

जय कर्मवीर !

❑ ❑ ❑ ❑

जीवन : एक ऋतू

जीवन म्हणजे आहे ऋतू, कधी उन्हाळा कधी पावसाळा
जीवनाच्या या मार्गातील दूर फेका काटेरी कंटाळा ।
जीवनाच्या वाटेवरती पडला आहे दुष्काळ
केव्हा उजाडेल ती पावसाळी सकाळ
जीवनाच्या उन्हाळ्यातील मार्ग आहेत खडतर
न कंटाळता न डगमगता चालत रहावे भरभर ।
जीवनात पडेल केव्हा तरी पाऊस, असला तरी आता उन्हाळा,
जीवनात आलटून पालटून येते सुख, कधी उन्हाळा-कधी पावसाळा,
जेव्हा पाहतो आकाशाकडे, निरभ्र दिसते आकाश,
जेव्हा पडेल पाऊस, हिरवीगार धरती दिसेल झकास
केव्हातरी फुटेल पालवी, जीवनाच्या झाडाला,
तेव्हातरी आनंदी मनाचा आंबा लागेल पाडाला,
जीवन म्हणजे आहे ऋतू, कधी उन्हाळा कधी पावसाळा
जीवनाच्या या मार्गातील, दूर फेका काटेरी कंटाळा.

आनंद यादव
बारावी शास्त्र

सौंदर्यस्पर्धा

कु.सुवर्णा आंबवडे, बी.ए.भाग-३

आजचे युग हे स्पर्धेचे युग आहे. जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत अटळ आणि जीवघेणी स्पर्धा दिसून येते. यातल्या काही क्षेत्रांतील स्पर्धाचे वेड एखाद्या नशेप्रमाणे समाजाच्या जाणीवा बधीर करुन टाकताना दिसते, अशी एक स्पर्धा म्हणजे सौंदर्यस्पर्धा. आज भारतीय समाजात स्त्रियांच्या सौंदर्यस्पर्धेबाबत एक सुप्त किंवा उघड आकर्षण व कुतूहल निर्माण झालेले दिसते.

याचे कारण म्हणजे जागतिक पातळीवरील सौंदर्य स्पर्धामध्ये भारतीय सुंदरींनी सातत्याने मिळविलेले यश. नुकत्याच डिसेंबर महिन्याच्या सुरुवातीला 'जगत् सुंदरी' च्या स्पर्धा पार पाडल्या. प्रियांका चोप्रा या उत्तर प्रदेशातील १८ वर्षीय तरुणीला हा किताब देण्यात आला. तसेच या वर्षीचा 'मिस युनिव्हर्स' हा किताबही आपल्याच लारा दत्ता हिला मिळाला. भारतीय तरुणींच्या या यशाला एक परंपरा आहे. १९६८ साली गोव्यातील रीता फरिया या युवतीने 'मिस वर्ल्ड' स्पर्धा जिंकून या परंपरेला सुरुवात केली. यानंतर 'मिस वर्ल्ड' स्पर्धेत ऐश्वर्या रॉय, डायना हेडन आणि युक्ता मुखी यांनी आणि 'मिस युनिव्हर्स' स्पर्धेत सुश्मिता सेन, लारा दत्त यांनी यश मिळवले. तसेच या वर्षीची 'मिसेस वर्ल्ड' सुध्दा आपलीच आदिती गोवित्रीकर झाली. इतकेच नव्हे तर १९९९ मध्ये अमिताभ बच्चनच्या पुढाकाराने भारतात बेंगलोर येथे एक आंतरराष्ट्रीय सौंदर्यस्पर्धा आयोजित करण्यात आली.

जागतिक पातळीवरील क्रीडा वगैरे क्षेत्रांतील स्पर्धेत भारताची पीछेहाट झालेली आहे. या पार्श्वभूमीवर सौंदर्यस्पर्धेतील या यशामुळे हुरळून जाण्याचे कारण नाही. या यशाचे चिकित्सक विश्लेषण करण्याची वेळ आज आली आहे. या सौंदर्यस्पर्धाचा समाजावरील परिणाम तपासण्याची गरज निर्माण झाली आहे. आजच्या तरुण विद्यार्थी-वर्गावर या सौंदर्यस्पर्धांची जबरदस्त मोहिनी आहे. सौंदर्यस्पर्धाचे हे लोण मोठ्या शहरामधून छोट्या शहरात संक्रमित झालेले दिसते. 'मिस बॉम्बे', 'मिस पूना' या धर्तीवर आता 'मिस सातारा', 'मिस कराड' अशा स्पर्धा कोणत्याही सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या निमित्ताने आयोजित केल्या जातात. तरुण पिढीच्या सौंदर्यविषयक जाणीवा जागृत झालेल्या दिसतात. गल्लोगल्लीत 'ब्यूटी पार्लर्स' याची ग्वाही देत आहेत. जागतिकीकरणामुळे देशोदेशीची सौंदर्यप्रसाधने महागड्या दरात सहज उपलब्ध होत आहेत. तरुण पिढीची एकूणच जीवन पध्दती अत्यंतिक भोगवादी बनलेली आहे.

या पार्श्वभूमीवर सौंदर्यस्पर्धामधील भारतीय सुंदरींच्या यशाला एका आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा वास येतो. भारतीय समाजावर सर्व बाजूंनी आक्रमण करु पाहणारा चंगळवाद हा या राजकारणाचाच एक भाग आहे. दिवसेंदिवस फोफावणारे सौंदर्यस्पर्धांचे स्रोत हे या चंगळवादाचेच एक कुचिन्ह होय. सौंदर्यस्पर्धा या मोठ्या शहरातील श्रीमंतांची हौस राहिली नसून मध्यमवर्गीय सामान्य लोकांच्यापर्यंत त्याची लागण झाली आहे. आपणही फॅशन शो मध्ये चमकावे अशी स्वप्ने सामान्य आर्थिक परिस्थितीतून आलेल्या तरुणींच्याही मनात रुजू लागली आहेत.

हे सारे वातावरण आपल्याला आपली खरी ओळख विसरायला लावणारे आहे. आपली सौंदर्यमूल्ये,

आपली जीवनपध्दती आणि आपली संस्कृतीच नव्हे, तर आपल्या भारतीय संस्कृतीचा विसर तरुण वर्गालाच पडला आहे. पालकांनाही संस्कृतीचा आग्रह आणि अभिमान राहिलेला नाही. टी.व्ही वरील एक जाहिरात आठवते. त्यात एक आई आपल्या तान्ह्या मुलीला मोठ्या कौतुकाने 'भावी मिस वर्ल्ड' म्हणते.

माझ्या मते, हा आपला नैतिक अध:पात आहे. सर्व जगाला आदर्शभूत ठरतील, अशी स्त्री-रत्ने ज्या देशात निर्माण झाली, त्या देशाचा हा अपमान आहे. भारतीय स्त्रीला आता कुठे 'माणूस' म्हणून स्वत:ची खरी ओळख होऊ लागली आहे. समाज-परिवर्तनाच्या संथ प्रक्रियेमध्ये आता कुठे तिच्या वाट्याला थोडाफार न्याय, थोडेसे स्वातंत्र्य आणि थोडीशीच समता येऊ लागली आहे. या महत्त्वपूर्ण टप्प्यावर ही प्रलोभने तिचा विकास मंदावणारी ठरतील.

मनाचे सौंदर्य हे खरे सौंदर्य, असे आपली संस्कृती सांगते. शारीरिक सौंदर्य हा आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा एक भाग झाला. तो आपल्याला अनुवंशाने विनासायास मिळालेला वारसा असतो. आपली कर्तबगारी नसते. आज एकविसाव्या शतकात पाऊल टाकताना भारतीय तरुणींनी आपल्या संपूर्ण व्यक्तिमत्वाचा विकास करावा. आपले व्यक्तिमत्व, समतोल, समृध्द आणि सुसंस्कृत करावे. आपले आणि अखिल मानव जातीचे कल्याण ज्यात आहे, असे ध्येय निवडावे व त्याच्या प्राप्तीसाठी निष्ठेने, चिकाटीने प्रयत्न करावेत. भारतीय तरुणींनी असे कर्तृत्व करुन दाखवावे, यासाठी त्यांना माझ्या मन:पूर्वक शुभेच्छा !

❑ ❑ ❑ ❑

कसं वावरायचं ?

कसं वावरायचं ?
आता कसं आम्ही वावरायचं ?
चाकू बाळगून रहायचं की,
चिलखत घालून फिरायचं ?

रिंकू पाटील, गेली अमृता,
पाठोपाठ गेली नीता,
विनाकारण मरायचं की,
झाशीची राणी होऊन लढायचं ?
आता कसं ....

एकतर्फी प्रेमातून घेतायत इथं बळी,
उमल ण्याआधीच खुडतायत इथं कोवळी कळी;
तसंच मृत्यूमुखी पडायचं की,
किरण बेदी बनायचं ?
आता कसं.....

आता तर नवीनच घडतेय चित्रपटातील स्टोरी,
दिवसाढवळ्या पळवून नेतायत कुणीही पोरी,
गुंडांचं म्हणणं ऐकायचं की,
अर्चना त्यागी बनायचं ?
आता कसं.....

दम देवून स्त्रीचा अडवून धरतायत रस्ता,
त्यासाठी तिला कितीतरी खाव्या लागतायत खस्ता;
मनातल्या मनात कुढायचं की,
स्त्री-शक्तीला जागवायचं ?
आता कसं.....

❑ ❑ ❑ ❑

माझी मायबोली मराठी

शेखर लोखंडे, एम.ए.भाग-१

''माझ्या मराठीची गोडी,
मला वाटते अवीट।
माझ्या मराठीचा छंद,
मना नित्य मोहवीत ॥

माझ्या या कणखर, राकट महाराष्ट्राची बोली मात्र शरदाच्या चांदण्याप्रमाणे सर्वांना सौख्य देणारी आहे. माझ्या मायबोलीची गोडी खरोखरच अमृत आहे, अलौकिक आहे.

ती अवीट आहे, सुमधूर आहे हे आपल्याला दैनंदिन जीवनात घडणाऱ्या प्रत्येक घटनेतून अनुभवता येते, चाखता येते. उदा. थकून भागून शाळेतून घरी आलेला मुलगा जेव्हा आईला दारातूनच हाक मारतो, 'ए आईऽ मी आलो !' तेव्हा त्याच्या त्या बोलण्यातूनच मायेने, आतुरतेने मारलेली हाक मराठी मातेची माया, वात्सल्य दाखवून जाते. आणि त्यानंतरचा तो गाईचा वासराशी झालेला वात्सल्यभरीत सुसंवाद, मराठी भाषेच्या आचळातून अमृतधारा बरसून जातो.अशी माझी मराठी मायबोली वात्सल्याने, मायेने खुललेली आहे.

ही मराठी सर्वांची माता आहे. त्याच मातेचा सुपुत्र ज्ञानेश्वर बाळ आपल्या मातृभाषेतून भगवंताला मराठी भाषेची थोरवी सांगता गीतेची महती पटवून देतो, तेव्हा याच मायेच्या कौतुकाच्या स्वरात ती म्हणते,

''ज्ञानदेव बाळ माझा, सांगे गीता भगवंता,
लक्ष द्या हो विनविते, मराठी मी त्याची माता।''

सर्वांना मातेच्या ममतेने आपलेसे करणाऱ्या या मातेला सदैव अनेक सुपुत्रांची सोबत लाभली. याच मराठी मायबोली विषयी आणि तिच्या थोर सुपुत्रांविषयी लिहिताना, साने गुरूजी लिहितात.

''आमच्या मराठीचे भाग्य असे आहे की, तिचा पहिलाच कवी हिमालयाएवढा मोठा होऊन गेला. त्याच्या काव्यशक्तीला स्पर्श करणारे सामर्थ्य अजून मराठीत निर्माण झाले नाही.''

अशी अमृतालाही पैजेवर जिंकणारी माझी मराठी नामदेव, एकनाथ, तुकाराम यांच्या सहवासातून काव्यरूपी भक्तीरसाच्या कुंडात डुंबली. भक्ती-रसाची अवीट गोडी काव्यामधून, भारूडातून, गवळणीमधून मनमुरादपणे चाखली. पंडित कवींच्या सहवासात रमली, पोवाड्यांच्या रूपात नाचली. रामदासांच्या मनोगतातून, दासबोधातून ती राजकारणात, भक्ती रसात रमली. ज्ञानेश्वरांच्या फुललेल्या मोगऱ्यातून त्या मोगऱ्याचा परिमल चंदनाप्रमाणे अनुभवला.

आणि स्वातंत्र्याच्या काळात तर देशप्रेम आणि मातृभाषा प्रेम यांचा एक सुंदर, अतुट, अमौलिक गोफ विणला गेला, की ज्या गोफात सर्वजण अगदी कळत, नकळत व जाणून बुजून गुंफले गेले. लोकमान्य टिळकांच्या 'गीतारहस्य' ग्रंथातून माझी मराठी भाषा बुद्धिवंत झाली. त्याच टिळकांच्या 'केसरीतून' ती तलवारीप्रमाणे धारदार झाली.

स्वातंत्र्यवीर सावरकरांच्या 'कमलातून' ती साहित्यिक झाली आणि 'जयस्तुते-ने मजसी ने' -तून ती स्वातंत्र्य लक्ष्मीची सखी झाली आणि तिच्या बरोबर रमली. याच स्वातंत्र्याच्या काळात जनतेला आणि जवानांना स्फूर्ती देण्याचे काम ज्या कुसुमाग्रजांनी केले, ते लिहितात,

''सरणावरती आमुची पेटताच प्रेते
उठतील त्या ज्वालातून भावी क्रांतीचे नेते.''

याच ज्वलंत शब्दांनी माझी मराठी भाषा भट्टीतून काढलेल्या सोन्यासारखी उजळून निघाली. साने गुरुजींच्या 'श्यामची आई' तून ती पुन्हा वात्सल्य रूपी झाली. बालकवींच्या 'फुलराणी' तून ती अबोल, छकुली फुलराणी बनली आणि तिने 'फुलराणीचा' मानाचा मुकुट परिधान केला.

नाटकातून समाज प्रबोधन करणारे गडकरी, किर्लोस्कर, खाडीलकर, सावरकर यांच्या सिंधुतून, गीतेतून ती कधी अश्रूद्वारे तर कधी विजेप्रमाणे बरसली. प्र.के. अत्रे, चिं.वि. जोशी, द.मा. मिरासदार, पु.ल. देशपांडे, रमेश मंत्री यासारखे विनोदपुत्र तिला लाभले. विनोदाने मराठी विनोदाची फुलबाग फुलत ठेवली. सामाजिक सुधारणेसाठी कल्पनाप्रधान आणि अतिशयोक्तीपूर्ण विनोदाची निर्मिती ही याच मराठीत झाली.

आधुनिक काळात तर तिच्या या वैभवाला आगळाच बहर आला. नव्या नव्या वाङ्मय प्रकारांनी ती सजू लागली व रसिकांना रमवू लागली. आज त्या ३५० वर्षापूर्वीच्या शिवरायांच्या राज्यकाळातील अपूर्व घटनांची सर्व श्रोत्यांना स्फूर्तिदायक जाणीव करून देणारे बाबासाहेब पुरंदरे आपल्या मराठी वाणीतून साक्षात साडेतीनशे वर्षापूर्वीच्या काळात पोचवीत आहेत. रणजीत देसाई, सुहास शिरवळकर, शिवाजी सावंत आदी लेखक, इंदिरा संत, मंगेश पाडगावकर इ. कवियत्री कवी आणि यासारखे अनेक प्रतिभावंत कलावंत, बुद्धीवंत याच मराठीची उपासना व उत्कृष्टपणे जोपासना करत आहेत. या मराठी राज्ञीच्या राजदरबारात हे सर्व कलावंत, बुद्धिवंत मुजऱ्याचे मानकरी आहेत.

तरी बरेच मुजऱ्याचे मानकरी या आकाशगंगेत हरवले आहेत. त्या सर्व मानकऱ्यांना माझा ही मानाचा मुजरा !! आजच्या काळात, प्रतिष्ठेच्या पोकळ व आकर्षक कल्पनांत गुरफटलेल्या आमच्या मनाला अजूनही इंग्रजीचे आकर्षण आहे. मराठी मातेची व्यथा अशी आहे की चार मराठी भाषिक, सुशिक्षित माणसे एकत्र आली, तरी ती गप्पा मारण्यासाठी इंग्रजीला जवळ करतात. याला कारण त्यांना आमच्या मायबोलीची थोरवी आजही उमगलेले नाही, तिचे सामर्थ्य आजही कळले नाही, असे आपणास म्हणावे लागेल.

तरीसुद्धा या माझ्या मायबोलीच्या सामर्थ्याविषयी आता मलाच काय पण कोणालाही संभ्रम होणार नाही, अशी कामगिरी या माय-मराठीने केली आहे. भारताच्या सीमा ओलांडूनही परदेशात तिने आपले सामर्थ्य दाखवले आहे. म्हणूनच आज आपणही स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी अवलंबलेल्या तत्वांचे म्हणजेच बोलेन तर मराठीतच, लिहिन तर मराठीतच. याचे काही अंशी का होईना पालन केले पाहिजे.

या माझ्या थोर मराठी विषयी मी शेखर नावाचा अजाण बालक आणखी काय लिहू ?

पण एवढे मात्र निश्चित सत्य आहे की माझी मराठी मला प्रिय आहे. आणि प्रिय राहील ही ! या मातृभाषेचे ऋण फेडण्यासाठी मला असे अनेक जन्म याच मराठी मातीत घ्यावे लागतील, तरी हे पांग फिटणारे नाहीत, तरी मला शेवटी असे म्हणावेसे वाटते-

'मराठी असे आमुची मायबोली,
जरी भिन्न धर्मानुयायी असू ।
हिचे पुत्र आम्ही हिचे पांग फेडू,
वसे आमुच्या मात्र हृदयमंदिरी !!

❑ ❑ ❑ ❑

आपण सारे भारतीय शंभर कोटी झालो....

कु.वीणा कुलकर्णी , कनिष्ठ विभाग

''दिल्लीतील एक मोठा दवाखाना... दवाखान्यातील एका रुग्णाचे नातेवाईक नवीन चेहऱ्याची आतुरतेने वाट पाहत होते. जसजसे घड्याळ पुढे सरकत होते, तसतशी त्यांची उत्सुकता अधिकच गंभीर बनत चालली होती. त्याक्षणी त्यांच्या गंभीरतेचे आनंदात रुपांतर झाले. म्हणजेच त्या दवाखान्यात एका गोंडस बाळाचा जन्म झाला. त्या निष्पाप बाळाच्या नातेवाईकांच्या आनंदाला पारावार उरला नाही. होय, तशाच एका घटनेचा ही जन्म झाला होता. ते बाळ भारतातील एक अब्जावे मूल म्हणून गणले जाणार होते. भारताची लोकसंख्या १०० कोटी झाली होती. ही वार्ता सगळीकडे वाऱ्यासारखी परसली. 'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' असे म्हणले जाते. परंतु ती मुलगी पाळण्यात ठेवण्या अगोदरच एवढी लोकप्रियता प्राप्त करुन बसली होती. त्या मुलीचे कौतुक करावे ते थोडेच ! सर्व नेते मंडळींनी त्या दवाखान्याकडे धाव घेऊन त्या बाळाच्या नातेवाईकांना शुभेच्छा दिल्या. काहीनी तिच्या भावी आयुष्यासाठी आर्थिक मदत दिली. तर काहीनी ती तिच्या आयुष्यातील शिक्षणासाठी खर्च दिला. अशा परिस्थितीत त्या मुलीचे कौतुक करणे योग्य आहे. परंतु तिला आर्थिक मदत देऊन हातभार लावणे, हे एक प्रकारचे प्रोत्साहन आहे. आज आपली लोकसंख्या १०० कोटी झाली आहे. ही बाब निश्चितच अभिमानास्पद नाही, तर ती लज्जास्पद आहे. अशा गोष्टीला विस्तारीत स्वरुप देणे, हे नेते मंडळीकडून अपेक्षित नाही. तेव्हा २१ व्या शतकाच्या उंबरठ्यावर असताना नवीन शतकात कुटुंब नियोजनाला प्राधान्य देणे योग्य ठरेल.

आज आपल्या स्वातंत्र्याची अर्धशतकी वाटचाल होऊन देखीलही आपण कुटुंब नियोजनात मागे आहोत ही लाजिरवाणी बाब आहे. लोकसंख्या वाढीमुळे सर्वांगीण विकासाला खीळ बसते. 'भारत हा श्रीमंत मनाच्या गरीब लोकांचा देश आहे' तरीसुद्धा अति लोकसंख्या कोठेही नडणारच ! परंतु शासनाची ठोस कृती कुटुंब नियोजनाला यशस्वी करु शकते. तुकाराम महाराज म्हणतात -

'अशक्य ते शक्य
करिता सायास ।
कारण अभ्यास
तुका म्हणे ॥

या प्रमाणे हे आह्वान अवघड असले तरी अशक्य मुळीच नाही. परंतु याला सहकार्य हवं आहे शासन व जनतेचं.....परस्परांना ! आता आपण लोकसंख्या वाढीची कारणे व निर्माण होणाऱ्या समस्या यावर सखोलपणे विचार करुया.

'निरक्षरता' हा एक ज्वलंत प्रश्न असून लोकसंख्या वाढीचा पाया आहे. आज भारतातील फक्त ५२% लोकसंख्या साक्षर आहे. यातही पुरुषांचा अग्रक्रम आहे. स्त्रिया यामध्ये अतिशय मागे आहेत. 'अडाणी आई घर वाया जाई' असे स्त्रियांच्या बाबतीत म्हणले जाते. निरक्षर जनतेमध्ये वंशाला दिवा हवा हा व्यर्थ अट्टाहास असतो. सुशिक्षित जनता मुलगा-मुलगी यात भेदभाव मानत नसेल, असे गृहीत धरुया. पण अशिक्षितांचे काय ? त्यांची मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे. ही मानसिकता लोकसंख्या वाढीला कारणीभूत

ठरत आहे. याला फक्त ,एकच उपाय आहे. तो म्हणजे शिक्षण ! शिक्षण हे मानवी व्यक्तिमत्व विकासाचे साधन आहे. शिक्षणामुळे निरक्षर जनतेला कुटुंब नियोजनाचे महत्व कळेल. 'लॉर्ड टेनिसनच्या ' शब्दात असे म्हटले जाते की,

"Man is the man and
master of his fate."

जर स्त्री समर्थपणे कुटुंब नियोजन करु शकली तर Woman shall be the master of her family असे म्हणणे गैर ठरेल काय ? स्त्री निरक्षरता हटवण्या बाबतीत शासनाची भूमिका सांगताना मला असे वाटते की, ज्याप्रमाणे शासन जनतेतील श्रीमंत- गरीब यातील विषमतेची पातळी दूर करण्याचा प्रयत्न करते, तर यात शिक्षणाला अग्रक्रम का नसावा ? शासनाला प्रौढ जनतेसाठी खेडोपाडी शाळा काढण्याची योजना जमू नये काय ? प्रत्येक सरकार खुर्चीवर बसताच आमचे शासन देशाच्या विकासासाठी प्रयत्नशील राहील असे उद्गार काढते, त्यावेळी विचारवेसे वाटते हाच का विकास, याच का योजना ? सरकार जनतेला पुरेसे शिक्षण देऊ शकत नाही, त्याला देशाचे प्रशासन चालवण्याचा कोणताच अधिकार राहणार नाही. जर शासनाने कडक कृतीचा अवलंब केला तर नक्कीच लोकसंख्या नियंत्रण करता येईल.

'विज्ञानाची भरारी' भारतातील अनेक क्षेत्रात वरदान ठरली असली, तरी लोकसंख्येबाबत शापदायी म्हणावी लागेल. १९ व्या शतकात देशाला 'देवी' या महाभयंकर रोगाने ग्रासले होते. त्यामुळे मृत्यूदरात लक्षणीय वाढ झाली होती. आज विज्ञानाने उत्तुंग भरारी मारली आहे. एडस्, कर्करोग, मैडकाऊ या रोगांचा अपवाद वगळता इतर रोगांवर औषधे निघाली आहेत. त्यामुळे मृत्यूदरात घट झाली आहे व जन्मदर वाढतच राहिला आहे. हा वाढता जन्मदर देशाची भरुन न निघणारी हानी करणार आहे. या जन्मदरात अशी परिस्थिती आहे की देशात दर १,००० पुरुषांमागे फक्त ९२७ स्त्रिया आहेत. गर्भजलपरीक्षणात मुलगी आहे, असे दिसल्यास लोक अपत्य होऊ देत नाहीत. यामुळे लोकसंख्येचा समतोल बिघडतो. या निर्घृण कृतीला आळा घालण्याची गरज आहे, अन्यथा भविष्य अंध:कारमय होईल.

'बेकारी' ही लोकसंख्या वाढीमुळे निर्माण होणारी मुख्य समस्या आहे, आज अनेक पदव्या प्राप्त केलेले तरुण घरी बसून आहेत. आपण प्राप्त केलेल्या ज्ञानाचा आपल्याला काहीच उपयोग नाही, असा न्यूनगंड त्यांच्या मनात निर्माण झाला आहे. रात्रंदिवस बेकारीची समस्या त्यांना भेडसावते. दुसऱ्या मार्गाने पैसा कमवण्याची त्यांची इच्छा होते. अशातच त्यांची पावले चोरी, मारामारी याकडे वळू शकतात. अशाचे दाऊद इब्राहिम, ओस्मा बिन लादेन यांच्यात रुपांतर व्हायला वेळ लागत नाही. यामुळे सामान्य मनुष्यांत अशांतता पसरते. परिणामी संपूर्ण देशात अस्थिरता निर्माण व्हायला वेळ लागत नाही. लोकसंख्या वाढ ही अनेक निर्घृण गोष्टींना जन्म देते. त्यामुळे शासन-जनता यांची जागरुकता अत्यंत महत्वाची आहे. कडक आदेशच फक्त लोकांच्या आकांक्षांना मुरड घालू शकतात. म्हणूनच लोकसंख्या वाढ ही फक्त शापदायीच म्हणावी लागेल.

लोकसंख्या वाढ आर्थिक, सामाजिक राजकीय विकासाला खीळ घालते. मोठ्या जनतेच्या आकांक्षा अधिक असतात. त्या सर्वच पुरवणे शासनाला शक्य होत नाही. परिणामी जनता त्याचा निषेध व्यक्त करते. यातूनच राजकीय वाद निर्माण होतात. 'दारिद्रय' ही एक समस्या अधिक लोकसंख्येमुळे निर्माण होते. दारिद्र्यामुळे लहान मुलांचे कुपोषण होते. त्यांना खायला मिळायची मारामार बनते. म्हणून शासनाने अशा मुलांसाठी आरोग्य सुविधा केंद्र यशस्वीपणे राबवले पाहिजे.जनतेने 'राष्ट्र म्हणजे मी व मी म्हणजे राष्ट्र' अशी भावना बाळगून आपल्या आकांक्षांना मुरड घातली पाहिजे.

'साधनसंपत्तीवरील अतिरिक्त ताण' ही समस्या सर्वांना भेडसावते आहे. अधिक लोकसंख्येमुळे पेट्रोल

डिझेल यांचा वापर वाढला आहे. यामुळे ही संपत्ती नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहे. या गोष्टी परदेशातून आयात केल्याने प्रचंड परदेशी चलन खर्च होते. परिणामी कर्जाचे डोंगर उभे होतात. पण जर आज आपण जन्मदरावर नियंत्रण ठेवले तर या साधनसंपत्तीचा वापरही कमी होईल. निसर्ग नियमापुढे मनुष्याचे हात टेकले आहेत. शासनाने या संपत्तीचे दर वाढवले तर जनतेने निषेध करणे चुकीचे ठरणार आहे.

आज भारतातील मुंबई, कोलकत्ता, दिल्ली, चेन्नई या शहरांची लोकसंख्या जवळजवळ एक कोटी आहे. 'इस्त्रायल' हा जगातील खूप लहान देश असून त्याची लोकसंख्या ७० कोटी आहे. ऑस्ट्रेलियाची लोकसंख्या २ कोटी आहे. हे दोन्ही देश सर्वांगीण विकासात अग्रेसर आहेत. यांनी आज हे दाखवून दिले आहे की कमी लोकसंख्या विकासाला हातभार लावते. अशा देशांमध्ये आपल्या विकासाचा नंबर लागू शकतो काय ? नाही. नक्कीच नाही. आज आपली लोकसंख्या ४ ते ५% ने प्रतिवर्षी वाढत आहे. शासनाच्या कडक अटींचे पालन न करणाऱ्याला रेशनसारखी सुविधा बंद करणे, घरपट्टी, पाणीपट्टी वाढवणे गरजेचे आहे. अन्यथा भविष्य अंध:कारमय आहे.

प्रसिद्ध कवी 'रॉबर्ट ब्राऊनिंग' म्हणतात-

"God is in his heaven,
All is well in the World."

आम्ही जनतेवर शासनाला कडक कृतीचा अवलंब करण्याची मागणी करत आहोत, कारण-

'भारत हमको जानसे भी प्यारा है
सबसे न्यारा गुलिस्ताँ हमारा है ।
सदियोंसे भारतभूमी दुनियाकी शान है
भारत माँ की रक्षामें जीवन कुर्बान है ।।

जय हिंद !

❑ ❑ ❑ ❑

चारोळी

हृदय दाटून आलं की
डोळे ही भरून येतात
अश्रु इतके घट्ट होतात की
हिमालयाला सुद्धा आव्हान देतात ।

फुल कोणत्या प्रकारचे आहे
हे त्याच्या सुगंधावरून सांगता येतं
प्रेम ओठानीच सांगावं असं काही नाही.
ते नजरेनं सुद्धा कळतं

जीवन म्हणजे आहे तरी काय ?
हे शोधण्यातच आयुष्य संपून गेले
उद्या असं करु, तसं करु अशी
स्वप्न रंगविण्यातच जिणे बरबाद झाले.

कां आणि कुणासाठी जगावं हे
माझं मलाच कळत नाही
स्वत:साठी जगणं याला जीवन म्हणत नाहीत
दुसऱ्यासाठी जगावं तर या जगात
आपलं असं कुणीच नाही.

राजाराम मस्के
बी.ए.भाग.३

❑ ❑ ❑ ❑

आशा

अडचणींना तोंड देत, जीवनभर चालत आहे,
थकलेल्या या मनाला, तुझा दिलासा देत आहे ।
रात्रंदिवस तुझाच ध्यास, मन माझं घेत आहे,
तुला साकार करण्यासाठी, संघर्षातून घडत आहे ।
काहीच निष्पन्न होत नाही, म्हणून मरण यातना भोगत आहे.
जिवंतपणी मरणाचा, अर्थ जाणून घेत आहे ,
सरणावरती जळताना, लाकूड टाहो फोडत आहे;
आयुष्यभर जिच्यावरती, कवी एक जळत आहे
हीच कवीची इच्छा, आणि तीच त्याची आशा
साकारण्यासाठी तिला, कमी पडल्या दाही दिशा ।

पृथ्वीराज साळुंखे
एम.ए.भाग २

माझे जीवन

जीवन माझे आई-वडीलासाठी,
त्यांच्यासाठी मी जगणारच.
पुस्तके आहेत माझा आत्मा,
वाचून त्यांना मी वाचवणारच.
गुरूंचा मला ठेवायचा आहे आदर,
तो मी ठेवणारच.
देशाचा मला उंचावयाचा आहे मान,
तो मी उंचवणारच.
जवानांना आहे हाताची गरज,
हात मी त्यांना देणारच.
जगाला आहे शांततेची गरज,
त्यासाठी प्रयत्न करणारच.
हेच आहे माझ स्वप्न,
ते मी जागवणारच.
त्यासाठी मला.....
प्रेमाने आहे जिंकण्याचे जग,
ते मी जिंकणारच.

तानाजी जगताप
बी.एस्सी. १

❑ ❑ ❑ ❑

माणूस

जगत असतो माणूस
खोट्या आशेवर जीवनाच्या
वावरत असतो दुनियेत
काल्पनिक स्वप्नांच्या।

रचत असतो अपेक्षांचे
डोंगर भले मोठे
कोसळता डोंगर म्हणतो
माझे नशीबच खोटे।

जगत असतो माणूस
संकटांना तोंड देत
फक्त नसतात संकटं
बरोबर निराशाही असतेच।

त्यातूनसुद्धा माणूस
स्वत:ला सावरत असतो
कारण स्वत:चे नशीब
स्वत:च घडवत असतो।

कधी-कधी माणूस
भावनाहीन बनतो
प्रेम आणि माया
कर्तव्याच्या पारड्यात मोजतो।

वाटत नाही अर्थ
त्याला माणसांच्या जगात
कारण गुरफटून घेतो
स्वत:ला अहंकाराच्या कोषात।

पूर्वीचे दिवस जो
परत आठवत नसतो
तेव्हा माणूस म्हणून
तो जगतच नसतो।

माणूस म्हणून जगण्याचा
अधिकार त्याला आहे
जगण्याचा उपयोग ज्याचा
दुसऱ्यांनाही आहे।

'माणूस' या शब्दाचा
अर्थ फार गहन आहे
माणुसकीची पूजा हेच
माणसाचं जीवन आहे॥

श्री. धनजंय गडाळे, बी.ए.भाग २

❑ ❑ ❑

नूतन वर्षाभिनंदन

मराठी ..... - ..... नव वर्ष सुखाचे जावो
कन्नड ..... - ..... व्हसा वर्ष सुखवागी होगली
संस्कृत ..... - ..... शुभस्तु नव संवत्सरम् ।
गुजराथी ..... - ..... नूतन वर्षाभिनंदन
मद्रासी ..... - ..... शुभ कोशावरून वागतो
बंगाली ..... - ..... सुखी नुत्सन वरसरे
सिंधी ..... - ..... नीवी सालयी गुजरी
कच्छी ..... - ..... सारखे डीन
अरबी ..... - ..... मिलन आशी डीन
बटालीन ..... - ..... कोळ व्हाहास आगा
लॅटिन ..... - ..... बी आदस आलनूतन
फ्रेंच ..... - ..... न्यू वर्षे ये पाया
जर्मनी ..... - ..... ग्लुकोन बी आदर
नेपाळी ..... - ..... तपालाई नयो साल शमरो
इंग्रजी ..... - ..... Happy New Year

कु.कमल चव्हाण
बी.ए.भाग ३

❑ ❑ ❑

सैनिकांचा बहुमान

भारत	- परमवीरचक्र	जर्मनी	- आर्मन क्रॉस
इटली	- मेडल ऑफ वेअ	जपान	- ऑर्डर ऑफ रायझिंगसन
इंग्लंड	- व्हिक्टोरिया क्रॉस	अमेरिका	- व्हिक्टोरिया मेडल
फ्रान्स	- क्रोब डे गरा	बेल्जियम	- मिलिटरी क्रॉस

महादेव सावंत
बी.ए.भाग ३

❑ ❑ ❑

कलादालन

महात्मा गांधीजी व कर्मवीर भाऊराव पाटील
यांचे श्री.गणेश जाधव (बी.एस्सी.भाग३)
यांनी रेखाटलेलेल जलरंग चित्र

'बासरीवाला'
श्री.आनंदा थोरात (बी.एस्सी.भाग१)
यांनी रेखाटलेले जलरंग चित्र

'ही वाट दूर जाते !
स्वप्नामधील गावा !

'एकाकी'....

कु.अर्चना कांबळे (बी.कॉम.भाग२) हिच्या कुंचल्यातून साकारलेले हे दोन निसर्गदिखावे

कलादालन

आमच्या महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या कॅमेऱ्याद्वारे टिपलेली काही लक्षवेधी छायाचित्रे

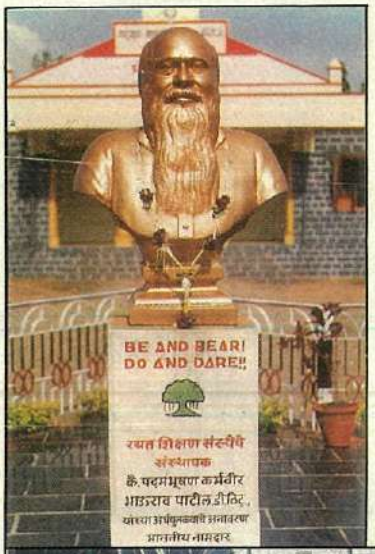

मावळत्या दिनकरा.....
अर्ध्य तुज जोडूनी दोन्ही करा !

'तुज सम झाला नाही कोणी,आता नाही होणे !'
हे कर्मवीरा!तू आम्हास दिधले वटवृक्षाचे लेणे

प्रकाश भारमल (बी.ए.भाग-३)

''फिर छिडी बात..... बात फूलोंकी''
'लालबाग', बेंगलोर येथील पुष्प प्रदर्शनातील हे नयनमनोहर दृश्य

कु.स्नेहल संकपाळ (बी.ए.भाग-३)

'जिथे सागरा धरणी मिळते।
तिथे तुझी मी वाट पहाते.....
वाट पहाते

कु.शुभांगी रैनाक (बी.कॉम.भाग-२)

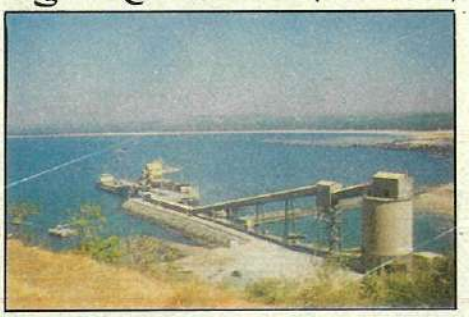

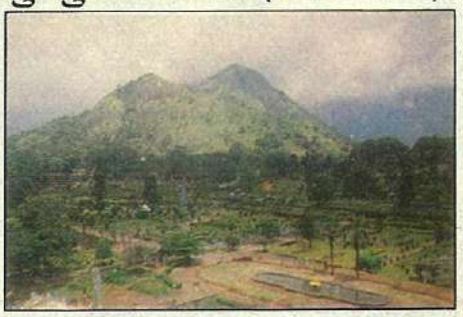

निसर्ग व मानव यांचे सख्य दर्शविणारी ही दोन छायाचित्रे

गणेश जाधव (बी.एस्सी.भाग-३)

असे उपक्रम ! अशी उद्घाटने !!

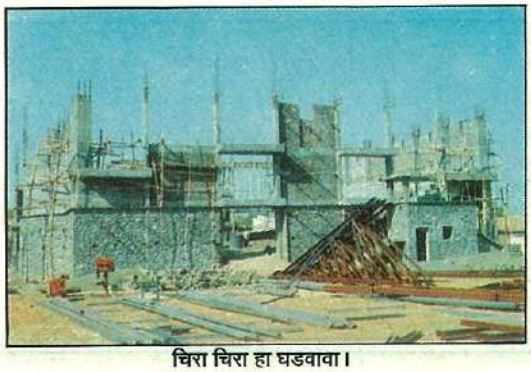

चिरा चिरा हा घडवावा।
कळस किर्तीचा चढवावा।
खेळाडू तो घडवावा॥
नव्या शतकातील खेळाडू घडविण्यासाठी स्व.अभिजीत पतंगराव कदम क्रीडासंकुल ही एकमेवाद्वितीय वास्तू आमच्या महाविद्यालयाच्या प्रांगणात आकार घेत आहे.

ही वास्तू उभारण्यात ज्यांचा सिंहाचा वाटा आहे, ते व्यक्तिमत्व म्हणजे डॉ.पतंगरावजी कदम, मा.प्राचार्यांना १५ लाखाचा धनादेशाचा पहिला हप्ता देताना.

''फड सांभाळ तुऱ्याला गं आला।
तुझ्या उसाला लागल कोल्हा॥''
ही लावणी सादर करताना प्रा.संभाजीराव पाटील व त्यांचे सहकारी सदर कार्यक्रमाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांनीही क्रीडासंकुल उभारणीस हातभार लावला.

आमच्या येथील ''स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रातर्फे'' विशेष मार्गदर्शन वर्गाचे आयोजन करण्यात आले, त्याप्रसंगी बोलताना मा.प्राचार्य व या केंद्राचे प्रमुख प्रा.आर.बी.पाटील

विद्यार्थिनी वसतिगृहात नव्याने बांधण्यात आलेल्या व्यासपीठाचे उद्घाटन करताना ॲड.प्रकाश चव्हाण, मा.प्राचार्य, उपप्राचार्य व वसतिगृह प्रमुख प्रा.राजेंद्र इंगोले

'होस्टेल डे' च्या आयोजनाच्यावेळी प्रमुख पाहुण्या डॉ.ऋजुता काकडे, अध्यक्षा सौ.मंगल रविंद्र पवार, रेक्टर सौ.नंदा इंगोले, सौ.शोभा जाधव आणि विद्यार्थिनी सेक्रेटरी कु.प्रणीता गुजर

असे उपक्रम ! अशी उद्घाटने !!

विद्यार्थ्यांच्या लेखन अभिव्यक्तीला दिशा देणाऱ्या 'दिशा' या भित्तीपत्रकाच्या महिला विशेषांकाचे उद्घाटन मा.प्राचार्यांच्या हस्ते करण्यात आले, सदर अंकाच्या संपादिका आहेत प्रा.सौ.सरलादेवी निकम

प्रजासत्ताक दिनानिमित्त आयोजित ध्वजारोहण समारंभाच्यावेळी राष्ट्रीय छात्रसेना संचलनाची पाहणी करताना मा.प्राचार्य व राष्ट्रीय छात्रसेना प्रमुख मेजर एच.डी.पाटील

''झाडे लावू, झाडे जगवू''
वसुंधरेला चला वाचवू''
या न्यायाने वनस्पतीशास्त्र विभागातर्फे वृक्षारोपणाचे आयोजन करण्यात आले

सद्गुरु गाडगे महाराज पुण्यतिथी निमित्त आयोजित व्याख्यानाचे प्रमुख वक्ते प्रा.डॉ.बाबुराव गुरव, मा.प्राचार्य उपप्राचार्य व समारंभ समितीच्या अध्यक्षा प्रा.सौ.शोभना रैनाक कर्मवीर पुतळ्यास पुष्पहार अर्पण करताना

सद्गुरु गाडगे महाराज पुण्यतिथी निमित्ताने आयोजित समारंभाचे प्रास्ताविक करताना मा.प्राचार्य, व्यापीठावर प्रमुख पाहुणे डॉ.बाबुराव गुरव

दानशूर बंडो गोपाळा कदम तथा मुकादम तात्या जयंती समारंभात भाषण करताना इंग्रजी विभाग प्रमुख प्रा.सुमंत जगताप

सद्गुरु २०००-२००१

यादि मैं मात्र कर्म हूँ
तो यह कर्म का संशय है ।
यदि मैं मात्र क्षण हूँ
तो यह क्षण का संशय है ।
यदि मैं मात्र घटना हूँ
तो यह घटना का संशय है ।

- संशय की एक रात
- श्री. नरेश मेहता

हिंदी विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. राजेंद्र इंगोले

अनुक्रम

गद्य विभाग

१.	राष्ट्रभाषा और उसका महत्व	कु. आशा पाटिल, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	४७
२.	युग पुरुष महात्मा गांधी और हिंदी साहित्य	श्री. प्रशांत मांडके, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	४८
३.	यशपालजी की स्मृति में	श्री. प्रदीप कुलकर्णी, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५०
४.	व्यसनाधीनता एक सामाजिक प्रश्न	कु. निलोफर नदाफ, ग्यारहवी विज्ञान	५२
५.	जिंदगी के रास्ते पर....	कु. स्मिता चव्हाण, ग्यारहवी विज्ञान	५४
६.	काश्मिरी सपूत का मनोगत	कु. सीमा चव्हाण, द्वितीय वर्ष कला	५६
७.	कम्बल	कु. संगीता माली, तृतीय वर्ष कला	५८

पद्य विभाग

१.	शेर शायरी	संग्राहक : श्री. राजाराम मस्के, तृतीय वर्ष कला	४९
२.	हमारी एकता	कु. चारुशीला जाधव, बारहवी कला	६१
३.	कहो ना प्यार है	श्री. शिवाजी थोरात, प्रथम वर्ष कला	६१
४.	लेकिन	श्री. हणमंत मोरे, प्रथम वर्ष कला	६२
५.	पहचान दोस्ती की	कु. विद्या गायकवाड, तृतीय वर्ष साहित्य	६२
६.	कुछ नहीं होगा	कु. कल्पना इंगोले, तृतीय वर्ष साहित्य	६३
७.	जीवन की परिभाषा	श्री.अभिजीत दबडे, द्वितीय वर्ष कला	६३
८.	चेहरा	कु. कोमल पोतदार, प्रथम वर्ष कला	६४
९.	जीना और मरना	श्री. हेमंत सूर्यवंशी, तृतीय वर्ष साहित्य	६४
१०.	हँसना सीखो	श्री. धनाजी माने, तृतीय वर्ष साहित्य	६४
११.	भूकम्प	कु. ज्योति इंगोले, ग्यारहवी विज्ञान	६५
१२.	फिर भी प्यार करता हूँ	श्री. संतोष जाधव, द्वितीय वर्ष कला	६५
१३.	मेहरबानी	श्री. प्रशांत मांडके, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६६
१४.	यह प्यार ही तो है	श्री. कुंदन जाधव, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६६
१५.	शेर शायरी	संग्राहक : कु.सीमा चव्हाण, द्वितीय वर्ष कला	५६

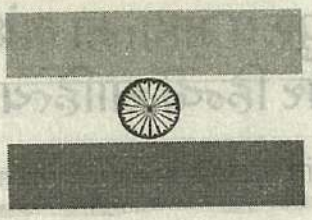

राष्ट्रभाषा और उसका महत्व ।

कु.आशा पाटिल, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

अभि न होगा मेरा अन्त,
अभि अभि तो आया हैं,
मेरे जीवन में बसन्त ।

जिस तरह स्वतंत्र राष्ट्र का अपना राष्ट्रध्वज होता हैं, अपना स्वातंत्र्य-दिन होता हैं, उसी तरह अपनी भाषा होती हैं । उसे हम राष्ट्रभाषा कहते हैं, और हमारी राष्ट्रभाषा हैं - हिंदी ।

इसी हिंदी के संदर्भ में मैथिलीशरण गुप्त ने कहा था,
''है भव्य भारत ही,
हमारी मातृभूमि हरी-भरी ।
हिंदी हमारी राष्ट्रभाषा और लिपि हैं नागरी'' ।

आपको ज्ञात होगा कि १४ सितंबर १९४९ को भारतीय संसदने हिंदी को राजभाषा के रुप में स्वीकार किया था । अत: १४ सितंबर यह दिन हरसाल भारतवर्ष में हिंदी दिवस के रुप में मनाया जाता है।

हिंदी भाषाने देश की सची परिस्थिति लोगों के सामने रखनेका बड़ाही महत्त्वपूर्ण कार्य किया हैं। आजादी मिलनेसे पहले ही हिंदीने देशवासियोंके हृदयमें अपना स्थान बना लिया था । जिस राष्ट्र में लोगों के राजकीय धार्मिक और आर्थिक विचार भिन्न प्रकारके हो उस राष्ट्र के विभिन्न वर्गियोंकी यह भाषा बन चुकी हैं। इस विषयमें पोतुविल गुणरत्न ने कहा था, ''भारत में हिंदी के समान सुंदर, सरल और बहुसंख्यक जनताद्वारा बोली और समझी जानेवाली दूसरी कोई भी भाषा नहीं हैं ।''

भारतेंदु-हरिश्चंद्र सन १९०० के हिन्दी के सबसे बड़े साहित्यकार माने जाते हैं । उन्होंने अपने 'भारत दुर्दशा' इस नाटक में अंग्रेजों के जमानें में भारतवासियों की स्थिती किस तरहकी हो गई थी । उसका बड़ाही मार्मिक वर्णन किया हैं ।

'निजभाषा उन्नति अहें और सब उन्नतिको मूल । बिन निज भाषा ज्ञान के, मिटत न हिय के शूल' । कहकर उन्होंने हमें समझाने की क़ोशिश की है कि हमारी प्रगती के लिए हमें मातृभाषा और राष्ट्रभाषा की बहुत ही जरुरत होती हैं । हिंदी साहित्य के बारे में सूर्यकांत त्रिपाठी ने कहा था कि, ''हिंदी आज साहित्य के विचार से, रुढियों से बहुत आगे हैं । विश्वसाहित्य को दी जानेवाली रचनाएँ इसमें हैं ।

हिंदी भाषाने भारतीय भाषाओंमें सूत्रबध्दता लानेका काम किया हैं । हिंदी अब भारत तक सीमित नही रही हैं । उसने अब मॉरिशस, त्रिनीदाद जैसे देशों में अंतरराष्ट्रीय भाषा का स्थान प्राप्त कर लिया हैं । प्रेमसंबंध और सहकार्य इन तत्वोंकी सहायतासे हिंदी ने जगमें बहुतसे देशों को अपना बना लिया हैं । आजकल विज्ञान, पत्रकारिता, कला, व्यापार इन सब क्षेत्रों में हिंदी का प्रयोग किया जाता हैं । दूरदर्शन ने अपने विविध कार्यक्रमोंके द्वारा हिंदी को घर घरमें पहुँचा दिया है । डॉ. ओडोनेल स्पैकल ने कहा था ''मैं हिंदी को विश्व की महान भाषा मानता हूँ । मेरी राय है कि भारत के सभी कार्यों में इसे चालू किया जा सकता हैं ।'' और इसी तरह हिंदी आज कोने-कोने में पहुँच चुकी हैं ।

आज वर्धा में भी हिंदी विश्वविद्यालय की, हालही में स्थापना कर सरकारने हिंदी को प्रश्रय देने का प्रयत्न किया हैं । हिंदी आज केवल संपर्क भाषा नही रही हैं ।

(आगे पृष्ठ क्र. ५१ पर)

युगपुरुष महात्मा गांधी और हिन्दी साहित्य

श्री.प्रशांत मांडके, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

साहित्य समाज का प्रतिबिंब होता है । सबसे महत्त्वपूर्ण बात यह है कि राजनीतिक क्षेत्रमें जो परिवर्तन होता रहा, उसका प्रतिबिंब हमें हिन्दी साहित्य में दिखाई देता है । अगस्त १९२० के लगभग गांधीजीद्वारा असहयोग आन्दोलन का प्रारंभ हुआ । भारतीय जनता का सत्य और अहिंसा के सिध्दान्त पर विश्वास बढता जा रहा था । इस कालखण्ड का हिन्दी साहित्य १९२० के बाद होनेवाले परिवर्तनों का आभास दे रहा था ।

जिस प्रकार मार्क्स के विचारोंने संसार के अनेक देशोंके साहित्यकारों को प्रभावित किया, उसी प्रकार भारतीय साहित्य भी गांधीवादी विचारधारा से प्रभावित हुआ । गांधीजी मानवतावादी दृष्टीकोण के थे और हिन्दी को गांधीजी की सबसे बड़ी देन है उनका मानवतावादी दृष्टीकोण । राजनीतिक तथा आर्थिक शोषण के कारण हमने अपनी प्रतिष्ठा खो दी थी । हम दारिद्रय तथा अज्ञानसे हम अपनी व्यथा व्यक्त भी नहीं कर सकते थे।

म.गांधीजी को भारतीय जनता 'राष्ट्रपिता' के रुप में मानती थी । गांधीजी विदेशसे भारत आने के बाद उनकी जीवन प्रेरणा आध्यात्मिक बन गई थी । उनका सभी लोगों के प्रति प्रेम तथा उदार हृदय देखकर लोग उन्हें 'बापू' कहने लगे । गांधीजी जीवन के सच्चे उपासक थे । गांधीजी ने हमे यह आध्यात्मिक धरोहर दी है जो हमें संदेश देती है कि-''प्रत्येक आदमी को अपने आचरण में कार्य कुशलता प्राप्त करने के लिए दिलमें किसी प्रकार का स्वार्थ, अहंकार, पक्षपात आदिकी भावना नहीं रखनी चाहिए'' । गांधीजी ने अपने देशवासियों के सामने जो नया जीवन-दर्शन प्रस्तुत किया वह एक प्रकारके अध्यात्म तथा सदाचार का मिश्रण था । उस दर्शन की नींव सत्य, अहिंसा, निर्भयता में दिखाई देती है । उनका हृदय दया का सागर था । वह दीन दुखियों की ओर आकर्षित होते थे । उन्होंने हरिजनों तथा महिलाओं के उध्दार के लिए बहुत कष्ट उठाए । गांधीजी को विश्वास था कि भारत की प्रगति होनी है, तो पहले ग्राम सुधार कार्यक्रम को अग्रक्रम देना जरुरी है ।

महात्मा गांधी के दो विचारों ने हिन्दी साहित्यपर बहुत बडा और गहरा प्रकाश डाला । वे कहते हैं कि-संगीत यह एक प्रार्थना की विधी है, और कविता यह भक्ति का एक साधन है । गांधीजी की यह राय थी कि, ''विचारों की शुचिता तथा सौंदर्य ही किसी रचना कलात्मक बना सकता है'' । अनेक हिन्दी साहित्यकारों पर गांधीजी के साहित्य का बहुत गहरा प्रभाव पड़ा है । इनमें छायावादी कवि आते हैं । गांधीजी ने अपने जीवन में इस प्रकार की पुस्तके तथा ग्रंथ बहुत से लिखे हैं। जिससे एक गांधीवादी युग निर्माण हो गया था । समाजमें स्त्रियों का स्थान, अस्पृश्यता, शिक्षा आदि विषयोंपर गांधीजी के विचार एकत्र करके प्रकाशित किये गये है ।

हिन्दी साहित्य के महान साहित्यकार 'प्रेमचंद' महात्मा गांधीजी से इतने प्रभावित हुए कि शिक्षा-विभाग की अपनी नौकरी का त्यागपत्र देकर वे गांधीजी के अनुयायी हो गए । ग्राम्य जीवनपर आधारित लिखी गई बहुतसी कहानियाँ अहिंसा के रुपक दिखाई देती है । गांधीजी ने समाज में फैली विषमता को नष्ट करने का प्रयास किया । यह गांधीजी का तत्त्व प्रेमचंदजीने अपने 'प्रेमाश्रम' में अपनाया है । प्रेमचंद के कर्मभूमि की कथा त्याग के गांधीवादी विचारोंपर आधारित दिखाई-देती

है । कर्मभूमि, प्रेमाश्रम आदि उपन्यासों मे प्रेमचंदजी का मानवतावादी दृष्टिकोण दिखाई देता है ।

महात्मा गांधी के विचारोंका यानी गांधीवादी का छायावादी कवियों पर गहरा प्रभाव पड़ा है । छायावादी कवियों में सुमित्रानंदन पंत, सूर्यकांत त्रिपाठी 'निराला', महादेवी वर्मा, प्रसादजी आदि कवि आते हैं, इस बात के प्रमाण है ।

गांधीजी के विचारोंका सुप्रसिध्द छायावादी कवि सुमित्रानंदन पंतजीपर जो गहरा प्रभाव पड़ा वह द्रष्टव्य है -

तुम वहन कर सको जनमन में मेरे विचार
वाणी मेरी चाहिए तुम्हें क्या अलंकार ।

कवि माखनलाल चतुर्वेदी की देश भक्तीपर पंक्तियाँ अपना सब कुछ देश के लिए न्योछावर करने की प्रेरणा देती है -

''मुझे तोड लेना वनमाली
उस पथ देना फेंक,
मातृभूमि पर शीश चढ़ाने
जिस पथ जावे वीर अनेक ।''

पुष्प की अभिलाषा

जयशंकर प्रसाद कवि के साथ-साथ नाटककार भी माने जाते हैं। उनके नाटकों पर गांधीवाद का प्रभाव स्पष्ट रुपसे दिखाई देता हैं । उनके 'चंद्रगुप्त' नाटक का एक प्रसिध्द गीत इस प्रकार है ।-

''अरुण । यह मधुमय देश हमारा
जहाँ पहुँचं अनजान क्षितीज को
मिलता एक सहारा'' ।

महात्मा गांधी के विचारों से देश के प्रति भारतीय जनमानस में अभिमान जाग उठा था । इसी प्रकार गांधीजी को भारतीय समाज में नारी के प्रति जो अनादर दिखाई दिया, उसपर भी उन्होंने बहुत कुछ लिखा। और विधवाओं की समस्या, बालविवाह, दहेज प्रथा, स्त्री-शिक्षा आदि संबंधी आवाज उठाई । मैथिली शरण गुप्त की कविताओं में स्त्री जीवन की असहायता का वर्णन इस दृष्टीसे महत्त्वपूर्ण है।

''अबला जीवन हाय तुम्हारी यही कहानी
आँचल में है दूध और आँखो में पानी''॥

संक्षेप मे इतना ही कहा जा सकता है कि गांधीजी के देश व समाज के प्रति जो विचार थें, उन्हें प्रभावी लेखनी से उतारने का कार्य उस समय के गांधीवादी साहित्यकारों ने किया । महत्त्वपूर्ण विचार प्रणालीसे साहित्य अलग नहीं रह सकता । इसी प्रकार गांधीजी ने अपने समय जिन विचारों को समाजके सामने रखा उन विचारों को लेकर साहित्य निर्माण हुआ । किसी भी भाषा का साहित्य और महात्मा गांधीजी जैसे युगपुरुष के विचार उस भाषा के साहित्य को गौरवान्वित करते है ।

❑ ❑ ❑ ❑

शेर शायरी

संग्राहक : श्री.राजाराम मस्के
तृतीय वर्ष कला

हमने देखा था पहलीबार
पहली झलक में ही प्यार हो गया,
उसमें हमारा क्या कसूर
हमारा दिल तुमपें आ गया ।
यह दुनिया इतनी जालिम है
सच्चे दिलवालों को बदनाम करती है,
जिसके मुँह में राम बगल में छुरी
उसिको यह दुनिया सलाम करती है ।

*

यह शायरी किस काम की
जो सिर्फ उपर से मलमा लगा सके,
शायरी में ऐसी आग होनी चाहिए
जो दिल को अंदर से जला सके ।

*

यशपालजी की स्मृति में

श्री.प्रदीप कुलकर्णी, स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

प्रेमचंद, वृंदावनलाल वर्मा, जैनेन्द्र प्रभृति साहित्यकारों के साथ आज यशपाल का नाम भी उसी सम्मान के साथ लिया जाता है । उन्होंने उपन्यास, कहानी, निबंध आदी गद्य की अनेक विधाओं में महत्त्वपूर्ण योगदान दिया है । प्रगतिशील साहित्यकारों की श्रेणी में यशपाल अग्रणी है ।

यशपालजी ने हिंदी साहित्य में एक चमकते हुए सितारे की भूमिका निभायी है । उस सितारे की अब हमें कमी महसूस होने लगी है । उनकी याद में यह मेरे दो शब्दः-

यशपालजी का जीवन चरित (व्यक्तित्व)

यशपालजी का जन्म फिरोजपुर छावणी में एक क्षत्रीय परिवार में हुआ था । उनकी माता श्रीमती प्रेमदेवी फिरोजपुर के एक अनाथालय में अध्यापिका का काम करती थी; और पिता लाला हीरालाल स्थायी रुप से कांगडा जिला में रहा करते थे । यशपालजी को अपना जीवन निर्माण करने में बहुत कठिनाइयों का सामना करना पड़ा । उनके पैतृक रुप में कोई संपत्ति प्राप्त नहीं हुई थी; इसके कारण निर्वाह भी बड़ी कठिनाई से होता था ।

माँ की आर्यसमाज के साथ श्रध्दा के कारण 'आर्य-धर्म' का 'तेजस्वी और ब्रह्मचारी प्रचारक' बना देने की उत्कट अभिलाषा से यशपाल को गुरुकुल काँगडी की शिक्षा लेनी पड़ी ।

यशपालजी का कॉलेज की शिक्षा लेते समय क्रांतीकारियोंके साथ संपर्क आया । वे पुलिसदल पर गोली चलाने तथा बिना लाइसन्स के हथियार रखने के जुल्म में १४ बरस जेल में थे । उन्होंने जेल में व्यतीत किए समय का पूर्णतः सदुपयोग किया । बंगला, फ्रैंच और इटालियन भाषाओंका गहरा अध्ययन उन्होंने जेल में किया । निबंध और कहानियों की रचना भी वहाँ की । 'जेल की मोटी दिवारे' और 'पिंजरे की उड़ान' संग्रह की अधिकांश कहानियाँ जेल में ही लिखी गई है । उनका विवाह 'प्रकाशवती' नामक स्त्री के साथ जेल में ही हुआ ।

साहित्यकार यशपाल :- (कृतित्व)

आज यशपालजी को एक मूर्धन्य साहित्यकार के रुप में याद करते हैं । अब तक उन्होंने विभिन्न प्रदेशों से कई पुरस्कार तथा अभिनंदन पत्र प्राप्त किये हैं । मध्यप्रदेश सरकारद्वारा 'देव पुरस्कार' तथा उत्तर-प्रदेश और पंजाब सहकार द्वारा कई पुरस्कार मिले हैं ।

यशपालजी का साहित्यिक व्यक्तित्व वेदना और कष्ट की अग्नि में तपकर निखरा है । यशपालजी ने अपने साहित्य में सामान्यतः खड़ी बोली हिंदी के प्रचलित रुप को ही अपनाया है । बोलचाल की सरल, सहज भाषा का प्रयोग किया है । कहानियों और निबंधों में आत्म-कथानक शैली का प्रयोग हमें मिलता है ।

अधिकांश कहानियाँ-यथा, 'प्रायश्चित', 'एकराज', 'भाषा', और निबंध : यथा 'नींद नहीं आती,' 'मुझे मंजूर नहीं,' 'जेल सुधार' आदि ।

यशपालजी का साहित्य संबंधी दृष्टिकोन यथार्थ के साथ-साथ आदर्श भी है । वे कला का जीवन से अटूट संबंध स्वीकार करते हैं । देशद्रोही, झूठा-सच, दादा कामरेड, पार्टी कामरेड आदि उपन्यास भी प्रसिध्द है । उनमें से 'झूठा-सच' राजनीति प्रधान उपन्यास सबसे प्रभावशाली और बृहदकार है । भारत

विभाजन की घटना, हिंदू-मुसलमानों के सांप्रदायिक झगड़े, भीषण नरसंहार, संपूर्ण नारी-जाति का अपमान आदि का चित्र सजगता से उतारा है ।

'दिव्या' इस उपन्यास से हमें दो हजार वर्ष पूर्व की स्थिती का ज्ञान होता है । मौर्य-काल के छिन्न-भिन्न हो जाने के बाद पतनोन्मुख भारत का चित्र यहाँ पर प्रस्तुत किया गया है ।

हिंदी साहित्य भांडार में यशपालजी ने अपना एक अलग स्थान निर्माण किया है । यशपाल के बिना हिंदी-साहित्य अधुरा है । आज हमें हिंदी साहित्य में यशपालजी की कमी महसूस होने लगी है । अंत में हिंदी साहित्य प्रेमी की ओर से मैं उन्हें प्रणाम और सविनय श्रध्दांजली अर्पित करता हूँ ।

❑ ❑ ❑ ❑

(पृष्ठ क्र.४७ से आगे....)

भारत के बाहर भी हिंदी का महत्त्व बढ़ता जा रहा हैं । विदेशों में २६० से भी आधिक विश्वविद्यालयों में हिंदी का पठन-पाठन किया जा रहा हैं । हालही में अमरिका में विश्व हिंदी साहित्य सम्मेलन का गठन किया जा रहा है । हिंदी ने विज्ञान, ऊर्जा, न्याय, आदि क्षेत्रों में प्रवेश किया हैं। अणुऊर्जा विभाग में हिंदी पत्रव्यवहार शुरु हैं। अनेक सरकारी, गैरसरकारी संस्थाएँ इसमें कार्य कर रह हैं । भारत सरकार द्वारा कार्यरत हिंदी निदेशालय, सरकारी दफ्तरोंमें सरकारी अफसर इस दिशा में प्रशंसनीय कार्य कर रहे हैं । डॉ. रघुवीर जैसे लोग इसमें शामिल हैं ।

न्याय के क्षेत्र में हिंदी की कमी को पाकर जनता की भाषा में न्याय देने का काम बिहार के पटना और उत्तरप्रदेश के लखनऊ न्यायालयों में हो रहा हैं । सेना क्षेत्र में भी हिंदी का महत्त्व बढ़ता जा रहा हैं । वायुसेना, जलसेना आदि के लिए उपयुक्त निश्चित शब्दावलिका प्रयोग किया जा रहा हैं । सरकारी उच्च्य पदस्थ 'आय्.ए.एस्' 'आय.पी.एस्' जैसे अधिकारियों की हिंदी बोलने, लिखने, पत्रव्यवहारा करने की जिद से इस भाषा का ट्रेनिंग लालबहादुर शास्त्री अकादमी सिमला तथा हैद्राबाद में दिया जा रहा हैं । सरकारीं अधिकारियों को हिंदी में पत्रव्यवहार के लिए सक्ति की जा रही हैं ।

जीवन के छोटे-से-छोटे क्षेत्र से लेकर बड़े से बड़े क्षेत्र में हिंदी अपना दायित्व निभाने में समर्थ हैं । हमारे देश को आजादी मिलकर पचास साल पूरे हो गए लेकिन फिर भी आज हमारे देश में विद्यापीठों के अभ्यासक्रम, सरकारी कागजाद, अंग्रेजीमेंही छापे जाते हैं । इतनाही नहीं हमारे चप्पल और जूतों को देखे तो उसपर भी अंग्रेजीमें ही नाम लिखे होते हैं ।

हमारा संविधान संघात्मक हैं । इसलिए संघराज्य की एक भाषा आवश्यक हैं । और यह पात्रता हिंदी में ही हैं । म. गांधीजी ने कहा था, ''राष्ट्रभाषा के बिना राष्ट्र गूंगा हैं । आज की परिस्थिती यहीं हैं । हमे अब यह गूँगापन खतम करना चाहिए । हमे प्रतिज्ञा करनी चाहिए कि हम अब हिंदी में ही बोलेंगे, उसे समझ लेंगे और सबको समझा देंगे । हिंदी में बोलना बहुत ही आसान, उसे समझना आसान समझाना आसान । एक दक्ष नागरिक के नाते हमें राष्ट्रभाषा का महत्त्व ध्यान में लेना चाहिए ।

❑ ❑ ❑ ❑

व्यसनाधीनता एक सामाजिक प्रश्न

कु.निलोफर नदाफ, ग्यारहवी विज्ञान

व्यसनाधीनता यह आजके जमाने की नयी बात नहीं है । मानव समाज का और इस व्यसन का बहुत पहले से नजदीकी संबंध है । क्योंकि दिन बहुत जल्द से जल्द बदलते जा रहे हैं । पुराने जीवन मूल्य और पुरानी परंपराएँ अब नष्ट होती जा रही है । पुराने जमाने में व्यसन प्रतिष्ठित और राजे-महाराजा लोगों को ही था । लेकिन अब ऐसा नहीं है । हर किसी छोटे-बडे व्यक्ति को इस व्यसन ने बरबाद कर दिया है । नयी पिढ़ी का विश्व को देखने का दृष्टीकोन नया ही होगा, ऐसा कहा जाता है । लेकिन, ये कहाँ तक सही है ? इसके बारे में नयी पीढि आत्मघात की मनोवृत्ती लेकर जिंदगी की राहों पे चल रही है, ऐसा हर बार लगता है ।

व्यसनाधीनता का मतलब क्या है ? तो हम तुरंत कह देंगे कि, व्यसन या बुरी आदतों के 'आधिन' होना याने की 'व्यसनाधिनता' । लेकिन व्यसन का निश्चित अर्थ क्या है ? तो मादक द्रव्य सेवन करना, धुम्रपान करना, शराब पीना, तंबाखू और गुटखा इनका सेवन करना आदि ।

मादक द्रव्योंका व्यसन यह तो मानवी जीवन को बरबाद करने का व्यसन है । इसमें गाँजा, चरस, भाँग, अफीम, गर्द, हशीश आदि का समावेश होता है । मद्यपान करना इसमें शराब का समावेश होता है । धुम्रपान याने की, बिडी, सिगारेट पीना और तंबाखू, गुटखा खाना भी एक प्रकार की व्यसनाधिनता है ।

ऊपर धूम्रपान का उल्लेख किया गया है । इस संदर्भ में एक छोटीसी बात याद आ गयी की, सर वॉल्टर रॅले को हम जानते हैं । वे वैज्ञानिक और ऐतिहासिक लेखक थे । उन्होंने दो बातों का संशोधन किया । एक है आलू और दूसरा तंबाखू। आलू ने तो रसोई घर में एक नये चीज की जगह बना ली और तंबाखू ने धूम्रपान की नयी आदत प्रकाश में डाल दी । इससे पहले इसके बारे में किसी को पता नहीं था । एक दिन सर रॅले अपनी 'चिरुट' पीते अपनी कुर्सी पर बैठे थे । थोडी देर में उनके नाक-मुहँ से धुवाँ आ रहा था । यह उनके नौकर ने देखा और चिल्लाया । अपने मालिक के शरीर को आग लगी है, ऐसा सोचकर रॅले के सिरपर पानी डाल दिया । और तबसे धुम्रपान की शुरुवात हुयी ।

हमारे देश की आबादी जिस गती से बढती जा रही है । उसी तरह व्यसन का भी प्रमाण बढ़ता जा रहा है । और इस प्रमाण को कम करना, इसको नष्ट करना शासन का ही काम नहीं तो वह अपना भी कर्तव्य बनता है । व्यसनाधीनता एक सामाजिक प्रश्न है । इस प्रश्न का हल ढूँढना अत्यावश्यक हो गया है ।

शराब पीना, धुम्रपान करना, गुटखा खाना ये आजकाल की जवान पीढि को बड़प्पन और प्रतिष्ठा की बात लगती है । उन्हें दूर के ढोल सुहावने लगते हैं। पर ऐसा सोचना पूरी तरह से गलत तो है ही, लेकिन यह एक बेवकूफी का लक्षण है । ये सब व्यसन मन, विचार और मानसिक स्वास्थ्य प्रदूषित करने वाले व्यसन हैं । इन व्यसनों के कारण आदमी खुद के मन की इच्छा न होते हुए भी मृत्यू के पास पहुँच जाता है । और उससे बचने का कोई चारा नहीं होता । आजके जवान अपने दोस्तों के कहने पर गुटखा, दारु इनका सेवन करते हैं। उनको लगता है जैसे कपडों की 'फॅशन' होती है । उसी तरह गुटखा खाने की 'फॅशन' है । लेकिन व्यसन यह बात बहुत बुरी और गंदी बात है । शराब का व्यसन

कितना बूरा और भयानक होता है इसका चित्रण 'एकच प्याला' इस राम गणेश गडकरी लिखित 'मराठी' नाटक में किया गया है ।

व्यसन यह ऐसी बात है कि वह पहले तो नयी होती है, लेकिन बाद में वह अंत तक अपना पीछा नहीं छोडती । शरीर के विविध अवयवों पर विविध व्यसनों का विविध दुष्परिणाम होता है । लेकिन, यह बात व्यसन में फँसे हुए आदमी को नहीं समझती । मादक द्रव्योंका सेवन करने से मनुष्यका शरीर और मन निष्क्रीय और ढीला बन जाता है, नजर कमजोर हो जाती है और अपने हृदय पर भी उसका बहुत बुरा परिणाम होता है । शराब पीने से यकृतपर दुष्परिणाम होता है । इससे हृदयरोग भी होता है । धुम्रपान करने से खाँसी जैसी बिमारियाँ होती है, तो तंबाखू और गुटखा खानेसे गले का और मुँह का 'कॅन्सर' होता है । इसी प्रकार सभी व्यसन शरीर के लिए हानिकारक ही होते हैं ।

आजकल जब हम रास्तेसे निकलते हैं तब हमें कोई भी रास्ता ऐसा नहीं दिखाई देता कि, जिनपर गुटखों के, पान मसाला के, सुपारी के पाऊच न दिखाई देते हो । और कोई भी कोना साफ-सुथरा नहीं दिखाई देता है । लेकिन ये तो सच है कि यह बढा व्यसन का प्रमाण सिर्फ पुरुषोंमें ही ज्यादा नहीं है बल्कि उनके बराबर स्त्रियों में भी यह प्रमाण बढ रहा है । हम भी पुरुषों के बराबर है यह सिध्द करने के लिए स्त्रिया भी मद्यपान, धुम्रपान करने लगी है और अपने संसार को सुरंग लगा रही है । ऐसा कहा जाता है कि, कोई भी घटना भूलने के लिए शराब का आश्रय लिया जाता है । महिलाओं को अपना श्रेष्ठत्व सिद्ध करने के लिए अपना कर्तृत्व दिखाना चाहिए । राणी लक्ष्मीबाई, अरुणा असफ आली, सरोजिनी नायडू, इंदिरा गांधी आदियों ने अपना श्रेष्ठत्व अपने कर्तृत्व से ही प्राप्त किया है ।

अपने देश में फिल्मोंका प्रचार बहुत बढता जा रहा है । फिल्मों मे भी शराब पीना और धुम्रपान यह सब दिखाया जाता है । फिल्मी नायक या नायिका अपना दुःख भूलने के लिए शराब पी जाते हैं । या उन्हें जो आनंद हुआ है यह भी शराब के प्याले से ही व्यक्त किया जाता है । अपना समाज उसका अनुकरण करता है और व्यसन के अधीन हो जाता है । इसका अर्थ यह है कि फिल्में सामाजिक प्रश्न पर हल नहीं ढूँढते बल्कि सामाजिक प्रश्न निर्माण करते हैं ।

❑ ❑ ❑ ❑

शेर शायरी

सच्चे दिलजलों की कहानी है अलग
जिसे खुदा भी पा नहीं सकता,
सच्चा दिल उनकी अमानत है
जो पहले 'प्यार' को खो नहीं सकता ।

*

पतंग उडती है आकाश में
उसकी डोर है मेरे हाथों में,
तू सोच रही है तेरे दिमाग मे
तेरे हर सवाल का जवाब है हमारी शायरी में ।

*

संग्राहक : श्री.राजाराम मस्के
तृतीय वर्ष कला

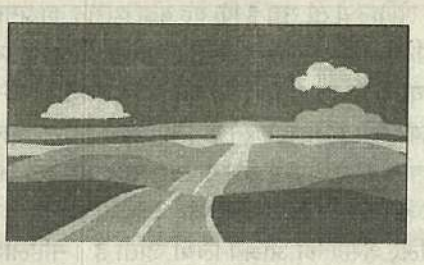

जिंदगी के रास्ते पर.....

कु.स्मिता चव्हाण, ग्यारहवी विज्ञान

''जिंदगी कैसी ये पहेली हाये ।
कभी ये हँसाये, कभी ये रुलाये ।।''

जीवन एक आईने की तरह है, जिसमें वही चेहरा दिखता है जो लेकर हम इसके सामने खडे हो जाए। जैसी हमारी सोच है,वैसी विचार-धाराएँ बनेगी। और हम उसी के अनुसार जीवन जीने लग जाएँगे । सौंदर्य और प्यार की अनुभुती के माध्यम से मिलनेवाला आनंद ही जीवन का वास्तविक लक्ष्य है । इस जीवन में प्रेम, अभिमान, अहंकार, कर्तव्य, निष्ठा और गर्व इन सबको साथ लेकर ही चलना पडता है । और इसमें मन का स्थान बहोत ऊँचा है । अपने मन को दुसरे के मन के साथ कभी तोला नहीं जा सकता । सच में मन का तोल किसी और चिजोंसे किया ही नहीं जा सकता । आदमी का मन उसके खयालों पर निर्भर होता है । विचार करना यह आदमी के चाल-चलनों का छोटासा भाग है । मन का रथ खयालों के अश्व खींचते रहते हैं।

जीवन का मतलब आजतक कोई किसी एक परिभाषा के रूप में नहीं बता पाया है । हर कोई अपने विचार के अनुसार जीवन की व्याख्या बनाता है । सचमें आखिर ये जिंदगी है क्या ? जीवन को कभी-कभी संघर्ष के रूप में भी माना जाता है । हमें जीवन में जीने के लिए काफी संघर्ष करना पडता है । हर दुःखोंका, कठिनाईयों का सामना करने के बाद ही सुख प्राप्त होता है । किसीने सच ही कहा है-

''जिंदगी का सफर है, ये कैसा सफर ।
कोई समझा नहीं, कोई जाना नहीं ।।''

जिंदगी के राहों पर चलते-चलते हमे बहोत लोग मिल जाते हैं। लेकिन दुःख आते ही वह हमारा साथ छोड़ देते हैं । पर कभी-कभी ऐसे भी लोग मिलते हैं जिनकी दो मुलाकातोंमें, चार दोस्तों की बातोंसे उनकी दोस्ती को बहार आती है जैसे बुना हुआ एक पौधा कठिन समय में भी खिल जाता है । बादमें दोस्ती में कोई भी अंतर नहीं रहता । दोनों एकदूजे में इतना खो जाते हैं कि उनको मालूम होते हुए भी समझ नहीं पाते की एक दिन ऐसा आएगा, जिस दिन हमको एकदूजेसे दूर होना है । अपना दोस्त हमको आधे रास्तेपर छोडकर जाएगा । और फिर अपना रास्ता अपने आप को ही काटना पडता है । बादमें चलते-चलते यादों को बहार आती है । कोई तो, कभी तो इस रास्तेपर हमारे साथ चल रहा था ।

जिंदगी में एकबार तो प्यार करो, ऐसा अक्सर लोग कहते हैं। पर इसमें क्या प्राप्त होता है ? कभी मन को ठेंस, यातना, दुःख तो कभी आनंद भी मिलता है । इस पागल मन के अंधे आनंद की कोई सीमा नहीं रहती । अगर हमारा प्यार सफल हो गया तो दोनों की जिंदगी के आनंद की सीमा नही रहती ।

जिंदगीमें हर इन्सान को सदा मुस्कारते रहना चाहिए । वैसे सुख-दुख तो सभी के जीवन में आते हैं। लेकिन दुःखों का हँसते हुए सामना करे, दुखों को सुख की तरह स्वीकार करे, वही सच्चा इन्सान है । दुःखों के बगैर सुखों का महत्त्व आदमी समझ नहीं पाता । हर पल जीवन मे जीने की नयी उमंग होनी चाहिये । सपनों के आशा के आधार पर ही तो इन्सान जीता है । हर रात को इन्सान जीवन में आनेवाली सुबह का इंतजार करता है । सूरज की हर पहली किरण के साथ जीने की नयी उम्मीद दिल में जाग जाती है । सूरज हमें जीने की

नयी दिशा दिखाता है । व्यक्ती जो चाहता है वह सब कुछ उसे नहीं मिलता । फिर वह मायुस हो जाता है । लेकिन उसे मायूस नहीं होना चाहिए । बल्कि जिस गलती के कारण हमें जो प्राप्त नहीं हुआ उस गलती को सुधारना चाहिए । निरंतर प्रयास करनेसे हम आगे बढ़ सकते हैं । इसीसे मन को शांती और शक्ती प्राप्त होती है । और आप हर नये दिन नयी स्फूर्ती के साथ अपने काम में जुट सकते हैं।

पूरे जीवन की चिंताओ को एक समय में समेटकर आप खुदको बिखरने के सिवा कुछ नहीं कर सकते । बल्कि हर वक्त वह दिन पूरी तरहसे जीने का प्रयत्न करें । अपने हर काम में लक्ष्य की छाया झलकनी चाहिये । जीने का मतलब यह नहीं कि हम सिर्फ खुद के लिए जिये बल्कि अपना जीवन किसी और के काम आ सकें वही जीवन की सार्थकता मानी जाती है । जीवन को कभी-कभी खेल भी कहा जाता है । जिसमें हर व्यक्ती खेलता है । कभी इस खेलमें वो जितता है, तो कभी हार जाता है । लेकिन उसे हार का गम नहीं होना चाहिए । बल्कि फिरसे जीतने के लिए प्रयत्न करते रहना चाहिए । जो व्यक्ती जीवन में कभी हारा ही नहीं उसे जीत की सच्ची खुशी प्राप्त नहीं हो सकती । पराजय से ही हमे आगे बढ़ने की प्रेरणा मिलती है । और अपने को उज़ागर कर पाने का अवसर प्राप्त होता है ।

आशावाद भी एक कला है । इसे अच्छी तरह सीखकर हम दुनिया के रंग बदल सकते हैं। निराशावाद के चुंगल में फँसा व्यक्ती सदा दु:खी रहता है । और आसपास के लोगोंको भी दु:खी करता है । हम स्वयं ही अपने जीवन को स्वर्ग या नरक बनाते हैं । सचाई, इमानदारी, दोस्ती भी जीवन में महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाती है । हमारी अपनी सफलता का सारा रहस्य अपने ही नसीब में, नसों में, आकाक्षांओंमें, निश्चय में तथा आदर्शो में है । हमारे अपने जीवन का ये उसूल होना चाहिए कि अपनी कठिनाईयों को स्वयं ही पार करें ।

स्वाभाविक मुस्कान में बहोत शक्ती है । हर समय जीवन को बिल्कुल बदलने की क्षमता है । मुस्कुराहटें तो जीवन की हरियाली होती है । खुले हाथों इन्हें बिखेरते चलो, जितना तुम बिखराओगे उतने ही अमीर बन जाओगे । जीवन मे आत्माविष्कार की पूँजी एक ऐसी पूँजी है जो कभी नष्ट नहीं हो सकती ।

कहावत है कि,

''ठहरा हुआ जल पीने के योग्य नहीं होता, और बहता पानी पवित्र रहता है ।'' प्रसन्नता का उपाय है परिश्रम । परिश्रम के बिना कोई आदमी कभी प्रसन्न नहीं रह सकता । जो व्यक्ती हर प्रकार की परिस्थितियों में अच्छाई का साथ नहीं छोडता, जो अपनी योग्यता और क्षमता का अधिक लाभ उठाता है , जो सदा मनुष्य मात्र की भलाई में ही लगा रहता है सच्चे अर्थों में सफल व्यक्ती कहलाता है ।

एक बात हमें याद रखनी चाहिए की, हम हँसेंगे तो सारी दुनिया हँसेगी । लेकिन हम रोयेंगे तो कोई नहीं रोयेगा, हमें अकेले ही रोना पडेगा ।

अत: जिंदगी के बारे में यही सच है कि;-

''जिंदगी की यही रीत है ।
हार के बाद ही जीत है ।।
थोडे गम है, थोडी खुशी
आज गम है, तो कल है खुशी ।।''

❑ ❑ ❑ ❑

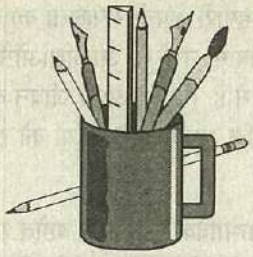

कश्मिरी सपूत का मनोगत

कु.सीमा चव्हाण, द्वितीय वर्ष कला

(यह एक ऐसे कश्मिरी नवयुवक का मनोगत है जो कश्मिर की शांती के लिए मर मिटनेपर तैयार है । पर इसे ही आतंकवादियों ने अपनी गिरफ्त में लिया है और उसके ही हाथों कश्मिर में बम-विस्फोट कर वहाँ की स्थिति को बिगाडना चाहते हैं । पर यह नवयुवक उन आतंकवादियोंके बहकावे में न आकर अपनी देशभक्ति याद रखकर उनसे कहता है....)

आतंकवादी: तू शायद जानता नहीं है हम तुझे यहाँ कैद करके क्यों लाये है ?

नवयुवक : मैं अच्छी तरहसे जानता हूँ की आप मुझे यहाँ कैद करके क्यों लाये है ? और मैं ये भी जानता हूँ कि यहाँ कैद करके लानेवाले हर किसी को आपके सामने झुकना ही पडता है । मुझे मेरे खुदा की कसम मैं मर जाऊँगा लेकिन आपके सामने झुकूँगा नहीं । फिर आप जितना चाहे मेरे शरीर को घायल कर दीजिए या फिर मेरे इस बदनके टुकडे टुकडे करके उस जलती हुई अग्नि में फेंक दीजिए । फिर भी अपनी मिट्टी के साथ कोई बेईमानी नहीं करुँगा, नहीं करुँगा अपने हाथों से अपने ही देश का खून ।

आतंकवादी: तुझे क्या अपनी जान प्यारी नहीं है ? मरना चाहता है तू ?

नवयुवक : '.....अरे जान का डर किसे दिखा रहे हो ? किसे चाहिए यह जान ? यह जान तो मै ने अपनी मिट्टी के नाम कर दी है । आज उसी की है यह जान, उसी के लिए ही खत्म हो जाय तो मुझे कोई गम नहीं। और गम होगा भी क्यों ? क्योंकि मैं जब पैदा हो गया था, उस वक्त मैंने अपनी पैदा करनेवाली माँ को नहीं देखा था, बाप को नहीं देखा था, देखा था तो बस अपनी कश्मिर के कैद को देखा था। बादमें उसे आजाद करने के ख्वाब देखे थे ।

आतंकवादी: जरा हम भी तो सुने कैसी थी तेरे ख्वाबों की कश्मिर की धरती ।

नवयुवक : सुनना चाहते हो तो सुनो.... मेरे ख्वाबों की मेरी कश्मिर की धरती एक नयी दुल्हन की तरह हरे-भरे खेत-खलिहान पेड पौधे, फलफूलोंके साज शृंगारसे हँसी-खुशी की मखमली शाल से सज-धज गयी थी ।

आतंकवादी: और वहाँ के आदमी और औरतको किस हालमें देखा था ?

नवयुवक : .... बिना किसी शस्त्र-अस्त्र के हर प्रकार के डर, भय से आजाद नाचते, गाते, लहराते, बल खाते, प्यार भरी मुहब्बत की गीतों को अपने मुँह से गाते हुये कश्मिर के हर आदमी और औरत को मैंने अपने कामों में खोया हुआ देखा था ।

आतंकवादी: रुक क्यों गये सुनाओ भाई और आगे सुनाओ ?

नवयुवक : .....स्वर्ग से भी सुंदर मेरे कश्मिर की धरती के हजारों रंग के नजारे देखकर,

यहाँके आदमी और औरत के प्यार भरे दिल में झाँक कर, नदियों, झरनों को चूमकर, खेतों खलिहानों के बीचसे यहाँ की खुशबू से महकी हुयी हवा को - देशों विदेशों में कश्मिर का गुणगान गाते हुए देखा था । और यह सब कुछ मैने ख्वाबो में देखा था ।

आतंकवादी: जाने दो, ख्वाब कभी सच नही होते ।

नवयुवक : लेकिन ए मेरा आज देखा हुआ ख्वाब नहीं है । यह तो गुजरा हुआ कल है, यह तो मेरे कश्मिर का इतिहास है । सचमुच मेरा कश्मिर स्वर्ग था स्वर्ग । अस्मान में रहनेवाले भगवान भी यहाँ आकर रहना चाहते थे । इतना खुबसूरत था । इतना सुंदर था वो ।

आतंकवादी: आज भी यह तुम्हारा कश्मिर स्वर्ग ही तो है, और उसमें रहनेवाले हम भगवान है ।

नवयुवक : नहीं, दरिंदो तुम राक्षस हो । तुमने मेरे खुबसूरत कश्मिर को तहस नहस कर डाला है । अपने स्वार्थ के लिए, हवस केलिए मेरे लोगों के खून से होली खेली, खून की नदियाँ बहा दी । उनकी दर्दभरी चिखें, उनकी पुकार तुम्हारे कानों तक पहुँच रही थी, लेकिन तुम ठहरे पत्थर दिल । तुमने तो बम-विस्फोट करके दिवाली मनायी हिंसा की, इस चांदसेभी सुंदर धरती पर ।

आतंकवादी: यह सबकुछ हम अपने हक के लिए कर रहे हैं ।

नवयुवक : लेकिन तुम्हारे कारण आज कोई भी कश्मिरी सडकोंपर आजाद घूम नहीं सकता । वह तो अपने ही घरमें डरने लगा है । और अच्छा इन्सान बनने के इरादे रखनेवाला यहाँका बच्चा हाथमें बन्दुक थामकर सैतान बन गया है । और यह सबकुछ तुम्हारी वजहसे हुआ है । तुम ही जिम्मेदार हो इसके, लेकिन इतना सबकुछ करके तुमने क्या पाया ? क्या मिला है तुम्हें ? क्यों कर रहे हो यह सबकुछ और कबतक करते रहोगे ?

....''ए मेरे खुदा तूही बता कब खत्म होगी यह हिंसा ? कब मेरी धरती आजाद होगी ? कब मेरे लोग हँसी-खुशी की जिन्दगी गुजार सकेंगे ? क्या तुझे उनकी खता सुनायी नहीं देती ? क्या तुझे उनकी दुवा कबूल नहीं होती ? क्यों आँखें बन्द करके बैठा है तू ?'' ''ए मेरे परवरदिगार अब तो आँखें खोल दे । रहम कर मेरी धरतीपर उसकी आजादी लौटा दे, उसके बदले चाहे तू मेरी जान ले ले । लेकिन मेरी माँकी आजादी लौटा दे । उसकी खुशियाँ और वो मुस्कुराहट फिर से लौटा दे.... फिरसे लौटा दे ....।

❑ ❑ ❑ ❑

शेर शायरी

संग्राहक : कु.सीमा चव्हाण
द्वितीय वर्ष कला

हम पे हजारो मरते है लेकिन हम उनपर मरते नहीं ।
हम जिसपर मरते है लेकिन वो हमपे मरते नहीं ।।

*

मर जायेंगे, मिट जायेंगे पर कभी
आँच न तुझपर आनें देंगे .
हम जिएंगे और मरेंगे ए वतन तेरे लिए ।
दिल क्या है जान भी देंगे ए वतन तेरे लिए ।।

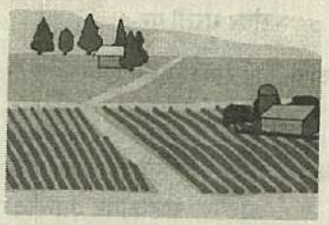

कम्बल

कु.संगीता माली, द्वितीय वर्ष कला

बैलगाडी गाँव से कुछ फासले पर पहुँच चुकी थी। घुँघरुओं के ताल पर शुभ्र-धवल चाँदनी में बैल हलते-डुलते आगे बढ़ रहे थे । हवा की हलकी सी लहर उस सन्नाटे में हलकी सी आवाज करके आगे खिसक रही थी। आस-पास की झाडियो में से रात-कीडें किरकिराते हुए सुनायी दे रहे थे । अकस्मात चमगीदडका चित्कार आ रहा था । उल्लुओंका घुत्कार इस स्तब्धता में व्यवधान पैदा कर रहे थे । पेडों की शाखाएँ मानो अपनी दिन भर की थकान से परस्पर कन्धों पर लुढका रही थी । और अपने में चूर हो रही थी । इसी स्तब्धता में बैलों के गले की घंटियाँ निनाद कर रही थी ।

बोलने का बहाना ढूँढकर यों ही तुका ने राम को सूचित करते हुए कहा, 'क्यों बे बीडी का कुछ खयाल है।''

''जी, यह देखो, पर....? ''

''यार दियासलाई तो भूल गया ?''

''क्या दियासलाई ? यह ले, मेरे पास है ।''

दोनों बीडी का कश पर कश खिंचते रहें । दोनों आपस में घुल-मिल तो गये। पर मन में एक तरह से डर का ही प्रभाव रहा । मामा के ना कहने पर उसने भी उसे अनसुना करके तुका अपने साथी रामा के समेत रात्री ही में एक दुसरे का साथ निभाते हुए घर लौट रहे थे । गाँव में कोई कुहराम न मचे। इसलिए मामा ने एक लब्ज तक न निकाला । मांसाहारी थाली और साथ में लाडले भतीजेके खातिर अव्वल देशी अमृत (?) इस सुसपान से दोनों का सर चकरा गया । दोनों हवा महलमें बहक रहे थे । जिसके कारण गाडीमें बैठे-बैठे दोनों हवा से बातें करने लगे । आँखों में नींद होने पर भी निद्रादेवी प्रसन्न होना दुर्लभ रहा । अत: दोनों साथी वार्तालाप कर परस्पर आधार दे रहे थे कि सामने एक मोड पर पहुँचे, और तुका सहसा स्तंभित हुआ और पुकारने लगा....

''रामा ! ओ रामा !! रामाऽऽ ओ ऽऽ रामा !''

अपनी आँखें मलते मलते कहने लगा... ''क्यों बे, क्यों चिल्ला रहे हो ! क्या हुआ है ?''

''यार, धीरे बोल, वो देखो इमली का पेड ।''

''फिर मैं क्या करुँ ?''

''सुन बे, इसी मोड पर से गुजरते हुए भगवान के नाम हर आदमी तमाखू खाता है ।''

''फिर, निकाल तमाखू ।''

रामा नें तमाखू का बटुवा तुका के हाथ में देते देते लेटने लगा । यह देखकर तुका क्रोधित हुआ । ''अब सोओगे तो कचमूर निकाल दूँगा । वह देखो, उन खाली बोरों को चारों तरफ से लगा दो ।''

''क्यों क्या बात है ?''

''अपनी होशियारी मत दिखाओ ? लगा दो कहा ना ? लगाओ फिर ?'' तब तक मै तमाखू खाने की प्रथा को निभाता हूँ और तमाखू मलकर इमली के पेड को अर्पित करता हूँ ।''

संत्रस्त होकर राम मन ही मन गुनगुनाते हुए गाडीके चारों तरफ बोरों को लगाने लगा । अब जाकर कहीं गाडीमें उष्मा का आभास हो रहा था । पर मन का डर अब भी शेष था ।

तुका ने फिर एक दफा तमाखू मुँह में डाली । आगे बढकर पीली-पीली पीक भरकर राम कहने लगा अब बाकी है केवल एक कुँआ और उसके आगे वह निर्मनुष्य प्रदेश । कुएँ का नाम लेते ही राम की छाती धक धक करने लगी और वह भी बोलने लगा ।

''क्यों यार तुका लगभग दो बरस बीते होंगे,क्यों ?''

''जी, पर तुम क्यों अपनी गर्दन नीचे कर रहे हो ।''

रखमा तो बहुत खुबसूरत रही । पर बेटी को धोका दिया ससुरेने । उसे कुएँ में धकेल दिया । और किसी को खबर होने से पहलेही शव को अग्नि दे दी ।

रामा को इस पर भरोसा न रहा । उसने घृणा सेही कहा तुका गौरसे सुन उस दिन पाटिल किसी गाँव गए थे । साले, यही तो रहस्य है । पूरा गाँव समझता है कि पाटिल किसी दूसरे गाँव गए थे । पर गाँव के बहुत सारे लोग देख चुके हैं । पाटिल ने उसे घर से बाहर किया और कुएँ में धकेल दिया वह अभागन सद्यप्रसूता रही । 'सद्य-प्रसूता' शब्द सुनकर रामा हक्का-बक्का रहा । विषयांतर करके वह राजनीति के संदर्भ में कुछ बोलता रहा कि बीच रास्ते में बैल ठिठक गए । दोनों घबरा गए। बैलों को चाबुक से मारना शुरु किया। परंतु बाद में वे समझ गए कि गाडी के नीचे बडा सा पत्थर रोडा बना है । तुका ने गाडी पिछली दिशा में घुमा ली और बाद में उसनें गाडी आगे बढायी ।

''तुका, अब की बार इस साल में पंचायत के चुनाव में उम्मीदवार होना मँगता हूँ ।''

''क्यों बे, क्या एकदम आऊट हुआ क्या ?''

''ऐसा कुछ नही, मेरी अपनी इच्छा है यार !''

''अबे, इतने होशियार होते तो हैलिकैप्टर्स से घूमते-फिरते । पहली अपनी गृहस्थी संभाल, बाद में समाज की सोच ।'' तुका क्रोध से कहने लगा । तुका बीडी सिलगाने लगा । धुएँ में भविष्य के सपने देखने लगा ।

गाडी अब डगर पार करके उतरने लगी थी । बैलों की साँस, घण्टियों की ध्वनि धीरे धीरे बढ़ रही थी । रामा बीच बीच में जोर जोर सें खाँस रहा था । अब केवल आधे घण्टे में गाँव आनेवाला था । उसने कहा, ''इसी डगर के उस पार भिवा के दो बचे गाडी समेत लापता हो गए थे ।''

''मैं जानता हूँ यार !'', रामने कहा ।

''पर, रामा यह घटना क्या सही होगी ?''

''यार, सही क्यों न होगा, मुझे तो इस डगर से उस निर्मनुष्य मैदान तक शादी की धूम होने का आभास होता है ।''

''क्यों ?''

''फिर तूने कभी कहा नहीं ?''

''अरे कैसे बोलूँ ? मेरा कोई भरोसा नहीं रखता ।''

दोनों में बढ-चढ कर वार्तालाप होने लगे । तमाखू, बीडी आदि सब का खातमा हुआ था । इतने में कुछ फासले पर राम ने कम्बल ओढकर किसी को बैठा हुआ अनुभव किया । अपने आपको सचेत किया । आँखें पोंछ डाली । बाद में उसने हामी भर दी । सत्य को भाँप लिया । और बैलों को ललकारा । गाडी तेज गतीसे बढने लगी। उस कम्बल के पास आते ही उस कम्बल से डरकर बैल भागने लगे । इस चमत्कार से रामा-तुका दोनों के होश उड गए । गाडी सीधे घर के प्रांगण में आकर रुक गयी । तब तक पौ फट गई थी । हौसा आँगन में साफसफाई करने लगी थी । गाडी को सामने देखकर वह घबरा गयी। बैलों के नाकों दम हो गया था। मुँह में फेन आ रहा था । रामा और तुका को गाडी से उतार कर घर में लिया । मुँह पर पानी दे मारा । दोनों होश में आए । रामा अब भी बे-सिर-पैर की बातें कर रहा था । भिवा के बच्चों ने झकझोरा, अबे फिर घरवालोंने उसका मुँह बंद किया । दोनों को जलपान कराया, और सभी उसके सिरहाने बैठे रहे ।

पहली गली का तात्या कम्बल ओढकर घरमें घुसा।

''हौसा ये रामा-तुका रात के समय कहाँ चले गए थे ।''

''सुनिए जी वे दोनों मामा के घर गए थे और वहाँ जाकर तमाशा कर आए ।''

''क्या हुआ री ।''

सुनकर - रामा उठ खडा हुआ और उसने सारा किस्सा कह सुनाया ।

इस प्रसंग का रहस्य तात्या समझ गए । और तिमंजली हँसी हँसकर बोलने लगे, ''अरे, पगलों, वह कम्बल पहना आदमी और कोई न होकर मै ही था । और तुम्हें कब तक पुकारता रहा । मैं तो थक गया ।''

रामा को भरोसा न हुआ । वह कहने लगा आप इतनी रात गए वहाँ क्या कर रहे थे । शहर से लौटते हुए साथ में कोई न था । इसलिए मैं पैदल ही लौट रहा था।

''पर अकेले ?'', तुका ने पूछा ।

फिर मैं क्या करता - तुम्हारी बैलगाडी की आवाज सुनकर घबरा गया । मैं उस कम्बल को वही छोडकर आगे बढता गया ।

इस किस्से को सुनकर सभी दिल खोलकर हँसने लगे । तुका-रामा तो शर्मा गए । अपने आपको डरपोक महसूस करने लगे ।

❑ ❑ ❑ ❑

शेर शायरी

जो तुम्हारे दिल को चाहता है
उसके दिल को तुम काटती हो,
शरीर को चाहने वालों को,
अपनी जवानी बाँटती हो ।

*

एक बात मैं तुमसे कहना चाहता हूँ,
कहने में लगता है डर,
यह कहानी है प्यार की,
मैं जान से भी जादा तुमसे मोहब्बत करता हूँ ।

*

सच्ची मोहब्बत पहचान ना पायी
खुदा हमारी महबूबा को माफ कर दे,
जीना भी क्यों न मुश्किल किया हो
हमारी जिन्दगी उनके नाम कर दे ।

*

मुँह से कहती प्यार नहीं है तुमसे
तो नजरों से क्यों सताती हो,
चाहती नहीं है तुम मुझे तो
प्यार-मोहब्बत की बातें मुझे क्यों बताती हो ।

*

मेरी जिंदगी है तुम्हारे हाथों में
उसे जगाना तुम्हारा काम है,
मैं तुम्हारे बीना जी ना सकूँगा,
मोहब्बत उसीका नाम है ।

*

लाखों में एक चुनना चाहते हो
तो दिमाग से काम लीजिए,
सबको बुरी नज़र से देखकर
अपने नाम को बदनाम ना कीजिए ।

संग्राहक : राजाराम मस्के
तृतीय वर्ष कला

हमारी एकता

आओ,चले कुछ कर दिखाये,
सारे संसार में भारत का झंडा लहराये ।
अंग्रेजोंकी गुलामी में बहुत दिन है हमने बिताये ।
स्वतंत्र भारत की संस्कृती को हम दुनिया में फैलाये ।
कश्मिर के लिए पाकने हमको है धमकाया ।
हम भी कुछ कम नहीं है,
हम ने तो उनको है घाट घाट का पानी पिलाया ।
अब अगर वो हमारी तरफ नजर भी उठायेंगे,
आँखों में उनके हम त्रिशुल गडवा देंगे ।

हमें अपनी एकता पर है नाज,
बंद कर देंगे हम दुश्मनों की आवाज ।
चीनी ने भाई भाई कह के,
लेनी चाही हमारी लाज ।
हम न पीछे हटेंगे, हम है जिगरबाज ।
हमारे देश के बच्चे हैं बताते
भविष्य का इतिहास ।
हम करावा देंगे दुश्मनोंको मौत का अहसास ।

हम है अपनी भारत माता का ताज,
हमें है अपने भारतवासियों की एकता पर नाज ।

कु.चारुशीला जाधव
बारहवी कला

कहो ना प्यार है...

खुबसूरत मैं हूँ,
तू है 'कूँवारा'
ओ 'परदेसी बाबू'
'घूंघट' को उठाके
'दुल्हन' को ले जा ।

'हमारा दिल आपके पास है'
याद रख दुल्हे राजा
'हम साथ साथ हैं' ।

'दिल से' मुझे 'पुकार'
'चोरी-चोरी चुपके चुपके'
'दौड' कर चली आऊँगी
'कही प्यार ना हो जाए'
मै ना घबराऊँगी ।

सुनो तो 'धडकन' कहती है
कहने से क्यों डरती है
दो दिलों में हमेशा
'मुहब्बत' जिंदा रहती है ।

'आ गले लग जा'
'आयी मिलन की रात'
ओ मेरे 'बादशहा'
ये है प्यार की 'बरसात' ।

'इश्क' तो हुआ है
'दिल क्या करे'
कहो ना प्यार है ।
'दुश्मन' से क्यों डरे ।

शिवाजी थोरात
प्रथम वर्ष कला

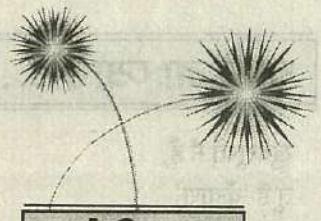

लेकिन

शरारत तो खूब की लेकिन
तुम सा शरारती न मिला ।
दोस्ती तो खूब की लेकिन
तुम्हारे जैसा दोस्त न मिला ।

जिंदगी में सुख खूब मिला
लेकिन तुम्हारे पास आने से, जो
सुख मिला ओ कभी न मिला ।

जीवन में साथ सबका मिला,
लेकिन तुम्हारे जैसा मरते दमतक,
साथ देनेवाला साथी कभी न मिला ।

वैसे देखा जाए तो,
अपने हजार मिले लेकिन
तुम्हारे जैसा अपना कभी न मिला ।

बहारों ने बहुत अच्छे-अच्छे फूल बरसाए,
तुम्हारे जैसा अच्छा फूल आजतक न बरसा ।

दिल ने मित हजार चाहे लेकिन,
आप जैसा मित न मिला ।
आप जैसा मनमित कभी न मिला,
तुम सा शरारती न मिला ।
दोस्ती तो खूब की लेकिन
तुम्हारे जैसा दोस्त न मिला ।

हणमंत मोरे
प्रथम वर्ष कला

पहचान दोस्ती की

दोस्ती वह दोस्ती है,
सुख दुःख बाँट लेनेवाली
संकट में मदद के लिए दौडनेवाली
वही सच्ची दोस्ती है ।

दोस्ती नहीं चाहिए, काँच जैसी
पल में जोडकर पल में टूटनेवाली
दोस्ती चाहिए सूरज-चाँद जैसी
अटूट, अखंड, अमर रहनेवाली ।

दोस्ती एक फूल है
चाहे जितना खिलाना
खिलता है उतना,
लेकिन न गिरा देना उसकी पंखुडियाँ
यही कर्तव्य है दोस्ती का ।

सदा सर्वदा अमर दोस्ती
होती है यही,
दोस्ती की पहचान सही ।

कु. विद्या गायकवाड
तृतीय वर्ष, कला (हिंदी)

कुछ नहीं होगा ।

कुछ नहीं होगा.....
देश का राजा मंडल हो या कमंडल ।
प्रजा तो बेचारी नारी है ना ?
यदि मंडल राजा होगा तो उसे भेड-बकरी बनाएगा
और कमंडल राजा होगा तो उसे पती की चिता में जिंदा
जला देगा ।
कुछ नहीं होगा.....
देश का राजा स्वदेशी हो या विदेशी ।
प्रजा तो बेचारी परदेशी ही है ना ?
यदि स्वदेशी राजा होगा तो उसे जीते जी मार देगा
और विदेशी राजा होगा तो उसे दिन-दहाडे मार देगा ।
कुछ नहीं होगा.....
देश का राजा देहाती हो या शहरी ।
प्रजा तो बेचारी भूखमरी ही है ना ?
देहाती राजा होगा तो उसे दया मरण की भीख देगा
शहरी राजा होगा तो उसे बातों की भीख देगा ।
कुछ नहीं होगा.....
देश का राजा हिंदु हो या मुसलमान ।
प्रजा तो बेचारी गुलाम है ना ?
यदि हिंदु राजा होगा तो, मुस्लिम खतरे में होगा
और मुसलमान राजा होगा तो, हिंदु खतरे में होगा ।
कुछ नहीं होगा.....
देश का राजा अमुक हो या तमुक ।
प्रजा तो बेचारी लाचार ही है ना ?
यदि अमुक राजा होगा तो भी उसे रोटी की बात नहीं
करने देगा;
और तमुक राजा होगा तो भी उसे अधिकार की बात
नहीं करने देगा ।

कु. कल्पना इंगोले
तृतीय वर्ष, कला

जीवन की परिभाषा

जीवन एक चुनौती है;
उसका सामना कीजिए ।
जीवन एक वरदान है;
उसे स्वीकार कीजिए ।
जीवन एक कर्तव्य है;
उसका पालन कीजिए ।
जीवन एक खेल है;
उसे खेलिए ।
जीवन एक अवसर है;
उसका सदुपयोग कीजिए ।
जीवन एक सफर है;
उसे पूरा कीजिए ।
'जीवन एक प्रण है ।
उसका पालन कीजिए;
जीवन एक अनुपम् है;
उसकी महिमा गाइये ।
जीवन एक समस्या है;
उसे सुलझाइए ।
जीवन एक संघर्ष है ।
उससे द्वंद कीजिए ।
जीवन एक रहस्य है;
उसे पाईए ।
जीवन एक कथा है;
उसे सुनिए ।
जीवन एक कटुसत्य है;
उसे अपनाइए ।

श्री. अभिजीत दबडे
द्वितीय वर्ष कला

शेर शायरी

जो आग से खेला करते है
वह जान की पर्वा नहीं करते,
जो शेर से टकराना जानते है
वह कुत्तों से नहीं डरते ।

*

जी रही थे हम अकेले
हमे एक दिलरूबा मिल गयी,
प्यार कि राह पर लाकर
हमें अकेला ही छोडकर चली गयी ।

संग्राहक : राजाराम मस्के
तृतीय वर्ष कला

चेहरा

कई लोग मिले जीवन में
लगा कैसे इन्हें पहचाने ?
क्या होगा इनके मन में ?
मन की बातें तो बस, मन ही जाने
कई विशेष गुण दिखे चेहरों में
लगे चेहरों के रंग दिखाने
भावनाएँ तो उमड रही थी, उनकी आँखों में
सजा रहे थे सपने सुहाने
क्या लिखा होगा तक़दीर में ?
सब यहाँ है अनजाने
क्या हर्ज है, इक चेहरे पे कई चेहरे लगाने में
ऐसा ही सोचा होगा नापाक इरादों ने
मज़ा आता है इन्हें दुनिया को फँसाने में
वो भी जी रहे हैं, खुद को धोखा देने
जरा झाँकना सिखो अपने आपमें में
हमसे भी छुटकारा पाया 'विश्वास' ने
सदा सतर्क रहना चेहरा पढ़ने में ।

कु. कोमल पोतदार
प्रथम वर्ष कला

जीना और मरना

कुछ अपना है, तो कुछ पराया है ।
कुछ अनजाना है, तो कुछ जाना-पहचाना है ।
कुछ फूलों से लदे हैं, तो कुछ वीराना
कहीं फूल है, तो कहीं काँटे
कहीं आँसू गम के, तो कहीं सुख की छाया है ।
थोडा-सा जीना है, तो थोडा-सा मरना है .
मरते-मरते जीना तो जीने का नाम है .
जीते-जीते मरना तो मौत के सिवा कुछ नहीं है ।

हेमंत सूर्यवंशी
तृतीय वर्ष, कला

❑ ❑ ❑

हँसना सीखो

हँसना हिन्दु, हँसना मुस्लिम, हँसना सिख-ईसाई,
हँसी-खुशी में दिन बिताये, बाकी सब हरजाई ।
हँसते-हँसते सुबह को देखे, सूरज करे सलाम,
यही खुशी का राज है, मित्रों मेरा ये पैगाम ।
हँसना मन्दिर, हँसना मस्जिद
हँसना चर्च, गुरुद्वारा है ।
हँसी-खुशी में दिन बिताये बाकी सब बनजारा है ।
हँसते-हँसते हाल पूछे हम एक दूजे की चाहों का ।
स्वर्ग यही पे आ जाये जो साथ हो सबकी बाहों का ।
हँसना बाईबल, हँसना गीता,
हँसना गुरूग्रंथ, कुराण है ।
हँसी खुशी में दिन बिताये बाकी सब वीराना है ।
मुस्कानों का यह हमारा प्यारा है परिवार,
ताज़महाल से सुन्दर है ये ना गिरे इसके द्वार ।
हँसना गंगा, हँसना यमुना, हँसना सिन्धु सागर है ।
हँसी खुशी में दिन बिताये बाकी बहार ही बहार है ।

धनाजी माने
तृतीय वर्ष,कला

शेर शायरी

संग्राहक : राजाराम मस्के
तृतीय वर्ष कला

अल्ला हो या खुदा हो
एक है राम और रहिमान,
एक दिल से कहते है हम
मेरा भारत महान ।

सागर के किनारे को तुम जानती होगी
उसकी गहराई को नहीं,
तुम शरीर पे मोहब्बत करना जानती होगी
किसीके दिल पें नहीं ।

* *

भूकम्प

अरी वो नियति
यह कैसा तेरा खेल,
संकट में कराती
मनुष्य मनुष्य का मेल ।
आया भूज में भूकम्प
धरती गई हिल,
कई लोग मिट्टी में
गए हैं मिल ।
बेजान मिट्टी में प्राण फूँकनेवाले
प्रभू कैसी तेरी लिला,
प्रार्थना है मेरी तुझे
बिछडे लोगों को मिला दे।
माताओं की उजडी कोख
बुढ़ों का छिना मोद
सधवा हो गई विधवा
बचे हुए अनाथ ।
अनुरोध है मेरा,
सारे संसार के तारणहार ।
कर इनका पालन,
तू ही दे इन्हें आधार ।

कु. ज्योति इंगोले
ग्यारहवी, विज्ञान

फिर भी प्यार करता हूँ ।

मैं प्यार करता हूँ; जी हाँ मैं प्यार करता हूँ ।
दिल तो एक शीशा है,
जो आखिर टूट जाता है ।
प्यार तो एक सपना है,
जिसमें न कोई अपना है ।
उसका गुलाब जैसा चेहरा याद आता है,
तो मैं पागल हो जाता हूँ
और ख्वाबों में खो जाता हूँ,
पर सामने आते ही डरता हूँ ।
फिर भी मैं प्यार करता हूँ; जी हाँ, मैं प्यार करता हूँ ।
उसे पाकर जीवन में रोशनी ही रोशनी चाहता हूँ,
उसके सहारे जीवन का,
अँधियारा नष्ट करना चाहता हूँ ।
और बाहों में लेना चाहता हूँ,
पर सामने आते ही डरता हूँ ।
उससे नज़र मिलाकर बताना चाहता हूँ,
जीवन को रंगीन बनाना चाहता हूँ,
पर सामने आते ही डरता हूँ .
फिर भी मैं प्यार करता हूँ;, जी हाँ मैं प्यार करता हूँ ।

श्री.संतोष जाधव
द्वितीय वर्ष कला

शेर शायरी

बत्ती है मगर बत्ती में तेल नहीं
भारत जैसे देश के साथ टक्कर लेना ।
किसी पाकिस्तान जैसे बच्चे का खेल नहीं ।।

*

धरती का दोष छुपाने केलिए गगन होता है
मन का दोष छुपाने केलिए तन होता है, ।
इसलिए शायद मरकर भी दोष छुपाने केलिए
हर लाश पर कफन होता है ।।

*

संग्राहक : कु.सीमा चव्हाण
द्वितीय वर्ष कला

'मेहरबानी'

तुम तो नहीं मेरे साथ
तेरी याद है मेरे साथ
प्यार में कस्मे खायी, वादे किये
क्या वह खेल था, कठपुतलीयोंका

कैसे कहूँ किस मुँहसे कहूँ
टूटा है दिल सिवा तेरे साथके ।।

तुझे मुबारक पुरानी यादें
मुझे मुबारक नया ज़माना

याद इस नाम से तुम मुझे न सताना
मुझे अब चैन से रहने दो मेरे पास न आना
बस इतनी-सी मेहरबानी करना ।।

श्री. प्रशांत मांडके
स्नातकोत्तर,प्रथम वर्ष साहित्य (हिंदी)

यह प्यार ही तो है !

जब तुम मेरे पास नहीं होती तो,
मैं यह सोचता कि जब तुम आओगी
मैं तुम्हें यह कहूँगा, वह कहूँगा पर,
जब तुम मेरे पास आती हो तो
सब कुछ उलटा ही होता है,
यह प्यार ही तो है ।

जब मैं तुम्हें देखता हूँ तो
जैसे पवन के झोंके,
नदी के पानी को छूते हैं,
तो उसमें हजारों लहरें आती हैं,
वैसी ही बेचैनी मेरे मन की होती है,
यह प्यार ही तो है ।

जिस तरह से कोयल
बेकरार होकर सावन की राह देखती है,
उतना ही बेकरार होकर
मैं तुम्हारा इंतजार करता हूँ
यह प्यार ही तो है ।

अगर तुम कहती
मेरे लिए चाँद, तारे ला दो,
वो मैं नहीं ला पाता,
लेकिन मैं अपनी जान तुम्हें दे सकता हूँ,
यह प्यार ही तो है ।

जब से तुम मिली हो,
जहाँ भी देखूँ, तुम ही तुम हो,
और कोई भी नजर नहीं आता
यह प्यार ही तो है ।.....

श्री. कुंदन जाधव
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष कला (हिन्दी)

आमचा मान ! आमचा सन्मान

संजय सरगडे (एम.ए.२)
शिवाजी विद्यापीठ 'सेट' परीक्षा
उत्तीर्णकै.प्रेमलाताई बाळकृष्ण
पाटील पारितोषिक

दिगंबर पाटील
१२ आक्टोबर परीक्षेत
एच्.एस्.सी.बोर्डात सर्वप्रथम विशेष
गुणवत्ता पारितोषिक

गणेश जाधव
कोलाज चित्र स्पर्धा
शिवाजी विद्यापिठात
द्वितीय, बेस्ट शूटर

तुषार संभापुरे
राष्ट्रीय कराटे
स्पर्धेत सुवर्णपदक

संदीप जाधव
१२ वी कॉमर्स प्रथम
कै.सौ.सरस्वतीबाई
कुराडे पारितोषिक

सोपान चव्हाण
१२ वी व्यवसाय
अभ्यासक्रम प्रथम

मयूर आमणे
१२ वी व्यवसाय
अभ्यासक्रम प्रथम

अरविंद निकणके
बी.कॉम भाग १
सर्वप्रथम

कु.वैशाली यादव,बी.ए.भाग२
(आवश्यक इंग्लीश)
वर्गात सर्व प्रथम, जयवंतराव
रंगराव पाटील पारितोषिक

कु.स्मिता पाटील
एम्.ए.भाग १ वर्गात सर्वप्रथम
जयवंतराव रंगराव पाटील
पारितोषिक

कु.अरुंधती गंधे
एम्.ए. भाग १ वर्गात सर्वप्रथम
जयवंतराव रंगराव पाटील
पारितोषिक

सचिन जाधव, बी.ए.भाग १
(आवश्यक इंग्लीश) वर्गात सर्वप्रथम
जयवंतराव रंगराव पाटील
कै.प्रेमलाताई पाटील पारितोषिक

कु.सविता सुर्यवंशी
बी.एस्सी भाग १ वर्गात
सर्वप्रथम (विभागून)

संदिप किर्दत
एम्.ए.भाग १ वर्गात
सर्व प्रथम

विक्रम मोरे एम्.ए.१ पदवी
परीक्षा (इतिहास) सर्व प्रथम
मा.आप्पासाहेब पानवळ व
प्रा.शिवाजीराव जाधव पारितोषिक

हेमंत पवार
राज्यस्तरीय कराटे
स्पर्धेत प्रथम

देश की रक्षा की खातिर हम समशेर उठायेंगे ।
बिखरी बिखरी तारिकाएँ हैं हम,लेकिन झिलमिल एक हैं ॥

कु.संजिवनी थोरात
सिनि.अंडर ऑफिसर २६ जानेवारी २००१
च्या दिल्ली येथील प्रजासत्ताक दिन
संचलनासाठी निवड

कॅप्टन प्रा.सौ.मंगला पवार

कु.मेघाराणी भिसे
अंडर ऑफिसर प्रजासत्ताक
दिनांतर्गत स्थलसेना कॅम्प दिल्ली
साठी निवड

कु.शिवांगी दबडे
शिवाजी विद्यापीठ नेमबाजी स्पर्धा
विजयी संघातील खेळाडू

कु.रुपाली साबळे
ऑल इंडिया ट्रेनिंग कॅम्प,
पन्हाळा साठी निवड

कु.कमल चव्हाण
ऑल इंडिया ट्रेनिंग
कॅम्प पन्हाळा साठी निवड

कु.सुप्रिया सावंत
एन्.आय.सी.कॅम्प
मुंबई, सक्रीय सहभाग

कु.सुजाता जाधव
एन्.आय.सी.कॅम्प,
दार्जिलिंग, सक्रीय सहभाग

कु.उर्मिला कदम
एन्.आय.सी.कॅम्प
मुंबई, सक्रीय सहभाग

कु.सविता लोकरे
शिवाजी विद्यापीठ नेमबाजी स्पर्धा
द्वितीय क्रमांक

कु. रेखा पाटील
(सार्जंट)

राष्ट्रीय छात्रसेनेतील विद्यार्थिनी
व कॅप्टन, मा.प्राचार्या समवेत

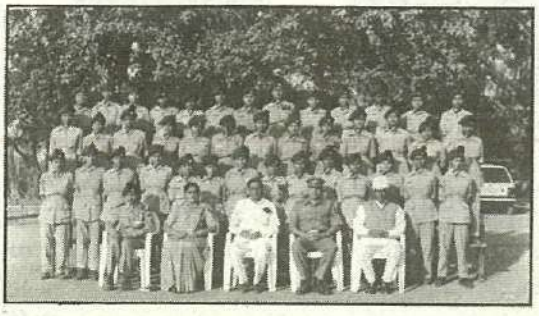

''सदैव सैनिका पुढे जायचे न मागुती तुवा कधी फिरायचे''

मेजर प्रा.एच.डी.पाटील
एन्.सी.सी. विभाग प्रमुख

विकास कदम
सिनियर अंडर ऑफिसर
ड्यूक ऑफ एडिंबरो ब्रॉंझ पदक

उमाकांत वाघमारे
सिनियर अंडर ऑफिसर
टी.एस्.सी.कॅम्प दिल्ली
साटी निवड

मिलिंद कुलकर्णी
शिवाजी ट्रेनिंग कॅम्प
सोनतळी ट्रेनिंग
कॅम्पसाठी निवड

जितेंद्र मगरे
(अंडर ऑफिसर)

सचिन जाधव
टी.एस.सी.कॅम्प दिल्ली
साठी निवड

प्रकाश भारमल
एन्.आय.सी कॅम्प.
कानपूरसाठी निवड

अविनाश पाटील
एन्.आय.सी.कॅम्प
चाळीसगाव साठी निवड

प्रविण शिंदे
एन्.आय.सी.कॅम्प
कानपूर साठी निवड

राहूल जगदाळे
एन्.आय.सी.कॅम्प
चाळीसगाव साठी निवड

भारत सुर्यवंशी
एन्.आय.सी.कॅम्प
चाळीसगाव साठी निवड

अमित दबडे
एन्.आय.सी.कॅम्प
चाळीसगाव साठी निवड

अरुण माळी
एन्.आय.सी.कॅम्प
कानपूर साठी निवड

चंद्रकांत चव्हाण
(अंडर ऑफिसर)

राष्ट्रीय छात्र सेनेतील विद्यार्थी,
मेजर, मा.प्राचार्य

आमच्या महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक सहली

बी.एस्सी.भाग १

गणपतीपुळे, येथे शैक्षणिक सहलीस गेलेले प्राणिशास्त्रातले विद्यार्थी विभाग प्रमुख डॉ.पी.एस्.माने याचे समवेत

महाबळेश्वर येथे वनस्पती संकलन करणारे वनस्पतीशास्त्र विभागाचे विद्यार्थी व प्राध्यापिका सौ.वंदना किशोर

बी.एस्सी.भाग २

मालवण, तारकर्ली कुणकेश्वर येथे सहलीतील प्राणिशास्त्र विभागाचे विद्यार्थी आपल्या प्राध्यापकांसमवेत

कोल्हापूरच्या कृषिमहाविद्यालयास भेटीस गेलेले पीकसंरक्षण विभागाचे विद्यार्थी प्रा.डॉ.बी.डी.पाटील यांचे समवेत.

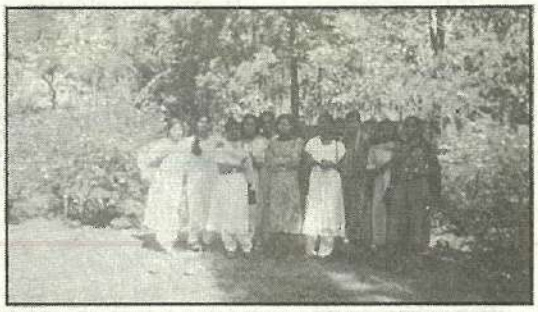

पीकसंरक्षण शास्त्र विभाग गोवा येथील शैक्षणिक सहल

सद्गुरु २०००-२००१

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजाः।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं ॥

-(भतृहरिप्रणितं नीतिशतकम्)

संस्कृत विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. वामनराव अवसरे

अनुक्रमणिका

१.	जयतु रयत शिक्षण संस्था । (कविता)	कु. सुवर्णा कुरुलकर, बी.ए.भाग १	६७
२.	सद्‌गुरुस्तुति : । (कविता)	कु. अमिता रणभिसे, बी.ए. भाग १	६७
३.	संगणकाय नम: ।	कु. नूतन नांगरे, बी.ए.भाग १	६८
४.	क्रीडानिश्चिति: ।	कु. माधुरी पाटील, बी.ए. भाग १	६९
५.	निसर्गकोप: भूकम्प : ।	कु. सुनन्दा कुंभार, बी.ए. भाग १	७०

सद्गुरु २०००-२००१

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता मूर्धजा:।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं ॥

-(भर्तृहरिप्रणितं नीतिशतकम्)

संस्कृत विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. वामनराव अवसरे

अनुक्रमणिका

१.	जयतु रयत शिक्षण संस्था । (कविता)	कु. सुवर्णा कुरुलकर, बी.ए.भाग १	६७
२.	सद्गुरुस्तुति : । (कविता)	कु. अमिता रणभिसे, बी.ए. भाग १	६७
३.	संगणकाय नम: ।	कु. नूतन नांगरे, बी.ए.भाग १	६८
४.	क्रीडानिश्चिति: ।	कु. माधुरी पाटील, बी.ए. भाग १	६९
५.	निसर्गकोप: भूकम्प : ।	कु. सुनन्दा कुंभार, बी.ए. भाग १	७०

जयतु रयत शिक्षण संस्था।

कु.सुवर्णा कुरुलकर, बी.ए.भाग-१

जयतु रयत शिक्षण संस्था।
विराजतु रयत शिक्षण संस्था॥
पद्मभूषणेन कर्मवीरेण
भाऊराय पाटीलमहोदयेन।
स्थापिता इयं संस्था
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥१॥

'स्वावलम्बनं' ब्रीदवती या
दीन-दलितजन-छात्रवती सा।
श्रमसंस्कार वसतिगृहयुक्ता
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥२॥

दानशुरैः धनक्षेत्रे दत्ता
मानशूरैः सदा मानिता।
प्रशासनात् किताब गौरविता
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥३॥

ग्रामक्लीष्टे बहुविस्तारिता
हरिजन-गिरिजन बहुजनमाता।
बहुविध-विद्याशाखापूर्णा
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥४॥

महात्मा-गांधी पद-स्पर्श - पुनिता
सद्गुरु गाडगे महारायाशीर्दत्ता।
कर्मभूः सातारानगरीस्था
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥५॥

अर्जयथ च शिक्षयथ च इति
स्वालम्बन-सन्देश दर्शिका
भारतभूवि सुप्रसिद्धसंस्था,
सदैव प्रिया मम मात्रसमा
जयतु रयत शिक्षण संस्था॥

❑ ❑ ❑

सद्गुरुस्तुतिः।

कु.अमिता रणभिसे, बी.ए.भाग-१

वन्दे सद्गुरुं गाडगेमहाराजं
त्रिवारं वन्दे वन्दे श्रीसद्गुरुं॥
परोपकारिणं निःस्वार्थचारिणं
कीर्तनप्रियं धर्मशालानिर्मात्रं
डेबूजी नाम रजककुलोद्धारकं
वन्दे सद्गुरुं .....॥१॥

भिक्षान्नभक्षकं मृद्घटधारकं
भूमिमार्जिकं मनोसंमार्जकं
अन्धश्रद्धा निरक्षरशत्रूकं
वन्दे सद्गुरुं महद्सन्तं
वन्दे सद्गुरु .....॥२॥

कर्मवीर स्तुतिकं अज्ञाननाशकं
प्रकटचिन्तकं विचारप्रेरकं
पाषाणवादकं प्रश्नविचारकं
वन्दे सद्गुरुं महद्सन्तं।
वन्दे सद्गुरु .....॥३॥

वन्दे 'सदगुरु' नियतकालिकं
छात्रप्रसिद्धिकार्य-कारकं
युवाछात्राणां सुआविष्करणं
वन्दे सद्गुरुं ज्ञानवर्धकं
वन्दे सद्गुरुं .....॥४॥

सन्तसद्गुरुनामधारकं
विद्याशाखा विस्तारसाधकं
छात्रोचित सुविचारदायकं
वन्दे सद्गुरु महाविद्यालयं
वन्दे सद्गुरुं .....॥५॥

❑ ❑ ❑

संगणकाय नमः ।

कु.नूतन नांगरे, बी.ए.भाग-१

'संगणना करोति इति संगणकः' इति कथ्यते । एकविंशतिः शताब्दिः इति संगणकयुगः इति मन्यते । संगणकः देवरुपः एव अधुना अस्य जगतः । संगणकस्य प्रचारः तथा प्रसारः अतीववेगेन भवति ।

संगणकः आज्ञाधारकः सेवकः मनुजानां । सः अविश्रान्तः कार्य करोति । विद्युल्लता तस्य पत्नी एव । तया विना सः निराधारः एव । ज्ञानसंकलनं, प्राप्तज्ञानस्य सदा स्मरणं, समयबचतः, त्वरितसेवा, निर्दोषिता, प्रामाणिकता, अमर्यादितं बलं इत्यादयः तस्य कार्यानि । फॅक्स-अंतर्जालरुपेण सः अधुना विश्वविख्यातः अभवत् । अंतर्जालमाध्यमात् वयं कदापि कुत्रापि अस्मिन् जगति संपर्कं साधयितुं शक्नुमः । अधुना क्षणार्धमध्ये सर्वं विश्वं अस्माकं समीपे एव भवति।

विविध कार्यालयानां कृते संगणकः पर्वणीरुपः एव। भविष्यकाले वयं दूरदेशस्थः व्यक्तिः संगणकमध्ये दृष्टुं शक्नुमः । पृथिव्याः तथा च अवकाशस्य परिस्थितिः अपि अधुना दृष्टुं शक्या भवेत् । एतादृशः संगणकः मनुजानां कृते वरदानरुपः एव ।

नैसर्गिक न्यायदृष्ट्या यत् वस्तू लाभकारकः वर्तते तत् हानिकारकः अपि वर्तते। संगणकः अपि एतद्दृष्ट्या यथा लाभकारकः तथैव हानिकारकः अपि।

संगणकस्य प्रथमहानिः मनुजानां सेवा शाश्वतयः संपुष्टाः । यद्कार्यस्यकृते विविधकार्यालयमध्ये बहुजनानाम् आवश्यकता भवति तत्र एकः संगणकज्ञाता पर्याप्तः एव् । तेनैव लेखनिकानां आवश्यकता अधुना न वर्तते । एतद्दृष्ट्या जनानां सेवाशाश्वतयः समाप्ताः। यावन्तानि संगणकयन्त्राणि तावन्तानि एव संगणकचालकानां आवश्यकता । भविष्यकाले सर्वस्मिन् क्षेत्रे संगणकानां उपयोगाः भविष्येत् । संगणकानां विविध प्रकाराः, विविधाकृतयः, विविधकार्यप्रवृत्यः प्रचलिष्यन्ति । तेनैव मानवीश्रमाः अर्थव्ययः वाहनव्ययः न भविष्येत् ।

संगणकयुगे अस्मिन् संगणकाद् एव अश्रमप्रियाः आलसाः भविष्यन्ति । श्रमेण विना मनुजाः अनारोग्याः प्रेमशून्याः च भविष्यन्ति । मनुजानां उत्सवप्रियता क्रीडाप्रियता च संपुष्टा भविष्येत् । अनागमनात् अगमनात् च परस्परबन्धुता अपि नश्येत् । दूरध्वनिप्रसारः च संगणकप्रसारः एवं मनुजानां कृते अयोग्यकारकः भविष्येत् ।

विविधशोधाः आवश्यकतानां जननी इति कथ्यते। शोधाः सदैवं गुणदोषरुपाभ्याम् एव प्रवर्तन्ते । गुणाः उपकारकाः किन्तु दोषाः विनाशकारकाः । जनानां प्रवृत्तिः शोधानां कृते यथा भविष्येत् तस्योपरि शोधानां गुणदोषौ अवलम्बकौ । तेनैव संगणकशोधः गुणदोषकारकः । आवश्यकतायाः जननी एव इति मत्वा अस्माभिः संगणकप्रणाल्याः स्वागतं कर्तव्यम् इति एव अस्माकं कृते उचितं भवेत् ।

क्रीडानिश्चितिः ।

कु.माधुरी पाटील, बी.ए.भाग-१

क्रीडा इति मनोरञ्जनप्रकारः च व्यायामप्रकारः। अस्मिन् जगति मानवाः बहुविधक्रीडाभिः क्रीडन्ति । जनानां क्रीडारुचिः भिन्ना वर्तते । संघक्रीडाः रुचिकर क्रीडाः वर्तन्ते । तन्मध्ये 'क्रिकेटः' इति आंग्लभाषाख्यातः क्रीडाप्रकारः जगति मान्यः क्रीडाप्रकारः वर्तते । स्पर्धारुपेण अस्मिन् जगाति एषः क्रीडाप्रकारः क्रीड्यते । जगति विभिन्न क्रीडाङ्गणे क्रिकेट स्पर्धाः आयोज्यन्ते । विविधसंस्थाः एतेषां स्पर्धानां आयोजनानि कुर्वन्ति । एकदिवशीयः तथा बहुदिवशीयाः स्पर्धाः भवन्ति । विजयीसंघाय एताः संस्थाः बहुमूल्यं पारितोषिकं यच्छन्ति । मॅन ऑफ द मॅच इति रुपेणाणि वैयक्तिकं पारितोषिकं कर्तृत्वसंपन्नाय क्रीडापटवे दीयते । दूरदर्शने तथा आकाशवाण्यां एतासां स्पर्धानां प्रायोजनं क्रियते । क्रिकेटस्पर्धा प्रेक्षणार्थं मूल्यं भवति । मूल्यरुपेण संस्थाः बहुद्रव्यं प्राप्नुवन्ति । जगति असंख्यप्रेक्षकाः क्रीडाङ्गणे गत्वा स्पर्धाः दृश्यन्ते । अगणित क्रिकेटरसिकाः बालाः वृद्धाःच युवकयुवतयः दूरदर्शने क्रीडाप्रेक्षणं कुर्वन्ति। वृत्तपत्रमध्ये क्रिकेटस्पर्धायाः सचित्रवार्ताः प्रसिद्धाः भवन्ति । विजयसिध्यर्थं जनाः स्फोटकानां उपयोजनं कुर्वन्ति । एतादृशः क्रिकेटक्रीडाप्रकारः अस्मिन् जगति विशेषतः भारतदेशे प्रतिष्ठितः क्रीडाप्रकारः वर्तते । किन्तु एषः क्रीडाप्रकारः न भारतीय क्रीडाप्रकारः।

इ.स.२००० मध्ये क्रिकेटक्षेत्राय् 'क्रीडानिश्चितिः नाम ग्रहणेन व्याप्तम् । स्पर्धामध्ये प्रायोजकसंस्थाः विजयीसंघाय बहुमूल्यं पारितोषिकं यच्छन्ति । किन्तु स्पर्धाप्रारम्भे एव कः संघः विजयी भवेत् इति निश्चितिः भवति । पराजितसंघाय विजयप्राप्तिनंतर यत् पारितोषिकं प्राप्यते तस्मादपि अधिकं पारितोषिकं पराजयात् प्राप्यते 'दलालाः' इति कुख्यातजनाः एतद् कुकर्म कुर्वन्ति । तेन पराजयप्राप्तेच्छुकसंघः पराजयार्थं यत्नाः करोति । क्रीडामग्नः न भवति । क्रीडायाः रोमाञ्चकारी अनुभवः प्रेक्षकेभ्यः न यच्छति । तेनैव क्रिक्रेटस्पर्धा निरसा भवति । रसिकप्रेक्षकाः क्रिकेटक्रीडापटूनां क्रीडाप्राविण्यं दृष्टुं आगच्छन्ति । तेषां क्रीडारुचे : हानिः भवति । जनानां कालव्ययः भवति द्रव्यव्ययः च । एषः क्रीडानिश्चितिप्रकारः यदा प्रकटीभूतः तदा क्रिकेटक्षेत्रे नैराश्यं जातम् । सुप्रसिद्धाः क्रिकेटपटवः क्रीडानिश्चितिमध्ये बद्धाः अभवन् । तेषां अन्वेषणम् अभवत् । तथा च तेषां प्राप्तद्रव्यस्य तथा प्राप्तवस्तूनामपि अन्वेषणम् अभवत् । वर्तमानपत्रे दूरदर्शने आकाशवाण्यां क्रीडानिश्चितेः चर्चा संभूता । दोषप्राप्तक्रीडापटूनां क्रिकेटक्रीडार्थं निष्कासनम् अभवत् । बहुभिः क्रीडापटुभिः क्रीडानिश्चितिमध्ये तेषां सहभाग्यस्य नकारः दर्शितः । केचनाः तदर्थं न्यायालयमध्ये अपि गताः । अस्मिन् प्रकारानंतरं जनानां क्रिकेटस्पर्धाप्रेक्षणरुचिः अल्पा भूता इति दृश्यते । नूनं क्रीडानिश्चितिः ग्रहणम् एव क्रिकेटक्रीडायाः ।

❑ ❑ ❑ ❑

निसर्गकोपः-भूकम्पः ।

कु.सुनन्दा कुंभार, बी.ए.भाग-१

निसर्गः एव जगदुत्पत्तिकारणम् । तथा च सःएव जगद्नाशकारणम् । पञ्चमहाभूतात्मकः निसर्गः । यथा यथा जगतः लोकसंख्या वर्धते तथा तथा निसर्गकोपः अपि वर्धते । इन्धनसमस्या जगतः प्रधानसमस्या । इन्धनार्थं वृक्षच्छेदः क्रियते मनुजैः । वृक्षच्छेदात् भुम्याः उष्णता वर्धते । पर्जन्याभावः भवति । भुवि छिद्राः भवन्ति ।तेन मार्गेण उष्णताप्राप्तवातः प्रसारित्वा उर्ध्वभागे आगन्तुं प्रयत्नाः करोति । तस्य प्रचण्डवेगात् ध्वनिःभवति । भुवि कम्पः भवति । कम्पत्वात् आधारनष्टत्वात् प्रासादाः वृक्षाः पतन्ति । एतद् सर्वं क्षणमध्ये भविष्यति । भूकम्पस्य तीव्रता अल्पा व अतीवा भवति । अतीव तीव्रतया स्थावरजङ्गमात्मक वस्तूनां प्रचण्डहानिः भवति । भूकम्पस्य केन्द्रबिन्दुः कश्चित् स्थाने भवति । केन्द्रबिन्दूक्षेत्रपरिसरे भूकम्पस्य कम्पनलहर्यः जायन्ते ।

भूकम्पस्य पूर्वसूचना न प्राप्यते । किन्तु कतिपयाः प्राणिनः भूकम्पनिर्मितेः पूर्वसूचना ज्ञायन्ते । भूकम्पस्य भविष्यम् आपि कथयिष्यन्ति ज्योतिर्विदः किन्तु तस्य उपायः न दृश्यते ।

भूकम्पः इति राष्ट्रीया आपत्तिः मन्यते । केन्द्रराज्यप्रशासनद्वारा भूकम्पपीडितजनेभ्यः साहाय्यार्थं द्रव्यं जीवनावश्यकवस्तूनां दानं दीयते । भूकम्परहितक्षेत्रेभ्यः दानरुपेन बहुद्रव्यं प्राप्यते । भूकम्पपीडितनिधयः स्थाप्यन्ते । परदेशाः अपि साहाय्यः कुर्वन्ति । अस्मिन् वर्षे भारतीय प्रजासत्ताकदिनसमये गुर्जरप्रान्ते कच्छ प्रदेशे अतीवतीव्रः भूकम्पः अभवत् । सहस्त्रावधयः जनाः मृताः च गम्भीरव्रणेन व्याप्ताः । कतिपयाः सर्वाः कुटुंबियाः अपि नष्टाः । बहुवित्तहानिः भूता ।

भूकम्पपीडितजनार्थं परराष्ट्रात् बहुसाहाय्यं अभवत् । किन्तु एतद्साहाय्यं भूकम्पपीडितजनैः प्राप्तं अथवा न इति विषये शंका भवति । बहुजनाःतत्र सेवाकार्यार्थं गताः । तन्मध्ये चौरप्रवृत्तयः जनाः अपि गताः अस्मिन् प्रसङ्गे अनाथभूत बालकबालिकांना अपहरणं भवति । कुकर्मार्थं तेषां विनियोगः भवति इति महती चिन्ता ।

भूकम्पकोपनाशनार्थं पर्यावरणस्य रक्षणं आवश्यकम् एव । वायुरुप इन्धनस्य प्रमाणवर्धनं तथा एव सौरऊर्जायाः उपयोगः कर्तुं आवश्यकः । प्रशासनद्वारा सौरऊर्जायन्त्राणां उत्पत्तिः करणीया । सा उत्पत्तिः अल्पमूल्यमध्ये भवनीया । तर्हि एव वृक्षच्छेदप्रसङ्गः नष्टः भवेत् । काष्ठरुप इन्धनेनापि धूमद्वारा पर्यावरण हानिः भवति ।

यदि भूकम्परुपः नैसर्गिककोपः ईदृशरुपेण नष्टः कर्तुं अस्माभिः प्रयत्नाः क्रियते तर्हि एव भूकम्पाः न भविष्येयुः । अन्यथा प्रथमतः भूकम्पः । तद्द्वारा मनुष्यवित्तहानिः । तद्नन्तर जनानां सहकार्यः । तन्मध्ये भ्रष्टाचारः अपहरणम् इत्यादयः अनैसर्गिककोपानां निर्मितिः भवितुं शक्यम् । तद् न भवनीयम् इति दृष्टव्यम् अस्माभिः ।

❑ ❑ ❑ ❑

मैदान गाजविणारे आमचे खेळाडू

कु.मेधा पवार
३००० मी धावणे स्पर्धेत
महाराष्ट्रात द्वितीय

दादासो पाटील
सातारा जिल्हा कुमारगट
कबड्डी संघ, कर्णधार

कु.परवीन मुजावर
राज्यस्तरीय कबड्डी
स्पर्धेसाठी निवड

कु.मुक्ता कुलकर्णी
राज्यस्तरीय व्हॉलीबॉल
स्पर्धेसाठी निवड

अमोल चव्हाण
आंतर विद्यापीठ व्हॉलिबॉल
स्पर्धेसाठी निवड

लक्ष्मण राजोळी
राज्यस्तरीय कबड्डी
स्पर्धेसाठी निवड

कु.जयलक्ष्मी गायकवाड
राज्यस्तरीय व्हॉलिबॉल
स्पर्धेसाठी निवड

विजय पाटील
कुस्ती (८५ किलोगट)
सातारा विभाग द्वितीय

कु.परवीन शेख
महाराष्ट्र राज्य व्हॉलिबल
स्पर्धेसाठी निवड

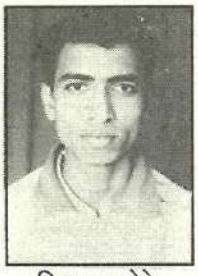

विशाल मोरे
५००० व १०,००० मी
धावणे, विद्यापीठात द्वितीय

अजय भोगे
कुस्ती ६३ कि.गट
राज्यस्तरीयसाठी निवड

कु.मनिषा सुपुगडे
१०० व २०० मी.धावणे
विभागामध्ये द्वितीय

लक्ष्मण काकडे
२०० मी.फ्रीस्टाईल जलतरण
स्पर्धेत विद्यापीठात तृतीय

कु.राणी रैनाक
१००X४०० अडथळा
स्पर्धा द्वितीय व
जनरल चॅम्पियनशिप

कु.सुजाता चव्हाण
वजन उचलणे
राज्यस्तरीयसाठी निवड

कु.स्वप्नाली निकम
४०० मी.हर्डल्स्
सातारा विभाग द्वितीय

मैदान गाजविणारे आमचे खेळाडू

शहाजी पाटील
आंतरविभागीय वजन उचलणे
स्पर्धेत कांस्य पदक

कु.विनिता पालांडे
४X४०० मी.रिले प्रथम
ॲमेचर स्पर्धेसाठी निवड

आबीद मुल्ला
सातारा विभागीय कुस्ती
(५४ कि.गट) स्पर्धेत द्वितीय

मिनाक्षी भोसले
जिल्हास्तरीय मैदानी
स्पर्धेसाठी निवड

धनाजी सावंत
६२ किलो गट कुस्ती प्रथम

कु.सुनिता संकपाळ
४X४०० मी.रिले
तालुका पातळी प्रथम

कु.शुभांगी रैनाक
हातोडाफेक राज्यस्तरीय
स्पर्धेसाठी निवड

संभाजी यादव
११० मी.अडथळा शर्यत
विभागीयसाठी निवड

कु.मिनाक्षी पवार
राज्यस्तरीय कबड्डी
स्पर्धेसाठी निवड

संतोष वेताळ
कुस्ती : ७६ कि. गट
सातारा विभागात द्वितीय

कु.उषा कुंभार
लांबउडी
सातारा जिल्हा द्वितीय

श्रीहरी आष्टेकर
कॅरम
जिल्हापातळीवर निवड

राजेंद्र पाटील
जिल्हा पातळीवर
थाळीफेक स्पर्धेत तृतीय

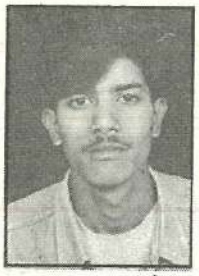

सुहास साळुंखे
कराटे : जिल्हा स्तरीय
स्पर्धेत द्वितीय

चंद्रहस्त पवार
६३ कि.
सातारा विभाग द्वितीय

राष्ट्रीय खेळाडू मिलिंद पाटील
यांच्या अ'कस्मात निधनाबद्दल
भावपूर्ण श्रध्दांजली

जिमखाना विभाग : विविध स्पर्धा / उद्‌घाटने विजयी संघ

सातारा विभागीय व्हॉलिबॉल स्पर्धा उद्‌घाटन प्रसंगी प्रमुख पाहुणे मा.डॉ.कुंभोजकर, मा.प्राचार्य व्ही.व्ही.भोसले (शाहू कॉलेज, कोल्हापूर)

सातारा विभागीय व्हॉलिबॉल स्पर्धा पारितोषिक वितरण प्रसंगी प्रा.सुमंत जगताप

सातारा विभागीय व्हॉलिबॉल स्पर्धा पारितोषिक वितरण प्रसंगी मा.ॲड्.भास्करराव गुंडगे

सातारा विभागीय व्हॉलिबॉल विजेत्या संघासमवेत मा.प्राचार्य डॉ.एस्.डी.जाधव व क्रीडाशिक्षक प्रा.दत्ता रैनाक, प्रा.तुकाराम जाधव व अन्य मान्यवर

जिल्हा पातळीवर कबड्डी स्पर्धेसाठी निवड झालेला कनिष्ठ महाविद्यालयाचा संघ मा.प्राचार्य यांचेसमवेत

जिल्हा पातळीवरील शॉटी व्हॉलिबॉल स्पर्धेतील ज्युनियर कॉलेजच्या विजयी संघासमवेत मा.प्राचार्य व क्रीडा शिक्षक प्रा.श्री.रैनाक, प्रा.जाधव, प्रा.गुजर

असे खेळ, असे खेळाडू

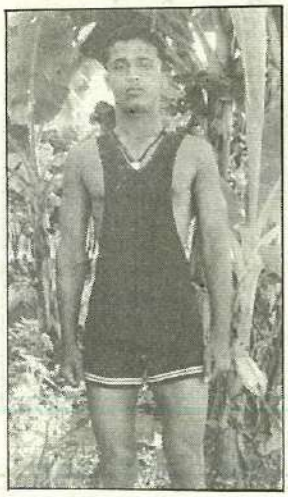

आमच्या महाविद्यालयाचा मल्ल सिध्दार्थ पवार,
कुस्ती ५८ किलो गट विद्यापीठात द्वितीय

सातारा विभागीय कुस्ती स्पर्धेतील विजयी संघासमवेत
मा.प्राचार्य डॉ.एस्.डी.जाधव व क्रीडाशिक्षक

आमच्या महाविद्यालयाचा कुशल धावपटु अतुल पाटील
यास शिवाजी विद्यापीठाची शिष्यवृत्ती मंजुर झाली
त्याचे कौतुक करताना मा. पी. आय मस्कर

आंतरविभागीय क्रॉसकंट्री स्पर्धेतील
महिला संघ मा.प्राचार्यांसमवेत

जिल्हा पातळीवरील बास्केटबॉल स्पर्धेसाठी
अभिनंदनीय निवड झालेल्या आणि कॉलेजच्या
संघासमवेत मा.प्राचार्य व क्रीडाशिक्षक

SADGURU 2000-2001

"To-morrow, and to-morrow and to-morrow,
Creeps in this petty pace from day to day
To the last syllable of recorded time,
And all our yesterdays have lighted fools
The way to dusty death, Out out brief candle !
Life's but a walking shadow, a poor player,
That struts and frets his hour upon the stage
And then is heard no more, it is a ftale
Told by an idiot, full of sound and fury
Signifying nothing .....

FROM "MACBETH'
BY WILLIAM SHAKESPEARE

ENGLISH SECTION

SECTION EDITORS
Mrs. Indira S. Shinde
Shri Mansing G. Kadam

INDEX

PROSE SECTION

1.	The World of the 21st Century	Miss Rajashree Shewale B.A.I Guidence : Shri. S.S.Bagawade shrl. N.J.Dahale	71
2.	Shakespeare's Mind and Art	Dnyaneshwar Patil B.A.III	74
3.	Pleasures of Reading	Miss. Snehal Waghmare M.A.II	76
4.	The Dawn	Miss. Hema More B.A.III Guidence : Shri. G.B.. Kalyanshetti. Shri. A.U.Hipparkar	77
5.	All Is Well That Ends Well	Hemant Jadhav M.A.I	84
6.	Centenary Celebration of Nobel prize	Avinash Kulkarni Ashok Mahadik, B.sc III Guidence : Shri. R.B.Patil	87
7.	Neem:Bio-pesticide	Shri. Anil Shinde.,Bsc. III Guide : Shri. Dr.S.D. Sankpal.	93

POETRY SECTION

1.	Dream of Life	Miss. Madhavi Sable. B.A.III	86
2.	In Memorium	Miss. kalpana Ingole. B.A.III	98
3.	Millennium Masti	Miss. Uttara Jogalekar. B.A.II	98

The World Of The 21st Century

Miss. Rajashree Shewale, B.A.I

It is all the transcendence of human race that people today reach the height of maximum luxury upgrading from the days of their very ancient stone and cave age. What human being have achieved today was once only a dream out of reach. But man's curiosity, perhaps the most wonderful gift to man, by God was behind his quest leading to wholehearted efforts to convert all impossible dreams of yesteryears into reality.

Today in the 21st century, men have reason enough to be proud of their unique achievements. From stepping into the moon to cloning genes, there has been a long list of tremendous success of science and technology. But restless people's mind has still enough desire for even greater achievements. And there is every reason to believe that in the coming days many of such dreams would be possible for us.

Today at the initial days of the 21st century technology is the most pronouncing name all over the world. We are at the age of computer. Application of computer is becoming a common name in all aspects of life. Computer now no longer remains only a laboratory kit. Its application ventures into industrials steps of progress, set ups, healthcare facilities, educational institutions, banking systems, ticket booking counters carrying out business proceedings and government jobs. In fact in all aspects greater accuracy, more memory capacity and time saving ability of computer make people more and more interested towards its application. Electronic commerce (E.Com) is all set to create big bonanza in the 21st century where a man in India sitting with his computer could order his required assets at a market complex in America and within hours he could get delivered his required assets at his door-step.

'Medical Science' is yet another area where man has already gained big success. Bypass surgery, organ transplantation, CAT scan, ultrasound, keyhole surgery are the names that have given maximum safety to human life. Using modern equipment in human body diagnosis and surgery have already created history. Computer application has given greater accuracy and sophisticated modes to medical facilities. Telemedicine now makes possible distant treatment where a patient can consult with his physician by pressing keys in the keyboard.

In the coming days, it would have greater access where a patient being in India could consult and get treatment from a specialist in Amercia. Application of robots in surgery is already under

experiment in Western countries. In the coming days of the 21st century where a surgeon could sit in his place and just by pressing keys, perform surgery getting assistance from the robot. The recent success by the scientists in human gene mapping has marked another grand success in the field of medical science. Scientists now believe that it would be possible to have absolute treatment for diseases like cancer or AIDS in our coming days. Like polio or pox many other diseases would also be completely eradicated from our life. However, in the time of overall human health management, there remains many shortfalls. Inequality in human health security is a big defeat for medical science.

In the field of "Space Science' there has been success beyond our imagination. Once, people dreamt of getting the moon in their hands- And today after stepping into the moon they are now dreaming of making holiday resorts at moon. Success achieved in mission mars has thrown new light on the possibility of life in other planets Grand success achieved in space science has now led to spectacular achievements in the field of communications like E-mail, Internet, ISD system, mobile Telesystem, fax etc. Recent revolution in TV broadcasting is also due to grand success achieved in the space science.

In transport, "air service system" has already created a revolution turning the world into an area of only a few hours of journey. Supersonic jets are now under trial which would give fastest ever transport facilities. Railway system of transportation has achieved steep heights. Japan has already created history by introducing fastest ever electronic railway engine. Gradual decrease of conventional fuels like petroleum or coal has now led people to find out non conventional fuel resources. A vehicle driven with solar energy is already under trial. Solar energy would be the main source of fuel in future. Which would also be eco-friendly.

In the field of "agriculture' also people's efforts have led to tremendous achievements. Green revolution has created history all over the world. Biotechnology has helped hybridization where scientists have come out with success in producing advanced varieties of high-yielding disease resistance or drought-resistance seeds. With the assistance of satellites. Meteorological science has got new boost- up with early predication of proper time management or water management of better cultivation.

As has been reported, scientists in Britain recently created a type of insect that can kill any other type of crop destructing pests which would make possible even better crop management.

In the field of "nuclear science' scientists have already developed fission technology to produce greater energy. They have already learned to produce nuclear energy from high-powered radioactive elements like piutonium, thorium or uranium. In the wake of decreasing stock of nonrenewable sources, people have even learnt of

making artificial radioactive material. India's 'Kamini Research Reactor' has already set example using "Uranium - 233' a man made fissionable material derived from thorium as fuel. Efforts have been continued to harness fusion of hydrogen atom. In the coming days of the 21 st century, scientists would certainly come out with success trapping large amount of energy from fusion of hydrogen atoms, to be used in useful purposes.

"Green house' effect is becoming a serious concern threatening world environment. With the increase of industrial activity and decrease of forest coverage carbondi-oxide level is rising in the environment at a rate faster than the normal resulting in raising of world temperatures and melting of ice in the polar Region and rising of the sea level.

"Ozone depletion' is yet another reality creating have in our life. With the influence of UN light danger of skin cancer is raising tremendously.

on the social front "disparity between the rich and the poor' is increasing tremendously. So lack of sympathy among the rich for the poor, social crimes are rising reducing safely to man's life with deprived classes as also neo-rich taking to crime.

"Disparity among the countries' has also been rising countries have became more and more thirsty to increase their influence.

"Political disparity' is mounting among the global powers increasing regional tensions.

At the beginning of 21st century can we really hope of getting a world of love, unity and peace in our coming days ? Religion which should be source of mental peace, universal brotherhood and respect for other beliefs which built united India.....Let man learn to co-exist that is the only wish of every peace loving person for the 21st century.

❑ ❑ ❑ ❑

- A stich in time saves nine.
- The sun does not wait for the neighbour's cock to crow.
- Cleanliness is next to godliness.
- The goal can be attained by meditating at the feet of a master.
- Charity begins at home.
- Home is where Hearts dwell.
- Better a witty fool than a foolish wit.
- Time and tide wait for none.
- One who says, "I know..., I know.." doesn't know anything. The man who says, "I don't know...." is alone likely to know.
- Whenever virtue subsides and vice raises its evil head, I'll descend and deliever thee.
- Jack of all trades but master of none.
- Love thy neighbours as thou love thyself.
- Know thyself.
- Man proposes, God disposes.
- I am the one who knows that I know nothing - Socrates.
- Silence is golden.

If wealth is lost, nothing is lost.

If health is lost, something is lost.

If character is lost, everything is lost.

Shakespeare's Mind and Art

Dnyaneshwar Patil, B.A.III

"What are the various characteristics of his mind which are reflected in his plays ?" A fascinating, lively companion, kindly and yet with a vision which must often have carried him far beyond the understanding of his associates - the more we know of this most lovable and yet awe-inspiring genius, the more we yearn for detail. It is tempting to turn again and again to the plays in search of more evidence of his own tastes and characteristics.

One aspect of man's inhumanity to man and to best - to which Shakespeare was more sensitive to most of his contemporaries was physical cruelty. On the whole, Elizabethans though they may have had more artistic sensitive to pains and sufferings. They were easily touched to tears by music or poetry, but they could tolerate and even enjoy the spectacle of criminals being tortured and bears killed by dogs. It is unlikely that Shakespeare shared this enjoyment. His heart was too tender and his eyes were too keen. He could sense too clearly the delicate shades of emotions which would go unnoticed by a less perceptive observer. To all things, tiny, subtle, and elusive, he responded acutely. Even the frightened snail was not outside his sympathy.

".....Whose tender horns being hit
shrinks backward in his shelly
cave with pain,
And there, all smother'd up,
in shade doth sit,
Long after fearing to creep forth again.'

Shakespeare as a man and Artist :

Studying Shakespeare, one might, as Johnson exhorts us to do, we assuredly make acquaintance with the man in the best possible way : We are constantly in contact with his mind, he neighbours us on every side, arises our intellect, moves our passions, confirms our will, moulds our character, touches our spirit, to fine issues, envelopes us with the atmosphere of his wisdom, courage, mirth, benignity. We breathe his influence, and yet so effectively does he hide himself behind his creations, that even while we live and move in his power and presence, it seems as if we know him not and could never know him aright.

Shakespeare's Simplicity :

Coupled with this delicacy of understanding, there went corresponding love of simplicity, straightforwardness, and kindliness. This is not to say that Shakespeare was always an apostle of virtue, or pure and sweet in all he wrote. Many of his characters were lusty, or vicious and they spoke accordingly. His

audiences liked "dirty jokes', and broad humour and he gave them what they wanted, very probably, he liked them himself. There is much in his plays that the Victorians took exception to, and the very "bowdlerise'. But these are only the mannerisms and humours of every age. More impressive in the plays is the profound respect for goodness and human kindness which illumines them. In his profounder moods of pessimism, Shakespeare may have lost faith in the ability of human virtue to prevail against the elemental evil of which escaped from his attention : his subtlety and brilliance were founded on bedrock.

Shakespeare's mixture of comic and tragic art :

Some Critics have objected to Shakespeare's technique of combining tragic and comic elements in the some plays. Professor Saintsbury justifies this combination of comic and tragic art. No one else has attempted to paint, much less has painted, the hollowness of life. We do not know an unnatural character or an unnatural scene in Shakespeare, even among those which have most evidently been written for the gallery. Everything in his characters passed in some mysterious way under and into the "Species of eternity," which transforms all the great works of art which at once prevent them from being mere copies of Nature, and excuse whatever there is of Nature, in them, that is not beautiful or noble....

"As great as all others in their own points of greatness ; which no others even approach, such is Shakespeare."

❑ ❑ ❑ ❑

1) Which is the most dangerous city ?
Electricity

2) Which city has the most space ?
Capacity

3) What are the three alphabets that frighten everyone ?
I C U

4) What is the thing which begins with T end with T and full of T ?
Teapot

5) what has neck but can't swallow ?
Bottle

6) What table do we eat ?
Vegetable

7) Why do we go to bed ?
Because the bed doesn't come to us.

8) What did baby corn say to the mother corn ?
Where is pop corn ?

9) Great mind has aim, little mind has wish.

10) Good to think it, better to take it, and best to act it.

11) The first and worst of all frauds is to cheat oneself.

❑ ❑ ❑

Pleasures of Reading

Miss.Snehal Waghmare, M.A.II

Every child imitates the elders. It learns to use different sounds. Look, what a gift of voice, God has given to the human beings ! This gift is more rewarding. Human beings are different from animals as they are "gifted' with an additional organ "brain'. With the help of this organ, human beings have improved their skills in many ways by being a social worker, politician, leader, doctor, teacher, scientist and many others.

Modern age is the age of science, of machine, and of computers. (But unfortunately we, human beings, are becoming their slaves). Only educated men and women are in touch with these fields. But what about the largest population who are illiterate and far away from so-called modern higher education ? They will be able to read, write and enjoy the "world of science" only after becoming educated.

"Reading" is a hobby which gives great pleasure. People read novels, stories, poems, newspapers etc. as a hobby. Pleasures that reading provides are many and varied. Today, there are various mediums of entertainment. We get information through radio, newspaper and television. It is also used for education, money and comforts etc. Reading is the only thing which provides pleasures to an individual at any time and at any place. There is no need of certain place for reading, readers adjust to any kind of situation.

Writers and poets give birth to books and public give justice to them. Every type of writing, every book, newspaper give us so much information. These mediums provide all types of news items about politics, sports, murders, accidents, science, technology and scandles or teaders. They contain cartoons also.

Everyone gains something from reading. A student gains advanced and academic knowledge through reading as well as through radio, television etc. Reading provides information to farmers, also. About their fields and environmental conditions. Thus student, the pillar of the nation; farmer, the backbone of the nation; are becoming perfect through reading. Francis Bacon once said,"Practice makes man perfect," and further he added "Reading maketh a full man."

The joy and pleasures of reading are just like Brahama's heaven full of joy and pleasure. Man experiences the world in books first and then just a reflection of it in actual world. When writer starts writing something, he forgets his surrounding, nature, even his food and sleep entertainment and daily routines.

(The Next Matter on P-92)

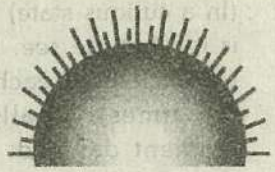

The Dawn

Miss.Hema More, B.A.III

Dramatic personae :
Mr. Jayant Gupte,
A middle class gentleman
Vatsala, wife to Jayant
Aniket, a son to Jayant
Sulakshana, daughter
Sharma Uncle, friend to Jayant
Locale : Gupte Residence

The scene is laid at the Gupte Residence.

Locale : Gupte Residence
Scene I

(The curtain rises. It's Monday, the clock shows that it's 7 o'clock. The melodious tune of "Suprabhat' is heard. A bright morning sun-rays swamped through the interior part of the drawing room of the Gupte Family. The room is well furnished with all the modern amenities. The cushion sofa-set is kept by the side of the Entrance. Four arm-chairs with the clean washed covers stand admist their fellow companion, the table. There hangs a huge portrait of Mahatma Gandhi against the upper side of the main wall.

Vatsala is very busy in her morning rituals. The noise of the plates, spoons, trays, is being heard from the kitchen.

There is a knock at the door. Vatsala who is seen washing the yester-plates asks Sulakshana to have a look at it. She hurriedly opens the door; and finds a postman.)

Sulakshana : Yes....?
The postman : There's a telegram for Mr. Aniket Gupte. Is he there ?
Sulakshana : (some what surprised) : No !
The Postman : It's O.K. I'll give it to you. You, please, sign here.

(Sulakshana is very much taken aback. She signs the paper. Closing the door, she roughly opens it and reads.)

Vatsala : (from inside, still working) : Who's there ?
Sulakshana : Maa ! I've got a great news for you.
Vatsala : (Surprisingly) Really ? Make it fast, dear, my ears haven't tasted any good news for years.
Sulakshana : Maa.... The Big brother.... (She's about to tell...)
Vatsala : (In a very confused state) : What....? What...? What happened to him ?
Sulakshana : (soothing her) : Nothing like that, Maa ! Big brother has stood First in the University at M.Sc.
Vatsala : Wonderful ! (Her eyes become full of tears in

retrospection. There's a warmth in her gestures, exclaims in ecstasy) God' ! You've made me see this Day.

(She controls her sudden-upheaval of feelings) I wish he were here. I suppose he'd be coming tonight.

Sulakshana : Has Baba got up ? I want to make him happy with this news.

Vatsala : Already ! Even, has got his morning cup of tea. (Calls him aloud.)

(There enters a man in his 50's. He is a middle-class gentleman. One of the striking features about him is his mind-boggling enthusiasm. Besides being an idealist, he is very much contented to have been earning that much to make both ends meet. He is trim in his physical posture. He has brooding eyes and a spark-like attentiveness to his gestures. He is wearing a white-gown. He gets a news-paper and sits in the chair. Reads.)

Sulakshana : (Smilingly) : Baba ! Baba !

Jayant : (Greets her, somewhat questionably) What's it dear ! Didn't you have lectures today ? I thought you might have left.

Sulakshana : (Not responding to...) : Today....happens to be most remembered day, don't you think so ?

Jayant : (Brooding over a minute, and quickly gets off it) What are you talking about ?

Sulakshana : Baba, Big brother has stood first in the University. I have just received a telegram.

Jayant : (In a curious state) Where is it ? Let me see. (Reads aloud, follows each word ten times) Finally, the moment dawned. O my dearest ! You've made my day ! (Stops inquisitively and turns to his wife who is seen making chapatis.) When is he expected ?

Vatsala : (In her wifely obedience) Tonight ! I eagerly await his arrival. (Sinks deep in the moments of her memories) God ! The days...(recollects the moments when Aniket used to study days in days out.) I was quite sure he'd make it. And that's it !

Jayant : (Turning to Sulakshana) : Beta, We'll celebrate this when he comes. I will be back from the office by 4 O'Clock. And let me remind you, don't disclose it to him until I come. I want to give my sonnie a killing surprise.

(Jayant gets refreshed. He comes out with the ironed - pink shirt and a brown pantaloon. Vatsala hands over a tiffin to him. Gets his bag and leaves.

Scene II

(It's 5 O'Clock. There's a beautiful "Rangoli" drawn at the entrance. Inside, the Drawing room is decorated with the curtains put off. The table, the tea-poy kept in the midst of the room. There lit a incensed agarbati. The flower-pot with the bouquet of roses is seen on the table.

Vatsala is preparing for the occasion. She is seen very much happy, looks at

Sulakshana who is seen putting her objects into their appropriate places.)

Vatsala : Dear ! Got your work finished ? We're getting late. Make it fast, come and assist. Baba might come any time.

Sulakshana : Yes, Maa ! (The door-bell rings. Sulakshana hurries to the door and opens it.)

Jayant : Good evening, Beta. Completed the preparations ?

Sulakshana : (Taking his bag): going on...(Jayant seems to be very much tired. He's a sweaty-face, puts off his clothes and gets in the bathroom.)

Vatsala : Sulakshana, get him a cup. (Jayant is seen energetic after bath)

Jayant : What's the special menu for the day ?

Vatsala : (from inside): The one my child loves.

Jayant : Oh...! Gulab-jamun, puri !

Vatsala : (Recollecting) My darling child loves them. It's a special one, isn't it ? (There's an unexpected ring. As usual, Sulakshana goes to it and finds a rather pleasant man in his 40's with a blue-stripped shirt worn with a maroon-pantaloon. There's something businessman-like in him, greets the girl with a smile.)

Sharma Uncle : Hello dear ! Baba, at home ?

Sulakshana : (With a warm sigh): Yes. Uncle you've come at the right moment.

Sharma Uncle : (Somewhat puzzled) : What..? Anything..special ?

Sulakshana : A very special one. (Her eyes have the rapturous radiance.)

(He gets into the drawing room, keeps his gold rimmed spectacle on the table and....)

Jayant : What a pleasant surprise ! (Keeps his hands on his back.) Haven't had time to me..so long..(looks very anxious) might be busy.

Sharma Uncle : (defending a question) : As usual Sir. I get that...)

Jayant : O.K. (Keeping the warmth) you have come right way. It's very special...!

Sharma Uncle : Got a Promotion ?

Jayant : (refuting) No, no....! Got a long way to go....

Sharma Uncle : (raising his eyebrows) Then...?

Jayant : My sonnie has stood First.

Sharma Uncle : (With a sudden rapture) Oh,my,my..! Wonderful...! Where is he ?

Jayant : He's coming. (looking at his watch), probably within a short time. He has gone to my sister...to Mumbai.

(Vatsala, in her Indianized costume with a pink bindi onto her forehead comes out with a tray of cups.)

(Vatsala is seen handing a cup of tea over to Jayant and Sharma Uncle.)

Sharma Uncle : B h a b h i j i . . . Congratulations Son has finally made it.

(Vatsala reciprocates warmly and gets in.)

Sharma Uncle : (Sipping) : You got what you had dreamt of him. Then...(giving him no patience) What would you like him to be ?

Jayant : (in his idealistic posture) It all depends on him, I suppose, he might carry his further studies, anything like Ph.D. or.....

Sharma Uncle : (takes a long sigh) That's better. I'm proud of you that you've such a son...!

Jayant : (his chest gets wider to the words and in that state anticipates him) Really....!

(The sun goes down. The house is lit up with the fragrance of sandal Aggarbattis. The entire scenario is quite pleasant. There enters Vatsala with an Aarti put on and worships the idols. Sulakshana also joins her in chanting hymns. It's half past seven. The members sit in the balcony chatting usual matters.

Then, after a brief spell of silence there is a knock. All the eyes center on it. Vatsala, forgetting the entire cosmos around, gets to it and opens.

There stands a young man with a clean-shaven face. He has eyes that have the radiance. He greets his mother smilingly and hugs her. His black cotton-jeans is muddy with the dust of the travelling roads.)

Aniket : Maa ! Maa ! (finds her eyes making way for her suppressed tears, holds her face delicately) Hey.... Maa !

Vatsala : Sonnie ! (Her eyes become at once bright and ....) I'm proud of you.

(He's about to respond to .... and is backed by a sweet touch and turns.....)

Aniket : Hey ! (to Sulakshana) How's on ?

Sulakshana : (Smiling) Big brother ! (She's about to .... Jayant approaches and greets his boy)

Aniket : Baba ! (bows before him and in a state of utter turmoil) You'll seem to baffle me.

(All gather around, leaving Aniket alone suddenly, the light is made off and a serene silence .... after a minute or so .... Aniket finds himself in around the people. There are baloons splits, candles off and a collective voice is heard in unison)

Cheers to Aniket .... !

Aniket, screeching his head, wishes it were his Birthday but recalls it is gone by the last month. He's more puzzled than ever.

All in unison: Congratulations ! You stood first.

(Aniket jumps at once when he hears and hugs his mother and is greeted by everyone.)

Scene III

(The dining table is ready with its bowls on. It's 9 O'clock. Jayant, Vatsala, Aniket, Sulakshana and Sharma Uncle sit around. The tape-recorder in its deemed voice is put on. There goes a familiar chat. Jayant, in his usual night-gown is sitting in front of Aniket. Takes a long sigh....)

Jayant : So ! What you've decided ?

Aniket : Baba.. I'd.....(seems to be very much absorbed in his thoughts as his eyes glare) decided to start my living. I'd.... (a broken flow of thought) I hope I will make my day. Yesterday, one of my good old friends met me and assured me a place in his uncle's chemical factory at Mumbai.

Jayant : That's very good. (asks him about....) Then.... when will you meet him ?

Aniket : (Suddenly) Tomorrow ! I'll meet him and start till I get my desired aim.

Jayant (Proudly) : The best thing you decided to start. This is the right time. You know... I started when I was of the same age.

Vatsala : (recollecting...) Yes !

Jayant : Again....

Vatsala : (To her son in her suppressed voice) Leaving again dear !

Aniket : (Turning to her) : I have to... I (in a fit of emotional orgy) want to see you happy ever and I pay every thing for it.

Jayant : Beta ! (To Sulakshana sitting next to him) How're you getting on ? I'm quite sure you'd follow the track of your brother.

Sulakshana : (in a confident voice) My preparations for the prelim are on nicely. I hope I'll....

Aniket : (argumentatively) Which subjects opted for it ?

Sulakshana : Chemistry.

(Sharma Uncle who has been sitting quietly for a long time, suddenly breaks in)

Sharma Uncle : You all.....seem to be interested in chemistry. (To Aniket) Ani...I'm really proud of you. Such a son !

(Aniket reciprocates his greeting with a sweet smile. There's a child-like innocence on his face. All enjoy the dishes. Compliment Vatsala. Sharma Uncle stands up and pats Aniket.)

Sharma Uncle : (To all) Once again...(adds) Heartiest congratulations and wish you a good luck in your new enterprise. (To all) O.K. Then. (Leaves)

Vatsala : (To Aniket) When do you intend to go ?

Aniket : Morning ! (asks her....) Got all my essentials ready (There's a cold calmness in the gestures of Vatsala, emotionally)

Vatsala : Don't worry. I'll get on ready.

(After the usual matters, Vatsala cleans the dishes, the table assisted by Sulakshana. All get in except Vatsala and Aniket.)

Her eyes become full of tears.

Aniket : (holding her face) : Look sad ! I see those eyes... (a long sigh) Don't worry, maa ! You feel worried about me. You feel disturbed that I'm going.. nothing maa ! (consols) You're

my inspiration. You should send me off in the world with a brave-heart and that you are. Let the people know your son bring laurels to the world. Boost me up. If you...(tears make their way They both hug) I wouldn't be able....

Vatsala : (Caressing him) : I'm proud of you. Be wherever and we'll be with you.... always... always....You're the light to this family. Quite sure, you'll do that all you dream. (It's half past eleven. The windows get closed. The frail light is made off. There's rhythmical flow of silence.)

Scene IV

Next day. A bright morning. The birds chirp mellowflously. Aniket is ready with his newly bought T-shirt comes down, followed by all. Vatsala's heart becomes very heavy, is putting the tiffin in the suitcase. There's a ray of contentment in her eyes. Jayant although, pretending to be unmoved but his face makes it clear that he is the most moved person, follows him telling him of the do's and dont's in his new enterprise.

Aniket : (To all... very coldly): O.K. (Even the words have lost their impact. He made the way for the long controlled tears) I'll get you know....(takes his bag off and .... leaves All stand petulantly to give him a word of "bye".)

(Aniket goes to his friend, Ramesh Tiwari and is received warmly. He takes him to his uncle who conditions him by giving an order. As a young enthusiast is eager to start right way. He becomes the darling of all the colleagues with his natural flair of sincerity and dedication. As he is unaware of the fact that where goodness strive, the evil makes it's way, he is caught in between evil mechanism that is the part of ethics in the so called business world. After several honest efforts, finds completely unadaptable and when he cann't endure any more, decides to quit with a hope of tomorrow. When he is actually cast in the world, alone, struggling to assert his accountability, tries hard everywhere but... to his great horror, his is a futile. Everywhere the net is set to entrap. The so-called business pandits exploit the sincere minds in the name of nepotism, mal-practices, these Machivillians have been sending the young hope to disaster.

Finding himself nowhere, he starts losing his health. He's has a sunken-check with a shallow face. In the state of utter depression, makes day of nights. Two years pass. He has become very weak, both physically and mentally.

Here, at Gupte family all are anxious about him. Jayant who is in touch with Aniket, consols them about his safety.

As the days pass on, Aniket becomes psychologically disturbed, loses his control, becomes irritating and impulsive and with a realization that nothing could be done to him, at last decides to get rid of the presence of present.)

Scene V

It is Sunday, 1998. The room, unfurnished, full of dust and smoke. There's an air of awkwardness about the things kept in the higgledy-piggledy way. The table with the books, magazines, papers is seen at the right corner, dusty.

Aniket is alone. He looks extremely non-chalant. In a moment, closes the door and the windows. He gets a snake-like rope, ties it to the pillar. Looks completely calm. There's no fear in his mind. In a very relaxed manner, takes the stool and adjusts it. His face is as confident as ever. A sheer silence. It's 9 O'clock. The noise of the vehicles is still disturbing the calmness of the room.)

Aniket.... (To himself, meditating) :
God ! What an unfortunate man I'm !
The one who's the very hope of the world,
The one who never hurt a man "n' mice
Oh....!
My mind flies away, my honor lost,
Beauty of body lost in anger;
Peace of mind harbours in a bower,
Alas....! There's no merry month of May.
Red-roses were my dreams,
Shorter were my life's beams,
Thus, died a man of high-repute ?
Leaving behind his Kith-kins mute.
(Looks at up) Parents !
Friends !
Today I've decided to put an end.
To a life that is meaningless;
A life where nepotism, mal-practices override.
A life where freedom is throttled.
Sin worshipped and knavery prized.
(His eyes become reflective of the determination
In a state of complete gratitude)
Good-bye Parents ! Friends !
Thank you existence !

(He is about to put a rope around, there gets a knock at the door, somewhat unexpectedly, under a sudden impulse, Aniket gets off a chair and opens the door. He finds a postman.)

Aniket : (Coldly) (peeing through) : What...?

The Postman : Mr. Aniket Gupte ?

Aniket : Yes...me !

The postman : Here's a telegram for you.

Aniket : (Somewhat confused) : Mine ?

(He gets the telegrams. His eyes sparkle at once as he reads out the contents. It is written....)

"Congratulations ! Appointed as a Personnel Manager in Hindustan Lever Limited. Start immediately.'

(He takes a long breath upto the belly; standing patiently, looks at it again and again. Curses all those black-thoughts and ..... His eyes fall upon the page of the book. Kept wide open.)

Aniket (to himself) : "Bitter goes before the sweet and forasmuch it does, it makes the sweet, sweeter."

Really, this is the most delicious taste of time. (Wipes off his tears and rushes off to call his parents.)

❑ ❑ ❑ ❑

All is Well That Ends Well

Hemant Jadhav, M.A.I

"I am Vinay," I answered with a cautious look towards her. In a low and sweet voice, she murmured, "My name is Madhu." What a melodious sound it was ! As if an expert painter presents some strokes here and there to complete a fine work of art, in a few seconds. I drank her sweet voice with closed eyes. I was unaware of the fact that I was tied to the chair by belts, as the plane was entering the empty blue sky.

When I stepped in that unknown world to me, firstly, my sensitive mind was a little bit surprised. I sat in that chair calmly, but when I came to know that I have one female partner by my side, my heart started beating in my little chest. I was trying to maintain myself in that very healthy mood, in which I was before entering that huge plane. I completed all my necessary preliminaries according to the instructions given.

At that moment only, she boldly asked my name, and I cautiously replied. But she did not give me any chance to ask her name, and murmured slowly those delicate letters, "Madhu" through her delicate mouth. "Right name, indeed, it suits you."

She smiled a little. I tried to catch that smile, lightened in her dark eyes. But only for a moment or two that sudden disappearance made me unrest. She turned towards me and opened,"I think, you are not familiar with plane, are you ?"

"You are right, "I placed my remark with a smile,

"This is only an official tour".

"Would you mind telling your profession, please ?" her little voice deepened in curiosity.

"I am working with Associated Auto Parts, Banglore, as an Executive Engineer. I also have slight eye in programming. IBM has one project of developing a novel software in Automobiles. I got an opportunity to work on it, which is the only reason, for me, to climb the steps of plane to Washington."

"Then, it is an extraordinary opportunity for you. I hope good success for your mission and your cap should be full of feathers like this one."

"Thanks a lot," I said.

The burden which was troubling me since last eight days, - of air travel - was loosened completely by that unknown woman's few words full of familiarity, and much more. She was completely facing me then; neglecting - all the tiny green fields, the widening river, foggy white clouds and many pleasant scenes below. I was thinking for a while.

"It would be my great pleasure to serve you a little, wouldn't it ?" she said. Yes, she was Air Hostess. I was matching her figure with my figure, in mind, itself. None was below. Her two delicate hands were engaged in balancing the tray. Her smiling eyes were waiting for my reply. At that moment, Madhu came to help me.

"Two colas please."

I took the glass. Now, she was searching something into the forthcoming silver cloud, taking a sip of cola, and I was observing God's gift, in the form of that beautiful girl. Her thin oval face, dark hunting eyes surrounded by a pair of eyelash, upper line of pearls inside those rosy lips, well-shaped but slightly brown hair, of which couple of them were dancing with the wind over the head and equally smiling face as if smile was continuously flowing. I wondered why this fair looking girl is going abroad ?

I asked abruptly, "Do you have any relatives in U.S.A ?"

"No", she hesitated.

"Then..." I stopped, why, didn't know. First time she looked serious, little sensitive, too. She exhaled a large pack of air and replied, "It's private, not to expose." I waited for sometime. I realised that she must have started hiding grief.

"I am going to attend a marriage - Madhav's".

"Is he your Boy-Friend ?"

"Child-friend', she answered calmly. Her sweet voice turned into slight rough one. And seriousness began to wander over her smily face. Her eyes filled with lot emotional liquid. She was gazing out of window - aimlessly. I felt much distressed and tried to convince her -

"I felt very sorry, if I have hurt your sensitive feelings; unconsciously."

"Never mind," she mumbled and wiped out her eyes.

Then, she handed over me a "chit' from a booklet. Suspiciously went through it which sounds unusual to me -

Dear Madhu,

I am rather doubtful about whatever to call you "dear' or not. I was shocked by your last appearance in letter. It is simply unbearable. My heart shatters into pieces uncountable.

How simply you wrote, "Madhav, I am really surprised by your "love' for me. Is it not stupidly ? How it is possible that if anyone speaks with opposite sex then he should love him/her. I am shocked by your "that angle'. That's all."

Madhu, I am going to marry one when I don't know, named Jolly on 7th Feb, if possible, do come.

Yours Faithfully (?),
Madhav.

"Why do you get miserable then as you didnot love him." I expressed my disbelief. She looked like, someone stretching something from her which she does't want to lose. Her meekness was the echo of helpless person. Something of her "own' was going to be "others' forever.

"Yes. I did, I did." She start in my eyes sharply and bursted out silently,

"Dear friend", she started, "it is some what complex matter of fact. It will make me unconscious." And she hold her head

tightly with her soft hands and began weeping.

"But, do open your heart, for your's own sake." She stopped sobbing and began speaking slowly - "I am the only child of my father as my mother passed away when I was eight. He is a big industrialist. He hardly gets time for me. But he liked Madhav."

"What was wrong, then ?"

"He wanted Madhav to join his business."

"It's but natural."

"No. His intentions were not good. He wanted Madhav to own his 30% industry, not with direct money but legally only. He wanted to avoid paying tax to the government by dividing his industry in two parts."

"Oh ! Big Brain. Did Madhav deny it ?"

No. I myself. As Papa wanted, Madhav to sign an agreement which explains that he should have no right on that 30% industry. And if he wants then he should divorce me. If these conditions were accepted by him, then only he was allowed to marry me. Then, how can I tell this hedious scandal to him," and she started weeping once again.

I freezed on the seat, though it is air-conditioned. What a marvellous magic money can do ! what a amazing power it has ! Which makes a father dark blind before his only daughter, her innocent lover and what may be. Madhav sat beside me as if a statue. I felt wordless; how to console her.

I apologized her and said, "But, did you take into consideration Madhav, the innocent ?" I don't want him to be owned by someone, as a means of luxurious life for them. Love is not for bargaining. So I left him aside, to be happy with somebody."

I broke out as a storm, "Love is not sin at all; on any ground. Why are you deffending then ? Why do you suffer ? Why do you make Madhav to suffer ? Only for the spit of an "Industrialist'. It doesn't look fare to me." And I shut my mouth with disgress.

Few moments later when the plane was about to touch the land, she turned towards me with amazing smile on her face. She held my hand tightly and stared into my eyes with a razor sharp look and bounced confidently, "Sorry Madhav, I was, I am & I will be yours. I am coming to you forever."

I shared a winning smile with her, for their Love's Victory over blind, cruel and convention loving, canning society. Now she is lost in Madhav, his memories and future paradise.

❑ ❑ ❑ ❑

Dream of Life

Eyes can speak louder than words.
Mind can fly faster than birds.

Life is like a bottle on the earth
You should fight from your birth.

What is the use to be born and die ?
You must live like a star in the sky.

One must have power in him
To change the life as his dream.

Fate is only imagination of man
Nothing is unattainable just begin

Don't cry ! Whatever may happen
Forget it and make a fun !

Miss. Madhavi Sable, B.A.III (English)

Centenary Celebration of Nobel Prize

Ashok Mahadik, B.Sc.III

It's mere a matter of coincidence that, the century of Nobel Prizes; opening of new century and new millennium is happened to take place simulteneously. It has been always said that young generation is sitting over shoulders of old ones and hence the foresight of horizon of young generations is expanding day by day. Hence new knowledge, resting on strong basic foundations, is being discovered with passage of time.

Before the advent of distribution of Nobel Prizes, many generations of scientists laid the foundation stone of the development of science; for example Issac Newton, Faraday, Daltton etc. At the beginning of 19th century, Mahatma Gandhi appeared actively in Indian Politics from 1920 and fought the war of independence against British rule with non-violence and peace. These persons eventhough were not Nobel Prize Winners, (as no such awards were distributed in old days.) Their service to the society was beyond the reach of Nobel Prize.

Each and every discovery or invention is an application of highest intellect of human brain. We get reflection of these qualities of a man; especially in the scientific field. The scientists all over the world are trying to get involved in such discoveries which would lead the world and which bestow highest benefits to society. They are determined and by putting hardest possible efforts; distinguished intellect and wide intensive voracious readings in various fields; they identified themselves with their discovery that they never bother about any award conferred on them. They work for the purpose of work and not for getting popularity. They work with devotion, dedication and determination. Nobel Prize in the field of peace, literature and economics are also important to presume our culture, art to generate best qualities in society, ending war of generations together and establishing brotherhood.

It was Sir.Alfred Nobel, a Swedish Scientist, who used his talent in inventing the explosives like dynamite and nitroglycerine in 1867. These explosives are of paramount importance in digging mines, oil and gas explorations, in building dams etc. He earned lot of money as a result of this invention.

By selling these explosives, he earned nearly about 31 million Swedish Kroner in 1895 and became wealthiest person in Europe. Eventhough he was the richest person in Europe, he was not satisfied with his work, rather he was feeling guilty because he always thought that, "Will his invention of explosives will contribute to the service of society or not"? It may have direct implications but it

cannot be put in direct service of human being. So to get out of this feeling, he mentioned in his will that, his estate will be converted into a welfare fund and invested. The interest on the investment may be distributed annually in the form of award to those who have dedicated to the cause of greatest benefit to mankind. These prizes given annually for distinguished persons for their outstanding contribution in the fields of physics, chemistry, medicine, peace and literature. As per his will, only five prizes are being distributed to the distinguished persons in respective field. Swedish Central Bank, "Riks Bank", convinced Nobel foundation in 1968 to let it endow the award in economics and hence sixth Nobel Prize is awarded in economics; since 1969.

First five Nobel Prizes were distributed in 1901 (with an exception of economics). This year we are celebrating century of Nobel Prizes. Therefore, we have decided to dedicate this essay to the centenary festivity of the legendary personality; Sir Alfred Nobel.

As an unavoidable part of this essay; we have decided to give brief emphasis on some of the renowned Nobel laureates, of the past. They are as below :

Sr. No.	Name of Scientist	Field	Discovery/Invention/Work
1	Madam Curie & Henry Baquarel	Natural Radio activity	Discovered Thorium & Usanium.
2	Madam Curie & Pirre Curie	Radio activity	Discovered Radium & "Polonium' (named in the honour of her motherland Poland.)
3)	Irene Curie & Fredrik Juliot Curie	Artifical Radioactivity.	Discovered Photoelectric effct.
4)	Albert Eienstein	Physics	(Also gave famous equation E=mc 2).
5)	Watson & Crick	Medicine	Discovered double helical model of DNA.
6)	Karl L. Pouling	i) Chemistry	Theories of banding in the molecules.
		ii) Peace	As strived for universal peace.
7)	Dr.Nelson Mandela	Peace	Waged the war of independance against Apratheid in S.Africa.
8)	Ernest Hemingway	Literature	"The old man & the sea."
9	Anwar Sadat; Yassar Arafat and Itzak Robin	peace	for establishing peace in N.E.Europe i.e.Israil.

There have been a number of human intellects -conferred with this prestigeous award. We regret that, it is our limitation to include all the names and discoveries of all Nobel laureates in detail. Therefore, we have covered most of the well known discoveries for our convinience.

We have decided to dedicate this part of the essay to our great Indian Nobel Prize Winners as follows.

Rabindranath Tagore was awarded the Nobel Prize on Nov.13,1913 for literature, for his collection of poems, "Gitanjali'. He donated the total amount of prize for establishing "Shantiniketan' University in W. Bengal. He was the first Asian to have won the Nobel Prize.

·Sir. Chandrashekhar Venkat Raman was born at Tiruchinnapalli in Tamilnadu. He was the founder of "Indian Academy of Sciences' & "Raman Research Institute.' He was awarded with Nobel Prize for his work; "Raman Effect'. The effect elicits that, when the monochromatic light is passed through liquid; it's frequency changes. On knowing the change in frequency, we can elucidate the structure of liquid under experiment. As the award was conferred on 28 Feb., 1928; it is celebrated as "Science Day' all over India. The most inspiring & enthusiastic thing is that, he got it for his work in India only.

The angels like Mother Teresa of Albania, who accepted the Indian Citizenship in 1948 and wished to work with Indian people. Because, in her opinion, India is best known for it's cultural heritage and hence suitable spiritual place for her work. She always served for leprosy affected people at the cost of nothing but for the sake of service to the society. For this work she got the Nobel Prize for peace on Oct.17,1979.

Subramanyam Chandrashekhar; the nephew of Sir.C.V.Raman; was awarded with Nobel Prize in 1983 for his important discovery, "Chandrashekher's limit for the transformation of a particular star into a Black hole.' He mentioned in his discovery 40 years back that; the stars 1.5 times larger than the sun will be converted into a "Black Hole'. In July, 1999 the X-ray binocular, "Chandra", named after our great Indian Scientist S. Chandrashekhar; was launched by America to review the astronomical objects.

Amartya Sen was the 43rd economist who got the Nobel Prize in 1998 after 30 years of span. He was awarded with Nobel Prize for his work on,"Social Welfare State.' He said that, the poverty and hunger are not due to drought but it is due to deprivation of poor people from purchasing the food. If we increase the purchase ability of poor people by providing jobs, then we can attain "Social Welfare State' in India also. He donated total amount of his prize to the Government of India for enhancing standard of health and hygene of poor people.

Now; to conclude, we shall take a look on 100th Nobel Laureates in the field of physics, chemistry, medicine, peace, literature and economics.

PHYSICS

The 100th Nobel Prize was given to the team of scientists, Zhores Alferov, Russian born scientist; Herbert Kroemer, a German born scientist from University

of California and Jack Kilby of Texas University, U.S.A.

One must know that without Kilby it would not have been possible to build personal computers (P.C.). He has invented the integrated circuits (I.C.) first time in the world. By modifying the I.C.'s the miniaturisation of todays computers was made possible and this led to pocket calculators in 1960's.

Alferov and Kroemer designed the hetero transistors in 1956 which are far superior to our usual transistors. The heterotransistors can be transmitted with very high freqency of 600 GHZ. This frequency is needed for transmition of messages from satellites to earth stations. This discovery enables us to transmitte the messages to and fro in the various parts of world. Thus the communicative facilities like internet, E-mail, telephones etc. become easily operationable in present days. Therefore we all must thank the scientists and their discovries because of which we could make commanding development in I.T.field.

Zhore I. Alferov

Jack S. Kilby

Herbert Kroemer

CHEMISTRY

The polymers are generally non - conductors. Alan MacDiarmid; Alan Heeger and Hideki Shirakawa succeded in producing metalic and conducting polymeres by doping technique. The basic trans polyacetylene polymer was modified by doping with Iodine. This iodine dopped trans polyacetylene polymer is having 10 million times higher conductivity than polyacetylene itself. The production of todays "Flat Screen' T.V.sets is only possible due to this discovery.

Medicine

Arvid Carlsson; a Swedish scientist, won the Nobel Prize, 2000 in medicine for his pioneering work that he carried out in 1950's. In his research he found that; dopamine, in the basal ganglia of brain, is an important transmitter in the brain. On the contrary, it is also responsible for Parkinson's disease. Its level of dopamine falls below the normal level; it leads to trumbling of hands due to lack of control of brain and it is due to low level of dopamine in the brain.

As a consequence, L-dopa was developed as drug by Carlsson as a treatment against Parkinson's disease. Moreover, he discovered the effect of anticycotic drugs, serotonin, which can control the depression of human being.

In 1960's, Greengard, a V.S.Scientist, explains effect of

Alan G. Mac Diarmid

Alan J. Heeger

Hideki Shirakawa

transmitters like dopamine, noradrenaline and serotonin by phospho rylation and dephosphorylation mechanism. (i.e.addition and removal of phosphate molecules from proteins.)

His discovery leads to understand the mechanism of action of several drugs which affects phosphorylation of proteins. Kandel, U.S.born scientist, worked on short term and long term meomery of brain. His research paved a path of how and where the memory is being stored in the brain and how the memory of previous events would be recalled.

The consolidated work of these three scientists; discovered the important and most complicated working of this amazing gift of nature, the brain.

PEACE

The president of South Korea, Kim Dae Jung was honoured with Nobel Prize for peace, 2000. He strived restlessly for minimizing stresses and strains between capitalist of S.Korea and communist of N.Korea. He has decided to dedicate his life for the cause of peace and humanity. This Nobel Laureate was sentenced to death by old military rule in 1980's. Eventhough he did not giveup his fight for peace.

Kim Dae-Jung

LITERATURE

The China born novelist, Gao Xingjian, won the Nobel Prize, 2000 for litreature for oeuvre of universal validity, bitter in sights and linguistic ingenuity, which has opened new paths for the Chinese novel and drama. "Soul Mountain", is his one of the best books in which he tried for the inner peace and search for origin.

Gao Xingjian

ECONOMICS

James Heckman, University of Chicago and Daniel McFadden, University of Calfornia won the Nobel Prize, 2000 for economics. They put forward the theories concerning of how

Prof. James J. Heckman

Prof. Daniel L. McFadden

people live which helps greatly to understand the changes in wage analysis; transportation and communication systems. Their theories which are statistically unalysed have had large spectrum of day to day application.

At last, we would like to say that: this informative essay will never have an end because, as far as service for the people is concerned: the sky is the limit. Great persons will take birth on this earth and may discover or invent new things or do some different work. And for their work they may be awarded with Nobel Prize. So, we should say that; this process will go on indefinitely and each and every year there may be new Nobel Prize winners. New problems will arise, new solutions to the problems will be given by putting hard possible efforts by such nobel men.

Guidence by : Prof.R.B.Patil
Avinash Kulkarni. B.Sc.III (Chem.)
Ashok Mahadik, B.Sc.III (Chem).

❑ ❑ ❑ ❑

(The Next Matter cont'd from P-76)

The reader gets satisfaction from reading. If there is joy in reading books, there is a peculiar joy which comes from memory of what we have read.

But there are two sides to this coin. Books do not recognize the difference between the rich and poor. They open the heart before everyone with love and joy and give them satisfaction and entertainment . This world of books is full of pleasures, happy here and there, but all reading books are the noblest and always the best.

So I like reading books.

❑ ❑ ❑ ❑

Neem-Biopesticide

Shri. Anil Shinde
B.Sc.III (Plant Protection)
Guidance-Dr.S.D.Sankpal

From the ancient times pest control was known to people. The different pests damage the crops are found in Bible and were considered to be act of displeasure by God to evildoers. The use of pesticides in agriculture in a technical sens dates back to the middle of ninteenth century Prior to world war II most of the pesticides were inorganic chemicals. Later on synthetic organic compounds like i) Chlorinated hydrocarbons - DDT, BHC etc. ii) Organophosphorous compounds like Malathion Phorate etc.iii) Carbamates - Sevin, Carbofuran etc. were discovered. Gradually other groups of insecticides were developed for commercial use. The new products like plant origin insecticides and synthetic pyrethroids appeared in the market.

Some of the serious limitations of the insecticides have been highlightened in recent years. Out of these, the problems of insecticide residues on crops and other products used as food and fodder and on the pollution of environment have been agitating the minds of people in the developed and developing countries of the world.

Recently, increased attention is being paid now to the incorporation of such methods in the programmes of insect control. Some of these methods are include chemosterilants, sex-attractants, anti feeding compounds, repellents and juvenile hormones etc. Such chemicals commonly known as "third generation pesticides."

During vedic period great importance was given to plants. Plant materials are important sources of some of the widely used insecticides. Tobacco, Pyrethrum, Derris and Neem etc. have been found to be important sources of insecticides. The versatile Neem tree *(Azadirachta indica)* is a wonder. The limonoids present in it and its products have made it a harmless and useful insecticide, bactericide, fungicide, pesticide etc. It is likely to provide a future solution to many of our incurable diseases of plants as well as human beings.

Neem is a deep-rooted, hardy, medium to large tree which attains a height of up to 20m. and a girth of 2.5m. The bark is thick, dark-gray with numerous longitudinal furrows and transverse cracks. It is one of the most valuable trees with multiple domestic uses and a good source of several commercial by products. In Ayurveda this tree is regarded as "Sarva Roga Nivarini" Neem also has many environmentally beneficial attributes on account of the large canopy, the rate of photosynthesis is high in neem, it releases high amounts of oxygen during the day time as compared to other trees.

Hence it has a reputation as an air purifier. The tree increase soil fertility and soil water holding capacity. Neem can change the acidic soil of calcium mines to neutral soil.

Even though neem is indigenous and has many reputable properties and is a multi purpose tree, it has been generally neglected by plant scientists in India. No serious attempt seems to have been made to collect its germ plasm. The genetic improvement programmes would need a thorough knowledge of its breeding system, pollination biology & reproductive strategies.

Neem elaborates many biologically active compounds which are chemically diverse and structurally complex. The neem constitutents belonging to chemically diverse classes have been divided into two major sections isoprenoids & others. The other category comprises glycerides, polysaccharides, sulphurous compounds, flavonoids and their glycosides, aminoacids, aliphatic compounds. The bitterness of neem is due to the occurance of limonoids, proto meliacins, azadirone, gedunin, vilasinine, nimbin, salannin & azadirachtin.

Azadirachtin "A' was the first member of Azadirachtins of highly oxygenated C-seco meliacins, isolated by Butter worth & Morgan from neem seeds. Azadirachtin "A' caused 100% feeding inhibition test against desert locust *Schistocerca gregaria*. In addition to possessing antifeedant property, it aslo produced developmental abnormalities in almost all insect orders. Its insect controlling activities have been extensively studied. Though Azadirachtin is a broad spectrum in its bio-activity, it is confined to its role in insect control. It shows insect growth inhibitory effect on first instar larvae of tobacco budworm (*Heliothis virescens*) and growth inhibition of larvae of the mexican beetle (*Epilachna varivestis*)

In India, neem has been evaluated against 105 species, of insects belonging to 10 orders Orthoptera, Dictyoptera, Lepidoptera, Hemiptera, Diptera, Coletera, Hymenoptera, Isoptera, Thysanoptera & Siphonaptera. Most of the above evaluations deal with pests of agricultural importance and include almost all the key pests of agriculture. Prof. Dr. H. Schmutterer, (Germany) reported that more than 300 species of insects tested with neem extracts and pure compounds of neem.

Neem tree has emerged as a single most important natural source of insecticide. The maximum insecticidal activity is in seed kernel. The kernel extracts and pure compounds isolated from the seed have shown diverse biological effects against insects.

These include the repellent, feeding & oviposition deterrent, growth regulatory & sterilant effect. In addition, neem is also reported to have direct toxicity and impairs egg hatchability. No plant or chemical is known which has such a diverse effect on insects.

The antifeedant activity 0.001% concentration of neem seed kernel suspension (NSKS) caused against the desert locust *Schistocerca gregaria* while 0.05% concentration was needed for the same effect on the migratory locust *Locusta migratoria*. The antifeedant

activity of neem to various insect species varies greatly. Desert locust *S. gregaria* is the most sensitive insect and gram pod borer. *Heliothis armigera*, the least, to antifeedant effect of neem. Concentration ranging from .001 to 4% of various neem seed kernel extracts have generally been found to deter the feeding of most of the insects.

Growth regulatory effect is the most important physiological effect of neem on insects. The seed kernel extracts or azadirachtin when fed or applied at juvenile stages arrest their growth. The growth disrupting effect of chloroform extract of the leaves of *Melia azedarach*; a close relative of neem, against *Spodoptera frugiperda* and *'Heliothis zea*. The larvae *Pieris brassicae* feed on foliage treated with neem kernel extract failed to develop to maturity and most of them died while moulting.

In India, effects of neem seed kernel extracts and pure azadirachtin have been investigated against several important insect pests. *Sorghum* stem treated with 0.5% concentration of neem seed kernel suspension when fed to *Chilo partellus* larvae resulted in the formation of larval pupal intermediate and when this did not happen then larvae either died or produced abnormal adults. How azadirachtin affects insects is still not fully understood. It is, however, known that azadirachtin reduces and delays titers of morphogonetic hormones. There is also evidence that azadirachtin interferes with neuro endocrine system which controls juvenile hormones.

Neem cake mixed with soil in pots was found to have appreciable toxicity against *Macrotermis sp*. Termites coming in contact with the treated soil died within 24 hours. Non fatty alcoholic extract of the seed cake was reported to possess good contact toxicity, against *Lipaphis Crysimi*. Neem oil extract, a by product of neem oil refining was reported to kill instantly the larvae' of mosquito, *Culex fatigans* at 0.04% concentration. Neem oil, its ethanolic extract and some of its constituents when tested for contact toxicity against mustard aphid *Lipaphis erysimi* showed that neem has direct toxicity to insects.

Azadirachtin besides being ecdysis inhibitor has also been found to affect on fertility and reproduction. Azadirachtin treated *Locust migratoria* had smaller ovaries and weighed less that of control. The number of oocytes was also less. Marked reduction in the fecundity was observed in *Spodoptera litura* following azadirachtin application. Untreated moths laid as many as 7,923 eggs where as only 705 eggs were laid by five pairs of azadirachtin treated moths, the reduction being almost 90%. A pronounced reduction in egg out put and egg viability occured in rice moth, *Corcyra cephalonica* following exposure to neem oil vapour. The hatchability of eggs deposited was also adversely affected.

Oviposition deterrency is an important behavioural effect of neem on insects and is very useful in protecting crop especially in integrated pest management. Both neem seed oil and water extract of neem seed kernel have been reported to deter oviposition of several insects. An extract from neem seed kernel was reported to cause 90% oviposition deterrency of

Heliothis armigera on chickpea. Ethanol extract of neem seed kernel was recorded to deter oviposition of fruit flies *Dacus dorsalis* and *D.cucurbitae'*. Among neem, castor, linseed and mustard oil applied 1ml./kg on wheat for the oviposition deterrency against *Sitotroga cerealella*, neem oil showed maximum activity.

Neem leaves were known since ancient times, which protect stored grain pests. Neemseed kernel powder (NSKP) used against Khapra beetle, *Trogoderma granarium*, lesser grain borer *Rhyzopertha dominica* and rice weevil, *Sitophilus oryzae*. The result showed that NSKP when mixed with wheat at the rate of 1 to 2 parts / 100 parts (W/W) of wheat seed afforded very satisfactory protection of wheat seed against all above three pests. The protection lasted for at least 9 months. No adverse effect of NSKP on seed germination was observed. NSKP (2kg/100kg seeds) concentration effectively protected mungbean, gram, cow pea and peas against *Callosobruchus maculatus* for periods ranging from 8 to 11 months. No taste or smell of neem powder could be detected.

The neem cake has been tested against plant parasite nematodes attacking a wide variety of crop plants. Singh and Sitaramaiah (1966) were first to have reported bioactivity of neem cake against root knot nematodes *Meloidogyne incognita* (on Okra) and *M. javanica* (on Tomato) respectively. The beneficial effects of neem cake were observed not only against the root knot nematode *M. incognita* and the fungus *Macrophomina phaseolina* individually but also when the above nematode and the fungus formed a disease complex on french bean. The soil application of neem cake decomposed slowly and gradually released nematoxic substances for longer duration which control nematodes.

Neem leaves in the form of green manure help in controlling the fungal diseases. The effect of soil amendment with chopped leaves of neem on the rhizosphere mycoflora of tomato has been studied. Low fungal population were observed in the rhizosphere of treated soil. The fungicidal effect of neem on some soil born pathogns like *Fusarium oxysporum*, *Rhizoctonia solani*, *Sclerotium rolfsii* and *Sclerotinia sclerotium* was observed in chickpea (*Cicer arietinum*). There are several reports on the use of neem leaves and its product against viruses. Particularly nimbidin and nimbin, obtained from neem oil, were active against viruses. Nimbidin at 1000 ppm, inhibited potato virus X. Srivastav *et.al.* (1980) found that crude margosa oil (0.5% water emulsion) inhibited the transmission rate of cucumber mosaic virus (CMV). It is clearly emerged that neem possesses some fungicidal and antiviral components. Recently neem based insecticide, Margosan-o has been produced in the U.S.A. for commercial use. The various products obtained from neem, control insect pests to a considerable extent in a variety of crops. Because of there reasons, neem is widely used in pest control.

On Farm production of Neem products. Preparation of 5% Neem Seed Kernal Extract (NSKE) i) Soak 50g of well powdered neem seed kernels in 1 litre of water for 12h. stir the contents often ii)

Filter the contents through muslin cloth. iii) Make up the filtrate to one litre iv) Add 1ml. of teepol or triton or sandovit (surfactant) and spray. v) For one hectare of rice field, for example 500 litres of water and 25 kg of neem seed kernel powder are required to get 5% neem seed kernel extract which can be mixed with 500 ml. of teepol.

2) Preparation of Neem oil 3% emulsion.

Take 30ml. of Neem Seed Oil and mix thoroughly with 3 ml. of teepol. Add this mixture to one litre of water, stir vigorously for 5 minutes and spray.

3) TNAU - Neem oil formulation

Take 50g. neem oil in 42.5 g. of organic solvent, cyclohexanone and add 7.5g of an emulsitying agent unitox-No. The above components should be mixed well till a clear solution is obtained.

The reported successes of use of neem based pesticides against crop, & stored grain pests, have demonstrated, the potential of the tree in pest control. These desirable characteristics of neem and other botanicals, these can be termed as ideal insecticides of the future. The neem serves as the complementary component in the integrated pest management. Further research, development, promotion and use of botanical pesticides will pave the way for ecologically sound pest management in the living planet.

Multinational companies from Japan, Germany and UK are trying to extract enzyme from neem, inhibits division of AIDS infected cells. Once their experiments are successful neem would probably become a hot export item. In India several companies have entered in to trade of neem based pesticides like Neemark, Neem guard, Nimbicidin etc. It is estimated that the neem based pesticides worth rupees five crores have sold in market in 1992.

* Reference - Neem - Research and Development

- By - N. S. Randhawa and B. S. Parmar.
- Published by society of Pesticide science, India. (1993).

❑ ❑ ❑ ❑

In Memorium

To the holy spirit
PadmaBushan Karmaveer Bahurao Patil

Hail to thee, O Blessed One !
Hail to thee !
What song shall I sing of thee ?
What word shall I think of thee ?
O' celestial soul !
Thou art the glory of the Mother Earth
That glorified Her in all Her spheres,
Thou art the song of mirth,
That soothe'd the heart of cries.
O mighty soul !
Thou hath brought light to
The oppressed and suppressed alike,
Made 'em self-reliant and self-complacent
With thy supreme will and dedication.
O chaste soul !
This Existence is proud of thee,
To have such an Angel bestowed upon,
Thy majestic do's and deeds,
Turn'd this dull-spirited land
Into a colourful magic-moor.
Thou art God incarnate,
Lift'd the down-trodden and ego-ridden
To the sphere of perfection,
With thy selfless path and
Sereen servitude.
O prophet of Modern Age !
Thou hath discard'd all blind traditions,
All the shams and snoberies,
Open'd the door to illuminous light
To the beautiful and meek eyes.
I pray thee, O Sanctity !
Bestow strength, courage and servitude
That I would carry the torch of thy light
To the blind houses and deaf homes.

Miss Kalpana Ingole
B.A. III

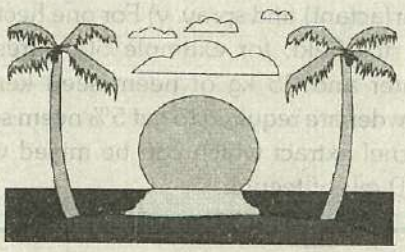

Millennium Masti

Jingles of Christmas,
Bringing New Millennium
With the hope of life,
the love for that Jesus died.
All that sadness,
all that wrong,
leaving all bitters,
making me strong.
Looking at the future,
of my best,
Living in present,
for my sake.
Giving me charm,
pouring all beauty,
Telling all of us,
that is our duty.
Let's wel-come it,
with all the joy,
Let's promise it,
I'll find my sky.

Miss - Uttara Joglekar
B.A.II

सद्गुरु २०००-२००१

"CUSTOMERS FORGET VERY QUICKLY THEREFORE GIVE THEM FAST SERVICE"

वाणिज्य व व्यवसाय शिक्षण विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. गणेश तारु

अनुक्रमणिका

१.	इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार अपरिहार्य	सुजित दिनकर माने, बी.कॉम.भाग३	९९
२.	आर्थिक व्यवहाराचे साधन - स्मार्ट कार्ड	पी.व्ही.वाघमारे, बी.कॉम.भाग२	१०१
३.	ग्राहकांना 'आवाज' देणारे 'व्ही-कॉमर्स'	कु.माधुरी मुळीक, बी.कॉम.भाग २	१०३
४.	२१ व्या शतकातील वाणिज्य क्षेत्रातील आव्हाने	श्री. शिवाजी पिसाळ, बी.कॉम.भाग ३	१०५
६.	डॉ. धनंजयराव गाडगीळ अर्थवेत्ता एक द्रष्टा	कृष्णात पुजारी, बी.ए.भाग३	१०७
७.	QUOTABLE QUOTES	कु. सुजाता जाधव, बी.कॉम.भाग १	१००

☆ ☆ ☆ ☆

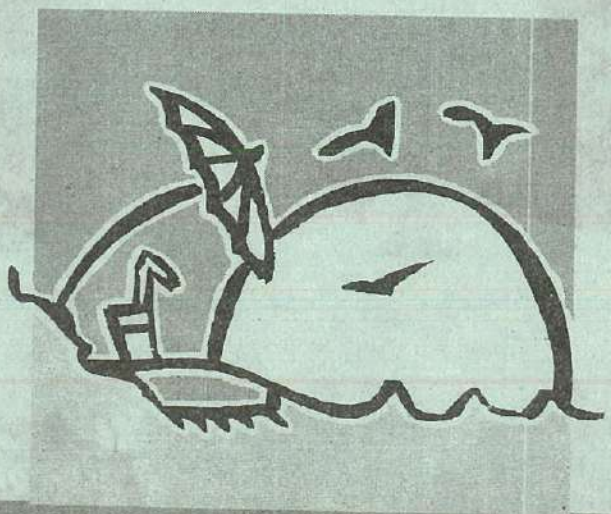

इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार-अपरिहार्य

सुजित माने, T.Y.B.Com.

एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल करीत असताना वेगवेगळ्या आधुनिक तंत्रज्ञानांचा व सुविधांचा प्रवेश सामान्य जीवनात होत आहे, इंटरनेटसारखी अतिशय वेगवान अशी वेगवेगळी इलेक्ट्रॉनिक साधने उपलब्ध झाल्याने लहान-मोठ्या व्यावसायिकांना नफा मिळत आहे.

इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार भारतीय बाजारात शिरकाव करीत आहे. ज्यामुळे हातचलाखीपेक्षा बौध्दिक चलाखीला हळूहळू महत्त्व मिळत आहे. याचा महत्त्वाचा फायदा म्हणजे व्यापारी जग जवळ येत आहे नव्हे तर अगदीच जवळ आले आहे. या ना त्या कारणाने वेगवेगळ्या व्यापारी क्षेत्रात संगणक असाधारण भूमिका बजावत आहे. संगणकामुळे एका ठिकाणाहून संपूर्ण जगातील वेगवेगळ्या व्यापाऱ्यांशी व्यापार करता येऊ शकतो. त्यामुळे जास्तीत जास्त व्यापारी संगणकाचा वापर करून आपला फायदा करून घेत आहेत. याचा आणखी एक महत्त्वाचा फायदा म्हणजे वेगवेगळ्या प्रकारे रोजगार उपलब्ध होत आहेत.

आज पर्यंतच्या व्यापारी विश्वात जाहिरात व वस्तूंच्या बांधणीवर मोठ्या प्रमाणावर खर्च करुन सर्वसाधारण स्थानिक जनतेला आपल्या मालाकडे आकर्षित केले जात होते. परंतु आता ई कॉमर्सच्या रूपाने एक नवीन माध्यम मिळाले आहे. ज्यामुळे अतिशय किचकट अशा जागतिक स्थरावरील जाहिरातीला प्रोत्साहन मिळत आहे. ज्यामुळे जागतिक व्यापारासाठी वेगवेगळी दालने खुली होत आहेत. इंटरनेटवरील व्यापारीही यात मागे नाहीत.

नजीकच्या काळात इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार अपरिहार्य आहे, हे सर्व-मान्य आहे. पहिल्यांदाच असे होत आहे की येणाऱ्या काही वर्षात हे संगणक तंत्रज्ञान किंवा इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार हा अपरिहार्य होईल. तरीही त्याच्या वाढीला म्हणावा तसा वेग येत नाही. या टेक्नॉलॉजीचे असाधारण महत्त्व माहित असून त्याचे फॅड फोफावलेले नाही. ही स्थिती तशी ग्राहक पातळीवरील आहे. व्यापारी क्षेत्रात मात्र जो उठतो तो डॉट कॉम कंपनी काढून मोकळा होतो. अशा असंख्य डॉट कॉम कंपन्या निर्माण झाल्या आहेत. परंतु ग्राहक इथे इंटरनेटचे पाणी अचूक मोजत असल्याने अनेक कंपन्यांच्या मागे डॉट कॉम लागण्याची शक्यता निर्माण होत आहे. ग्राहकाची ही जागरुकता कशामुळे झाली हे शोधणे गरजेचे आहे. इतक्या वर्षाच्या स्वावलंबनाच्या वाटचालीनंतर आपण व्यापारी विकासाला कायदेशीर सचोटीच्या तराजूत तोलले पाहिजे. बेबंद नफेखोरपणाचे उदात्तीकरण केले गेले पाहिजे.

पूर्वी वस्तूंची देवाण-घेवाण व्हायची, तदनंतर नाणी आली, १९ व्या शतकात नोटा, चेक, ड्राफ्ट आले, विसाव्या शतकात ई-मनी हे व्यवहार पूर्ण करण्याकरिता अतिशय वेगवान असे चलन आहे. परंतु इंटरनेटवरचे लुटारू नेहमीच पैसे लुटण्यासाठी उच्छाद मांडतात. केवळ काही बटने आणि बुद्धीचे आव्हान या विकृत कल्पनांच्या साह्याने कोणीही इंटरनेट संबंधित सुविधांशी बेईमानी करू शकतो. याला आळा घालण्यासाठी काही सुविधा आहेत. परंतु त्या संपूर्णत: खात्रीशीर नाहीत. सध्या ते फक्त इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार

करणाऱ्यांना कायदेशीर ठरत आहेत. त्यामुळे इंटरनेटवर सध्या बिझनेस-टू-बिझनेस ही सुविधा अधिक वेगाने पसरत आहे. बिझनेस-टू-बिझनेस वाढण्याचे कारण म्हणजे, इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापार करणाऱ्यांना प्रत्यक्षात आपल्या उत्पादित वस्तूंचा साठा करण्याची गरज पडत नाही तर त्याला थेट मागणी निर्माण होते. त्यामुळे साठा, वाहतूक व जाहिरात यांचा खर्च कमी होतो. तसेच व्यापाऱ्यांच्यात बिझनेस विषयी समजूतदारपणा निर्माण होतो.

सुट्टे भाग विकणारा, रिटेलर, होलसेलर, दलाल व उत्पादक अशी एक साखळी असते अशी साखळी इलेक्ट्रॉनिक व्यापारातसुद्धा अस्तित्वात आहे. ही साखळी तुटली पाहिजे. बिझनेस-टू-कस्टमर असा सरळ उत्पादक ते उपभोक्ता व्यवहार व्हायला पाहिजे. परंतु भारतातील ही साखळी इतकी प्रखर आहे की इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापारी स्वत:ची मक्तेदारी करण्याचा जोरदार प्रयत्न करीत आहेत. त्यामुळे भारतातील वेबसाईट सुरक्षित राहू नये म्हणून काहीजण मुद्दाम ढवळा-ढवळ करीत आहेत. ''वेबसिक्युअर साईट म्हणजे, ज्या साईटवर सिक्युअर सॉकेट लेअर (S.S.L) किंवा सिक्युअर इलेक्ट्रॉनिक ट्रान्झॅक्शन (S.E.T) या सुविधा बाळगल्या जातात ती साईट होय. जेव्हा एखादा उपभोक्ता वेब सिक्युअर साईटवर जातो, तेव्हा तिथला प्रोटोकॉल वेगळा असतो. अनेक साईटस् उपभोक्त्यांना सुरक्षित व्यवहार करण्यासाठी डिजीटल आयडीया देतात.

सेक्युअर इलेक्ट्रॉनिक्स ट्रान्झॅक्शन (SET) ही पद्धत प्रामुख्याने क्रेडिट कार्ड कंपन्यांनी विकसित केली आहे. यामुळे क्रेडिट कार्डचा ऑन लाईन उपयोग सोपा झाला आहे. परंतु सेट (SET) ही पद्धत प्रामुख्याने क्रेडिट कार्डाच्या उपयोगासाठी आहे. S.S.L. प्रमाणे तिचा सर्वसाधारण खरेदीसाठी उपयोग होत नाही.

नजीकच्या काळात इलेक्ट्रॉनिक्स व्यापाराला पर्याय नसेल. ज्यामुळे वेगवेगळ्या क्षेत्रातील उत्पादकांना तसेच उपभोक्त्यांना अनेक फायदे तोटे स्विकारावे लागतील. त्यासाठी स्वत:चा व्यवसाय हा अधिक सुरक्षित करण्यासाठी वेगवेगळ्या इलेक्ट्रॉनिक्स संगणकीय तंत्रज्ञानाचा वापर झाला पाहिजे.

❑ ❑ ❑ ❑

QUOTABLE QUOTES

- KEEPING UP A BROAD SMILE ALWAYS MAKES A PLEASANT DAY.
- IF YOU CAN NOT THINK ABOUT FUTURE YOU CAN NOT HAVE ONE.
- THERE IS NO RIGHT WAY TO DO WRONG THINGS.
- IF YOU WANT PEACE YOU MUST PREPARE FOR WAR.
- CLEVER PEOPLE DON'T TALK STUPID PEOPLE NEVER LISTEN.
- HE WHO LEARNS NOTHING FROM THE PAST WILL BE PUNISHED BY THE FUTURE.
- ECONOMY IS IN ITSELF A GREAT SOURCE OF REVENUE.
- IF YOU WISH TO REACH THE HIGHEST BEGIN AT THE LOWEST.
- MANAGE YOUR TIME AS YOU MANAGE YOUR MONEY.
- THE WISE PERSON QUESTIONS HIMSELF THE FOOL OTHERS.
- NEVER TRY TO TEACH A PIG TO SING IT WASTES YOUR TIME AND ANNOYS THE PIG.

Miss Sujata Jadhav
B.Com.I

आर्थिक व्यवहाराचे साधन – स्मार्टकार्ड

पी.व्ही. वाघमारे ,बी.कॉम.भाग २

मुंबईचे पोलिस कमिशनर श्री.एस.एन.सिंग यांनी १३ सप्टेंबर २००० रोजी भारतातील पहिले 'मनी स्मार्ट कार्ड' श्री तोडी यांना समारंभापूर्वक देऊन उद्घाटन झाल्याचे जाहीर केले. आयडीबीआय बँकेचे हे नवीन कार्ड साधे, सुरक्षित आणि कार्यक्षम (सिंपल, सिक्युअर्ड आणि स्मार्ट) या तत्त्वांवर आधारित आहे. सिंपल म्हणजे वापरण्यास सोपे, सिक्युअर्ड म्हणजे हरवले तरी दुसऱ्याला न वापरता येणारे आणि स्मार्ट म्हणजे नवीन तंत्रज्ञानाद्वारे (इलेक्ट्रॉनिकली) संगणकाद्वारे व्यवहार करणारे असे आहे.

खरेदीला जाताना, हॉस्पिटलमध्ये किंवा इतर ठिकाणी आपण रोख रक्कम जवळ बाळगतो. पण मोठ्या शहरांमध्ये रोख रक्कम जवळ बाळगणे म्हणजेच धोका ओढवून घेणे, ही सद्य:स्थिती आहे. त्यामुळे 'मनी स्मार्ट' कार्ड हा रोख रकमेला असलेला उत्तम पर्याय, असं म्हणायला हरकत नाही.

या कार्डामध्ये एक मायक्रोप्रोसेसर चिप असते, ज्यामध्ये रोख रक्कम, तसेच वैयक्तिक माहितीचा साठा करण्यात आलेला असतो. त्याला एक पिन सिक्युरिटी नंबर दिला जातो, ज्यायोगे हे कार्ड वापरता येते. हा नंबर फक्त ग्राहकालाच माहिती असतो. या कार्डाच्या व्यवहारातील उपयोगांसाठी ज्या दुकानात ग्राहक एखाद्या गोष्टीची खरेदी करतो, तिथे एक मशिन ठेवलेले असते, त्यात हे कार्ड टाकून पिन सिक्युरिटी नंबर त्याने दाखवल्यास दुकानदाराला व ग्राहकाला या कार्डामध्ये सध्या असलेली रक्कम व इतर तपशील कळू शकतो. ग्राहकाच्या बिलाच्या रकमेएवढी रक्कम दुकानदार त्यात टाईप करतो आणि ग्राहकाने त्याला मान्यता दिल्यावरच ती रक्कम कार्ड मधून वजा केली जाऊन दुकानदाराच्या खात्यात ती जमा होते. या कार्डाद्वारे ग्राहक पन्नास रूपयांपासून पन्नास हजार रूपयांपर्यंत रक्कम ठेवू शकतो. ही रक्कम संपल्यावर अथवा कमी पडल्यास ग्राहक त्याच कार्डामध्ये पुन्हा रक्कम भरू शकतो. सध्या सुमारे एक हजारापेक्षा जास्त दुकाने व व्यापारी कंपन्यांबरोबर IDBI बँकेने 'मनी स्मार्ट' कार्ड वापरून ! या वर्षात सुमारे पाच हजार ग्राहकांना हे कार्ड उपलब्ध करून देण्याचा बँकेचा प्रयत्न राहील. ग्राहकांना उपयोगी असलेल्या या कार्डाचे देशातील अर्थव्यवस्थेला होणारे काही फायदे पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) प्रत्येक व्यवहारात असलेल्या चलनाचे प्रमाण कमी करणे.

२) खराब, फाटक्या नोटाचा प्रश्न कायमचा निकालात निघणे.

३) छोट्या रकमेच्या नोटा आणि नाणी छापणे, त्यांची वर्गवारी करणे व वितरण करणे.

या कामांच्या खर्चात कपात घडवून आणणे.

वरील तांत्रिक फायद्याशिवाय या कार्डाचे पुढील फायदे आयडीबीआय बँकेच्या मार्केटिंग विभागाने उपलब्ध करून, हे कार्ड अधिक आकर्षक बनविण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१) **डिस्काऊंट** : हे कार्ड वापरल्याने ग्राहकाला दुकानामध्ये खरेदी करताना काही विशिष्ट उत्पादनांवर आकर्षक सूट मिळते.

२) **लॉयल्टी पॉईंट प्रोग्राम** : या पद्धतीमुळे ग्राहकाला खरेदी केलेल्या वस्तूंच्या रकमेच्या प्रमाणात काही पॉईंट्स दिले जातात, त्याचा त्याला पुढे करावयाच्या खरेदीसाठी वापर करता येतो.

वरील नमुद केलेल्या सर्व फायद्यांपेक्षा सर्वात महत्त्वांचे फायदा म्हणजे या कार्डाची तुलना जर सध्या बाजारात प्रचलित असलेल्या क्रेडिट कार्डाबरोबर केली, तर आपल्या सहज लक्षात येईल.

कार्डाचा वापर इतरांस अशक्य

या कार्डासोबत असलेल्या पिन सिक्युरिटी नंबरमुळे हे कार्ड जरी हरवले, तरी ते दुसरे कोणीही वापरू शकत नाही. तसेच बँकेच्या खात्यात असलेल्या रकमेपेक्षा जास्त रक्कमेची खरेदी करण्याचा मोह ग्राहक टाळू शकतो उधारीवर होणाऱ्या गैरव्यवहाराला यामुळे आळा बसू शकतो. ही दुकानदारांच्या दृष्टीने सर्वात मोठी जमेची बाजू आहे.

विदेशात अशा प्रकारचे 'स्मार्ट कार्ड' हे ऑनलाइन तंत्रज्ञानाद्वारे चालविले जाते, ज्यामुळे कार्डवर असणारी शिल्लक रक्कम बघण्यासाठी दुकानातील मशिन व बँकेचा मुख्य माहिती संग्रह हे टेलिफोनच्या जाळ्याने जोडलेले असतात. त्यामुळे ग्राहकाला हे कार्ड वापरताना जाळे जोडण्यासाठी लागणारा टेलिफोनचा खर्च द्यावा लागतो, तर आयडीबीआय बँकेचे कार्ड टेलिफोन ऑफिसशी तंत्रज्ञानाद्वारे वापरले जाते. यामध्ये खरेदीची रक्कम ही स्मार्टकार्डातील रक्कम दुकानातील मशिनद्वारे वजा केली जाते. व यामुळे ग्राहकाला टेलिफोनचा खर्च द्यावा लागत नाही.

सध्या प्रचलित स्मार्ट कार्डातील रक्कम संपल्यानंतर ग्राहकाला आयडीबीआय बँकेत जाऊन नवीन रकमेचा साठा करता येतो, ज्यासाठी ग्राहक रोख रकमेचा अथवा बचत खात्यामधील शिलकीचा वापर करू शकतो. परंतु भविष्य काळामध्ये स्मार्टकार्ड व एटीएम कार्डाचे इंटिग्रेशन होणार आहे. ज्यायोगे 'मनी स्मार्ट' कार्डामध्ये नवीन रक्कम साठविण्यासाठी ग्राहकाला बँकेत जाण्याची जरूरी भासणार नाही. नजीकच्या २४ तास उपलब्ध असलेल्या एटीएम सेंटरमध्ये जाऊन नवीन रकमेचा भरणा तो स्वतःच करू शकतो.

विदेशामध्ये 'स्मार्टकार्ड' हे अतिशय यशस्वी साधन ठरले आहे. छोटे व्यवहार तर संपूर्ण स्मार्टकार्डवर होत असल्यामुळे सुट्ट्या पैशांचा प्रश्न शक्यतो उद्भवत नाही. टेलिफोन, एसटीडी, बूथ, रेल्वे, बस तिकीट या ठिकाणी तर 'स्मार्टकार्ड' वरदान ठरते. सध्या तरी IDBI बँकेने टेलिफोन, रेल्वे तिकीट, बस तिकीट यासाठी कुठलाही करार केलेला नाही. परंतु भविष्यामध्ये 'स्मार्ट कार्ड' यासाठी वापरता येईल, अशी अपेक्षा आहे. क्रेडिट कार्डपेक्षा अधिक तत्परतेने उपलब्ध होणारे हे कार्ड जीवनाची गती निश्चित वाढवेल, यात शंका नाही. हे कार्ड मिळण्यास सध्या IDBI बँकेमध्ये खाते असणे आवश्यक आहे. या कार्डाचा वापर अजून तरी मुंबईपुरता मर्यादित आहे. परंतु लवकरच हे कार्ड पुण्याबरोबर इतर मोठ्या शहरामध्ये उपलब्ध होणार आहे.

❑ ❑ ❑ ❑

ग्राहकांना आवाज देणारे व्ही-कॉमर्स

कु. माधुरी मुळीक ,बी.कॉम.भाग २

ई कॉमर्सच्या लाटेवर स्वार होऊन जगभरातील ग्राहक नेट शॉपिंग करत असतानाच एम-कॉमर्स व ई-कॉमर्स हे नवे शब्द आले व रुळू लागले..अन् आता आणखी एक कॉमर्स पद्धती येऊ पाहतेय ती म्हणजे 'व्ही-कॉमर्स. व्ही-कॉमर्स म्हणजे 'व्हाईस-कॉमर्स.'

नेटवरील वाणिज्य उलाढाल सन २००२ च्या डिसेंबर पर्यंत जगभर ४०० बिलियन यू.एस.डॉलर्स पर्यंत पोहोचेल असा अंदाज आहे. म्हणजेच इंटरनेट वापरणाऱ्यांच्या संख्येत प्रचंड भर पडतेय व पडणार आहे.

पण जगभरात असेही असंख्य लोक आहेत जे साधा व्ही.सी.आर वापरायला घाबरतात. ज्यांच्या मनात अजूनही 'संगणक-फोबिया' आहे. ते कॉम्प्युटर विकत घेणार कधी व तो वापरायला शिकणार कधी ? मग ई कॉमर्सची बात तर दूरच राहिली. त्यांनी फक्त या साऱ्या गोष्टी पुस्तकात किंवा वर्तमानपत्रातूनच वाचत रहायच्या की काय ? व्यवसायाच्या वाढीसाठी हे धोक्याचे आहे. कारण मुळातच व्यावसायिक संस्था सेल्समन किंवा नोकरवर्ग कमी करून लोकांनी थेट त्यांच्या कंपनीशी संपर्क साधावा हया अपेक्षेने ई-कॉमर्समध्ये उतरत आहेत. त्यामुळे कंपनीचा बराच वेळ आणि पैसा वाचतो. जर प्रत्येक ग्राहक पूर्वीच्या पद्धतीने व्यावसायिकाशी फोन फिरवून बोलू लागला, चौकशी करू लागला तर किती वेळ वाया जाईल ?

यावर एक उत्तम उपाय शोधण्यात शास्त्रज्ञांना यश आले आहे. त्यातून जन्म झाला एका नव्या संकल्पनेचा. टेक्स्ट किंवा शब्द टाईप करून जसा ग्राहक संपर्क साधू शकतो, अगदी त्याच प्रकारे ध्वनीच्या माध्यमातून इंटरनेटमार्फत वाणिज्य व्यवहार होऊ शकतील अशी चिन्हे दिसू लागली.

माणसांचे नैसर्गिक उच्चार ओळखणारी तंत्र-प्रणाली विकसित करण्यात Nuance Communications व Motorala यांना यश आले. त्यांनी या नव्या भाषेला नाव दिले. voxml (voice markup language) (व्हाईस मार्क अप् लँग्वेज) म्हणजेच सध्याच्या वेब पेजवरील माहितीच्या हस्तांतरणात ध्वनीची मदत घेता येऊ शकेल. त्यामुळे जगभरातील १०० दशलक्ष लोक या पद्धतीचा त्यांच्या टेलिफोन मार्फत लाभ घेऊ शकतील.

NSR (Natural Speech Recognition) हे नव तंत्र अगदी अल्पकाळात विकसित झालेले आहे. त्यासाठी एक विशिष्ट सॉफ्टवेअर बनवले गेले. ज्यामध्ये बोलणारा ग्राहक व कॉम्प्युटर यांच्यामधली दुभाषाची भूमिका पार पाडली जाते.

या पद्धतीत सामान्य बोली भाषेतील चौकशीची ग्राहकाची वाक्ये कॉम्प्युटरला समजेल अशा भाषेत रूपांतरीत होतात. तसेच, कॉम्प्युटर कडून जाणारे संदेशही ध्वनित रूपांतरित होऊन ग्राहकाला समजेल अशा शब्दामध्ये पलीकडे ऐकवले जातात. हे वाटते तेवढे सोपे काम नाही. बोली भाषेतील अर्थ अनेकदा व्यक्तीच्या शब्द उच्चारण्याच्या पद्धतीवर अवलंबून असतात. Nuance Communication च्या Speech Oject

महत्त्व व राष्ट्रीय महत्त्वाचा त्यात अंतर्भाव असावा. लेखाकर्माचे ज्ञान असावे, बँकिंग व्यवहाराचे सखोल ज्ञान, कंपनी व भागीदारांचे ज्ञान, घटनापत्रक, नियमावली व प्रकल्प अहवाल इ. सविस्तर माहिती, वित्तसंस्थांकडून कर्ज घेणाऱ्या प्रक्रियेची सविस्तर माहिती, दुसऱ्याकडून काम करून घेण्याची कला, संभाषण चातुर्य आणि उत्तम व सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे आणि त्यातूनच उत्तम संयोजक, संचालक, व्यवसाय तंत्रज्ञ, चतुर व्यवसायिक, लेखापाल व व्यवसाय सल्लागार निर्माण होऊ शकतात.

विविध महाविद्यालयातून आणि व्यवस्थापन व संशोधन संस्थामधून आज वाणिज्य शास्त्राच्या अंतर्गत विविध विषयांचे शिक्षण आज लाखो विद्यार्थी घेत आहेत. उदा. बँकिंग व्यवसाय विषयक कायदे, अकौंटस, ऑडीटींग अँड टॅक्सेशन, उद्योजकता, अर्थशास्त्र, विपणनशास्त्र इ. आणि बी.कॉम., एम.कॉम, बी.बी.एम.(बॅचलर ऑफ बिझनेस मॅनेजमेंट), बी.बी.एस.(बॅचलर ऑफ बिझनेस सायन्स), डी.बी.एम.(डिप्लोमा इन बिझनेस मॅनेजमेंट), डी.बी.एस.(डिप्लोमा इन बिझनेस सायन्य), एम.बी.ए. (मास्टर ऑफ बिझनेस ॲडमिनीस्ट्रेशन), एम.बी.एम. (मास्टर ऑफ बिझनेस मॅनेजमेंट), सी.एस.(कंपनी सेक्रेटरी), सी.एफ.ए. (चार्टर्ड फिनान्सियल ॲनॉलिसिस्ट), सी.डब्ल्यू.ए.इ. अशा विविध पदवी आणि पदविका घेऊन विद्यार्थी बाहेर पडतात.

व्यवस्थापकीय शिक्षण :

आज सर्वच क्षेत्रात विद्या शाखेत संगणकीकरण आलेले आहे. अचूकता, वेग यामुळे तर जगात सर्वत्र संगणकाने आपला वरचष्मा ठेवला आहे. त्यामुळे मनुष्यबळ फार मोठ्या प्रमाणावर कमी झालेले आढळते. त्याचा अनिष्ट परिणाम, बेरोजगारी, बेकारी, अशांतता, अंतर्गत कलह, संप, मोर्चे यामध्ये झाला. अनेक जुन्या आणि नव्या कंपन्याही बंद पडल्यात. ज्या उद्योजकांनी कर्ज घेतले होते त्यांना ते परतफेड करता आले नाही.

याचबरोबर २१ व्या शतकाचे आकाशाएवढे प्रचंड आव्हाने आपल्याला स्वीकारावे लागणार आहे. नाशिक मधील तीन तरूण एकत्र आले. निलेश बिनीवाले, सचिन काळुस्कर आणि अतुल बेदरकर यांनी पदवीनंतर काय ? हा प्रश्न आपल्या सारख्याच युवा मित्रांना भेडसावू नये या उद्देशाने त्यांनी एक शिक्षण वेबसाईट सुरु केली ती म्हणजे 'राईट स्टेप अहेड'.

ई-गुरुकुल :

यापूर्वी करिअरबाबत माहिती देणाऱ्या 'ई-गुरूकुल' राईट कॉलेज या वेबसाईट उपलब्ध होत्या. मात्र त्यात महाराष्ट्राच्या विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रमा मध्ये फार थोडी माहिती मिळायची. म्हणून मराठी तरुणांसाठी एक वेबसाईट असावी, या कल्पनेतून बॅरॉन टेक्नॉलॉजीचा जन्म झाला. १२ ते २५ हा वयोगट डोळ्यासमोर ठेवून यू.पी.एस.सी., एम.पी.एस.सी. बी.एम.आर.बी., एस.एस.एफ आणि इतर स्पर्धात्मक परिक्षा केव्हा ? कुठे ? अभ्यासक्रम कोणता ? साधारण स्वरूप काय .? याची तंतोतंत माहिती या वेबसाईट वरून मिळू शकते. याशिवाय परदेशातील शिक्षणपद्धती तेथील स्कॉलरशीप अभ्यासक्रम याबाबतची माहिती या वेब-साईटवर आता उपलब्ध होणार आहे.

सिनेमा, नाटक, जाहिरात आणि मॉडेलिंग व इतर कलाक्षेत्रात नव्या कलाकारांना संधी मिळावी यासाठी श्रीमती डॉली ठाकूर यांनी www/aceaest ही वेबसाईट सुरू करून दाखविली. इतर निर्माते ही आता संगणक क्षेत्रात उतरले आहेत. ई-मोलकरीण आणि इंटेलचा इंटरनेट फोन एवढेच नव्हे तर स्वयंत्र व वैविध्यपूर्ण पाककृती करणे हा गृहिणींचा आवडता छंद अनुभवी व अननुभवी गृहिणींना सुगरण होण्यासाठी आता सायबर विश्वात पाककृती शिकविल्या जातील. त्यासाठी काही वेबसाईटस ची यादी ही उपलब्ध आहे.

लग्न ठरलेली नववधू लग्नाच्या दोन महिने आधी नववधूचा मेकअप करण्याच्या तयारीसाठी ई-पार्लर कॉम वेबसाईटला भेट देते. आपल्या चेहऱ्यांची विविध कोनातून घेतलेली छायाचित्रे ती ई-मेल करते. आणि काही जुजबी गोष्टींची माहिती घेऊन ई-ब्युटीशियन आवश्यक त्या सर्व सौंदर्य प्रसाधनांची माहिती पुरविते

(पृष्ठ क्र. १०८ वर...)

डॉ.धनंजयराव गाडगीळ : द्रष्टा अर्थवेत्ता

कृष्णत पुजारी, बी.ए.भाग ३
मार्गदर्शक – प्रा.एस्.एस्.मदने

रयत शिक्षण संस्थेशी घनिष्ठ संबंध असणारे, सहकार चळवळीचे दीपस्तंभ नि नियोजन मंडळाचे माजी उपाध्यक्ष डॉ. धनंजयराव गाडगीळ यांच्या जन्मशताब्दी निमित्त.....

डॉ. धनंजयराव गाडगीळ यांचा जन्म १० एप्रिल १९०१ रोजी 'नाशिक' येथे झाला. त्यांचे मॅट्रिक पर्यंतचे शिक्षण नागपूरच्या पटवर्धन हायस्कूल मध्ये झाले. १९२१ मध्ये त्यांनी इंग्लंडच्या केंब्रिज विद्यापीठाची एम.ए. पदवी मिळविली. त्याच विद्यापीठात त्यांनी ''भारतातील औद्योगिक उत्क्रांती'' या विषयावर प्रबंध लिहिला व 'एम.लिट.' ही उच्च पदवी प्राप्त केली. १९२४ ला भारतात परतल्यावर ते मुंबई प्रांताच्या बिल विभागात अधिकारी म्हणून रुजू झाले. त्यांनी 'सूरत' येथील महाविद्यालयात प्राचार्य म्हणून ही काम केले. ते पुणे येथील गोखले राज्यशास्त्र व अर्थशास्त्र संस्थेचे संस्थापक संचालक होते. १९३० साली स्थापलेल्या या संस्थेला नावारुपाला आणण्यासाठी त्यांचे योगदान असाधारण आहे. पुढे ते पुणे विद्यापीठाचे कुलगुरु झाले. त्यांच्या असामान्य बध्दिमत्तेमुळे १९६९ साली ते भारताच्या नियोजन मंडळाचे उपाध्यक्ष ही झाले. त्यांनी मराठी व इंग्रजी या भाषांमध्ये विपुल लेखन केले. भारत व भारताबाहेरील अनेक विद्यापीठांमध्ये त्यांनी व्याख्याने दिली. त्यांचा महाराष्ट्रातील शिक्षण व सहकार या दोन्ही चळवळींशी निकटचा संबंध होता. म्हणून त्यांनी कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या ग्रामीण शिक्षणाच्या चळवळीस पाठिंबा दिला आणि श्रमाधिष्ठित स्वावलंबी शिक्षणाचा पुरस्कार केला. पद्मश्री विखे पाटील यांच्या बरोबरीने महाराष्ट्रात सहकाराची मुहूर्त मेढ रोवली. तसेच त्यांचा पहिला साखर कारखाना स्थापन करावयाच्या प्रयत्नांना सहाय्य दिले.

नियोजन मंडळाचे काम पहात असताना गरिबी दूर करणे आणि देशाचा स्वावलंबी विकास घडवून आणणे, यावर भर दिला. भारतातील आर्थिक विषमता आणि समाजातील श्रीमंतांची स्वार्थी भावना यावर सातत्याने त्यांनी बोट ठेवले. समाजातील श्रीमंत वर्ग जर आपल्या काही संपत्तीचा त्याग करावयास तयार नसेल तर खऱ्या अर्थाने आर्थिक विषमता दूर होणार नाही, असे त्यांचे मत होते. भारतातील नियोजनाचे स्वरुप रशिया व चीन पेक्षा वेगळे आहे. भारतात मिश्र अर्थव्यवस्था आहे. अर्थव्यवस्थेतील एक मोठा भाग सरकारी नियंत्रणाखाली नसल्यामुळे निर्माण झालेल्या परिस्थितीत नियोजन करावयाचे आहे, म्हणून खाजगी क्षेत्राने ही नियोजनाचा अंगीकार केला पाहिजे. भारताचा विकास नियोजनाच्या मार्गाने होईल आणि तो खुल्या अर्थव्यवस्थेचा पर्याय असणार आहे, असे त्यांचे मत होते. संपत्तीचे केंद्रीकरण आणि संपत्तीचे विषम वाटप विकासातील एक अडथळा आहे. त्याचप्रमाणे आणखी एक मोठा अडथळा म्हणजे, भारतातील मागास आणि परंपरागत विकृतीने ग्रासलेली समाजव्यवस्था होय. त्यात अनेक प्रकारच्या रुढी, परंपरा आढळतात. त्यामुळे सर्व देशासाठी केंद्रीय नियोजन करणे अवघड जाते.आर्थिक विकास घडवून आणायचा असेल तर या मागास समाजामध्ये परिवर्तन घडवून आणणे आवश्यक ठरते,त्यासाठी नियोजनाची आवश्यकता आहे.

त्यांनी सत्तेच्या विकेंद्रीकरणावर मोठा भर दिला. विकेंद्रीकरणाशिवाय देशाचा खरा विकास होणार नाही. विकेंद्रीकरणाशिवाय लोकांच्या हातात सत्ता येणार नाही

आणि हातात सत्ता आल्याशिवाय तिचा वापर कसा करावा, हे त्यांना समजणार नाही. विकासाचे अग्रक्रम लोकांच्या संमतीने ठरले की विकासात त्यांचा सहभाग वाढतो, असे त्यांचे मत होते. ते उदारमतवादी विचारवंत होते. त्यांचा मक्तेदार भांडवलशाहीला विरोध होता. मक्तेदार भांडवलशाही सत्तेचे आणि संपत्तीचे केंद्रीकरण करते आणि मुक्त स्पर्धा नष्ट करण्याचा प्रयत्न करते. हे भांडवलदार प्रशासन यंत्रणेस आपल्या सोईचे निर्णय घ्यावयास भाग पाडतात म्हणून त्यांनी मक्तेदार भांडवलशाहीस विरोध करुन मक्तेदारी नियंत्रण मंडळाच्या स्थापनेस पाठिंबा दिला होता.

भारतामध्ये सहकारी लोकराज्याची गरज आहे, अशी त्यांची धारणा होती. भारतीय समाजातील विषमता, मक्तेदार संस्थाचे प्राबल्य, भ्रष्टाचाराचा अतिरेक व भांडवलदारांचा अप्रत्यक्ष प्रभाव इ. नष्ट करण्यासाठी सहकारी चळवळच उपयोगी पडू शकेल. त्यांच्या मते, सहकारी माध्यम हे आर्थिक लोकशाहीचे साधन होवू शकते. त्यांना सहकारी चळवळ सर्व समावेशक व्यापक अशी अभिप्रेत होती. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेतील सावकार व व्यापारी यांचा प्रभाव कमी करण्यासाठी कृषी व्यवसायामध्ये सहकारी पतपुरवठा व सहकारी खरेदी-विक्री यंत्रणा उभारण्याची आवश्यकता त्यांनी प्रतिपादिली होती. ग्राहक सहकारी संस्थांचे देश व्यापी जाळे निर्माण करुन कृषी व औद्योगिक संघटनांशी त्यांचे संबंध निर्माण केले पाहिजेत व अशा रीतीने मध्यस्थांचे उचाटन करुन उत्पादक आणि ग्राहक यांचे परस्पर हितसंबंध जोपासले पाहिजेत. राज्या-राज्यातून सहकारी संघटनांचे व्यापक जाळे निर्माण केल्यास राज्यसत्ता व अर्थसत्ता यांचे विकेंद्रीकरण होईल, असा त्यांचा विश्वास होता.

उत्पादनाबाबत अग्रक्रम ठरविणे, उद्योगांमधील केंद्रीकरणाला आळा घालणे, पतपुरवठ्याचे नियंत्रण करणे, देशातील भांडवल सट्टेबाजीकडे वळणार नाही यासाठी बँकांच्या व्यवहारांवर सामाजिक नियंत्रणे घालणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे, जनतेचे राहणीमान टिकविण्याच्या दृष्टीने किंमतीवर प्रत्यक्ष नियंत्रणे बसवून भाववाढ रोखण्याची आवश्यकता आहे. शेती व्यवसायातील अस्थिरता कमी करण्याकरिता प्रमुख शेती मालाचे भाव नेमून देणे, प्रमुख शेतमालांची नियंत्रित दरात सरकारी खरेदी करणे, सार्वजनिक वाटप यंत्रणा उभी करणे यांवर ही त्यांचा विशेष भर होता.

त्यांचे विचार फार अर्थपूर्ण होते. आपण त्यांच्या विचारांचा वारसा जपला पाहिजे, त्यांच्या विचारातील मर्म लक्षात घेवून पुढे गेले पाहिजे. तरच त्यांचे द्रष्टेपण सार्थकी लागेल व सामाजिक, आर्थिक व्यवस्थापनाला एक प्रकारची नवी दिशा मिळेल.

❑ ❑

(पृष्ठ क्र. १०६ वरुन.....)

तेच वराच्या बाबतीतही आपली छायाचित्रे ई-लुक कॉमला पाठवू शकते. ही साईट चांगली केसरचना व लग्नाच्या दिवशी घालण्याचा सूट सुचविते.

हनिमुनच्या प्रवासासाठी ई-ट्रॅव्हल ही वेबसाईट तर व्हिडीओ शुटिंग व नाजुक फोटोसाठी ई-फोटो ही वेबसाईट प्रभावीपणे आपले काम करील.

पुढील तीन वर्षात भारतात डॉट नेट तंत्रज्ञानावर आधारित विकास व संशोधन यासाठी सुमारे २५० कोटी रूपयाची गुंतवणूक होईल. त्याचबरोबर भारतीय भाषांमध्ये कार्यान्वित होणारी बिंडीज ऑफीस इ. मायक्रोसॉफ्ट उत्पादने ही पुढील वर्षाच्या मध्यास भारतात वितरित केली जातील. त्यासाठी डॉट नेट व डॉट कॉम चा अभ्यास करणे आता अपरिहार्य आहे. या सर्व प्रश्न तंत्रज्ञानाचा विचार करून आणि सर्व वेबसाईट चा विचार करूनच वाणिज्य शास्त्राच्या अभ्यासक्रमांची पुनर्रचना करावी, ज्यामुळे वेगवान या आंतरराष्ट्रीय प्रवाहात सामान्यांनाही टिकणे शक्य होईल.

❑ ❑

असा आहे आमचा जिमखाना

सातारा विभागीय बॅडमिंटन स्पर्धेचे उद्घाटन करताना मा.विठ्ठलराव जाधव व मा.प्राचार्य

आंतरविभागीय बॅडमिंटन स्पर्धेतील खेळाडूंना चषक प्रदान करताना सौ.मनजितसिंग गडोख व मा.प्राचार्य

नेमबाजी स्पर्धेतील विजेत्या महिलांसमवेत कॅप्टन सौ.मंगला पवार, मेजर शिवाजीराव जाधव व इतर मान्यवर

नेमबाजी स्पर्धेतील (पुरुष) संघास चषक प्रदान करताना मेजर शिवाजीराव जाधव व इतर

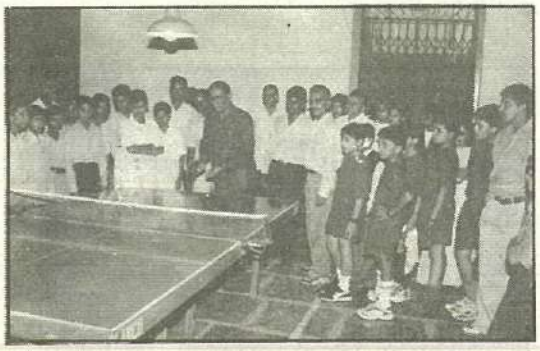

सातारा जिल्हा टेबल टेनीस संघाचे उद्घाटन करताना मा.प्राचार्य डॉ.जाधव

खो-खो कोल्हापूर विभागीय स्पर्धेसाठी निवड झालेल्या संघासमवेत प्रमुख पाहुणे मा.पी.आय.मस्कर

आमच्या महाविद्यालयाचे स्कॉलर्स

कु.नूतन नांगरे
बी.ए.भाग-१
रु.१०,०००/-

कु.शिवांगी दबडे
बी.एस्सी.भाग-१
रु.१०,०००/-

कु.स्नेहल संकपाळ
बी.एस्सी.भाग-३
रु.२,५००/-

संस्कृत दिन सोहळा

अध्यक्षीय भाषण करतांना मा.प्राचार्य, व्यासपीठावर प्रमुख पाहुणे मा.प्राचार्य अल्बर्ट डीसूझा (महिला महाविद्यालय), संस्कृत विभागप्रमुख प्रा.व्ही.डी.अवसरे व व प्रा.के.बी.नांगरे

आमचे सौ.सुमतिबाई पाटील विद्यार्थिनी वसतिगृह

कराड अर्बन बँकेकडून बँकेचे उपाध्यक्ष ॲड.प्रकाशराव चव्हाण व मा.विठ्ठलराव जाधव वसतिगृहास वॉटर कूलर भेट देताना

'वसतिगृह दिन' समारंभाच्यावेळी 'लोकसंख्या नियंत्रण' या विषयावर विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन करताना डॉ.ऋजुता काकडे व उपस्थित मान्यवर

सौ.मंगल रविंद्र पवार यांनी आपल्या सहजसुंदर शैलीतील अध्यक्षीय भाषणातून उपस्थितांना मंत्रमुग्ध केले.

कलादालन

छ.राजर्षी शाहूमहाराज

कलादालन

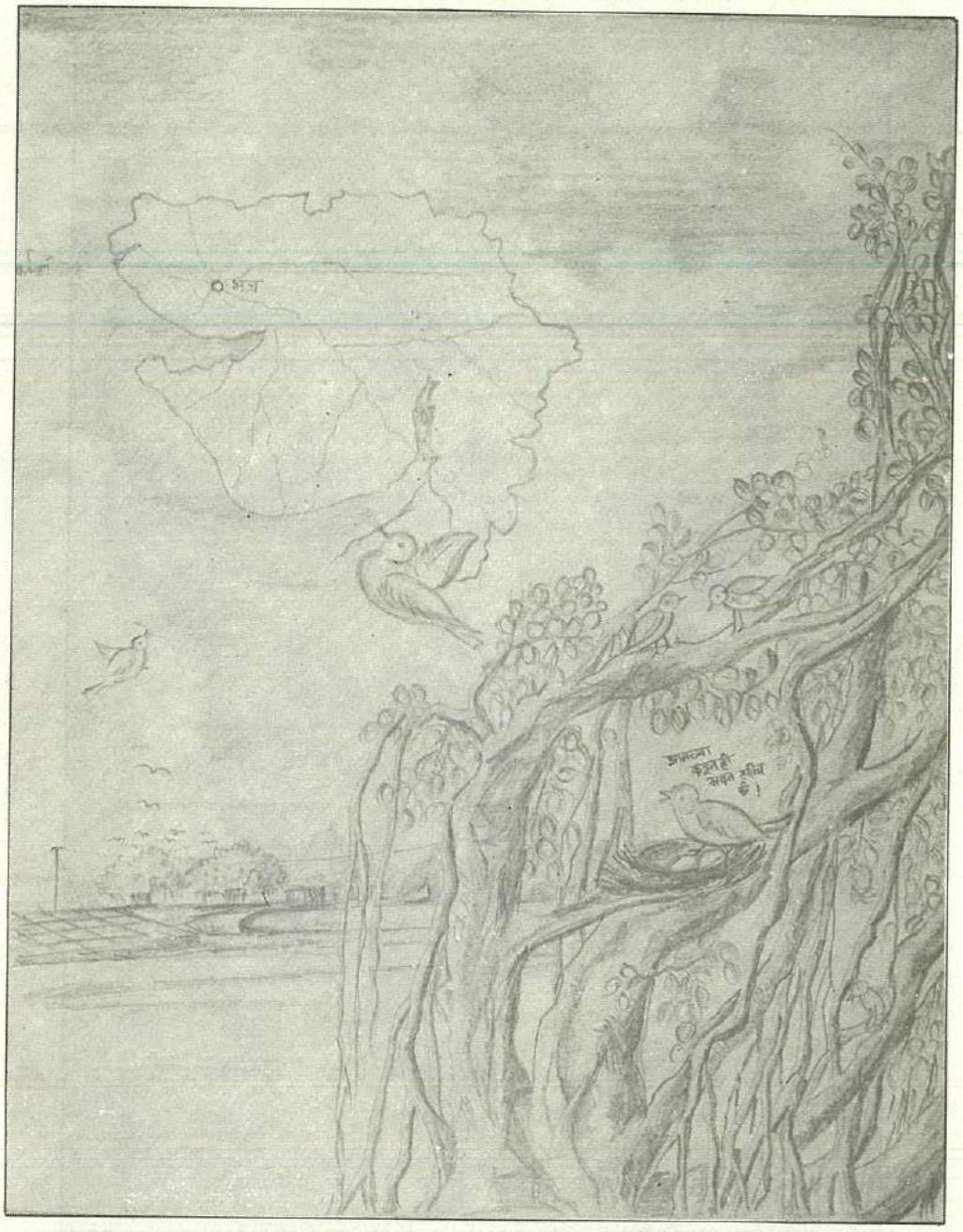

एक नैसर्गिक आपत्ती *''भूकंप''*

कु. अर्चना कांबळे

सद्गुरु २०००-२००१

"Scientific knowledge liberates man from the Prejudices. It reveals the truth about human nature.

Man is essentially a rational being , his nature is not to believe; but to Question, to Enquire and to Know."

-MANVENDRANATH ROY

विज्ञान विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. राजेंद्र कुंभार
प्रा. भीमराव पाटील

अनुक्रमणिका

१.	भूकंप - भूत, वर्तमान व भविष्य	समीर तांबोली, महेश तांबे, बी.एस्सी. भाग ३	१०९
२.	ग्रामीण कचरा व्यवस्थापन	कु. खिलारे, बी.एस्सी.भाग१	११४
३.	वैज्ञानिक साक्षरता - एक अभ्यास	कु. लता कुंभार, कु. विद्या कुंभार बी.एस्सी.भाग ३, बी.एस्सी.भाग१	११७
४.	सूक्ष्म प्रमाण प्रयोग पद्धती : प्रयोगशाळा एक वरदान	कु. राश्री आरबुने, कु. प्रमिला चव्हाण बी.एस्सी. भाग १	१२०
५.	सावधान पश्चिम घाटातील निसर्ग नष्ट होत आहे	कु. सुनिता पाटील, कु. स्वाती पवार बी.एस्सी. भाग १	१२३
६.	मृत्यूंजय शास्त्रज्ञ : स्टीफन हॉकिंग	धनंजय भोसले, बी.एस्सी. भाग ३	१२५

संपादकाची तळमळ

मानवाची मूळ प्रवृत्ती विश्वास किंवा श्रद्धा ठेवणे ठेवणे ही नसून प्रश्न विचारणे, चौकशी करणे व ज्ञान मिळवणे ही आहे. केवळ याच मूलभूत प्रवृत्ती मुळे मानवाची प्रगती होत आहे. परंतु आपल्या व्यक्तिगत किंवा समूहगत स्वार्थासाठी मानवाला वेठीला धरुन देव, धर्म, राष्ट्र, जात पंथ व वंश इ. सारख्या बलीवेदीवर त्यांच्या स्वातंत्र्याचे बलीदान चढविले जाते कधी साईबाबा, गजानन महाराज, राममंदीर, यासारख्या श्रद्धा स्थानांचा प्रचार करुन लाखो लोकांना त्यांच्या भूक बेकारी, गरीबी आरोग्य या प्रश्नांकडे दुर्लक्ष करायला भाग पाडले जाते कधी विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या नावाखाली परीक्षेत लिहावयाच्या प्रश्नोत्तरांची भेडोळी विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात कोंबली जातात पण खऱ्या वैज्ञानिक साक्षरतेचा प्रश्न कुणीच गांभीर्याने घेत नाही प्रश्न विचारणाऱ्या विद्यार्थ्यांपेक्षा, सामाजिक चळवळीत स्वत:ला झोकून देणाऱ्या तरुणापेक्षा आज्ञाधारक, पाठांतर करणार व परीक्षेत फक्त उत्तरे लिहून ज्ञान विसरुन जाणारा हुशारा गणला जातो. ग्रामीण रोजगार, आरोग्य, पर्यावरण या अत्यंत महत्वाच्या विषयांना अभ्यासक्रमात कुठेच स्थान नाही. म्हणूनच या विभागात मुद्दामहून अशा विषयांना प्राधान्य दिले आहे.

★ ★ ★ ★

भूकंप : भूत, वर्तमान व भविष्य

समीर तांबोळी, महेश तांबे–बी.एस्सी.३

२६ जानेवारी २००१ च्या सकाळी निसर्गाच्या महाभयंकर प्रकोपाने गुजरात व त्याच्या सुमारे ४०० कि.मी. व्यासाच्या विभागात विध्वंस केला. यामध्ये केरळ, गोवा, कोकण, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, राजस्थान, नेपाळ, पाकिस्तान यांचाही समावेश आहे. निसर्गाच्या अशा या महाविध्वंसक शक्ती दर्शनामुळे सारे काही सुन्न झाले. नैसर्गिक शक्तींबाबत लोकांतील कुतूहल वाढते जिज्ञासा जागृत होते. अशावेळी भूकंपाबाबत त्रोटक आढावा घेणे उचित ठरेल.

भूकंपशास्त्राचा इतिहास :

भूकंपशास्त्राच्या १८० वर्षाच्या इतिहासानुसार २६ जानेवारी २००१ रोजी झालेला भूकंप हा सर्वात प्रलयंकारी भूकंप ठरला आहे. भूकंप शास्त्राच्या इतिहासानुसार मागील १८० वर्षात सुमारे २१ मोठे भूकंप देशात झाले आहेत. त्यांची ठिकाणे व तीव्रता खालीलप्रमाणे नोंदवली गेली आहेत.

भूकंपशास्त्राच्या १८० वर्षांच्या इतिहासातील सर्वात प्रलयंकारी भूकंप

अ.क्र.	दिनांक	ठिकाण	तीव्रता
१	१६ जून, १८१९	कच्छ, गुजरात	८.० रिश्टर
२	१० जानेवारी, १८६९	ककार (आसाम)	७.५ रिश्टर
३	३० मे, १८८५	सोपोर (जम्मू आणि काश्मीर)	७.० रिश्टर
४	१२ जून, १८९७	शिलाँग (आसाम)	८.७ रिश्टर
५	४ एप्रिल, १९०५	कांग्रा (हि.प्र)	८.० रिश्टर
६	८ जुलै, १९१८	श्रीमंगल (आसाम)	७.६ रिश्टर
७	२ जुलै, १९३०	छुब्री (आसाम)	७.१ रिश्टर
८	१५ जानेवारी १९३४	बिहार	८.३ रिश्टर
९	२६ जून १९४१	अंदमान बेट	८.१ रिश्टर
१०	२३ ऑक्टोबर १९४३	आसाम	७.२ रिश्टर
११	१५ ऑगस्ट १९५०	अरुणाचल प्रदेश (चीन सीमेलगत)	८.५ रिश्टर
१२	२१ जुलै १९५६	अंजार (गुजरात)	७.० रिश्टर
१३	१० डिसेंबर १९६७	कोयनानगर	६.५ रिश्टर
१४	१९ जानेवारी १९७५	किन्नौर (हि.प्र.)	६.२ रिश्टर
१५	६ ऑगस्ट १९८८	मणिपूर	६.६ रिश्टर

भूकंपशास्त्राच्या १८० वर्षांच्या इतिहासातील सर्वात प्रलयंकारी भूकंप

अ.क्र.	दिनांक	ठिकाण	तीव्रता
१६	२१ ऑगस्ट १९८८	बिहार (नेपाळ सीमेजवळ)	६.४ रिश्टर
१७	२० ऑक्टोबर १९९१	उत्तर काशी (उ.प्र.)	६.६ रिश्टर
१८	३० सप्टेंबर १९९३	लातूर-उस्मानाबाद	६.३ रिश्टर
१९	२२ मे १९९७	जबलपूर (म.प्र)	६.० रिश्टर
२०	२९ मार्च १९९९	चामोली (उ.प्र.)	६.८ रिश्टर
२१	२६ जानेवारी २००१	भूज (गुजरात)	७.८ रिश्टर

जगभरात भूकंपांमुळे झालेली प्राणहानी

गेल्या शंभर वर्षांत जगभरात अनेक ठिकाणी झालेल्या विध्वंसक भूकंपात हजारो लोक मृत्युमुखी पडले आणि कोट्यवधी रुपयांच्या मालमत्तेची हानी झाली. तंत्रज्ञानात मोठ्या प्रमाणावर प्रगती होऊन ही अशा विध्वंसातील प्राणहानी कमी होऊ शकलेली नाही. निरनिराळ्या देशांत झालेल्या भूकंपाची माहिती व प्राणहानीची आकडेवारी पुढीलप्रमाणे :

१९०६ : सॅन फ्रॉन्सिस्कोमध्ये भूकंपानंतर लागलेल्या आगीत ७०० ते ३००० लोक मृत्युमुखी.

१९२३ : जपानची राजधानी टोकियोत झालेल्या भूकंपात एक लाख ४२ हजार ८०० जणांचा मृत्यू

१९३५ : तैवानला भूकंपाचा धक्का. रिश्टर स्केलवरील तीव्रता ७.४, तर ३२७६ लोक ठार.

१९४८ : जपानच्या पश्चिम भागात ३७०० ठार.

१९५० : आसामात रिश्टर स्केलवर ९ तीव्रतेचा धक्का.

१९६० : जगातील सर्वाधिक तीव्रतेचा (९.५) भूकंपाचा चिलीला धक्का.

१९७६ : चीनमधील तांगशाव शहर भुईसपाट. पाच लाख लोक ठार.

१९८० : दक्षिण इटलीत हजारो लोक मृत्युमुखी.

सप्टेंबर १९८५ : मेक्सिको सिटीमध्ये भूकंपामुळे अनेक इमारती जमीनदोस्त. दहा हजार लोक ठार.

डिसेंबर १९८८ : अर्मेनियाच्या वायव्य भागात २५ हजार लोक मृत्युमुखी.

१९९० : इराणच्या उत्तरेकडील जिलान प्रांतात ४० हजारांहून अधिक लोक ठार.

सप्टेंबर १९९३ : महाराष्ट्रात किल्लारी भागाला भूकंपाचा जोरदार धक्का. सुमारे २२ हजार लोक मृत्युमुखी.

जून १९९४ : कोलंबियात भूकंप व दरडी कोसळून एक हजार ठार.

जानेवारी १९९५ : जपानमधील कोबे शहरात ६४३० लोक मृत्युमुखी.

मे १९९५ : रशियाच्या पूर्वेकडील सारवलीन बेटाला भूकंपाचा धक्का. १९८९ लोक ठार.

फेब्रुवारी १९९७ : इराणच्या वायव्य भागात एक हजार लोक मृत्युमुखी. त्यानंतर पूर्व भागात तीन महिन्यांनी अधिक तीव्रतेचा (७.१) धक्का. १५६० लोक ठार.

मे १९९८ : अफगाणिस्तानाच्या उत्तर भागात ४००० लोक मृत्युमुखी.

जून १९९८ : तुर्कस्थानच्या आग्नेय भागातील अडाणा भागात ११४ लोक ठार. त्यानंतर त्याच भागात आठवडाभराने पुन्हा भूकंप. एक हजारापेक्षा अधिक लोक ठार.

जानेवारी १९९९ : कोलंबियात एक हजार लोक ठार.

मार्च १९९९ : उत्तर प्रदेशात शंभराहून अधिक ठार.

१७ ऑगस्ट १९९९ : तुर्कस्थानात शेकडो मृत्युमुखी.

२१ सप्टेंबर १९९९ : तैवानमध्ये २५०० लोक ठार.

तेरा जानेवारी २००१ : एल साल्वादोरमध्ये सातशेहून अधिक मृत्युमुखी.

भूकंप : क्षमता आणि परिणाम

भूकंपमापनासाठी रिश्टर स्केल मापन पद्धती सर्वत्र प्रचलित आहे. भूकंप लहरींचे मापन करुन भूकंपाची तीव्रता मोजण्याची ही पद्धती कॅलिफोर्निया इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजीचे शास्त्रज्ञ चार्ल्स रिश्टर यांनी विकसित केली. त्याचबरोबर १९०२ मध्ये इटलीत सुधारित मर्काली मापन पद्धती विकसित झाली. या पद्धतीत लोक, इमारती, भूभाग यांवर होणाऱ्या परिणामांवरुन भूकंपाची तीव्रता मोजली जाते. या पद्धतीत तीव्रतेनुसार भूकंपाचे १२ प्रकार केले जातात.

सुधारित मर्काली मापन पद्धती व रिश्टर स्केल मापन पद्धती यातील फरक स्पष्ट करणारा तक्ता.

	सुधारित मर्काली मापन	रिश्टर मापन
१	फक्त भूकंपमापन यंत्राद्वारेच ओळखला जाऊ शकतो.	१.५
२	काही व्यक्तींनाच, विशेषत: उंच इमारतीत वरच्या मजल्यावर राहणाऱ्या व्यक्तींना जाणवतो. यामुळे काही वस्तू पडू शकतात.	२
३	मुख्यत: घरात जाणवू शकतो, प्रत्येक वेळी जाणवू शकेल असे नाही. काही जणांना झोपेतून जाग येऊ शकते. उभ्या असलेल्या गाड्या थोड्या हलू शकतात.	३
४	मुख्यत: घरात जाणवतो, काही प्रमाणात घराबाहेर जाणवतो. रात्रीच्या वेळी दारे, खिडक्या, भांड्यांचा आवाज येतो. उभ्या असलेल्या गाड्या आपोआप हलू लागतात.	३.५
५	बऱ्याच लोकांना जाणवतो, काचेची भांडी, खिडक्यांच्या काचा फुटू शकतात. भिंतीच्या गिलाव्याला तडे जातात. उंच वस्तूही सरकतात.	४
६	सर्व लोकांना जाणवतो, खूप जण घाबरून घराबाहेर पळत सुटतात. भिंतीला तडे जातात. उंच धुराड्यांना धोका संभवतो	४.५
७	सर्वजण घराबाहेर पळत सुटतात. निकृष्ट दर्जाच्या इमारती या धक्क्याने पडू शकतात. चालत्या गाडीच्या चालकांनासुद्धा हा धक्का जाणवतो.	५
८	भिंती पडू शकतात, उंच धुराडे, उंच इमारती पडू शकतात. मुरुम वाळू, चिखल जमिनीतून बाहेर पडू शकतो. चालत्या गाडीच्या चालकांचे नियंत्रण बिघडू शकते.	५.५
९	इमारती पायातून हलतात किंवा सरकतात. भिंती पडतात, जमिनीला भेगा पडून जमिनीखालून असलेल्या पाईप लाईन्स फुटतात.	६
१०	भक्कम बांधकामे असलेल्या इमारती किंवा पूल, कारखाने कोसळतात, जमिनीला मोठ्या भेगा पडून जमीन सरकते. रेल्वे मार्गाचे रूळ वेडेवाकडे होतात.	७
११	काही इमारतीच या धक्क्यात उभ्या राहू शकतात. मोठे पूल, पाईप लाईन्स यांचे नुकसान, जमीन मोठ्या प्रमाणात सरकल्याने रस्ते व इतर संपर्क यंत्रणा कोलमडते.	७.५
१२	संपूर्ण विनाश, भूकंपलहरी भूपृष्ठावरून जातात. जमिनीची पातळी बिघडते. वस्तू अवकाशात भिरकावल्या जातात.	८

भूकंपाची कारणे :

भूपृष्ठाचे अचानक व क्षणिक कंपन म्हणजे भूकंप होय. भूकंप हे सौम्य व तीव्र स्वरूपात होतात. भूपृष्ठाखाली खडकांत साठलेली ऊर्जा अचानक मुक्त

होण्याच्या प्रक्रियेने भूकंप होतात. भूगर्भातील विभंग (तडा, भेगा पडलेली स्थिती) खडकांवर तणाव वाढून त्यांचे संतुलन बिघडते व भूपृष्ठास हादरे बसतात. भूकंप ही एक तरंग गतीची क्रिया आहे. या प्रक्रियेत भूकंपाचे तरंग आपल्या उगमापासून एका मर्यादित क्षेत्रात प्रक्षेपित होतात. अशा भागावर भूकंपाचा प्रभाव पडतो. भूकंपाची क्रिया काही सेकंदापासून एक मिनिटापर्यंत चालते. जेथे भूकंपाचा उगम होतो त्या बिंदूला भूकंप केंद्र (Focus) म्हणतात. भूकंपलहरी तात्काळ उगम केंद्रापासून उध्वरिषेत भूपृष्ठावर पोहचतात. या क्षेत्रावर भूकंपाचा जास्त प्रभाव पडतो. याला सर्वोच्च भूकंप प्रभावक्षेत्र (Epicentre) असे म्हणतात. आज भूज हे क्षेत्र अशा प्रभावाखाली आले आहे. भूकंप हे भूगर्भीय खडकांतील तणाव, दबाव, अंतर्गत पुनर्रचना यातून उद्भवतात; आणि ते मुख्यत्वे भूपृष्ठ भंगरेषा किंवा विभंगरेषा (Fault Line) इत्यादींशी निगडित असतात. भूकंपाचा उगम पृथ्वीच्या गर्भात वेगवेगळ्या खोलींवर होतो. कधी तो शीलावरणात (Crust) कोठेही होतो. तर कधी अतिखोलीवर प्रावरणात (Mantle) ७०० कि.मी. येथपासून होतो.

भूकंप हे साधारणपणे दोन भूशास्त्रीय प्रक्रियेमुळे होतात. भूहालचाल विरहित (Non-Tectonic) प्रक्रियेत भूपृष्ठावर क्रिया करणाऱ्या घटकांचा अंतर्भाव होतो. यात ज्वालामुखीचा उद्रेक, भूभागाचे कोसळणे, प्रचंड दरडी ढासळणे, भूभाग अंतर्गत क्रियेने खचणे अशा गोष्टी घडतात.

भू-हालचालयुक्त (Tectonic) प्रक्रियेत भूपृष्ठाची पूर्वी असलेल्या किंवा नवनिर्मित भूभंगरेषेपासून (म्हणजेच भूपृष्ठास प्रचंड तडा गेलेली अवस्था) अचानक हालचाल होते. या प्रक्रियेत भूपृष्ठामध्ये अंतर्गत रचनात्मक बदल होतात व त्या अनुषंगाने हालचाली होतात. बहुतेक भूकंप हे याच प्रक्रियेत मोडतात.

भूभाग हे केव्हांच स्थिर नसतात. ते नेहमीच हालचाल करीत असतात. ही भू-स्थलांतराची प्रक्रिया आदिकालापासून कार्यरत असून ती अंतापर्यंत अशीच चालणार आहे. पृथ्वीवरील विविध खंड हे एकमेकांपासून दूर सरकत आहेत. पृथ्वीच्या नकाशावर नजर टाकल्यास दोन समोरासमोरील खंडाच्या बाह्यकृतीत कमालीचे साधर्म्य आढळते. आफ्रिकेचा पश्चिम किनारा व दक्षिण अमेरिकेचा पूर्व किनारा एकमेकांत चपखलपणे बसतात. असाच प्रकार आफ्रिकेचा पूर्व किनारा, मालागसी बेट व भारताचा पश्चिम किनारा याबाबत आहे. खंडाचे हे समोरासमोरील किनारपट्ट्यांमधील साम्य व तेथील खडक, त्यांचे वय व अवशेष यांच्यातील समानता यावरून याला अधिक पुष्टी मिळते. ३० कोटी वर्षांपूर्वी आताची सर्व भूखंडे एकत्रित मिळून 'पॅन्जिया' नामक एक मोठे भूखंड अस्तित्वात होते. सुमारे १४ कोटी वर्षापासून या 'पॅन्जिया' च्या विखंडनाला मोठ्या प्रमाणात सुरुवात झाली ती आजतागायत सुरु आहे. हा भू-स्थानांतराचा किंवा भूखंडवहनाचा (Continental Drift) प्रसिद्ध सिद्धांत १९१२ साली जर्मन शास्त्रज्ञ वेगनेर याने मांडला. सध्या भारतीय भूभाग हा उत्तर-पूर्वेकडे (युरेशियन प्लेट) सरकत असल्याने हे भूकंप हादरे बसत असल्याचे अनेक तज्ञ म्हणत आहेत.

हिमालयाची उंची वाढत आहे. त्याचेही हे एक कारण आहे. हिमालयाच्या पर्वत रांगांखालील भूस्तरीय हालचाली भूकंपास कारणीभूत ठरत आहेत.

गुजरातमधील भूकंप :

नवसहस्त्रकातील पहिल्या प्रजासत्ताक दिनी गुजरात राज्यात प्रलयंकारी भूकंप झाला. तो रिश्टर स्केलवर ७-८ इतका मोजण्यात आला. अंदाजे ३५,००० लोक मृत्युमूखी पडले. ३ लाखांपेक्षा जास्त गंभीर जखमी झाले. १५ लाखांहून अधिक लोक बेघर झाले. खाजगी इमारतीचे नुकसान एक हजार कोटी तर दळणवळण व उर्जा साधनांचे नुकसान ७००० कोटी तर एकूण नुकसान २३ हजार कोटी असावे, असा अंदाज आहे.

भूज भूकंप झाल्यापासून प्रसारमाध्यमाने तेथील बातम्या, प्रेताचे ढीग सारे काही पुरेशा प्रमाणात दाखवले आहे. यांचा परिणाम म्हणून जगभरातून मदतीचे लोंढे गुजरातकडे धावत आहेत, परंतु समाजाची स्मरणशक्ती अतिशय क्षीण असते. व पुढची आपत्ती येईपर्यंत समाज अजगरासारखा सुस्त पडलेला असतो. आपत्ती आल्या-आल्या हजारो हात मदतीसाठी येतात पण दीर्घ

पुर्नवसनासाठी लोक टिकत नाहीत. ही वस्तुस्थिती आहे. गुजरात पुनर्वसनाचे काम अनेक वर्षे चालू राहणार आहे. भविष्यात नैसर्गिक आपत्तीच्या काळात उपयोगी पडतील अशा टिकावू योजना देखील बनवायला हव्यात. भूकंपात सापडलेल्या लोकांच्यापूढे भीकटाकण्यापेक्षा त्यांना घरबांधण्याचे कौशल्य शिकवले पाहीजे त्यासाठी दीर्घकालीन योजना आखायला हवी.

विध्वंसक भूकंपामुळे गुजरात मधील ४०० कि.मी. व्यासाचा परिसर उध्वस्त झाला. त्यामध्ये भूज व कच्छ ही शहरे आहेत. रस्ते खचले, गोड्यापाण्याचे झरे निर्माण झाले, दलदल झाली. ३५,००० ते ४०,००० लोक मृत्युमुखी पडले. लाखो लोक जखमी झाले, जवळ-जवळ २३,००० कोटी रुपयांचे नुकसान झाले, कित्येक लोक बेघर झाले.

मनुष्य चंद्रावर गेला असला तरी व त्याने कितीही प्रगती केली असली तरी त्याला निसर्गावर मात करता येत नाही. दरवर्षी नैसर्गिक आपत्ती येतात. त्यात वादळे, भूकंप, पूर यामुळे अनेक प्रकारचे नुकसान होते पण त्यामुळे मनुष्य हारत नाही, एक मनुष्य दुसऱ्या मनुष्याला मदत करण्यासाठी सदैव सज्ज असतो. यातच त्याची माणुसकी दिसून येते.

जोपर्यंत कावळा कोकीळेची अंडी ऊबवत आहे,

तोपर्यंत जग सुंदर आहे.

तो पर्यंत माणूस बांगला देशाच्या निर्वासितांना मदत करण्यास जाईल. किंवा आंध्राच्या कोळ्यांना वादळातून ओढून आणेल किनाऱ्यावर किंवा गुजरात मध्ये रात्रीचा दिवस करून भरवत राहील घास ! अभागी जीवांना.

सर्व जग मदत करत आहे फक्त जेथे कॅमेरा पोहचेल तिथंपर्यंत. आज गुजरात मध्ये नियोजना अभावी 'घावेल त्याला पावेल' अशी अवस्था आहे. लोक विशिष्ट जाती, जमातीतील लोकांना मदत करत आहेत अशा अनेक तक्रारी येत आहेत.

भूकंप झाल्यानंतर दहा तासांनी देखील संसदेतून कोणीही हालले नाही. गुजरातमधील सरकारला तर काय करायचे हे देखील सुचत नव्हते.

वास्तविक लष्कर असतानाही शाळा कॉलेज मध्ये N.C.C. असते. पोलीस असताना देखील R.S.P असते. मग, नैसर्गिक आपत्तीला सामोरे जाण्यासाठी तरुण नागरिकांची किंवा विद्यार्थ्यांची चळवळ का नसावी ? यामध्ये मुलांना प्रशिक्षण देण्यात यावे त्यामुळे नैसर्गिक आपत्तीत मुले मदतीसाठी धावून जातील. Natural Disaster Management Institute (NDMI) सारखी संस्था निर्माण करुन अधिकारी व जनतेला ट्रेनिंग दिले जावे.

गुजरातमधील या पुनर्वसनाच्या प्रक्रियेत हजारो गवंडी, प्लंबर, रंगकाम करणारे, फॅब्रीकेटर, भूकंप विरोधक आराखडा करणारे घराची दुरुस्ती करणारे कामगार येणार आहेत. या घाई-घाई च्या पुनर्वसनात कामगारांची संख्या वाढणार आहे. व तेथील संकटातून वाचलेल्या लोकांच्यापुढे बेकारीचे संकट उभे राहणार आहे. त्यामुळे अशा संस्था निर्माण केल्याच पाहिजेत की लोकांना मदत म्हणून रोजगारीचा नवा मार्ग मिळवून देतील. ''लोकांना मासे देण्याऐवजी जाळे द्या, कारण ते आयुष्यभर उपाशी तर मरणार नाहीत''. गुजरातमधील भूकंपात बेघर व निराधार झालेल्या युवक युवतींना नियोजन पूर्वक भूकंप रोधक घर बांधण्यासाठी आवश्यक असणारे तंत्रज्ञान देवून प्रशिक्षित केले तर त्यातून हजारो तरुणांना गवंडी, ट्रेसर, प्लंबर, वायरमन, फॅब्रीकेटर या सारखे रोजगार मिळू शकतील. पुनर्वसनानंतर घरबांधणी अखंडपणे चालू राहणार आहे. त्यामुळे नुकसान भरपाई पेक्षा त्यांना दिलेले तंत्रज्ञान ही आयुष्यभर पुरणारी शिदोरी असेल. त्याचबरोबर सर्वांना तयार घरे देण्यापेक्षा पुनर्वसनाच्या कामामध्ये लोकांचा सहभाग मिळवून गरजेप्रमाणे घराची रचना करण्याचे स्वातंत्र्य भूकंप ग्रस्तांना देणे गरजेचे आहे.

महाराष्ट्रात कोयना व वारणा खोरी भूकंपाला संवेदनशील आहेत. त्यामुळे याठिकाणी भूकंप विरोधक घरे, घराची दुरुस्ती करण्यासाठी तरुण पिढीला प्रशिक्षण देण्याची गरज आहे. त्यामुळे सुशिक्षीत बेकारांना रोजगार, कामे मिळतील व हे खऱ्या अर्थाने पुनर्वसन असेल. ❑

ग्रामीण कचरा व्यवस्थापन– नवा दृष्टीकोन

कु. खिलारे–बी.एस्सी.१

लोकांचे आरोग्य स्वच्छतेवर अवलंबून असते. स्वच्छतेबाबत काही महत्त्वाच्या गोष्टी आत्मसात केल्यास शरीर निरोगी राहून माणसाला दीर्घायुष्याचा लाभ होतो. तथापि स्वच्छते विषयक भारतीय समाज थोडा उदासीन असल्याचे दृष्टीस पडते. असे विधान केल्यास वावगे होणार नाही. आपले घर स्वच्छ ठेऊन कचरा बाहेर फेकून देणे. सांडपाण्याचा निचरा न करणे ह्याबाबती जणू कांही त्यांच्या रक्तात मुरलेल्या आहेत. थोडक्यात 'मला काय करायचे' ह्या वृत्तीने भारतीय समाज वावरत आहे. त्यामुळे आज जिकडे तिकडे भारतीय समाज वावरत आहे. त्यामुळे आज जिकडे तिकडे कचऱ्यांचे ढीग व साठलेले दूषित पाणी दृष्टीस पडते. त्याचे पर्यावसान अनेक रोगजंतूंच्या वाढीत होऊन रोगांचा फैलाव होतो. स्वच्छतेच्या अभावी पिसवांमुळे प्लेग, डासांपासून हिवताप, हत्तीरोग, डेंगू, माशांपासून कॉलरा, गॅस्ट्रो, कावीळ ३०, दुर्गंधीमुळे पोटाचे व त्वचेचे रोग व धूर धूळ ह्यामुळे कॅन्सरसारखे व दम्यासारखे भयानक रोग निर्माण होतात.

नागरी भागातील यंत्रणा शहरातील कचरा, दूषित पाण्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी तत्पर असतात. ग्रामीण भागातील ग्रामपंचायतीकडे अपुरी साधन सामुग्री व लोकशिक्षणाचा अभाव ह्यामुळे ग्रामीण भाग अस्वच्छ दिसतो. आणि पर्यायाने रोगांचा प्रसार अधिक होतो. गावातील कचऱ्याचे निराकरण त्यादृष्टीने महत्त्वाचे ठरते.

गावातील कचऱ्याचे वर्गीकरण तीन प्रकारे करता येते. घनकचरा, द्रवकचरा आणि वायूरुप कचरा. ह्या प्रत्येक प्रकारातील कचऱ्याची विल्हेवाट कशी करता येईल ? ह्याबाबत पुढे विवेचन दिले आहे.

१) घन कचरा = कुजणारा व न कुजणारा

घनकचरा अशा मुख्यत: दोन भागात विभागणी करता येईल. कुजणाऱ्या घन कचरा प्रकारात कागद, पालापाचोळा, भाजीचे देठ, कडबा, गवत, माणसाची विष्ठा, जनावरांचे शेण व लेंड्यांचा समावेश होतो. मोठ्या खड्डयात कुजणारे पदार्थ व माती टाकून त्याची विल्हेवाट लावता येते. साधे कंपोस्ट (anarobic), इंदूर कंपोस्ट (anarobic) व नेडॅप कंपोस्ट (arobic) ही उत्तम प्रतीची खते प्राप्त होतात. विनासायास मिळणारे हे खत सर्व बाबतीत रासायनिक खतांपेक्षा दर्जेदार असल्याचे सिद्ध झाले आहे. त्याचप्रमाणे गांडूळ खत ही तयार करता येते. गांडूळ खत निर्मितीमध्ये अमेरिकन पृष्ठजीवी गांडुळे (इसीनिया फोरिडा) उत्तम प्रकारचे खत तयार करतात. त्यासाठी शेड पद्धत (व्यापारी पद्धत) व टँक पद्धत उपयोगात आणतात. टँक पद्धतीमध्ये अर्धवट कुजलेले खत, कचरा व गांडुळे वापरतात. उघड्यावर पडणारी माणसाची विष्ठा शौचालय बांधून बंदिस्त करता येते. शौचालयाचे दोन प्रकार पडतात. सेफ्टी टँक व शोष खड्डयाचे शौचालय. सेफ्टी टँकमधून बाहेर पडणारे पाणी वनस्पतींना पोषक ठरते. घन कचऱ्याच्या दुसऱ्या प्रकारात न कुजणारा घन कचरा, माती, दगड प्लॅस्टिकच्या निरुपयोगी वस्तूंचा समावेश होतो. माती, दगडाचा गावातील खड्डे भरुन काढण्यासाठी उपयोग करता येतो. प्लॅस्टिकचे तुकडे व निरुपयोगी वस्तू वितळवून (रिसायकलींग) नवीन प्लॅस्टिक तयार करता येते.

२) द्रव–कचरा = ह्या प्रकारात गटाराचे पाणी व मुतारीतील द्रव ह्यांचा समावेश होतो. शोष खड्डे काढून

गावातील सांडपाणी, गटारातील पाणी त्यात सोडले जाते. जमिनीत पाणी मुरल्यामुळे डासांची वाढ होण्यास प्रतिबंध होतो. तसेच आसपासच्या वृक्षांना पाणी-पुरवठा होऊन परिसर हिरवागार होण्यास मदत होते. मुतारीतील द्रवपदार्थ युरीया रिकव्हरी प्लँटसाठी वापरणे शक्य होते.

३) वायूरुप कचरा = कचऱ्याच्या ह्या तिसऱ्या प्रकारात धूर, धूळ व कीटकनाशकांवर होणारी फवारणी यांचा समावेश होतो. धूर व धुळीमुळे हवेचे प्रदूषण मोठ्या प्रमाणावर होऊन श्वसनाचे विकार वाढतात. निर्धूर चूल, बायोगॅस व गोबरगॅस द्वारे हे प्रदूषण कमी करणे शक्य आहे.

वरील विवेचनावरुन एक बाब स्पष्ट होते की कचरा विल्हेवाट पद्धत, थोडा अपवाद वगळता अत्यंत सोपी व अल्प खर्चाची आहे. शास्त्रीय पद्धतीचा अवलंब केल्यास कचऱ्यापासून चांगल्या खताची प्राप्ती होते. त्याशिवाय गावचा परिसर स्वच्छ राहून रोग फैलावणाऱ्या रोगजंतूंचा उपद्रव आटोक्यात आणता येतो आणि त्याचे फलित म्हणजे लोकांचे निरोगी आरोग्य.

जनतेच्या चांगल्या आरोग्यासाठी शासन अनेक योजना राबविते. दवाखान्याच्या सोयीव्यतिरिक्त सप्ताह व अभियानाद्वारे शासन लोकांना आरोग्यविषयक जागरुक करते. ह्यासर्व बाबींवर केवढा तरी खर्च होतो. एकूण आरोग्यविषयक योजनांवर होणाऱ्या खर्चापैकी सुमारे ७५% खर्च हा दूषित पाणी व माशा, डास इ. मुळे होणाऱ्या रोगांच्या नियंत्रणासाठी होतो. एवढे करुनही रोगराई वारंवार डोके वर काढते. त्याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे लोकांची उदासीनता. आरोग्यविषयक कार्यक्रमात जनतेचा सक्रिय सहभाग असणे अत्यंत जरुरीचे आहे. त्यामुळे आरोग्यविषयक योजनांवरील शासनाचा खर्च कमी होईल आणि लोकांना चांगले आरोग्य लाभेल.

कचरा व्यवस्थापनासाठी तंत्रज्ञान

ग्रामीण भागातील लोकांना कचरा व्यवस्थापनाबाबतीत योग्य तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण न मिळाल्याने लोकांची वर्तणूक व मानसिकता बदलत नाही. शहरी विभागातील भुयारी गटारे, कचरा वाहतूक, फ्लॅशचे व सेप्टीक टँकचे संडास या गोष्टी अत्यंत खर्चिक असल्याने त्याचा प्रसार ग्रामीण भागात होऊ शकणार नाही. त्या ऐवजी दोन खड्डयांचे संडास, शोषखड्डे, परसबागा, गांडूळ खत निर्मिती, नेडॅप कंपोस्ट या बाबतीत खेड्यांमध्ये प्रबोधन होणे गरजेचे आहे. यापैकी काही गोष्टींचे आराखडे व रचना पुढे दिलेली आहे.

१) घरातील सांडपाण्यासाठी शोषखड्डा : खेड्यात बऱ्याच ठिकाणी गटारे नसतात. अशावेळेस अंघोळ, भांडी व कपडे धुणे यातून निर्माण होणारे पाणी रस्त्यावर पसरते व त्यातून दलदल, डास, माशा व इतर जंतूंचा प्रादुर्भाव होतो. आजूबाजूला दुर्गंधी पसरते. कोंबड्या, कुत्री या दलदलीत नाचून घरभर ही घाण पसरवतात व अन्न पाणी दूषीत करतात. त्यावर योग्य उपाय म्हणजे शोष खड्डयाची निर्मिती. यामध्ये घरातील सांडपाणी सोडण्याच्या जागी १मी.X१ मीX१ मी. चा खड्डा खोदून त्यात प्रथम नारळा एवढे दगड १/३ भागापर्यंत भरावेत त्यावर १/३ भाग आंब्याएवढे दगड व विटांचे तुकडे टाकावेत. त्यावर मोठ्या वाळूचा ४ इंचाचा थर द्यावा. त्यावर छोटे गोटे ६ इंचापर्यंत भरून निरगुडी, घाणेरी, तूरकाड्या यासारख्या सहजा सहजी न कुजणाऱ्या फांद्यांचा थर देऊन खड्डा बारदानाने झाकावा. जेथून पाणी पडते तेथे तळाशी ३ ते ४ छिद्रे असलेले मडके बसवून त्यात नारळाचे केसर घालावे हे केसर सांडपाण्यातील राख, तेल, ग्रीस असे पदार्थ अडवून खड्डा लवकर निकामी होऊ देत नाहीत. हे केसर दोनतीन महिन्यानी बदलावे शेवटी खड्डयावर ४ इंच जाडीचा मातीचा थर पाणी मारुन बसवावा म्हणजे बाहेरील पावसाचे पाणी जाऊन खड्डा निकामी होत नाही. (आकृती क्र.१)

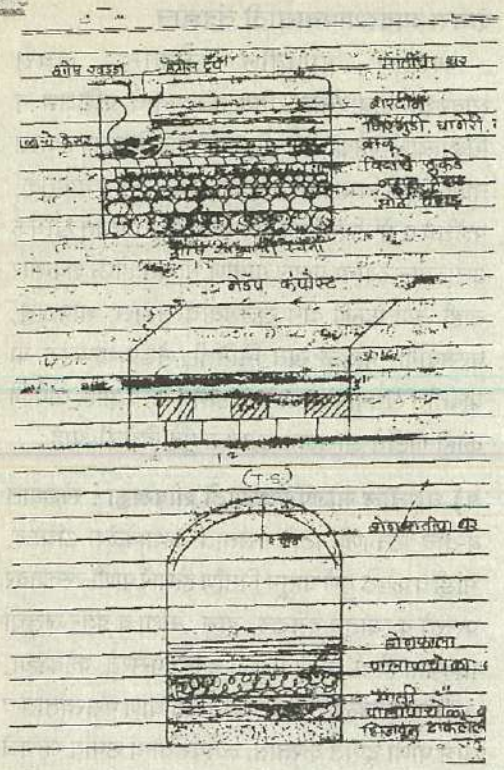

२) परसबाग : जेथे जमीन खडकाळ असते तेथे शोषखड्डयांचा उपयोग होत नाही कारण जमीनीची पाणी मुरविण्याची क्षमता खूपच कमी असते. अशा ठिकाणी व जेथे पाणी टंचाई असते तेथे परसबाग हे एक वरदान आहे. ज्यांना घराभोवती थोडी फार जागा आहे त्यांनी परस बाग जरुर लावावी. १०X१० फूट जागेच्या परस बागेत कुटुंबाला वर्षभर पुरेल इतका भाजीपाला किंवा शेवगा, केळी, चिक्कू, नारळ यासारखी झाडे लावता येतात. नारळ व केळी सांडपाण्यावर उत्तम रितीने वाढतात. १ केळीचे झाड वर्षाकाठी १५० ते २०० केळी देते व एका कुटुंबाच्या सांडपाण्यावर १० केळीची झाडे वाढतात. म्हणजे वर्षाकाठी १००० ते १२०० रु. चे उत्पन्न मिळते. एका घराच्या सांडपाण्यावर ५ नारळाची उत्तम रितीने वाढतात व वर्षाकाठी १००० नारळ देतात. म्हणजे परसबाग ही एक अन्नपूर्णाच आहे. याशिवाय परसबागेमुळे घराचे सौंदर्य वाढते व वातावरण प्रसन्न रहाते.

३) नेडॅप कंपोस्ट : नारायणदेव पंढरी पांडे या महाराष्ट्रीय माणसाने शोधलेली ही खत निर्मितीची पद्धती ग्रामीण शेतीस वरदान असून त्यामुळे गावातील पालापाचोळा कुजण्यायोग्य पदार्थाचे योग्य पद्धतीने व कमी काळात विघटन करता येते. आधुनिक काळात जनावरांची संख्या कमी झाल्याने शेतामध्ये शेण खताचा तुटवडा जाणवतो आहे. व रासायनिक खतामुळे जमीनी मोठ्या प्रमाणावर होतो. त्याऐवजी नेडॅप पद्धतीत हवेच्या उपस्थितीत एका हौदात पालापाचोळा कुजविला जातो. या प्रकारात शेणाचा उपयोग सूक्ष्म जंतूंचे विरजण म्हणून केला जातो. त्यामुळे एक किलो शेणापासून ४० किलो खत तयार होते. या प्रकारात १५X५x३ फूट आकाराचा एक सच्छिद्र हौद बांधला जातो. या हौदात शेणकाल्यात भिजवलेला केर व पालापाचोळ यांचा ६ इंच जाड थर त्यावर मातीचा २ इंच थर अशा पद्धतीने पूर्ण हौद भरुन घेतला जातो वर दीड फूट उंचीचा शेणकाला व पाचोळ्याचा घुमट रचून तो शेणामातीने लिंपला जातो. शेणातील व मातीतील सूक्ष्मजंतू तीन महिन्याच्या आत सर्व पालापाचोळ्याचा फडशा पाडून त्यांचे खतात रुपांतर करतात. एका हौदातून वर्षाकाठी ७ ते ८ टन खत तयार होते. ज्याची किंमत बाजार भावाने ८ हजार रुपये होते. ग्रामपंचायतीने गटारीतील गाळ व कचरा-कुंड्यातील कचरा नेडॅप पद्धतीने कुजविला तरी ग्रामपंचायतीस वर्षाकाठी २० ते ३० हजार उत्पन्न मिळू शकते.

४) दोन खड्डयांचे शौचालय : एका माणसाच्या एक वर्षाच्या विष्ठेपासून १ घनफूट उत्तम दर्जाचे जंतुविरहीत खत मिळेल म्हणजे या देशातील १०० कोटी लोकांनी या शौचालयाचा वापर केला तर दरसाल १०० कोटी घनफूट खत तयार होईल. व देशातील शेती उत्पन्नात दुपटीने वाढ होईल. शौचालयांच्या बाबतीत लोकांचे अनेक गैरसमज आहेत व त्याच्या मागे लागून श्रीमंत लोक १८ ते २० हजार रुपये संडास बांधण्यासाठी खर्च करतात. वास्तविक पहाता टाईल्स, महागडे भांडे, स्लॅब यांचा संडासच्या शास्त्रीय तत्त्वांशी काही संबंध नसतो. संडास या गोष्टीची साधीसोपी व्याख्या म्हणजे

(पुढील मजकुर पान क्र. १२२ वर)

वैज्ञानिक साक्षरता – एक गरज

कु. लता कुंभार, बी.एस्सी.भाग ३
कु. विद्या कुंभार, बी.एस्सी.भाग १

२१ व्या शतकात प्रवेश करत असताना जगभर ज्ञानाचे, विज्ञानाचे व तंत्रज्ञानाचे स्फोट होत आहेत. काही लोक तर असे समजत आहेत की, जगाने साध्या विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या पलीकडे झेप घेऊन माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात भरारी मारलेली आहे. जिलेटीन, बंदुकीची दारु, बॉम्ब, अणुबॉम्ब व हायड्रोजन बॉम्ब सारख्या शोधाने पुराणातल्या संहारकर्त्या शिवाचे काम आधीच हाती घेतले आहे. आता जैव तंत्रज्ञान, क्लोनिंग व टरमिनेटर जीव यांच्या सहाय्याने माणूस निर्माणकर्त्या निसर्गाच्या कामातही ढवळाढवळ करु लागला आहे. परंतु हे सारे खरे आहे काय ? जगाची वैज्ञानिक प्रगती मूठभर वैज्ञानिकांच्या संशोधनावर किंवा तंत्रज्ञानावर आधारलेल्या चैनीच्या वस्तू (Computer, T.V. Mobile) इत्यादीवर मोजता येईल काय ?

सिद्धी विनायकाच्या समोर लागणाऱ्या तरुण मुलांच्या रांगा, वामनराव पै, नरेंद्रराव महाराज, मुरारी बापू या सारख्या भोंदू लोकांच्या प्रवचनांना होणारी सुशिक्षितांची बेसुमार गर्दी हे कशाचे लक्षण आहे ? डोळ्याच्या आकाराचे मंगळसूत्र वापरले तर नवऱ्यावर संकट येते या अफवेला घाबरुन केवळ एका आठवड्यात पुण्यामध्ये एका लाखाच्यावर बायकांनी आपली मंगळसूत्रे बदलून घेतली. या साऱ्या बायका अशिक्षित किंवा अडाणी नव्हत्या तर शिक्षक, बँक अधिकारी, कॉम्प्युटर, तज्ञ, डॉक्टर्स व इंजिनियर देखील होत्या. दुष्काळी भागात रेशनला रांगा लागल्या तशा सराफांच्या दुकानात या उचविद्याविभूषित महिलांच्या रांगा लागत होत्या. वास्तू शास्त्राच्या नावावर अंधश्रध्द कल्पनांना कवटाळून आपल्या लाखो रुपयांच्या घराची मोडतोड करणारे जवळजवळ सारेच लोक पदवीधर आहेत. शेगावचे गजानन महाराज, शिर्डीचे साईबाबा आणि सत्यसाईबाबा इ. अनेक कर्मशून्य बुवांच्या मठाभोवताली सुशिक्षितांची गर्दी दिवसेंदिवस वाढत आहे. रिझर्व बँकेचे गव्हर्नर, पंतप्रधानमंत्री तथा कथित शास्त्रज्ञ, प्राध्यापक, वकील हे सारेच या गर्दीत आपआपल्या भ्रष्टाचाराच्या गाठोड्यासह हजर असतात. 'सनातन प्रभात' सारखी धर्मांध वृत्तपत्रे भूजच्या भूकंपाबद्दल असे म्हणतात की, ''राज्यकर्ते धर्मनिष्ठ नसल्याने भूकंप झाला.'' तर दुसऱ्या बाजूला कर्नाटकचे मंत्री टी.जॉन म्हणतात की 'गुजरात मध्ये ख्रिश्चनांच्यावर झालेल्या हल्ल्याबद्दल देवाने भूकंपाद्वारे शिक्षा दिली.' कुंभ मेळ्यातील मोबाईलधारी साधूंनी असे जाहीर केले की 'हा भूकंप अलाहाबाद मध्ये होणारच होता, पण आमच्या प्रभावामुळे आम्ही हा भूकंप टाळू शकलो.' ही सारी उदाहरणे केवळ प्रातिनिधिक आहेत. शिक्षण घेऊनही वैज्ञानिक दृष्टीकोण न येणे व त्यामुळे स्वत:ची फसवणूक करुन घेणे ही गोष्ट केवळ भारतापुरतीच मर्यादित नाही, तर तिची लागण जगभर झालेली आहे. इस्कॉन, हरेराम पंथ, जपानमधील परमेश्वरासाठी आत्महत्या करणारा पंथ, युरोपमधील चर्चचे पुन्हा वाढणारे प्रस्थ, जर्मनीमध्ये नवनाझीचा उदय ही सारी लक्षणे वैज्ञानिक दृष्टीकोन नसलेल्या पण उसन्या तंत्रज्ञानावर श्रीमंतीचे प्रदर्शन करणाऱ्या तथाकथित सुशिक्षितांची आहेत.

सुशिक्षित समाजातील विज्ञान साक्षरता मोजण्याचे तुरळक प्रयत्न परदेशात झालेले आहे. परंतु दुर्देवाने असे प्रयत्न भारतात झालेले नाहीत. तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे अग्रेसर असलेल्या अमेरिकेतील पंचेचाळीस टक्के लोकांना न्यूटनच्या नियमाबद्दल माहिती नाही. तर २०% लोक परमेश्वरी कोपामुळे नैसर्गिक आपत्ती येतात असे मानतात; या ठिकाणी अमेरिकेची साक्षरता

सूक्ष्म प्रमाण प्रयोग पद्धती : प्रयोगशाळांना एक वरदान (Micro-Scale Technique)

राजश्री आरबुने, प्रमिला चव्हाण, योगिता चव्हाण
बी.एस्सी.भाग १

कॉलेजमधील रसायनशास्त्र प्रयोगशाळेच्या बाजूने वा समोरुन गेले तरी रसायनांचा उग्र वास येतो. ज्या दिवशी प्रात्याक्षिक असेल त्या दिवशी दिवसभर हातांना उग्र वास येतो. प्रयोगशाळेत काम करणारे सेवक सांगतात की इतर विभागातील लोक आमच्या जवळ सुध्दा येत नाहीत. कारण आमच्या शरीराला सुध्दा रसायनांचा वास येतो. हे सगळं कशामुळे होते ? आम्हाला वाटते की रसायनशास्त्राचे प्रयोग करण्याची पध्दती जिला मॅक्रो-मेथड (Macro Method) म्हणता येईल यामुळे.

सध्याच्या प्रयोग करण्याच्या पध्दतीमध्ये काही दोष आहेत. ते ढोबळ मानाने खालील प्रमाणे सांगता येतील.

१) रसायनांचा अतिवापर –

रसायनशास्त्राचे Qualitative Analysis चे प्रयोग करताना वेगवेगळ्या चाचण्या (टेस्टस्) घ्याव्या लागतात. त्यासाठी सध्याच्या पध्दतीमध्ये जास्त प्रमाणात तीव्र आम्ले व इतर घातक रसायने वापरली जातात. अशा चाचण्यांच्या वेळी विविध विषारी वा घातक वायू उत्सर्जित होतात. रसायने जास्त प्रमाणात वापरल्यामुळे असे वायू मोठ्या प्रमाणावर उत्सर्जित होतात. त्यामुळे प्रयोगशाळेतील व आसपासच्या हवेत प्रदूषण होते. तसेच या चाचण्या झाल्यानंतर सर्व द्रवरुप वा घन रसायने बेसीनमध्ये टाकली जातात व ती रसायने गटारातून बाहेरील पाण्यात मिसळतात. म्हणजे पाण्याचे प्रदूषण (Water pollution) ही मोठ्या प्रमाणावर होते.

२) आजारांची शक्यता –

अशा प्रकारच्या प्रदूषित वातावरणामध्ये बरीच वर्षे काम केल्यामुळे ॲसिडीटी, डोकेदुखी, ॲलर्जी अशाप्रकारचे आजार होण्याची शक्यता जास्त असते.

३) खर्च –

सध्याच्या प्रयोग करण्याच्या पध्दतीमुळे रसायनांचा अनावश्यक जादा वापर होतो. त्यामुळे रसायनशास्त्र प्रयोगशाळेसाठीचा वार्षिक खर्च हा फार मोठा असतो. तसेच मोठी काचेची उपकरणे वापरली जातात त्यामुळे त्यांचाही फार खर्च येतो.

४) प्रात्याक्षिक करण्याचे कौशल्य –

सध्याच्या Macro-Method पध्दती मध्ये प्रयोगाचे निरिक्षण करण्यासाठी (उदा. चाचण्या मधून उत्सर्जित होणारा वायू इत्यादी निरिक्षणे) फार कौशल्य वापरावे लागत नाही. तसेच पुन्हा प्रयोग करुन पाहणे जवळ जवळ अशक्य असते. (रसायने जास्त लागत असल्यामुळे)

या व इतर दोषामुळे सध्याच्या प्रयोग करण्याच्या पध्दतीमध्ये काही प्रमाणात बदल करणे ही काळाची गरज आहे. सध्याच्या पध्दतीला पर्याय म्हणून नवीन पध्दती 'सूक्ष्म प्रमाण पध्दती' (Micro Scale Technique) वापरली जावी.

सूक्ष्म प्रमाण पध्दती म्हणजे काय ? इयत्ता ११ वी पासून बी.एस्सी. भाग ३ पर्यंतचे सध्याचे रसायनशास्त्राचे प्रयोग ''कमी प्रमाणात रसायने वापरुन व छोटी काचेची उपकरणे वापरुन'' करणे याला सूक्ष्म प्रमाण पध्दती (Micro Scale Technique) असे म्हणता येईल.

उदाहरणार्थ – १) नायट्रेट रॅडीकल ची टेस्ट घेण्यासाठी सध्या आम्ही पावडरमध्ये १ ते २ मिलीलीटर तीव्र सल्फ्युरीक आम्ल टेस्ट ट्यूब मध्ये ओततो व उत्सर्जित होणारा वायू तपासतो. परंतु

सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीमध्ये पावडर अतिशय कमी प्रमाणात फक्त काही मिलीग्रॅम मध्ये वापरुन त्यामध्ये तीव्र सल्फ्यूरिक आम्ल फक्त १ ते २ थेंबच टाकावे लागते व उत्सर्जित होणारा वायू तपासला जातो.

सध्याच्या पध्दतीमध्ये रिएजंट बाटलीमधून ओतला जातो तर सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीमध्ये तो पाश्चर पिपेटने ट्रान्सफर केला जातो. थोडक्यात Pouring ऐवजी Transfer of Solution हे या पध्दतीचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.

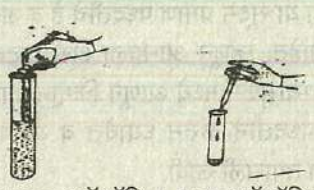

ही पध्दत ऑरगॅनिक व इनऑरगॅनिक मधील Qualitative Analysis साठी अतिशय प्रभावीपणे वापरली जावू शकते.

२) दोन द्रवमापिका पध्दती (Two Burette Method)

रसायनशास्त्रातील सर्वच विभागातील दुसरा महत्वाचा प्रयोग म्हणजे टायट्रेशन (Titration)

सध्याच्या पध्दतीमध्ये 'पिपेट'ने एक रासायनिक द्रव शोषून घेवून ते चंचूपात्रात टाकून त्यामध्ये योग्य तो दर्शक (Indicator) टाकला जातो व द्रवमापिकेतून दुसरा रासायनिक द्रव योग्य तो रंगबदल येईपर्यंत टाकावा लागतो. रंगबदलाच्या वेळेचे आकारमान नोंदवून घ्यावे लागते या प्रयोगाचे उत्तर जास्तीत जास्त अचूक येण्यासाठी हा प्रयोग कमीत कमी चार वेळा पुन्हा करावा लागतो. म्हणजे पहिल्या प्रयोगानंतरचे चंचूपात्रातील द्रव ओतून पुन्हा दुसऱ्या वेळी घ्यावे लागते. पुन्हा त्यामध्ये दर्शकाचे थेंब टाकून योग्य तो रंगबदल येईपर्यंत द्रवमापिकेतून दुसरा द्रव टाकावा लागतो. असे चार-पाच वेळा रिपीटेशन करुन Equivalence point काढावा लागतो.

परंतु सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीमधील Two Burette Method मध्ये शोषनलीकेने (पिपेटने) द्रव न शोषून घेता, एका द्रवमापिकेनेच (Burette ने) उदा. १० मिलीलिटर द्रव एका चंचुपात्रात घेतला जातो. त्यामध्ये योग्य त्या दर्शकाचे २ ते ३ थेंब टाकतात व दुसऱ्या द्रवमापिकेतून दुसरा द्रव या चंचुपात्रात हळू हळू टाकला जातो व रंगबदल पाहिला जातो. योग्य तो रंगबदल झाल्यानंतर ब्युरेटमधील रिडींग वाचले जाते. आता हाच प्रयोग पुन्हा करण्यासाठी चंचुपात्रातील द्रव ओतून न टाकता त्यामध्येच पहिल्या द्रवमापिकेतील द्रव बरोबर (अचूक) १ मिलीलिटर टाकला जातो. नंतर दुसऱ्या द्रवमापिकेतील द्रव अगदी सावकाश टाकून योग्य तो रंगबदल पाहून रिडींग नोंदवले जाते. पुन्हा दर्शकाचे थेंब टाकण्याची आवश्यकता नसते. अशाच प्रकारे प्रत्येक वेळी १ मिलीलीटर द्रव जादा घेवून व दर्शक पुन्हा पुन्हा न टाकता हा टायट्रेशनचा प्रयोग आपण ४-५ वेळा करु शकतो; व अचूक निरीक्षण नोंदवून अचूक उत्तर काढले जाते.

म्हणजेच, या पध्दतीमध्ये एक रिडींग घेण्यासाठी (उदा. १० मिलीलिटर) लागणाऱ्या दोन्ही द्रवामध्ये फक्त ५ मिलीलिटर जादा द्रव टाकून आपण ५ वेळा हा प्रयोग पुन्हा पुन्हा तपासून पाहून अचूक उत्तर काढू शकतो. तसेच 'दर्शका'चे पहिले टाकलेले २ ते ३ थेंबच पुरेसे ठरतात. पुन्हा पुन्हा महागडा 'दर्शक' वापरावा लागत नाही.

या सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीने रसायनशास्त्रातील जवळ जवळ सर्वच प्रयोग करता येणे शक्य आहे. वरील दोन प्रयोग हे फक्त उदाहरणादाखल दिले आहेत.

सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीचे महत्वाचे फायदे पुढील प्रमाणे सांगता येतील.

१) रसायनांचा वापर अतिशय मर्यादित असल्यामुळे प्रयोगशाळेतील व आसपासचे वातावरण बरेचसे प्रदूषण मुक्त राहू शकते.

२) रसायने अतिशय कमी प्रमाणात वापरावी लागत असल्यामुळे त्यासाठी येणारा खर्च कमी होतो.

३) सध्या खर्च भागत नसल्यामुळे महागडी रसायने असलेले प्रयोग करता येत नाहीत, ते प्रयोग करता येतील.

४) तसेच खर्च कमी येत असल्यामुळे थोड्या प्रमाणात का होईना पण चांगल्या दर्जाची रसायने विकत घेता येतील व त्यामुळे प्रयोगांचे निष्कर्ष जास्तीत जास्त अचूक येतील.

५) विविध प्रयोगामध्ये Heating, Filtration, Drying इत्यादी साठी लागणारा वेळ कमी लागतो. इतर प्रयोग सुध्दा कमी वेळात करता येतात. म्हणजेच वेळेची बचत होते.

६) सूक्ष्मप्रमाण पध्दतीमध्ये निरीक्षण करण्याचे कौशल्य चांगले असावे लागते व थोड्याच दिवसात हे कौशल्य विद्यार्थी आत्मसात करु लागतात. म्हणजेच, निरीक्षण कौशल्य वाढते ज्यांची भावी आयुष्यात सर्वच क्षेत्रात अत्यंत गरज असते.

७) रसायने कमी लागत असल्यामुळे व प्रयोगास वेळही कमी लागत असल्यामुळे एखादा प्रयोग (चुकला असल्यास वगैरे) पुन्हा करणे शक्य होते.

८) काचेची छोटी उपकरणे वापरत असल्यामुळे ब्रेकेज ची भिती नसते व त्यामुळे प्रयोग आत्मविश्वासपूर्वक करता येतात. (काही वेळा ब्रेकेजच्या भितीने उपकरणे हाताळण्याचीच भिती वाटते) आम्हा विद्यार्थ्यांना महत्वाचा फायदा म्हणजे ब्रेकेज फारच मोठ्या प्रमाणावर कमी होईल.

तेव्हा या सूक्ष्म प्रमाण पध्दतीचे हे व असे अनेक फायदे आहेत. म्हणून आम्हाला असे वाटते की ही पध्दत अभ्यासक्रमामध्ये आणून किमान काही प्रयोग तरी या पध्दतीने करुन घ्यावेत व या पध्दतीची उपयुक्तता तपासली जावी.

❑ ❑

(मागील मजकुर पान क्र. ११६ पासून)

लज्जारक्षणासाठी एक आडोसा व विष्ठेची सुरक्षित विल्हेवाट लावण्यासाठी खड्डा. या प्रकारचे शास्त्रीय शौचालय १२०० ते ४ हजार रुपये खर्च होतो पण त्यातून औषधोपचारावर होणारा खर्च वाचतो व खताचे उत्पन्न वाढते. विचार केला तर दोन वर्षाच्या आत शौचालयाचा खर्च वसूल होतो.

५) युरीया रिकव्हरी प्रकल्प – ग्रामीण भागामध्ये मुताऱ्या नसल्याने लोक उघड्यावर कोठेही निर्लज्जपणे लघुशंकेस बसतात. ग्रामपंचायतीने जरी मुताऱ्या बांधल्या तरीही त्या कुठे ठेवाव्या याबाबत वाद होतात कारण त्याठिकाणी निर्माण होणाऱ्या दुर्गंधीमुळे जीव नकोसा होतो. यावर उपाय म्हणून कराडच्या मानवेंद्र नाथ रॉय संस्थेने युरीया रिकव्हरी प्लॅंट विकसित केला आहे. यामध्ये २ घनमीटर क्षमतेचा फेरोक्रीटच्या हौदात लाल माती व बारीक वाळू ८:१ याप्रमाणात भरुन घेतली जाते वरच्या बाजूस मोठी वाळू व कोळसा यांचा सहा इंची थर दिलेला असतो. यामध्ये मुतारीचे मूत्र सोडल्यास तीन महिन्यात ५० किलो नत्र असलेले उत्तम हिराखत तयार होते.

खेड्यातील कचरा व्यवस्थापनाचे अर्थशास्त्र :

कोणताही कार्यक्रम आर्थिक दृष्ट्या परवडणारा असल्याशिवाय समाजाकडून स्वीकारला जात नाही. तेव्हा ग्रामीण कचरा व्यवस्थापनाचे अर्थशास्त्र काय असावे, हे समजून घ्यावे लागेल. उदा. पाचशे घरांचे एक गाव गृहीत धरल्यास त्यातून निर्माण होणारा कचरा व त्याच्या व्यवस्थापनाचा खर्च काढावा लागेल. यापैकी काही खर्च एकदाच करावा लागेल तर काही खर्च आवर्ती स्वरुपाचा आहे. त्यागावात सर्वांनी स्वस्त पद्धतीची शौचालये बांधली तर सर्वसाधारणपणे १० लाख रुपये खर्च येईल. युरीया रिकव्हरी प्लॅंटस् दहा व नेडॅप प्रकल्प १००, गांडूळ प्रकल्प १०० व दोनशे परसबागा उभ्या केल्यातर वीस लाख रुपये खर्च होईल. हा झाला सुरुवातीचा खर्च. याशिवाय दरसाल कचरा गोळा करणे इ. चा खर्च १२००० रु. येईल. परंतु सर्व गावाने स्वच्छता पाळली तर कौटुंबिक आरोग्य व औषधावरचा वार्षिक खर्च सुमारे दीड लाख रुपये वाचतो. हया अनेक प्रयोगामधून सुमारे दोन लाखांचे उत्पन्न मिळते. व्यक्तिगत परसबागांचे उत्पन्नच दोन लाखांच्या वर जाते . म्हणजे गावाच्या संपूर्ण कचरा व्यवस्थापनावर केलेला खर्च तीन वर्षातच वसूल होतो व त्यानंतर दरवर्षी ३ ते ४ लाखाचा फायदा होतो. परंतु यासाठी प्रचंड राजकीय इच्छाशक्ती व कठोर निर्णयाची गरज आहे. त्याचबरोबर युवक मंडळ व युवती मंडळे यांनी मनावर घेतल्यास हे शिवधनुष्य पेलणे अशक्य नाही.

सावधान ! पश्चिम घाटातील निसर्ग नष्ट होत आहे !

कु. सुनिता पाटील, कु. स्वाती पवार, बी.एस्सी.भाग १

महाराष्ट्रापासून केरळपर्यंत पसरलेल्या सह्याद्रीच्या रांगांना पश्चिमघाट म्हणून ओळखले जाते. भारतामध्ये हिमालयानंतर मोठ्या प्रमाणावर जैव विविधता आढळून येते ती पश्चिम घाटामध्ये नानाविध प्रकारच्या वनस्पती, प्राणी, पशू, पक्षी इत्यादींनी नटलेला हा पश्चिम घाट अतिशय मनमोहक आहे. भारतामध्ये नष्ट होण्याच्या मार्गावर असणाऱ्या वनस्पतींच्या एकूण १८०० जातीपैकी ४५० जाती महाराष्ट्रात सापडतात. पश्चिम घाटामध्ये असणारी जैवविविधता ही निसर्गाच्या दृष्टीने अतिशय महत्वाची आहे. प्राणी, पशूपक्षी, विविध वनस्पती हे एकमेकांच्या सहकार्याने गुण्यागोविंदाने नांदत असतात. केवळ पश्चिम घाटामध्येच संपण्याच्या टोकावर असणाऱ्या वनस्पतींची संख्या खालीलप्रमाणे आहे. ॲस्टॅमलाई-१५० स्पेसीज, निलगिरी-९०, अनामुडी-३०, पलानीहिल्स-१८, अन्नामलाई हिल्स-१३, महाबळेश्वर हिल्स-१२ इ.

महत्व:- निसर्गामध्ये वनस्पतींचे महत्व हे अनन्यसाधारण असे आहे. निसर्गाचा समतोल राखण्यामध्ये त्यांचा महत्तवाचा वाटा आहे. पश्चिम घाटामध्ये असणारे केरळ मधील जंगल हे अतिशय घनदाट व सदाहरित असे आहे. भारतामध्ये नैऋत्य मान्सून वेळेवर येण्यामध्ये ह्या जंगलाचा फार महत्वाचा वाटा आहे. मानवाच्या दैनंदिन गरजा भागविण्यासाठी ही जंगले अतिशय उपयुक्त आहेत. जंगलांचा उपयोग खालीलप्रमाणे नमूद करता येईल.

१) पर्यावरणाचे योग्य संतुलन व रक्षण

२) जंगली पशू-पक्ष्यांसाठी अभय

३) जंगलापासून मिळणारे उत्पन्न यात लाकूड, सरपण, फळे, औषधी वनस्पती, डिंक, लाख, मध इ.चा समावेश होतो.

४) जमिनीची धूप थांबविली जाते.

वनस्पतींच्या जाती का नाहीशा होत आहेत ?

एखाया वनस्पतीचा उपयोग ठराविक कारणासाठी होऊ लागला की सातत्याने त्या वनस्पतींचा शोध सुरु होतो. वनस्पतींची फळे, पाने उपयोगी असतील ती गोळा केली जातात. त्याचा वनस्पतींच्या वाढीवर फारसा परिणाम होत नाही पण फुले उपयोगी पडत असतील तर ती मोठ्या प्रमाणात नाहीशी केली जातात त्यामुळे त्यांचे पुढील जीवनचक्र थांबते. फुलांपासून बियांची निर्मिती थांबते व त्यामुळे पुढची पिढी निर्माण होण्याचे थांबते. एखाद्या वनस्पतीचा कंद, कांदा, मुळ्या किंवा जमिनीखालील कोणताही भाग औषधासाठी किंवा खाण्यासाठी उपयोगी असेल तर अशा वनस्पतींचा तो-तो भाग ओरबडून नेला जातो व त्यामुळे त्यांचे पुनरुत्पादन थांबते व अशा परिस्थितीत निसर्गातील अनेक वनस्पतीच्या जाती नाहीशा होतात, ती तऱ्हा जंगली प्राण्यांची. जंगले नाहीशी होऊ लागल्यामुळे त्यांचं अस्तित्व कमी होऊ लागलं, मानवाने आपल्या स्वार्थासाठी प्राण्यांची अमानुष हत्या केली. प्राण्यांची अन्नसाखळी तुटली व वरच्या गटामधील प्राण्यांचे अस्तित्व धोक्यात आले.

कोकण भागामध्ये वनस्पतींपासून औषध निर्माण करणारे अनेक छोटे मोठे उद्योग (कारखाने) सुरु झाले व उद्योगपतींनी स्थानिक रहिवाशांच्या मदतीने अनेक वनस्पतींची लूट केली. स्थानिक लोकांच्यामध्ये असणाऱ्या वनस्पतींविषयी अज्ञानाचा फायदा ह्या कारखानदार लोकांनी घेतला.

ज्या प्रमाणात जंगलतोड होते, त्याप्रमाणात निसर्गात वनस्पतींची लागवड झाली पाहिजे आणि यासाठी रोपवाटिकांची आवश्यकता असते. दुर्दैवाने पश्चिम घाटात असणाऱ्या रोपवाटिकांची संख्या ही अत्यल्प आहे. नर्सरीचा अभाव ही एक समस्या आहे, त्याबरोबर वनखात्याचा आळशीपणा हेही एक कारण आहे. जंगलाची तोड करणाऱ्यापैकी क्वचीतच एखाद्याला शिक्षा होते. आणि मग भांडवलदार व वनअधिकारी याच्या संगनमताने जंगलतोड अविरतपणे चालू रहाते, जंगलाबरोबर पक्षांची संख्या कमी झाली व त्यांच्यामार्फत होणारा बियांचा प्रसारसुध्दा कमी झाला व त्यामुळे नवीन रोपांची व झाडांची संख्या घटूलागली.

उपाय : सुंदरलाल बहुगुणा यांनी हिमालयामध्ये जसे चिपको आंदोलन केले होते तसे आंदोलन पश्चिम घाटात होणे गरजेचे आहे. स्थानिक लोकांना जैवविविधतेचे महत्व पटवून द्यायला लागेल. वनस्पतींच्या व प्राण्यांचा असाच ऱ्हास होत राहिला तर लोकांचे जीवनमान उध्वस्त होऊन जाईल याची जाणीव लोकांना करुन द्यावी लागेल व अशाप्रकारची 'निसर्ग वाचवा' चळवळ प्राथमिक शाळेपासून कॉलेजपर्यंत आणि शेतमजूरापासून शेतकऱ्यांपर्यंत करावी लागेल. नर्सरींची संख्या वाढवून स्थानिक जातींच्या वनस्पतींची लागवड करावी लागेल. प्राण्यांची हत्या, शिकार व जंगलतोड यावर कडक निर्बंध लादणे व प्रत्यक्षात ते अमलात आणणे गरजेचे आहे. कोणत्याही पध्दतीने आपण पश्चिम घाटातील जैव विविधता वाचविली नाही तर त्याच्या अनिष्ट परिणामांना आपल्याला सामोरं जावं लागेल याची जाणीव प्रत्येकाने ठेवली पाहिजे.

❑ ❑

(मागील मजकुर पान क्र. ११९ वर)

मुलांना हेच प्रश्न विचारले असता त्यांचा प्रतिसाद महाविद्यालयातील विद्यार्थी व प्रौढ सुशिक्षितांपेक्षा जास्त चांगला आढळला. इयत्ता ५ ते ७ वी मधील २०% मुलांनी सर्व प्रश्नांची उत्तरे बरोबर दिली. ६०% मुलांना ५ पेक्षा जास्त उत्तरे बरोबर देता आली. तर २०% मुले केवळ २-३ प्रश्नांची उत्तरे देऊ शकली. अजिबात उत्तरे देवू न शकणारा विद्यार्थी माध्यमिक गटात आढळला नाही. वरील सर्वेक्षणावरुन आपल्या शिक्षण पद्धतीचे अपयश समोर येते. ज्या त्या वर्गात शिकविले जाणारे विज्ञान त्या त्या परीक्षेपुरते सर्वांच्या लक्षात असते. परंतु परीक्षा होताच ते सर्व ज्ञान बाष्पनशील पदार्थांप्रमाणे डोक्यातून उडून जाते. ज्या अर्थी ५, ६, व ७ वी तील विद्यार्थी या सामान्य प्रश्नांची अचूक उत्तरे देवू शकतात; त्या अर्थी १२ वी झालेल्या सर्व लोकांना या प्रश्नांची उत्तरे त्यांच्या शालेय जीवनात माहिती होती. परंतु त्यावर विचार न केल्याने किंवा उपयोग न केल्यामुळे ते विज्ञान विस्मृतीत गेले. विज्ञान शिकत असताना त्यातील मूलभूत तत्वांचा आयुष्याशी काय संबंध आहे ? याचे नीटसे आकलन न झाल्याने व विज्ञानाचा वापर न करताही जगता येते या विचाराने लोक आपली विज्ञान साक्षरता गमावून बसतात. व त्याचाच गैरफायदा घेवून अनेक कंपन्या खोट्या कल्पना विज्ञानाच्या नावाखाली लोकांच्या गळी उतरवतात. व आपल्या वस्तू भरमसाठ भावाने विकतात. व बुवांचे मठ व आश्रम वाढतात.

या वैज्ञानिक निरक्षरतेची जबाबदारी सर्वांनी स्वीकारुन विज्ञान शिकविण्याच्या पध्दतीमध्ये व माणसाच्या विचार करण्याच्या पध्दतीमध्ये आमूलाग्र बदल करणे गरजेचे आहे. या शिवाय वारंवार समाजाच्या सर्वच घटकांसाठी दैनदिन विज्ञानावर व्याख्याने व परिसंवाद आयोजित करावेत. दैनंदिन विज्ञान व आरोग्य संकल्पनेवर विज्ञान कार्यकर्त्यांनी छोट्या पुस्तिका काढून वितरित कराव्यात ज्यामध्ये पोषण, आहार, सौंदर्य प्रसाधनांचे दुष्परिणाम, दातांचे आरोग्य, टॉनिकचे दुष्परिणाम, स्वयंपाकघरातील विज्ञान, वाहनांचे गती विज्ञान. अशा विषयांचा समावेश असावा. महाविद्यालयांमधूनही विज्ञान मंडळाच्या माध्यमातून विज्ञान साक्षरतेबाबतचे कार्यक्रम राबविता येतील.

❑

मृत्युंजय शास्त्रज्ञ - स्टीफन हॉकिंग

धनंजय भोसले, बी.एस्सी. भाग ३

या वर्षीच्या जानेवारी महिन्यात 'स्टीफन हॉकिंग' हे नाव संपूर्ण भारतात प्रकाश झोतात आलं. टी.व्ही., वर्तमान पत्रं, मासिकं यामधून स्टीफन यांचं दर्शनसुध्दा झालं. पण त्यांना अगदी जवळून पाहता आलं ते २१ जानेवारीला दूरदर्शननं प्रसारित केलेल्या त्यांच्या 'सायन्स इन दि फ्युचर' या विषयावरील व्याख्यानात. त्यावेळी कळालं की या जागतिक दर्जाच्या वैज्ञानिकाला फक्त हाताची बोटं हलविता येतात आणि थोडसं हसता येतं. पण त्यांनी केलेलं संशोधन पाहिलं तर अक्षरश: आपण थक्क होतो आणि प्रश्न पडतो की, विकलांग असूनही नाउमेद न होता विश्व रचनेच्या उत्पत्तीचं अफाट संशोधन ते कसं करत असतील ? पण केवळ जिद्दीच्या जोरावर माणूस काहीही करु शकतो - याचं उत्तम उदाहरण म्हणजे शास्त्रज्ञ स्टीफन हॉकिंग !

८ जानेवारी १९४२ या दिवशी स्टीफन यांचा जन्म झाला. हा दिवस म्हणजे प्रसिध्द वैज्ञानिक गॅलिलिओ यांची पुण्यतिथी. गॅलिलिओच्या मृत्यूनंतर बरोबर ३०० वर्षांनी इंग्लंड येथे स्टीफन यांचा जन्म झाला. त्यांचे शिक्षण ऑक्सफर्ड विद्यापीठात झाले. त्यांना ऑक्सफर्ड व केंब्रिज विद्यापीठांची शिष्यवृत्तीही मिळाली.

वयाच्या २० व्या वर्षापर्यंत सर्व सुरळीत चाललं असताना नियतीनं घात केला आणि स्टीफन यांना 'मोटर न्यूरॉन डिसीज' झाला. म्हणजे मध्यवर्ती मज्जासंस्थेत बिघाड होवून शेवटी मृत्यू ! १९६३ मध्ये डॉक्टरांनी स्टीफन यांच्या जगण्याबद्दल शंका व्यक्त केल्या होत्या. पण स्टीफन यांनी जिद्दीच्या जोरावर सर्व वैद्यकीय ठराव खोटे ठरवले आणि आज ६० व्या वर्षात पदार्पण करत खगोल-भौतिक शास्त्रात मोलाची भर घालत आहेत. सध्या ते केंब्रिज विद्यापीठात सर आयझॅक न्यूटन आणि फर्मी डिरॅक यांनी भूषविलेल्या 'ल्युकेसियन प्रोफेसर' या मानाच्या पदाचा वारसा पुढं चालवित आहेत. हा मान केवळ असामान्य बुद्धिमत्ता व कर्तृत्व असणाऱ्या व्यक्तिंनाच मिळतो.

स्टीफन यांना कसलीही हालचाल करता येत नाही की बोलता येत नाही. ते स्वयंचलीत चाकाच्या खुर्चीत बसून मार्गाक्रमण करतात. त्यांच्या व्हील चेअरला 'लॅपटॉप' प्रकारचा कॉम्प्युटर बसवला आहे. त्यांना बोलता येत नाही म्हणून भावना व्यक्त करण्यासाठी 'स्पीच सिंथसायझर' बसवला आहे. त्यांना मदत करण्यासाठी त्यांचा शिष्य आणि तीन परिचारिका सतत बरोबर असतात.

अशा परिस्थितीतही त्यांनी 'अ ब्रीफ हिस्टरी ऑफ टाईम' हे पुस्तक लिहिलं. आणि आज हे पुस्तक जगातील सर्वात जास्त खपाचं पुस्तक म्हणून 'गिनिज बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्डस्' मध्ये समाविष्ट आहे.

हॉकिंग यांच्या संशोधनावर सांगायचं झालं तर असं सांगता येईल की ते विश्वाच्या उत्पत्तीचं गूढ उकलताहेत. तसंच ते विश्वातील सर्व घटनांना एका सूत्रात ओवणारा सिध्दांत शोधत आहेत. सापेक्षतावाद (Theory of relativity) आणि पुंजवाद (Quantum mechanics) यांचा मेळ घालायचा ते प्रयत्न करत आहेत. असा प्रयत्न यापूर्वी शास्त्रज्ञ आईनस्टाईन यांनीही केला होता, पण त्यांना अपयश आलं.

सापेक्षतावाद हा सिध्दांत आईनस्टाईन यांनी गणिती समीकरणांवरुन मांडला. त्यांच्या मते विश्वातील सर्व गोष्टी सापेक्ष आहेत. अंधार आहे म्हणून

प्रकाशाला महत्व आहे. बौध्दिक हुशारी असो वा रेणूतील अणूंची रचना असो, त्या सापेक्षवादावर आधारित आहेत. आईनस्टाईन यांनी प्रकाशाचा वेग ही एकच गोष्ट निरपेक्ष मानली होती, कारण एवढ्या प्रचंड वेगानं वस्तू जाऊच शकत नाही आणि जरी गेली तर तिचं ऊर्जेत रुपांतर होतं. त्याचबरोबर काळदेखील मंदावतो.

उदा. समजा नंदा ही १ वर्षाची मुलगी तिच्या ५ वर्षाच्या चंपा या मैत्रिणीबरोबर खेळत आहे आणि चंपा ही प्रकाशाच्या वेगानं १० वर्षांच्या अंतराळ विहारासाठी निघून गेली. जेव्हा चंपा १० वर्षांनी परत येईल तेव्हा नंदा ११ वर्षांची झाली असेल पण चंपाचं वय ५ वर्षांइतकंच असेल.

सापेक्षतावाद हा गुरुत्वाकर्षणाच्या सिध्दांतावर अवलंबून आहे तर पुंजवाद आण्विक संरचना तसेच अणूंहून सूक्ष्म कणांची कोडी उलगडायचा प्रयत्न करतो. अशाप्रकारे हे दोन्ही सिध्दांत परस्परविरोधी आहेत. जर हे दोन्ही सिध्दांत एकाच सूत्रात गुंफता आले तर विश्वनिर्मितीचं कोडं उलगडेलच पण ते उलगडणाऱ्याला नोबेलसुध्दा मिळेल. हॉकिंग असं म्हणतात की, या संशोधनाला मिळालेलं नोबेल हे 'अखेरचं नोबेल' असेल. कारण त्यानंतर जरी विविध विषयांवर संशोधन केलं तरी ते एव्हरेस्ट सर केल्यानंतर चढाई केलेली छोटी शिखरे ठरतील.

त्यांचं दुसरं गाजलेलं संशोधन म्हणजे कृष्ण विवरांची उत्पत्ती या विषयावरचं. अवकाशातील तारे त्याचं आयुष्य संपल्यावर त्यांच्याच प्रचंड गुरुत्वाकर्षणामुळं आकुंचन पावतात. ते इतके आकसतात की 'बिंदूरुप' होतात. त्यातून साधा प्रकाशदेखील बाहेर पडू शकत नाही म्हणजे आईनस्टाईन यांनी प्रकाशाच्या निरसापेक्षतावादावर केलेल्या सिध्दांतावर शंका येते. कृष्णविवरांतून एखादा अणुसुध्दा बाहेर येऊ शकत नाही. याला 'सिंग्युलॅरिटी' असं म्हणतात. पण कृष्णविवरांतून किरणोत्सर्ग होतो हे स्टीफन यांनी संशोधनाद्वारे दाखवून दिले. त्या किरणोत्सर्गाला 'हॉकिंग किरणोत्सर्ग' असे नाव दिलं आहे.

आपलं आयुष्य आता संपत आलंय याची जाणीव झालेले स्टीफन हे प्रचंड वेगानं काम करतात. ते म्हणतात, ''माझं आयुष्य संपायच्या आत हे विश्व कसं निर्माण झालं, ते असंच का आहे आणि ते अस्तित्वात राहतं कसं ? या प्रश्नांची उत्तरं मला शोधायची आहेत.''

प्रकाशाच्या वेगानं गेल्यावर काळ मंदावतो असं Theory of Relativity सांगते. तशाच प्रकारे स्टीफन हॉकिंग यांच्यासाठी देखील काळ मंद व्हावा आणि ते अनेक वर्ष जगावेत, म्हणजे या विश्वाचं कोडं सुटण्याच्या दृष्टीनं मानवजात पुढं जाईल.

❑ ❑ ❑ ❑

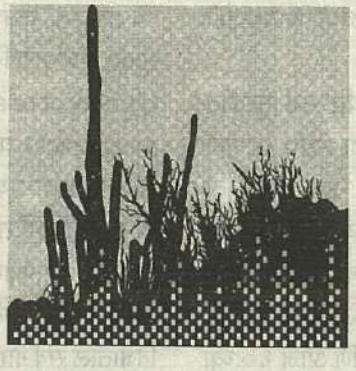

काळाबरोबर चालत असता ज्वलंत प्रश्नावर टाकलेला एक दृष्टीक्षेप
(Walking with the time and Burning problems of the day.)

आजचा युवक केवळ मनोरंजन प्रिय, अभ्यासू वृत्ती नसलेला, समाज व देशाचे भान नसलेला, चंगळवादी, जीवनाकडे गांभीर्याने न पाहणारा, अशी चौफेर टीका होत असते. काही प्रमाणात ते खरे ही आहे. पण योग्य प्रकारे मार्गदर्शन केले असता सामाजिक व राष्ट्रीय ज्वलन्त प्रश्न समजून घेण्याची उत्कटता व उत्कंठा त्याचे ठायी प्रकर्षाने जाणवते. तद्नुषंगाने प्रकल्प रूपाने ज्वलंत समस्या अभ्यासासाठी दिल्या. योग्य मार्गदर्शन लाभले तर समस्यांचे सर्वंकष स्वरूप समजून त्यांच्या जाणीव जागृती जोपासली जाऊ शकते. अशा प्रकल्पातून समाज व देश याकडे अधिक डोळसपणे, सहृदयतेने व अपेक्षित संवेदनशीलतेतून पहायालाही तो शिकेल. समस्यांची उत्तरे देईल ! M.P.S.C. व U.P.S.C. सारख्या स्पर्धांत यशस्वी वाटचाल करेल. त्यादृष्टीने ज्वलंत समस्या मांडून आजचा युवक काळाची चाहूल घेऊ शकतो. यासाठी ज्वलंत प्रश्नांवर त्याने टाकलेला एक दृष्टीक्षेप ?

ज्वलंत समस्या विभाग

विभागीय संपादक
प्रा. राजेंद्र पाटील

अनुक्रमणिका

१. सारवर समस्येवरील पर्याय: गॅसोहोल निर्मिती	श्री. महेश शिंदे ,बी.एस्सी.३ श्री. दत्तात्रय पाटील,बी.एस्सी.३ श्री. संतोष पाटील, बी.एस्सी.३ मार्गदर्शक - प्रा.राजेंद्र पाटील	१२७
२. सर्वंकष हरितक्रांती	श्री. रविंद्र काळभोर, बी.एस्सी.३ श्री. संतोष कोळेकर, बी.एस्सी.३	१३०
३. वीज जळते आहे-एन्रॉन !	कु. अनिता गायकवाड, बी.एस्सी.३ कु. योगिता घोडके, बी.एस्सी.३ कु. विद्या ताटे, बी.एस्सी.३ मार्गदर्शक - प्रा. राजेंद्र पाटील	१३४
४. विभक्त विदर्भ	कु. सारिका पाटील, बी. ए. भाग १ कु. कविता गच्चे, बी. ए. भाग १ कु. नूतन नांगरे, बी. ए. भाग १ मार्गदर्शक - प्रा.डी.एस्.थोरात प्रा. व्ही.व्ही.शेवाळे	१४१

साखर उद्योगा समस्येवरील पर्याय–गॅसोहोल निर्मिती

महेश शिंदे, बी.एस्सी भाग ३
दत्तात्रय पाटील, बी.एस्सी भाग ३
संतोष पाटील बी.एस्सी भाग ३
मार्गदर्शक – प्रा. राजेंद्र पाटील

आज मितीला भारतापुढे एक महत्वाची समस्या आहे, ती म्हणजे येथील साखर कारखानदारी अडचणीत आली आहे. आपल्याकडे आपली गरज भागवून शिल्लक राहिलेल्या १ कोटी टन साखरेचे काय करायचे ? हा खरा प्रश्न आहे. नैसर्गिक इंधनाचे साठे संपुष्टात येत आहेत, त्यामुळे OPEC देश जगाच्या गरजे इतके पेट्रोलचे बॅरेल काढण्यासही तयार नाहीत. पेट्रोल या इंधनासाठी आपल्या देशाला प्रचंड परकीय चलन खर्च करावे लागते. त्यावर उपाय म्हणून जर साखर अथवा मळीपासून अल्कोहोल निर्माण करुन पेट्रोल मध्ये ते १०% प्रमाणात मिसळले तर यातील सर्व अतिरिक्त साखरेचा साठा उपयोगात येईल, प्रदूषणात घट होईल. देशांतर्गत अर्थव्यवस्थेला बळकटी येईल. शेतकऱ्यांच्या ऊसाला प्रतिटन दर जादा मिळून त्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारेल. या सर्व गोष्टींचा आढावा घेणारा हा लेख.

ब्राझीलमध्ये गेली २० वर्षे आणि यु.एस.ए. मध्ये १९९२ पासून हा प्रयोग यशस्वी रित्या राबविला जात आहे. पेट्रोलमध्ये १०% 'अनहायड्रस अल्कोहोल' वापरल्यास वाहनांच्या धूरापासून होणारे प्रदूषण ३० टक्के कमी होते, हे सिध्द झाले आहे. अल्कोहोलचा वापर यामध्ये 'अँन्टीनॉकिंग एजंट' म्हणून करण्यात येत आहे.

'अँन्टीनॉकिंग एजंट' म्हणजे काय ?

पेट्रोल किंवा तत्सम वायूरुप इंधनावर चालणाऱ्या इंजिनामध्ये इंधन पेटवण्यासाठी ठिणगी पडण्याची व्यवस्था असते. या ठिणगीने इंधनाचा होणारा स्फोट टाळण्यासाठी इंधनातील ठोकाविरोधक निर्देशांक वाढवावा लागतो. याचसाठी 'अँन्टीनॉकिंग एजंट' चा वापर होतो.

सुरुवातीला थॉमस मिड्ले यांनी शोधलेल्या 'टेट्रा ईथील लेड' चा वापर अँन्टीनॉकिंग एजंट म्हणून केला. परंतु त्यामधील शिशांचे कण श्वसनामार्फत शरीरात गेल्यामुळे श्वसनाचे रोग होत आहेत. याला पर्याय म्हणून शिसेविरहीत पेट्रोलचा वापर सुरु केला आहे. त्यामध्ये लेड ऐवजी 'एमटीबीई' (Methyl tertiary Butyl ether) नावाचे रसायन पेट्रोलच्या १०% प्रमाणात वापरण्यात येते. परंतु यासाठी 'कॅटॅलिटिक कन्व्हर्टर' ची गरज आहे.

'कॅटॅलिटिक कन्व्हर्टर' म्हणजे काय ?

हा साहजिकच प्रश्न निर्माण होतो. ही एक अशी यंत्रणा आहे की, ज्यामार्फत अपुरे ज्वलन झालेल्या हायड्रोकार्बन सारख्या पदार्थांचे रुपांतर कार्बन डाय ऑक्साईड मध्ये केले जाते. व हवेचे प्रदूषण टाळले जाते. पण ही खर्चिक यंत्रणा आहे. चार चाकी वाहनांना कॅटॅलिटिक कन्व्हर्टर बसवण्यासाठी वीस ते बावीस हजार रुपये खर्च येतो. तसेच दुचाकी वाहनांसाठी हाच खर्च दहा हजारांवर येतो. दोन ते तीन वर्षांनी कॅटॅलिटिक कन्व्हर्टर चा प्रदूषण कमी करण्याचा प्रभाव नष्ट होत असल्यामुळे तो बदलण्याची गरज असते. सर्वसामान्यांना हा खर्च परवडणारा नाही. त्यामुळे कमीत कमी प्रदूषण करणारा व आर्थिक दृष्ट्या परवडणारा दुसरा एखादा अँटिनॉकिंग एजंट चा पर्याय निघतो का ? हा प्रश्न सर्व संशोधकांना पडला. त्यातूनच 'अनहायड्रस अल्कोहोल' हा पर्यायी चांगला 'अँटीनॉकिंग एजंट' आहे, हे सिध्द झाले. व ते पेट्रोलमध्ये मिसळून त्याचा वापर विकसित देशामध्ये होऊ लागला आहे.

अन्हायड्रस अल्कोहोल म्हणजे काय ?

अन्हायड्रस अल्कोहोल म्हणजे पाण्याचा अंश नसलेले अल्कोहोल. याचा वापर पेट्रोलबरोबर अँटीनॉकिंग एजंट म्हणून साधारणपणे १०% प्रमाणात होतो. ब्राझीलमध्ये हेच प्रमाण २४ ते ३०% पर्यंत वाढले आहे. जागतिक मोटार उत्पादक कंपन्यांनी अन्हायड्रस अल्कोहोलच्या वापराला मान्यता दिली आहे. अन्हायड्रस अल्कोहोलच्या निर्मितीची एवढी

आवश्यकता पर्यायी अँटीनॉकिंग एजंट म्हणून भारतासारख्या देशाला का भासत आहे ? हा खरा प्रश्न आहे. यापूर्वी याबद्दल भारत देशामध्ये अशा पध्दतीची चर्चा कधीही ऐकू आली नाही. याचे कारण म्हणजे त्याची गरज देशाला नव्हती.

साखरेचा ज्वलंत प्रश्न ?

आज मितीला सर्व देशभर सहकारी व खाजगी साखर कारखान्यांमार्फत साखरेचे प्रचंड प्रमाणामध्ये उत्पादन होत आहे. हे साखरेचे उत्पन्न इतके आहे की, सर्व देशाची गरज भागून गतवर्षाची साखर व त्या आधीच्या वर्षाची साखर मिळून जवळपास १ कोटी टन साखर शिल्लक आहे. एक महत्वाची गोष्ट अशी की ही साखर आपणाला अमेरिकेसारख्या प्रगत देशाला निर्यात करावयाची असेल तर त्या देशाने आकारलेल्या आयात करामुळे, आपल्या साखरेची किंमत जागतिक बाजारपेठेमध्ये वाढते. परिणामी ही साखर कोणताही देश किंवा देशातील ग्राहक घ्यायला तयार नाही. त्यामुळे ह्या साखरेच्या साठवणुकीचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे. गोदामे भरली आहेत, भाड्याने गोदामे घेतली जात आहेत व उघड्यावर देखील साखरेचा साठा केला जात आहे. या साखर साठवणुकीमुळे साठवणुकीचा खर्च एका क्विंटल मागे जवळपास १५० रु. नी वाढला आहे. उघड्यावर साठवलेली साखर पावसामुळे भिजून कोट्यावधी रुपयांचे नुकसान गेल्या हंगामात झाले. एवढे संकट साखर कारखानदारी समोर उभे असले तरी चालू गळीत हंगाम नित्य-नियमाने सुरु होऊन या वर्षाची अतिरिक्त साखर ही मागील साठ्यात भर म्हणून पडणारच आहे. याबरोबरच GATT कराराचा भाग म्हणून ३१ लाख टन साखर परदेशातून विशेष आयात कर न आकारता भारताने आयात केली आहे. तसेच भारता शेजारील पाकिस्तान, बांगलादेश, श्रीलंका या देशांची साखरेची गरज भागवण्यासाठी पाठवलेली भारतातील साखरेला पोहोचायला वेळ लागल्यामुळे या देशांनी आपली साखर नाकारली. या सर्व गुंतागुंतीच्या गोष्टीमुळे देशातील साखर उद्योग अत्यंत अडचणीत सापडला आहे. सहकारी साखर कारखानदारी नेतृत्व करणाऱ्या सर्व राजकीय कार्यकर्त्यांची झोप उडावी अशी ही अवस्था !

यावर पर्याय शोधण्यासाठी मा. शरद पवार व साखर कारखानदारीतील जेष्ठ नेते यांनी ब्राझील देशाचा दौरा करावयाचे ठरविले. ब्राझीलमध्ये साखरेचे उत्पादन प्रचंड प्रमाणात होते पण त्या साखरेचा वापर किंवा विनियोग कसा केला जातो व त्यामधून आपल्या अतिरिक्त साखरेच्या साठ्याचा विनियोग कसा करता येईल ? याबद्दल मार्गदर्शन मिळेल या हेतूने हा दौरा आखला होता.

या दौऱ्यामध्ये या लोकांची अशी एक गोष्ट लक्षात आली की, साखर त्या देशामध्ये उपपदार्थ आहे. मुख्य पदार्थ 'अनहायड्रस अल्कोहोल' (गॅसोहोल) आहे. तेथे साखरेपासून अथवा मळीपासून अल्कोहोल निर्मितीचे साखरे सारखेच प्रचंड कारखाने आहेत. २५% अल्कोहोल चा उपयोग पेट्रोलबरोबर इंधन म्हणून केला जातो. हे अल्कोहोल (गॅसोहोल) हे पर्यायी ॲन्टीनॉकींग एजंट म्हणून वापरले जाते. गॅसोहोलच्या वापरामुळे प्रदूषण जवळजवळ ५०% कमी झाले आहे. तसेच इंधनाचे संपूर्ण ज्वलन करण्यात गॅसोहोल उपयोगी पडते. आपल्या देशातील अतिरिक्त साखर ही याप्रमाणे गॅसोहोल निर्मितीसाठी वापरली गेली तर सर्व साखरेचा विनियोग केला जाईल व पेट्रोलपेक्षा कमी दर असणारे अल्कोहोल निर्माण होईल. भयंकर अडचणीत सापडलेल्या साखर उद्योगाला गॅसोहोल निर्मितीमुळे निश्चित दिलासा मिळेल, असे या लोकांचे मत झाले. त्याचे प्रमाण वाढवून आता पर्यायी इंधन म्हणून आपण त्याकडे पाहिले पाहिजे.

भारताची अल्कोहोल निर्मिती क्षमता संदर्भातील आकडेवारी

भारतात मोठ्या प्रमाणात अल्कोहोल निर्मिती होत आहे. त्यापैकी ६२% औद्योगिक वापरासाठी तर ३८% हे मद्य निर्मितीसाठी वापरले जाते. सुरुवातीच्या काळात सध्याचे उत्पादन कायम ठेवून उपलब्ध मळीचा अल्कोहोल निर्मितीसाठी उपयोग केला, तर निर्माण होणारे अल्कोहोल देशातील गरज पुरवून शिल्लक राहू शकेल.

देशात पेट्रोल, किमान प्रतिदिनी १९ लाख ७० हजार लिटर आवश्यक आहे. त्यामध्ये १० टक्के अल्कोहोल वापरले तर दररोज १ लाख ९७ हजार लिटर अल्कोहोलची गरज लागणार आहे. म्हणजेच वर्षामध्ये साधारण ७२ कोटी लिटर एवढ्या मोठ्या प्रमाणात अल्कोहोलचा वापर होईल.

साखरेच्या एकूण उत्पादनाच्या साधारण ४५% मळी निर्माण होते, ही मळी नष्ट कशी करावयाची हा प्रश्न कारखान्यासमोर असतो. या मळीपैकी ९०% मळीपासून अल्कोहोल निर्मिती होऊ शकते. अशा प्रकारच्या मळीद्वारे मिळणाऱ्या अल्कोहोलचे प्रमाण २२० ते २२५ लिटर प्रतिटन उपलब्ध होऊ शकते.

चालू हंगामात देशातील साखरेचे उत्पादन दीड कोटी टनांहून अधिक अपेक्षित आहे. तेव्हा त्याच्या ४५% मळी निर्माण होणार, म्हणजेच जवळपास ६७ लाख टन. या उपलब्ध मळीपैकी ९०% म्हणजेच ६० लाख ७५ हजार टन अल्कोहोल निर्मितीसाठी उपयुक्त असेल. प्रतिटन २२० लिटर 'अनहायड्रस अल्कोहोल' निर्मितीच्या दराप्रमाणे, एक अब्ज २९ लिटर वार्षिक उत्पादन होऊ शकते. प्रत्यक्षात ७२ कोटी लिटरची वार्षिक गरज असताना हे उत्पादन गरजेच्या जवळपास दुप्पट असेल.

महाराष्ट्राचा विचार केल्यास चालू हंगामात ६० लाख टन साखर उत्पादन अपेक्षित आहे. या साखरेपासून २४.३ लाख टन मळी निर्माण होते, वरील आकडेवारी प्रमारे २४.३ लाख टनापासून ५१ कोटी ९४ लाख १६ हजार लिटर अल्कोहोल एकट्या महाराष्ट्रात निर्माण होऊ शकते. म्हणजेच महाराष्ट्र देशाची सुमारे ७०% गरज पूर्ण करु शकतो.

गॅसोहोल निर्मितीचे फायदे :

१) परकीय चलनाची बचत

भारताला पेट्रोलियम पदार्थाच्या आयातीवर ८० हजार कोटी रु. खर्च करावे लागतात. त्यापैकी ४० हजार कोटी रुपये पेट्रोलसाठी खर्च होतो. पेट्रोलमध्ये १०% अल्कोहोल वापरले तर ४ हजार कोटी रुपये ची बचत होते. म्हणजे तेवढ्या प्रमाणात परकीय चलनाची बचत होते.

२) शेतकऱ्यांना यापासून होणारा लाभ

शेतकऱ्यांच्या ऊसाला मिळणारा भाव हा साखरेवर अवलंबून आहे, कारण सध्या मळीला उठाव नाही. गॅसोहोलचा वापर सुरु झाल्यानंतर कारखान्यांमध्ये अल्कोहोल निर्मितीला वेग येऊन कारखान्यांची अर्थव्यवस्था सुधारेल. पर्यायाने ऊस उत्पादक शेतकऱ्याला चांगला भाव देणे साखर कारखानदारांना शक्य होईल.

३) अल्कोहोल हे ऊसाच्या साखरेपासून निर्माण होत असल्याने जोवर पृथ्वीतलावर ऊस आहे तोवर साखर आहे व त्यामुळे गॅसोहाल निर्मितीची प्रक्रिया कायम चालू राहणार आहे.

परकीय चलनाची बचत, ऊस उत्पादकांना योग्य भाव, प्रदूषणात घट व देशांतर्गत अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणाऱ्या बहुगुणी गॅसोहोल चा इंधन म्हणून वापर होते आवश्यक आहे. सर्वार्थाने उपयुक्त असलेल्या प्रकल्पाबाबत जेष्ठ नेते मा. शरद पवार मुख्यमंत्री असताना १९७८ मध्ये, पेट्रोलमध्ये अल्कोहोल मिसळून इंधन वापरणाऱ्या ब्राझीलच्या यशस्वी प्रयोगाचा मुद्दा मांडला होता. परंतु तेव्हापासून सरकारकडून या प्रकल्पाबद्दल निर्णय घेण्यास दिरंगाई का होत आहे ? ज्या साखर कारखान्यांना साखरेचे उत्पादन मर्यादित करुन अधिक प्रमाणात अल्कोहोल निर्माण करावयाचे असेल म्हणून त्यांना तशी परवानगी मिळाली पाहिजे. त्याचाच परिपाक दि. १९-१-२००१ रोजी मदयार्क निर्मितीचा मुक्त परवाना महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्रातील सर्वप्रकारे गर्तेत सापडलेल्या साखर कारखान्यांना देऊ केला आहे त्यामुळे कारखानदारीला उभारी येईल.

अशी अपेक्षा करु या की, लवकरच गॅसोहोल पर्यायी इंधन म्हणून वापरात येईल. सरकारच्या या बद्दलच्या ठोस निर्णयाचे सर्वसामान्यांकडून स्वागतच होईल. ❑

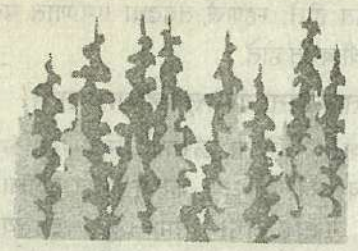

सर्वंकष हरितक्रांती

रवींद्र काळभोर, बी.एस्सी.भाग ३
संतोष कोळेकर, बी.एस्सी.भाग ३
मार्गदर्शक – प्रा. राजेंद्र पाटील

जागतिकीकरण व खुल्या अर्थव्यवस्थेच्या विळख्यात भारत देश अडकलेला आहे. १९९४ साली शेती विषयक GATT करारावर भारतीय शिष्ट मंडळाने कोणतेही निर्बंध न लावता व कोणतेही विशेष आयात कर न लादता सह्या केल्या. जागतिकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये आपल्या शेतकऱ्याला टिकावयाचे असेल तर मोठ्या स्पर्धेला तोंड द्यावे लागेल. परंपरेने शेतकरी करीत असलेल्या शेतीत काही नवीन शेती विषयक तंत्रे आत्मसात करावी लागतील. गेल्या ५० वर्षात जे केले ते येत्या ५ ते १० वर्षात करण्याची उमेद बाळगली पाहिजे.

भारत हा शेती प्रदान देश आहे. कारण भारतामध्ये जवळजवळ ७०% लोक शेतीवर अवलंबून आहेत. सुदैवाने आपल्या देशाला चांगली जमीन, कुशल शेतकरी लाभलेला असून सुद्धा आपण शेती उत्पादनामध्ये मागे का आहोत ? याचे कारण म्हणजे शेतकऱ्यांना अनेक अडीअडचणींना, हाल अपेष्टांना तोंड द्यावे लागत आहे. आपण आता २१ व्या शतकात प्रवेश केलेला आहे. तंत्रज्ञानामुळे नव्याने येणाऱ्या क्रांतीचे दूरगामी परिणाम सर्वच क्षेत्रावर होणार आहेत. त्यामध्ये शेती क्षेत्र अपवाद असणार नाही.

आज आपल्या देशाची लोकसंख्या १०० कोटीपेक्षा जास्त आहे व भौगोलिक क्षेत्र ३२.८ कोटी हेक्टर आहे. अर्थशास्त्रातील तज्ञ माल्थसच्या मते लोकसंख्येची वाढ ही भूमितीय श्रेणीमध्ये $१^२, २^२, ३^२, ४^२$....अशी होत असते. तर अन्यधान्याची वाढ गणिती श्रेणीमध्ये १, २, ३, ४... अशी होत असते. भूमिती श्रेणीमध्ये वाढलेल्या लोकसंख्येच्या अन्नाची गरज ही गणिती श्रेणीतून उत्पादित झालेल्या अन्नाने भागत नाही, याची प्रचिती आपणास पूर्वीच आलेली आहे.

आपल्या देशातील शेतकऱ्यांपैकी साधारणपणे १०% शेतकरी हे स्वयंपूर्ण व स्वावलंबी आहोत. त्यांची आर्थिक परिस्थिती ही फारच उत्तम असल्या कारणांमुळे काही खर्चिक तंत्रज्ञान वापरायचे म्हटले तरी त्याचा वापर ते करु शकतात, उदा. ग्रीन हाऊस इ. उरलेले ९०% शेतकरी हे सर्वसाधारण परिस्थितीतील आहेत. पतसंस्था, बँका इ. मार्फत कर्ज घेऊन शेतीमध्ये नवनवीन प्रयोग ते करतात उत्पादनातील बराचसा पैसा कर्जपेढीमध्ये जातो. त्यामुळे भारतासारखा देश अन्नधान्य निर्मितीमध्ये १४५ दशलक्ष टन धान्य उत्पादन करुन स्वयंपूर्ण झाला असला तरी, शेतकऱ्यांची आर्थिक अवस्था मात्र त्या प्रमाणात सुधारली नाही. हे मान्यच करावे लागेल. त्यामुळे सर्व साधारण शेतकऱ्याला परवडेल अशी आधुनिक पद्धतीची शेती केली जाणे ही काळाची गरज होऊन बसली आहे. नव्या शतकात प्रवेश करताना कर्जामध्ये बुडालेल्या शेतकऱ्यांना आर्थिक दृष्ट्या सक्षम व स्वावलंबी कसे बनवतात येईल याचा प्रामुख्याने विचार करायला हवा.

पहिल्या हरितक्रांतीचा उदय व फायदे

१९५० सालच्या दशकात दुष्काळ, पाणी टंचाई व कृषी तंत्रज्ञानाचा, अभाव यामुळे उत्पादनात अतोनात घट झाली. त्यामुळे आपण पूर्वी अमेरिकेकडून पी. एल, ४२० किंवा मिलो भारतीय लोकसंख्येच्या अन्नाची गरज भागविण्यासाठी मागवत होतो. व तो कधी येतो

याची वाट पहावी लागत असे. यावर मात करण्यासाठी म्हणून १९६० च्या शतकात पहिली हरितक्रांती उदयाला आली. भारताचे जगप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ डॉ. एम. एस. स्वामीनाथन हे या हरितक्रांतीचे जनक होत. त्यांनी प. जवाहरलाल नेहरु, लालबहादूर शास्त्री व इंदिरा गांधी या पंतप्रधानांच्या कारकिर्दीत मेक्सिको व जपानहून २०० लक्ष टन गहू मागविला व २०० शेतकऱ्यांच्या प्लॉटस् वर या दोन प्रकारच्या जातींचा संकर करण्याचा धाडसी प्रयोग यशस्वी करुन दाखविला. त्या शेतकऱ्यांचे उत्पादन जवळ जवल तिपटी-चौपटीने वाढले. असे विविध प्रयोग करुन कृषी-तज्ञांनी संशोधनातून भरपूर उत्पादन देणाऱ्या पिकांच्या सुधारित जाती निर्माण केल्या. तसेच रासायनिक खतांचा सुयोग्य वापरही करण्यात आला. पिकावरील कीड नियंत्रित करण्यासाठी कीटक नाशके निर्माण करुन नियंत्रण केले गेले. नवीन अद्यावत तंत्राचा म्हणजे मशिन ट्रॅक्टर, रोटावॅटर, मळणी मशिन यांचा वापर करुन पिकाच्या उत्पादनात अमूल्य वाढ झाली. व उत्पादन काढण्यात गतिमानता आणली. सर्व खेडी कच्च्या रस्त्यांनी का होईना बाजारपेठेला जोडली गेली. बऱ्याच सुविधा या पहिल्या हरितक्रांतीत उपलब्ध झाल्या, व भारत अन्नधान्यामध्ये स्वयंपूर्ण झाला. उत्पादित मालाची निर्मिती होऊ लागली, शेतकऱ्यांची राबवणूक बरीच कमी झाली. कारण बैल, बैलगाडी इ. च्या मदतीने पूर्वी शेतीची कामे केली जात होती. १९६० च्या दशकामध्ये बैलांची जागा ट्रॅक्टरने घेतली. त्यामुळे बैलांची संख्या कमी झाली. तरीही दूध उत्पादन हा शेतीला पूरक असा व्यवसाय असल्याने संकरीत म्हैशी व गाई यांची पैदास करुन जास्ती जास्त दूध उत्पादन करुन अर्थाजन करणे ही या कालावधीतच शेतकऱ्याने साधलेली प्रगती होय. याला 'धवल क्रांती' असे म्हणतात.

पहिल्या हरितक्रांतीचे तोटे

१९७० च्या दशकानंतर रासायनिक खतांचा व पाण्याचा बेसुमार वापर केल्यामुळे जमिनीचा कस कमी होऊ लागला. जमिनीला मीठ फुटण्याची प्रकिया सुरु होऊन काही जमिनी नापीक होऊ लागल्या तसेच जमिनीतील भुसभशीतपणा कमी होऊन ती घट्ट होऊ लागली. त्याबरोबर प्रत्येक पुढील वर्षी रासायनिक खतांची एकाच क्षेत्रासाठीची गरज वाढत गेली व त्यामुळे जास्तीजास्त रासायनिक खते शेतकऱ्याकडून वापरली गेली. आर्थिक खर्च वाढला व शेती परवडेनाशी झाली

प्रदूषण मुक्त व फायदेशीर शेती :

खते कोणती वापरणे फायद्याचे –

रासायनिक खताऐवजी सेंद्रिय खते, कंपोस्ट खते, हिरवळीची खते किंवा गांडूळ खते या नैसर्गिक खतांचा वापर केला तर जमीन भुसभुशीत होऊन जमिनीचा पोत सुधारतो. ही खते शेतकरी आपल्या स्वतःच्या शेतात, तंत्रज्ञान शिकून तयार करू शकतो. त्यासाठी शेतक-याकडे मलमूत्र, शेण, हिरवाकाडी-कचरा इत्यादींची उपलब्धता असतेच. तंत्राची माहिती घेऊन खतांची गरज अल्प खर्चाने भागवणे शक्य आहे.

कीटकनाशके कोणती वापरणे फायद्याचे :

पिकावर कीटकनाशकांपैकी केवळ १% कीटकनाशक हे कीड संरक्षणासाठी वापरले जाते. बाकी ९९% जमीन, हवा व पाणी यांच्यामधे मिसळून प्रदूषण वाढवते. तसेच ही कीटकनाशके जमिनीतील नायट्रोजन फिक्सिंगसाठी वापरात येणारे उपयुक्त जीवाणू (उदा. ॲझोटोबॅक्टर, रायबोझियन इ.) चा नाश करते. तसेच परागीभवनासाठी जे कीटक उपयुक्त असतात त्यांचा ही नाश होतो. शिवाय ही कीटकनाशके कॅन्सर निर्माण करणारी असतात. जर जमिनीतून पिकात व पिकातून प्राण्यांच्या शरीरात अशा अन्न साखळी मधून तो गेली तर, 'स्लो पॉईझनींग' होऊ शकते. त्यामुळे त्या किटक नाशकाऐवजी कडूनिंबाचा पाला व लिंबोळी पासून तयार केलेले अझिडिरॅक्टरीन द्रव्य असणारे कीटक नाशक म्हणून वापरले तर, पर्यावरणात प्रदूषण होणार नाही. तसेच उपयुक्त जीवाणू व कीटकांचे संरक्षण होऊ शकते. यामुळे पडीक जमिनीवर कडुनिंबाची लागवड करुन

किंवा बांधावर लागवड करुन स्वत:ची कीटकनाशकाची गरज शेतकरी अल्प खर्चात भागवू शकतो. आता भारतातील कंपन्यांनी लिंबोळीपासून किटक नाशके बनविण्याकडे आपला मोर्चा वळवलेला आहे.

३) प्रमाणित बी-बियाणे कसे तयार करावयाचे ?

शेतकऱ्यांना स्वत:साठी लागणारे उत्तम जातीचे बी-बियाणे स्वत:च तयार करणे गरजेचे आहे. अधिक अधिक उत्पन्न देणाऱ्या सुधारित जातीचे प्रमाणित बियाणे, महामंहळ, बीज प्रमाणीकरण संस्था अथवा कृषी विद्यापीठे यांच्याकडून मिळवता येईलच. परंतु ते प्रमाणित संकरीत बियाणे कसे तयार करावे याचे तंत्र तालुका किंवा जिल्हा कृषी अधिकाऱ्याकडे उपलब्ध झाले तर त्या पद्धतीने शेतकरी आपले स्वत:चे बियाणे कमीत कमी खर्चात स्वत:च तयार करेल. कंपनीच्या एजंटकडून घेतलेल्या बियाणांची गॅरेंटी कोण देणार ? शिवाय त्यासाठी पैसाही मोजावा लागतो. ही पद्धती भाजी, पाला, फळे, ऊस, हळद इ. मुख्य पिकाबाबत वापरता येईल.

माहितीसाठी खालील उदाहरणे आपल्याला मार्गदर्शक ठरतील.

अशा पद्धतीचा प्रयोग इंदौर विभागात कार्यान्वित आहे. ९००० शेतकऱ्यांच्या शेतावर या योजने अंतर्गत सोयाबीन निर्मितीच्या कार्यक्रम यशस्वी केला आहे. प्रमुख पिकांच्या बाबतीत अशी योजना देशभर राबविण्यात आली तर परदेशातून येणाऱ्या महागड्या बीयाणाचा लोंढा थोपविता येईल.

तसेच आपल्या दत्त सहकारी साखर कारखाना, शिरोळ यांच्या मार्फत ऊस लागणही कांड्यामार्फत करण्यापेक्षा प्लॅस्टिकच्या पिशवीत सुधारीत संकरीत बियाणाचा एक डोळा वाढवून त्यात माती, संवर्धके, जैविक खते वापरुन ऊसाचे रोप एका महिन्यासाठी वाढवले जाते. त्यामुळे प्रचंड प्रमाणात रोजगार उपलब्ध होऊ शकतो. तसेच कांड्यापेक्षा रोप लावल्याने एकरी २००० रु. खर्च कमी येतो. रोपाला कोंब पाचव्या दिवशी फूटू शकतो. एका रोपाला किमान २० ऊस फूटू शकतात. या तंत्राचा वापर करुन वेळोवेळी कारखान्याच्या कृषी अधिकाऱ्यांकडून सुधारित बीयाणे, खतांचा व पाण्याचा योग्य वापर, याबद्दल मार्गदर्शन घेणे गरजेचे आहे.

माती परिक्षण गरजेचे का ?

माती परिक्षण करुन जमिनीमध्ये स्फूरद, पालाश व नायट्रोजन यांचे प्रमाण किती आहे. याची माहिती नजिकच्या आर.सी.एफ. लॅब मधून घेणे गरजेचे आहे व त्या अनुषंगाने कृषी अधिकाऱ्यांच्या मार्गदर्शनाखाली कोणती खते वापरावीत याची माहिती घ्यावी. तसेच जमिनीला आवश्यक असणाऱ्या सूक्ष्म द्रव्यांचा वापरही किती प्रमाणात करावा, याची माहिती संबधीत अधिकाऱ्याकडून घ्यावी. टी.व्ही. वरील कृषिविषयक कार्यक्रम (आमची माती आमची माणसं) बळीराजा, शेतकरी मासिक यामधून प्रायोगिक तत्वावरील माहितीचा वापर शेतकऱ्याने करावा. अशा पद्धतीने सर्वसामान्य शेतकऱ्याला परवडेल अशी प्रदूषण मुक्त व फायदेशीर शेती करता येईल.

खर्चिक तंत्रज्ञानाची माहिती

१) D.N.A. Finger Print :-

सुधारित शेती अंतर्गत उच्च मध्यम वर्गीय व श्रीमंत शेतकरी हा नवनवीन खर्चिक तंत्रज्ञानाचा वापर करु शकतो. अशा रीतीने परंपरागत शेतीला फाटा देऊन आधुनिक शेतीचा अवलंब करता येईल. २१ व्या शतकाची सुरुवात ही जैविक क्रांतीने होत आहे, असे दिसते आहे. ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथराव माशेलकर यांनी म्हटल्याप्रमाणे D.N.A. Finger Print या तंत्राने शुद्ध बीज हे खराब बियांपासून वेगळे काढता येते. तसेच DNA Markar या तंत्रामुळे रोगप्रतिबंधक पिकांच्या जाती निर्माण करता येतील. किंवा एखाद्या पिकाला कोणता रोग होणार आहे याची पूर्व सूचना मिळू शकते व त्यामुळे योग्य उपाय योजना करुन उत्पादन २०% नी वाढते.

२) G. M. Plant :-

G. M. Plant म्हणजे Genetically Modulated Plant ही येऊ घातलीत ही पिके प्रचंड प्रमाणावरती उत्पादन देणारी व रोगप्रतिबंधक आहेत. अशा सुधारीत बियाणांचा वापर करणे गरजेचे आहे. कदाचित २००४ सालापर्यंत सर्वत्र G.M. पिके डोलताना दिसतील. याचा वापर बटाटा, टोमॅटो, अन्नधान्य या सर्व पिकामध्ये करता येईल.

३) ग्रीन हाऊस (हरितगृह)

अलिकडे सुशिक्षित तरुण शेतकरी, ग्रीन हाऊन शेतीकडे वळलेला आहे. ग्रीन हाऊस मध्ये आपणाला वातावरणाचे नियंत्रण करता येते. तसेच खुल्या शेतीवर एक एकर लागवड क्षेत्रामध्ये जेवढे उत्पादन होते, त्याच्या तीन ते चार पट उत्पादन हे ग्रीन हाऊस मध्ये अवघ्या दहा गुंठे क्षेत्रामध्ये घेता येते.

आपली २०० वर्षाची परंपरागत शेतीची पद्धत बदलून त्यामध्ये नवनवीन व फायद्याची कोणती पिके घेता येतील, याबद्दलचे पूर्वीचे विचार बदलले पाहिजेत. सध्या आयुर्वेदिक औषधांची गरज वाढलेली दिसते. तद्अनुषंगाने आपण सुगंधी व औषधी वनस्पतीची लागवड केली असता प्रचंड फायदा होऊ शकतो. आपणास हे माहिती पाहिजे की, एक एकरामध्ये या औषधी वनस्पतींची लागवड केली असता जवळजवळ चार लाख रुपयांचे उत्पन्न मिळू शकते. जैविक तंत्रज्ञानातील अभ्यासातून ९० औषधी वनस्पती काढल्या आहेत. उदा. सफेद मुसली या औषधी वनस्पतीचे देता येईल. ही वनस्पती एक हेक्टर लागवडीतून सुमारे दहा लाख रु. चे उत्पादन देते, हे सिद्ध झाले आहे.

४) पोस्ट हार्वेस्टिंग :-

त्याबरोबर 'पोस्ट हार्वेस्टिंग' हे तंत्रज्ञान विकसित झाले पाहिजे. आपला माल किती दिवसामध्ये चांगला बाजारभाव असेल तिथे कसा जाईल व दरम्यानच्या काळात त्याची प्रत कशी खराब होणार नाही, यांचे तंत्रज्ञान विकसित करणे गरजेच आहे. त्यासाठी इंटरनेट या सुविधेचा उपयोग, आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत कोणत्या ठिकाणी आपल्या मालाला भाव आहे हे पाहण्यासाठी झाला पाहिजे. तसेच देशाने असा माल टिकविण्यासाठी व वाहतुकीसाठी योग्य ती व्यवस्था केली पाहिजे. या सुविधा उपलब्ध नसल्याने देशातील केळी, मोसंबी, द्राक्षे परदेशातील स्पर्धेत टिकत नाहीत. ब्राझीलची केळी डाग नसलेली आहेत. त्यांचे पोस्ट हार्वेस्टिंगचे प्लॅनिंग हे फारच चांगले आहे. कारण ती केळी जहाजाने दीड महिन्याने इंग्लंडला येतात. व तिथे आल्यानंतर दहा दिवसात पिकतात. एवढे पोस्ट हार्वेस्टिंग चे ज्ञान आपण आपल्या माला बाबतीत केले पाहिजे.

पाण्याचे नियोजन

पृथ्वीतलावर असणाऱ्या उपलब्ध पाण्यापैकी ९७% पाणी समुद्रात २% बर्फाच्या स्वरुपात व केवळ १% पाणी हे शेती उद्योगधंदे व पिण्यासाठी उपलब्ध आहे. त्यामुळे त्याचे काटेकोरपणे नियोजन करणे हे गरजेचे आहे. आपल्याकडे जवळपास ६०% लागवड ही पावसाच्या पाण्यावरती होते. त्यामुळे कोरडवाहू भागात पाऊसाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन केले पाहिजे. महाराष्ट्रामध्ये अहमदनगर जिल्ह्यात कोरडवाहू भागात डोंगर उताराला. ज्या ठिकाणी डोंगराचा उतार जमिनीशी ३०° पेक्षा कमी कोन करतो, त्या ठिकाणी शास्त्रीय दृष्ट्या आडवे चर खणून व वृक्षारोपण करुन त्या ठिकाणाच्या जमिनीच्या पोटातील पाण्याची पातळी वाढवली जाते. जवळ जवळ १५० पाझर तलाव जेवढे पाणी साठवून ठेवतील तेवढे पाणी पृथ्वीच्या पोटात या पद्धतीने साठवले जाते. त्यामुळे पिण्याच्या पाण्याचे टँकर्स आणण्याची गरज भासत नाही. तसेच भोवतालच्या विहिरीतील व तलावातील पाण्याची पातळी वाढली आहे, असे निदर्शनास आले आहे.

(पुढील मजकूर पान क्र. १३८ वर)

वीज जळत आहे : एन्रॉन

कु. अनिता गायकवाड, बी.एस्सी.भाग ३
कु. योगीता घोडके,बी.एस्सी.भाग ३
कु. विद्या ताटे, बी.एस्सी.भाग ३
मार्गदर्शक – प्रा. राजेंद्र पाटील

ऊर्जा स्त्रोत

ऊर्जा म्हणजे कार्य करण्याची शक्ती. ऊर्जेचा वापर करण्याचे ज्ञान प्राप्त झाल्यानंतरच मानवाने प्रगतीची वाटचाल सुरु केली, त्यामुळे ऊर्जा ही मानवाच्या जीवनातील महत्वाचा घटक बनली आहे. ऊर्जेचे दोन स्त्रोत आहेत, त्यापैकी पारंपारिक स्त्रोतामध्ये लाकूड, केरोसीन, बायोगॅस, ब्युटेनगॅस, पेट्रोल, डिझेल आणि दगडी कोळसा इ. नैसर्गिक घटकांचा समावेश होतो आणि अपारंपारिक स्त्रोतामध्ये सौरऊर्जा, पवनऊर्जा, पाण्यापासून मिळणारी ऊर्जा, अणुऊर्जा इत्यादींचा समावेश होतो. पारंपारिक ऊर्जा स्त्रोतामध्ये दगडी कोळसा, पेट्रोल, डिझेल यासारखे भूपृष्ठाखालील सध्या उपलब्ध असलेले इंधनाचे मर्यादित साठे नजिकच्या २० ते २५ वर्षात संपून जाण्याची भिती आहे. आज एकविसाव्या शतकामध्ये अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य, पाणी या मूलभूत गरजांबरोबरच वीजेची गरज ही अनिवार्य झाली आहे. औद्योगिक प्रकल्प, शेती, दैनंदिन वापर इत्यादी गोष्टींसाठी वीज ही महत्वाची आहे, त्यामुळे उपलब्ध ऊर्जेचा अतिशय योग्य पध्दतीने वापर करणे आवश्यक आहे.

ऊर्जा संकट : समस्या आणि उपाय

विसाव्या शतकातील तांत्रिक प्रगती, लोकसंख्येत झालेली वाढ, खेड्यांचे होणारे शहरीकरण, या शहरीकरणातून उदयाला येणारे औद्योगिकीकरण या सर्व गोष्टींमुळे वीजेची गरज वाढतच चालली आहे. त्यामुळे जो महाराष्ट्र १९९४ पर्यंत वीजेच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण होता, तसेच इतर राज्यांना वीज पुरवित होता. त्याच महाराष्ट्राला आज २००० मेगॅवॅट एवढ्या विजेची कमतरता भासत आहे. त्याचाच परिपाक म्हणून महाराष्ट्रातील राज्यकर्त्यांनी अमेरिकन 'एन्रॉन इंटरनॅशनल' या कंपनीशी करार करुन आपली विजेची टंचाई भरुन काढण्याचा निष्फळ प्रयत्न केला.

एन्रॉनचा पहिला टप्पा

एन्रॉनचा पहिला टप्पा म्हणून ७४० मेगॅवॅट वीज निर्मिती करणारा रत्नागिरी जिल्ह्यातील दाभोळचा एन्रॉन प्रकल्प कार्यान्वित झाला. या टप्प्याला ४५०० कोटी रुपये खर्च झाला. २५ मे रोजी दाभोळ येथे केंद्रीय ऊर्जामंत्री पी. आर. कुमारमंगलम् यांच्या हस्ते उद्घाटनाचा भव्य समारंभ पार पडला.

एन्रॉनचा दुसरा टप्पा

'एन्रॉन कार्पोरेशन' ही कंपनी 'एन्रॉन इंटरनॅशनल' या कंपनीची उप-कंपनी असून प्रकल्पाची किंमत पूर्वी ९०३० कोटी रुपये होती तर आता ८,०३० कोटी रुपये, म्हणजेच एक हजार कोटी रुपयांनी कमी झाली. तसेच क्षमतादेखील २०१५ मेगॅवॅट वरुन २१८४ पर्यंत वाढविली आहे. 'दाभोळ पॉवर' कंपनी ही एन्रॉन (५०% भागभांडवल) महाराष्ट्र विद्युत मंडळ (३०%), बेक्टेल, जी.ई.कॅपिटल (प्रत्येकी १०%) यांनी एकत्र येवून काढलेली संयुक्त कंपनी आहे. हे भाग- भांडवल प्रमाण पहिल्या टप्प्यासाठी असून दुसऱ्या टप्प्यातील एन्रॉन कंपनीचे भाग भांडवल ८०% होणार असून त्यापैकी ३०% वाटा

विद्युत मंडळाला उचलण्याची मुभा ठेवली आहे. दुसरा टप्पा २००१ मध्ये पूर्ण होईल. पहिल्या टप्प्यात नॅफ्था हे इंधन वापरण्यात येत असून दुसऱ्या टप्प्यानंतर आयात नैसर्गिक वायू वापरण्यात येईल. हा वायू ओमान आणि अबुधाबी या देशातून आयात केला जाईल.

संयुक्त महाराष्ट्राच्या वादानंतर महाराष्ट्रात एन्रॉनखेरीज दुसरा एवढा मोठा वाद झाला नाही. या मुद्द्यावर गेली ५ ते ६ वर्षे वाद चालू आहे. दाभोळपासून मुंबईपर्यंत अनेक उग्र आंदोलने झाली. दाभोळप्रकल्पामुळे आंबा, नारळ, काजू इत्यादी पिके नष्ट होवून कोकणचे नैसर्गिक सौंदर्य नाहीसे होईल, असे प्रतिपादन पर्यावरणवादी नर्मदा बचाव आंदोलनाच्या नेत्या श्रीमती मेधा पाटकर यांनी केले आहे. तसेच परंपरेने चालत आलेल्या मासेमारी या व्यवसायावर परिणाम होईल. यामुळे निर्माण होणाऱ्या बेरोजगारांना नोकरी देण्याची हमी कंपनीने दिली असली तरी कुटुंबातील प्रत्येकाला नोकरी मिळेलच असे नाही. तसेच मासेमारीच्या व्यवसायावर परिणाम झाल्याने उपासमारीची वेळ परिसरातील लोकांवर येणार आहे. परंतु सर्व अडचणींवर मात करुन दाभोळ वीज कंपनीने आपले काम यशस्वीपणे तडीस नेले. सत्ताधारी काँग्रेस पक्षाच्या कारकिर्दीत ह्या प्रकल्पाचा पहिला टप्पा जनतेसमोर आला. परंतु, नंतर विरोधकच सत्तेवर आल्यावर तेच या प्रकल्पाचे समर्थक बनले.

जागतिकीकरण व खुली अर्थव्यवस्था याचे वारे सध्या देशभर वहाते आहे. GATT (गॅट) कराराचा परिणाम म्हणून २००० सालामध्ये ७१४ वस्तू अमेरिकेकडून मुक्तपणे आयात करायला केंद्र शासनाने अनुमती दिली आहे. याच जागतिकीकरणाचे भारताला मिळालेले पहिले फळ म्हणजेच एन्रॉन प्रकल्प होय. १९९२ साली तत्कालीन खरं म्हणजे तेव्हा वीज क्षेत्रातील तज्ञ मंडळींनी या विदेशी प्रकल्पाला विरोध करुन वीजमंडळाचे प्रकल्प खाजगी प्रकल्पापेक्षा एक तृतीयांश किंमतीत सहजपणे उभे राहतील हे मत मांडले. परंतु ते मान्य केले गेले नाही. या सर्व प्रकल्पांना त्यावेळी १.३० कोटी किंवा १.६० कोटी रुपये दिले असते तर आज या प्रकल्पातून प्रत्यक्षात वीजनिर्मिती झाली असती, आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे या वीजेचा दर प्रति युनिटला १.२५ रुपये एवढा राहिला असता. सरकारने मंडळाच्या वीज निर्मिती प्रकल्पांची वेळीच उभारणी केली असती तर आज वीजेच्या बाबतीत महाराष्ट्र स्वयंपूर्ण झाला असता आणि एन्रॉनची वीज घेण्याचेही कारण उरले नसते.

एन्रॉन कंपनीचीच आवश्यकता होती का ?

या प्रकल्पासाठी एन्रॉन कंपनीचीच निवड का करण्यात आली हे एक गूढच आहे, कारण एन्रॉन कंपनीने अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाची कोणतीच ऑफर दिली नव्हती, तसेच प्रकल्पाच्या उभारणीचा दर ठरविताना जगात सध्या कोणते दर चालले आहेत याचा विचार देखील केला गेला नव्हता. इतर कंपन्यांच्या दराचा विचार न करता घाईघाईतच हा निर्णय घेतला गेला. एन्रॉनचाच इंग्लंड मधील याच क्षमतेच्या, अशाच तंत्रज्ञानाच्या प्रकल्पाला दोन कोटी रुपये प्रति मेगॅवॅट दर, तोच आपल्याला चार कोटी रुपये प्रति मेगॅवॅट का ? तसेच १९९६ मध्ये 'विशाखापट्टणम' येथे गॅस पॉवर कार्पोरेशनने गॅसवर आधारित प्रकल्प उभारला. या प्रकल्पापासून १.७५ कोटी रुपये प्रति मेगॅवॅट या दराने वीज मिळाली. एन्रॉनचे अधिकारी भारतात आले व त्यांनी दिल्ली, मुंबई व दाभोळ असा तीन दिवसांचा दौरा केल्यानंतर मिळालेल्या माहितीवरून महाराष्ट्र सरकारने एन्रॉन कंपनीशी नऊ हजार कोटी रुपयांच्या प्रकल्पासाठी सहमती करार (MOU) केला. अशा रीतिने केवळ तीनच दिवसात इतर बाबींचा विचार न करता वीज निर्मितीसाठी एन्रॉन कंपनीशी करार

करण्याची भारताला खरंच तातडीची आवश्यकता होती का ?

संपूर्ण महाराष्ट्रात सध्या वीजेचा प्रचंड तुटवडा भासत असून राज्यभर जनतेतून प्रक्षोभ निर्माण झालेला आहे. तथापि १४४४ मेगॅवॅट वीज निर्मिती क्षमतेच्या बहुचर्चित एन्रॉनच्या दुसऱ्या टप्प्याची गरज आहे किंवा नाही यासंदर्भात सेंट्रल इलेक्ट्रिसिटी ॲथोरिटीला सर्व्हे करण्यास सांगितले. त्यांच्या माहिती नुसार १२००० मेगॅवॅट एवढी महाराष्ट्राची वीजेची गरज आहे. युती सरकारने महाराष्ट्राच्या गरजेचा हा आकडा १६.००० मेगॅवॅट इतका फुगवला व महाराष्ट्राची वीजेच्या गरजेची अनिवार्यता सिद्ध केली. त्यामुळे वीज मंडळ आणि प्रक्षुब्ध जनता यांच्यामध्ये संघर्ष होवून एन्रॉनसारख्या खाजगी कंपनीला वीजनिर्मितीसाठी आमंत्रित करण्यात आले.

औद्योगिक प्रगती साधायची असेल तर वीजेचा दर कमीत कमी असणे आवश्यक आहे. एन्रॉनचा करार करताना या गोष्टींचा विचार केल्याचे दिसून येत नाही.

एन्रॉनने मूळ घोषित केलेला वीजेचा प्रति युनिट दर १.८५ पैसे त्याचे काय झाले आहे हे समजत नाही. तसेच अपांरपारिक ऊर्जा स्त्रोत उदा. सौरऊर्जा, पवनऊर्जा, बगॅसपासून होणारी वीजनिर्मिती याकडे सोयीस्कर रित्या दुर्लक्ष करण्यात आले.

ऊर्जा-निर्मितीची पर्यायी उपाययोजना

एन्रॉन प्रकल्प हा प्रयोग फसल्याचे राज्यकर्त्यांच्या लक्षात आल्यानंतर त्यांचे डोळे उघडले. आणि पर्यायी वीजनिर्मितीसाठी प्रयत्नशील राहिले पाहिजे. अशी अवस्था निर्माण झाल्यावर वीजनिर्मितीसाठी सरकार साखर कारखान्यात निर्माण होणाऱ्या गॅसवर भर देणार आहे. बगॅसपासून महाराष्ट्राची एक हजार मेगॅवॅट इतकी वीज निर्मितीची गरज भागू शकते. मग असा प्रश्न निर्माण होतो की, बगॅसपासून वीजनिर्मिती होवू शकते याचे तंत्रज्ञान माहिती होते तर एन्रॉनकडच्या परदेशी तंत्रज्ञानाकडे धाव घेण्यापूर्वी बगॅसची क्षमता पूर्णपणे का वापरली गेली नाही ?

एन्रॉन कंपनीची नुकसान भरपाई

एन्रॉन प्रकल्पाच्या आवश्यकतेच्या बाजूने विचार करावयास गेल्यास सध्या महाराष्ट्रात वीज टंचाईचा प्रश्न गंभीर बनला आहे. वीजेची मागणी जास्त व प्रत्यक्ष पुरवठा कमी यामुळे मोठ्या प्रमाणात भार-नियमन केले जात आहे. त्यामुळे सर्वसामान्य शेतकरी, उद्योजक तसेच सर्वसामान्य नागरिक त्रस्त झाले आहेत. एकीकडे पूरेशी वीज मिळत नसताना, दुसऱ्या बाजूला एन्रॉन वीज-प्रकल्पच रद्द करावा अशी मागणी जोर धरु लागली आहे. प्रकल्प रद्द केल्यास त्यापोटी द्यावी लागणारी भरपाई सोसण्याची आर्थिक ताकद महाराष्ट्राकडे आहे का ? हे मुद्दे गांभीर्याने विचारात घेण्याची गरज आहे. एन्रॉनच्या विजेचा दर न परवडणारा असल्याने या प्रकल्पाचा फेरविचार करण्याची आवश्यकता आहे. एकूण विजेच्या ८५% वीज खरेदी केली पाहिजे. त्यापेक्षा कमी वीज घेतल्यास कमी होणाऱ्या प्रत्येक टक्क्यामागे एक कोटी याप्रमाणे शासनाने भरपाई दिली पाहिजे अशी तरतूद संबंधीत करारात आहे.

राज्यातील वीजवितरणामधील त्रुटी

सध्या राज्याला तीव्र वीजटंचाईला सामोरे जावे लागत आहे. या तीव्र वीज टंचाईमुळे एक लाख नव्वद हजार शेती पंपांचे वीज जोडाचे काम लांबणीवर पडले आहे. तसेच एक लाख सत्तर हजार ट्रान्सफॉर्मर पैकी सत्तावीस हजार बिघडलेले आहेत. त्यामुळे संबंधीत भागातील लोकांना नियमित वीज पुरवठा मिळू शकत नाही आणि बिघडलेल्या ट्रान्सफॉर्मरचा अतिरिक्त ताण इतर ट्रान्सफॉर्मवर पडत आहे. विजेच्या एकूण

उत्पादनापैकी १०% वीज चोरीला जाते, २१% विजेची गळती होते म्हणजेच जवळजवळ ३०% हून अधिक विजेची किंमत मंडळाला मिळतच नाही. ही एकूण परिस्थिती बदलण्यासाठी वीजमंडळाला कमीत कमी तेराहजार कोटी रुपयांची आवश्यकता आहे. पर्यायी व्यवस्थेसाठी लागणारे हे भांडवल कसे उभारायचे हे मंडळासमोरील जणू एक आव्हानच आहे.

एन्रॉनप्रकल्प बंद केल्यास होणारे दुष्परिणाम

एन्रॉनच्या विजेचा दर प्रति युनिट ७ रुपये ८० पैसे आहे. या विजेचे दरमहा बिल जवळपास दीडशे कोटी रुपये आहे. करार करत असताना एन्रॉनचे दर डॉलर व रुपया यांच्या विनिमय दरावर आधारित आहेत. डॉलरच्या तुलनेत रुपयाची किंमत घसरतच असल्यामुळे ज्यादा वीज बिल भरावे लागते. या प्रकल्पासाठी लागणारे नॅफ्था हे इंधन परदेशातून आयात केले जाईल, असे करारात नमूद केले आहे. त्यामुळे उत्पादन खर्च वाढत आहे. या सर्व गोष्टींचा परिणाम आपल्या देशाच्या आर्थिक व्यवस्थेवर झाल्याशिवाय राहणार नाही. एकूणच काय तर एन्रॉनची वीज महागडी असल्यामुळे एन्रॉनचा करारच रद्द करण्यात यावा, अशी मागणी जोर धरु लागली आहे. परंतु एन्रॉनचा पहिल्या व दुसऱ्या टप्प्यातील करार रद्द केल्यास सुमारे वीसहजार कोटी रुपयांची नुकसान भरपाई द्यावी लागेल आणि केवळ दुसरा टप्पा रद्द करण्याचा निर्णय घेतल्यास किमान १४,००० कोटींची नुकसान भरपाई द्यावी लागेल. याखेरीज न घेतलेल्या वीजेची भरपाई म्हणून कोट्यावधी रुपये मोजावे लागतील. एवढी रक्कम उभी करणे हे महाराष्ट्र सरकारच्या आवाक्याबाहेरचे आहे.

एन्रॉन प्रकल्प चालू ठेवल्यास होणारे दुष्परिणाम

एन्रॉन प्रकल्प रद्द न करता तसाच चालू ठेवून प्रमाणित वीजेपेक्षा कमी वीज घ्यायची असे ठरविल्यास दरमहा सुमारे ९७ कोटी रुपयांची नुकसान भरपाई कंपनीला द्यावी लागेल.

अशा रितीने करार मोडीत काढणे किंवा तसाच चालू ठेवणे हे दोन्ही पर्याय राज्याला आर्थिक संकटात लोटणारे आहेत.

एकूण उपाययोजना

एन्रॉनचा करार रद्द करण्यात यावा असा आग्रह धरण्याऐवजी पर्यायी उपाययोजना कशी करावी यांकडे अधिक लक्ष देणे गरजेचे आहे. एन्रॉनच्या प्रकल्पात सध्या नॅफ्था वापरला जातो. त्याऐवजी द्रवरुप नैसर्गिक वायूचा उपयोग केल्यास वीजेचा दर खाली येईल. तसेच मोठ्या उद्योगांनी एकत्र येऊन त्यांना आवश्यक असलेली वीज निर्माण करण्यासाठी प्रयत्न करावेत. उपलब्ध वीजेचा कार्यक्षम वापर करावा. उद्योगांसाठी आणि शेतीसाठी वीज वापराच्या वेळा संतुलित कराव्यात.

या करारास जागतिक बँकेचा विरोध पहिल्यापासून होताच. पाकिस्तान आणि इंडोनेशिया यांनी फेटाळलेला हा करार भारताने कसा स्वीकारला हा एक प्रश्नच आहे. नॅफ्थाचे दर सध्या उतरलेले आहेत. ३०४ डॉलर प्रतिटन वरुन १०० डॉलर पर्यंत त्याचा दर खाली आलेला आहे. शिवाय नॅफ्था हे इंधन परदेशातून न मागवत IOC कडून मागविण्यात यावे असा करार दाभोळ पॉवर कंपनी व MSEB यांच्यामध्ये करण्यात आला. नॅफ्थाचे आंतरराष्ट्रीय वितरक ग्लेन क्रो कंपनीकडून नॅफ्था घेतला जात होता. त्यामुळे हा वीजेचा दर कमी होऊन ४ रु. २५ पैसे प्रति युनिट पर्यंत आणता येईल, असे एन्रॉन कंपनीने मान्य केले आहे. तरी देखील हा वीजदर आपल्या वीजदरापेक्षा जास्त आहे. अवास्तव वीजदर असूनही करार मान्य करणे ही शेतकऱ्याची शुद्ध फसवणूक आहे. एन्रॉन कंपनीने न्यूयॉर्कला याबाबत सर्व गुंतवणूकदारांची बैठक

बोलाविली आहे. त्याचाच परिणाम म्हणून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर लोकशाही आघाडी सरकारवर दबाव येण्याची शक्यता आहे.

सद्या महाराष्ट्र शासनाने केंद्राला विनंती केली आहे की, एन्रॉन प्रकल्प ताब्यात घ्यावा व महाराष्ट्र शासनास त्यातून मुक्त करावे. सर्व देशभर राज्यांच्या आवश्यकतेनुसार वीज दिली गेली तर केंद्राला वीज किफायतशीर पडू शकेल व हा प्रश्न सोडविण्यास मदत होईल. तसेच महाराष्ट्र राज्याच्या आवश्यकतेनुसार राज्य केंद्राकडून वीज घेईलच. एन्रॉन कंपनीने तयार केलेली सर्व वीज राज्यांच्या गरजेनुसार सर्व देशभर वापरली गेली तर नुकसान भरपाईचा प्रश्न उरणार नाही. नॅफ्था IOC कडून घेतल्याने एन्रॉनची वीज पूर्वीपेक्षा स्वस्तही पडेल व महाराष्ट्र राज्य आर्थिक अडचणीतून बाहेर येईल.

❑ ❑ ❑ ❑

(पान क्र. १३३ पासून पुढे चालू)

सध्या भारतात ११% वनांचे क्षेत्र आहे. शास्त्रीय दृष्ट्या ते ३३% असणे गरजेचे आहे. तसे ते नसल्यामुळे जमिनीची प्रचंड प्रमाणात धूप पाऊसाच्या पाण्यामुळे होते. ती धूप थांबवण्यासाठी पृथ्वीच्या पोटातील पाण्याचे प्रमाण वाढवण्यासाठी व ग्रीन हाऊस परिणाम कमी करण्यासाठी वनसंवर्धनाची गरज आहे. वरील तंत्राचा उपयोग करुन पृथ्वीच्या पोटातील पाण्याचे प्रमाण वाढवू शकतो. तसेच योग्य पाण्याच्या सिंचनासाठी ठिबक सिंचनाचा वापर केला पाहिजे.

पूर्वी कृषि विद्यापीठातील संशोधन, पंचायत समितीतील विस्तारीकरण व वितरण हे एकत्र आणण्याचे श्रेय सी. सुब्रह्मण्यम यांना द्यावे लागेल. सध्या ही तिन्ही क्षेत्रे स्वतंत्र काम करताना दिसत आहेत. ह्या तीन क्षेत्रांनी एकमेकांशी पूरक काम केले, संशोधकांनी शेतकऱ्यापर्यंत संशोधन पोहचविण्याची जबाबदारी उचलली तर दुसरी हरितक्रांती झाल्याशिवाय राहणार नाही त्याचबरोबर शेतीला पूरक असे व्यवसाय उदा. कुक्कुट पालन, मधुमक्षिका पालन, मत्स्य पालन इ. उत्पादक संपत्ती साधनाचा वापर करणे गरजेचे आहे.

हरितक्रांतीचे रुपांतर हावरटपणामुळे (ग्रीड) क्रांतीत झाले आहे. म्हणूनच गेल्या काही वर्षापासून आपल्याला सदा हरित क्रांतीची गरज आहे. ही सदाहरित क्रांती उपरनिर्देशित मार्गाचा अवलंब केल्यासच अस्तित्वात येऊ शकेल. किंबहुना ती आणल्याशिवाय तरणोपाय नाही.

❑ ❑ ❑ ❑

विभक्त विदर्भ

कु. सारिका पाटील, बी.ए - १
कु. कविता गचे, बी.ए - १
कु. नूतन नांगरे, बी.ए - १
मार्गदर्शक : प्रा.डी.एस्.थोरात
प्रा.व्ही.व्ही.शेवाळे

नोव्हेंबर २००० मध्ये भारतामध्ये नवीन तीन राज्ये अस्तित्वात आली. ती म्हणजे छत्तीसगड, उत्तरांचल, झारखंड (वनांचल) ही होय. केंद्रसरकारने त्या त्या राज्यातील राजकीय व्यक्तींची मागणी, लोकांच्या मागणीनुसार व प्रशासकीय सोयी साठी ह्या राज्याची निर्मिती केली आणि तीन नवी राज्ये अस्तित्वात आल्यानंतर स्वतंत्र विदर्भाच्या मागणीचा प्रश्न पुन्हा एकदा ऐरणीवर आला आहे. विदर्भावर खरोखरच अन्याय झाला आहे म्हणून ही मागणी पुढे आली की काही नेत्यांच्या राजकीय स्वार्थापोटी ही मागणी पुढे रेटली जाते आहे. याचा सारासार विचार मांडण्याचा प्रयत्न आहे. तसेच छोटी राज्ये पूरक की मारक याचाही विचार होईल.

१९५६ साली फाजल अली यांच्या अध्यक्षतेखाली राज्य पुनर्रचना आयोग नेमण्यात आला आणि भाषावार प्रांतरचना करावी अशी शिफारस त्या आयोगानी केली. त्यानुसार भारतामध्ये भाषेवर आधारित २२ राज्ये आणि ७ केंद्रशासित प्रदेश अस्तित्वात आले. त्यानंतरच्या काळात गोवा, मिझोराम व अरुणाचल प्रदेश राज्ये अस्तित्वात आली. त्यानंतरच्या काळात आणखी तीन राज्ये अस्तित्वात आली. सध्या मध्यप्रदेशातील छत्तीसगड, उत्तरप्रदेशातील उत्तरांचल व बिहारमधील झारखंड ही तीन नवी राज्ये निर्माण झाल्यामुळे राज्यांची संख्या २८ झाली आहे.

छोटी राज्ये निर्माण करुन आतापर्यंत काही हित साधले गेले आहे का ? याचाही आपणास विचार करणे आवश्यक आहे. हरियाणाचा अपवाद वगळता निर्माण झालेली इतर छोटी राज्ये आर्थिक, राजकीय संकटात आहेत व असुरक्षित आहेत. ईशान्य भागात निर्माण झालेल्या राज्यांचा विचार करता (उदा. अरुणांचल प्रदेश, मिझोराम, मेघालय) याचा फारसा विकास झाला नाही. हरियाणा हा मूळ पंजाबचा भाग असल्या कारणामुळे चंदीगड हे पंजाब व हरियाणा या दोन राज्यांचे एकच राजधानीचे ठिकाण असल्यामुळे नवीन राजधान्यांचा खर्च वाचला.

स्थानिक लोकांचा वेगळे राज्य असण्याचा जो काही असंतोष होता. त्याचे परिमार्जन व्हावे म्हणून केंद्रशासनाने या तीन नवीन राज्यांची निर्मिती केली. परंतु या राज्याला नवीन राजधान्या, विधान सभा, विधान परिषद, जिल्हाधिकारी कार्यालये इत्यादी जर सुस्थितीत आणावयाचे असेल तर प्रत्येक राज्याला १०० कोटी पेक्षा जास्त रक्कम लागते. त्यामुळे हे सर्व सुस्थिर होण्यासाठी किमान १० वर्षाचा कालावधी लागेल म्हणजे विकासासाठी केंद्राकडून येणारा सर्व पैसा ही कार्यालये स्थापन होण्यासाठी खर्च होणार आहे आणि मग तेथील स्थानिक लोकांचा विकास होण्याचे उद्दिष्ट निकालात निघेल.

छोटी राज्ये असावीत का नसावीत हा प्रश्न महत्वाचा नसून तेथील राजकीय नेतृत्व हे सर्व समावेशक, नि:स्वार्थी व देशहितानी सदा प्रेरित झालेले असेल तरच छोटी अथवा मोठी राज्ये आपला सर्वांगीण विकास करु शकतील, हे ऐतिहासिक सत्य आहे.

२० व्या शतकाच्या उंबरठ्यावर या तीन राज्यांची निर्मिती झाल्याबरोबर महाराष्ट्रातील स्वार्थी राज्यकर्त्यांना स्वतंत्र विदर्भ निर्मितीची स्वप्ने पडायला सुरुवात झाली व त्यामुळे हा प्रश्न ऐरणीवर येवून संपूर्ण

महाराष्ट्रभर त्याने खळबळ माजवून दिली आहे. भाजप हा पक्ष स्वतंत्र विदर्भाच्या समर्थनार्थ उभा आहे. तर काँग्रेस आणि शिवसेना त्याच्या विरोधात उभी आहे.

या प्रश्नाचा तटस्थपणे विचार करु या. स्वतंत्र विदर्भ जर निर्माण झाला तर अंदाजपत्रकात २८०० कोटीची तूट पडेल. या राज्याच्या तिजोरीत ३५% रक्कमेची भर ही फक्त मुंबई टाकते. तिथे साधन सामुग्री जमा करायला अडचण येते. तर एवढ्याशा विदर्भात जिथे साधनसामुग्री मोजकीच आहे. अशा ठिकाणी काय अवस्था होईल ? संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीसाठी १०५ हुतात्म्यांनी आपले बलिदान दिले त्या महाराष्ट्राची शकले करणे कितपत योग्य आहे ?

काही लोकांच्या मते छोट्या राज्यांची निर्मिती म्हणजे सत्तेचे विकेंद्रीकरण करणे हे होय, हे साफ चुकीचे आहे. विकेंद्रीकरणाचा अर्थ म्हणजे राज्यातील सगळ्यात शेवटचे म्हणजेच ग्रामपंचायत किंवा ग्रामसभा यांना प्रशासकीय आणि आर्थिक जादा अधिकार देणे होय. त्यामुळे राज्य छोटे असो अथवा मोठे असो, ग्रामपंचायतीला आर्थिक व प्रशासकीय अधिकार दिले की सत्तेचे विकेंद्रीकरण खऱ्या अर्थाने होते.

भाषा हे अत्यंत प्रभावी माध्यम आहे, की ज्यायोगे एकच भाषा असणारे जनसमुदाय एकाच प्रकारच्या संस्कृतीने एकमेकांशी एकसंग होतात व त्यातून एक बलदंड राज्य निर्माण होऊ शकते. विदर्भ हे पूर्वी मध्य प्रदेशात होते त्यावेळी त्यामध्ये ८३% मराठी भाषिक होते पण राज्यकर्ते अमराठी होते, म्हणून नागपूर करार झाला व त्यातील पहिला मुद्दा म्हणून विदर्भ हे महाराष्ट्रास जोडले गेले अशा रितीने भाषेचा धागा पकडून विदर्भ हा महाराष्ट्राचा अविभाज्य भाग झाला.

नागपूर कराराचा दुसरा मुद्दा म्हणजे लोकसंख्येनुसार त्यांना पैसे मिळाले पाहिजेत. विदर्भाची लोकसंख्या त्यावेळी २३% म्हणजे बजेट मधील २३% पैसे विदर्भाला देणे आवश्यक आहे. वस्तुस्थिती मध्ये मात्र विदर्भाला बजेटच्या २७% पासून ३४% पैसे मिळाले आहेत. इतकेच काय महाराष्ट्रात एकूण पदाच्या ३५% पदे ही विदर्भातील लोकांनी भरली आहेत. या सर्व लोकांचा पगार ४५ कोटी रुपये होतो, ही रक्कम उभी करणे विदर्भाला तसे अशक्य आहे.

मोठी राज्ये झाली की प्रशासकीय पक्षपात होत नाही. मोठे मोर्चे आले तरी मंत्रालयाच्या निर्णयामध्ये कोणताही फरक पडत नाही. पण छोटी राज्ये असतील तर बऱ्यापैकी विराट मोर्चे आणून मंत्रालयातील निर्णय बदलायला वेळ लागणार नाही.

छोटी राज्ये निर्माण झाली की ती सुरुवातीला केंद्रावरच अवलंबून असतात. तेव्हा केंद्र त्याला अनुदानाच्या आधारे स्वत:च्या नियंत्रणाखाली काही वर्षे ठेवू शकते. एकदा ती राज्ये स्वयंपूर्ण झाली की केंद्र आणि राज्य यांच्या संबंधात अनेक प्रश्न उभे राहू शकतात.

डॉ. श्रीकांत जिचकार यांच्या मते नोकर वर्गाचा पगार देण्याची क्षमता विदर्भाकडे नाही. कोणत्याही सामूहिक संस्थेने ३०% रक्कम ही प्रशासनावर व ७०% रक्कम ही उत्पादन विकासावर खर्च करणे आवश्यक आहे. सध्या महाराष्ट्र सरकारच्या उत्पादनातील ७३% रक्कम ही प्रशासनावर खर्च होते. नवीन निर्माण झालेली राज्ये ही सक्षम आहेत का ? याचा विचार प्रथम व्हावा व मगच विदर्भाच्या मागणीचा प्रश्न निर्माण करावा ?

संयुक्त महाराष्ट्र निर्मितीला आज ४० वर्षे पूर्ण झाली. विदर्भाने तीन मुख्यमंत्री महाराष्ट्राला दिले. त्यापैकी वसंतराव नाईक हे विदर्भाचे १२ वर्षे मुख्यमंत्री होते. मग विदर्भाचा विकास का झाला नाही ? हा प्रश्न समोर उभा राहतो. पश्चिम महाराष्ट्रासारख्या प्रदेशाला केवळ नेतृत्व होते म्हणून प्रगती केली असे म्हणणे योग्य नाही. या उलट तेथे नैसर्गिक सोयी सुविधा आहेत. त्यामुळे ते प्रगती करु शकले त्याच प्रमाणे विदर्भाने

(पुढील मजकुर पान क्र १४३ वर)

जागतिकीकरण आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

दत्ता पवार, बी.कॉम. भाग ३
मार्गदर्शक - प्रा. राजेंद्र कुंभार

''जागतिकीकरण म्हणजे अर्थव्यवस्थेला बंदिस्ताकडून मुक्ततेकडे नेणारे आर्थिक धोरण होय.''

जागतिकीकरणातून जगातील इतर राष्ट्रांशी सहज आर्थिक समन्वय साधण्याचा प्रयत्न होतो, उदार आर्थिक संबंध निर्माण होतात. तंत्रज्ञान, भांडवल व इतर साधनसामुग्री यांचे हस्तांतर होते. संशोधन आणि विकासाचा लाभ सर्वच राष्ट्रांना मिळतो. राष्ट्रातील उत्पादनक्षमता, कार्यक्षमता आणि उत्पादन यात जलद वाढ होते.

जागतिकीकरणाची कारणे

स्वातंत्र्य पूर्व काळात मागणी एवढेच उत्पादन असावयाचे. परंतु स्वातंत्र्यानंतरच्या कालावधीत मागणीपूर्व उत्पादन वाढले. विशेषत: युरोप आणि अमेरिका यांच्याकडे अधिक प्रमाणात उत्पादन, श्रमशक्ती आणि अतिरिक्त भांडवल संपत्ती वाढली. कारण त्याच्याकडे श्रमशक्तीच्या बाबतीत अफ्रिकन निग्रो लोकांची गुलामगिरी होती. त्यामुळे सहाजिकच त्यांची श्रमशक्ती चांगली होती. शिवाय वसाहतवादी राष्ट्रे असल्यामुळे इतर वसाहती मधील संपत्ती आणि तेथील उपलब्ध कच्चामाल यांचा त्यांनी पुरेपूर वापर करुन घेतला. त्यामुळे त्यांच्याकडे अतिरिक्त उत्पादन वाढले आणि त्यातच दळणवळणाच्या सुधारणा झाल्या. सर्व सोयी उपलब्ध झाल्या. वहातुकीची सोय वाढली. आणि जग एक लहान खेडे बनले. त्यामुळे ग्राहक व उत्पादक जवळ आले. इकडे विकसनशील देशांची क्रयशक्ती वाढली, नोकरशाही वाढली, त्यांचे उत्पादन राहणीमान दर्जा उंचवला आणि सहज त्याच्याकडे प्रगत राष्ट्रांची नजर ओढली गेली. त्यांना आपल्याकडील अतिरिक्त उत्पादनासाठी एक चांगल्या प्रकारची हुकुमी बाजारपेठ निर्माण झाली. त्यांनी त्या दृष्टिने पावले टाकण्यास सुरुवात केली. अनेक आंतरराष्ट्रीय करार करुन अनिष्ट स्पर्धा करण्यापेक्षा एकच करार असावा यासाठी एप्रिल १९९४ मध्ये गॅट करार करण्यात आला. त्यात मुख्यत: शेती विषयक करार झाला. त्यात प्रामुख्याने तीन भाग आहेत. १) आयात शुल्क २) कृषी क्षेत्राला मिळणारे अंतर्गत सहाय्य ३) निर्यात अनुदान.

या गॅट कराराचा उद्देश विकसित देशातील अतिरिक्त उत्पादनाला जास्त लोकसंख्या असलेली कायदेशीर हुकमी बाजारपेठ मिळवून देणे, हा आहे. प्रगतशील राष्ट्रे विकसनशील देशावर मालाचा दबाव टाकू पहात आहेत. या प्रकारात तंत्रज्ञान व वस्तूंचा महापूर येणार आहे. या महापूराच्या लोंढ्याखाली स्थानिक उद्योग आणि स्थानिक शेती गुदमरुन जाण्याची भिती निर्माण झाली आहे.

शेतीवरील परिणाम

आपणाला जागतिकीकरण परिणाम पाहण्यासाठी भारतीय शेती आणि प्रगतीशील राष्ट्रांची शेती यांची थोडीशी माहिती घ्यावी लागणार आहे. ती म्हणजे १) पाश्चात्य शेती ही मानवी श्रमाच्या सहाय्याने केली जाते व त्या शेतीचा उद्देश हा नफा मिळवणे हा आहे व आपली शेती ही मानवी श्रमावर आधारलेली आहे. आपल्या शेतीचा उद्देश नफा मिळवणे नाही तर माणसे जगविणे हा आहे. त्याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे अलीकडे सोयाबीन हे नगदी पीक होय. मध्यप्रदेशातील शेतकऱ्यांनी कडधान्याचे उत्पादन कमी करुन पैशासाठी सोयाबीनचे पीक घेतले व त्याचा परिणाम

म्हणून माणसाच्या विशेषत: शेतकऱ्यांच्या आहारात कडधान्याचे प्रमाण कमी झाले. व तेथील शेतकऱ्यांची काम करण्याची शक्ती कमी झाली व तेथे कुपोषणाचे प्रमाण वाढले. २) आधुनिक तंत्रज्ञानाने केली जाणारी शेती व पारंपारिक शेती यांच्यात विषमता आहे. आधुनिक शेतीमुळे शेती क्षेत्राला मोठ्या प्रमाणात बेकारी वाढते आहे. आपली शेती श्रमप्रधान शेती आहे. त्यामुळे बेकारी वाढण्याची शक्यता कमी आहे. ३) आपल्या देशात हाराट्रॅकी (हायब्रीड बियाणे, रासायनिक खते आणि ट्रॅक्टर याचा वापर) या पध्दतीतून तयार होणारा माल आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत चालत नाही. आपली साखर परदेशात चालत नाही, कारण ती तयार करताना त्यात सल्फरचा वापर होतो. आपली द्राक्षे ही कीटकनाशकाच्या वापरापासून तयार होतात. म्हणून जागतिक स्पर्धेत चालणार नाहीत. ४) पाश्चात्य शेती ३ एम (M) या तत्वावर आधारलेली आहे. अर्थात Mono-culture, Mechanisation, Monopoly होय.

विकसनशील देशातील शेती ही जैव विविधता, पध्दती विविधता आणि हवामान विविधता या तत्वावर आधारलेली आहे.

गॅट करारामुळे ''विक्रीसाठी उत्पादन'' ही संकल्पना रुंद होईल. भारतातील विविध कडधान्ये नष्ट होतील. ज्याप्रमाणे ज्वारीमध्ये कार, गुंडी, मालदांडी हे प्रकार नष्ट होवून आता हायब्रीड आले. तसेच आता नवीन पीक येण्याची शक्यता आहे. आणि त्यावर कीड पडली की खायची पंचाईत झाल्याशिवाय राहाणार नाही. ५) आपल्या शेतीसाठी भांडवलाची कमतरता आहे त्यामुळे आपल्या शेतीचे प्रमाण ६६% वरुन फक्त २५% पर्यंत कमी झाले आहे. आपण पारंपारिक पध्दतीने जैविक खतांचा वापर करुन आपली जैव विविधता जपली तर एक वेळ अशी येईल की स्वादासाठी आपले उत्पादन जगभर प्रसिध्द असेल.

लघुउद्योगावरील परिणाम –

प्रामुख्याने आपल्याकडे दोन प्रकारचे लघुउद्योग आढळतात १) नागरी (शहरी) २) ग्रामीण. शहरी उद्योग जवळजवळ ९०% बंदच आहेत. याला कारण म्हणजे जागतिक मंदी आणि आता सध्या सर्वत्र माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे. त्यामुळे सर्व भांडवल गुंतवणूक त्या क्षेत्रात झाली आहे. लघुउद्योग क्षेत्र आजारी आहे. असे आजारी असणारे क्षेत्र जागतिक स्पर्धेत परदेशी लघुउद्योगाच्या स्पर्धेत टिकेल काय ? नाही टिकणार. कारण त्याना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ, डिझाईन, नाविन्य यांचे ज्ञान नाही. त्याचे शिक्षण देण्याची सोय ही आपल्या देशामध्ये नाही. ६६% लोकांची क्रयशक्ती खालावलेली आहे, तर २७% लोकांची उणे 'अर्थात दारिद्रय रेषेखालील आहे. त्यामुळे जे लघुउद्योग स्थानिक साधन सामुग्रीवर व स्थानिक कौशल्यावर आधारलेले आहेत. ते पूर्णपणे कोसळलेले आहेत. कुंभार, चांभार, सुतार, लोहार, कोळी, साळी यांच्या जागा आता यांत्रिक उत्पादनाने घेतली आहे. त्यामुळे ग्रामीण उद्योग आणि कौशल्यपूर्ण उद्योग जागतिक स्पर्धेत टिकणार नाहीत.

रोजगारावरील परिणाम

आपल्याकडे व्यापारांच्या वस्तूंचे जागतिकीकरण झालेले आहे. रोजगारांचे जागतिकीकरण झालेले नाही. विशेषत: २.२९.००.००० भारतीय लोक परदेशात विविध सेवांमध्ये आहेत पण भारतातील ६० कोटी अशिक्षित, अकुशल, रोजगारायोग्य बेरोजगाऱ्यांचा प्रश्न आहे. या बेरोजगाऱ्यांची निर्यात करण्याची सोय जागतिकीकरणात केलेली नाही. त्यामुळे पुढील काही वर्षात भारत (विकसनशील देश) आर्थिकदृष्ट्या महासत्ता बनेल पण जगात सर्वात जास्त गरिबांचे तांडे असणारा जास्तीत जास्त गुन्हेगार असणारा एक श्रीमंत देश म्हणून ओळखला जाईल. जेथे बहुसंख्य लोकांना सरकारच्या किंवा स्वयंसेवी संस्थांच्या किंवा UNO च्या अनुदानाच्या भिके वर जगावे लागेल. भारतात

नवीन जगप्रसिध्द कंपन्यांच्या गाड्या आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्याची उत्पादने, गुळगुळीत रस्ते वापरले जातील. खेड्यामधून उजाड झालेली शेती, हाडे निघालेली जनावरे आणि UNO च्या ब्रेडच्या गाड्यामागे पळणारे भारतीय लोक असे चित्र दिसेल.

तात्पर्य, भारताने विकसनशील व मागास देशांचा गट करावा. त्यांचे नेतृत्व स्वीकारुन एक समर्थ असा पर्याय उभा करुन गॅट करारातून बाहेर पडण्याच्या धमकीचा वापर करुन आपल्या उत्पादनास आवश्यक असणाऱ्या सवलती पदरात पाडून घ्याव्यात. जागतिक पेटंटचा कायदा झुगारुन भारतीय पेटंटचा फायदा घ्यावा.

इजिप्तचे आर्थिक सल्लागार समीर अमीन यांनी म्हटल्याप्रमाणे गॅट कराराला समांतर अशी अविकसित आणि विकसनशील देशांची वेगळी व्यापार संघटना आणि नोणनिधी अस्तित्वात आणावीत व वेगळी जागतिक बँक उभी करण्यात पुढाकार घ्यावा. जेणेकरुन युरोपीय आणि अमेरिकन हुकुमशाहीला आव्हान देणारे समांतर आर्थिक साम्राज्य उभे राहू शकेल.

❑ ❑ ❑ ❑

(पान क्र. १४० पासून पुढे चालू)

आपल्या नैसर्गिक साधन संपत्तीच्या आधारे विशेषत: कापसाचे पीक प्रति हेक्टर १५ क्विंटल का येत नाही ? यावर उपाय योजना केली तर महाराष्ट्राने दिलेल्या ३५% आर्थिक मदतीवर भरपूर विकास करता येईल. याचा अर्थ राजकीय अनिच्छेपोटी विदर्भाची प्रगती होऊ शकली नाही, असे दुर्देवाने म्हणावे लागेल.

वरील समस्येकडे पाहिले असता विदर्भ महाराष्ट्रातून वेगळा काढण्याच्या संदर्भात जी मते व्यक्त केली आहेत, ती सर्व समावेशक नाहीत. किंबहुना विदर्भाच्या सर्व जनतेची ही मागणी आहे असेही नाही. मात्र तसे केवळ भासविले जात आहे. वस्तुत: काही राजकीय लोकांच्या महत्वाकांक्षेपोटी, स्वार्थापोटी हा प्रश्न सतत मांडला जात आहे, हे योग्य नाही. वेगळ्यानि विभक्त विदर्भाच्या समर्थनासाठी दिली जाणारी आकडेवारी दिशाभूल करणारी आहे. त्यासाठी अवघ्या महाराष्ट्राला वेठीस धरण्याचे कारण नाही. म्हणून विदर्भासह महाराष्ट्र असणेच सदैव स्वागतार्ह आहे.

❑ ❑ ❑ ❑

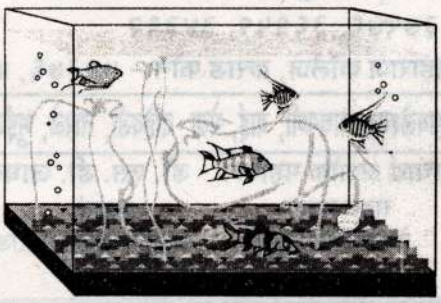

KIIT C-DAC

सुवर्णसंधी

सी-डॅक पुणे व रयत शिक्षण संस्था, सातारा यांचे विद्यमाने

डॉ, कर्मवीर भाऊराव पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फरमेशन टेक्नॉलॉजी सातारा यांचे वतीने

विद्यार्थी, शासकीय अधिकारी, कर्मचारी, व्यायसायिक, नागरिक, गृहिणी यांचेकरिता संगणक प्रशिक्षण वर्ग.

- डिप्लोमा इन इन्फरमेशन टेक्नॉलॉजी (D.I.T.) कालावधी १० आठवडे. बॅचेस-२० एप्रिलपासून सुरु.
- ॲडव्हान्स डिप्लोमा इल इन्फरमेशन टेक्नॉलॉजी (A.D.I.T.) कालाधवी ६ महिने २२ मेपासून सुरु.
- प्रिडॅक कालावधी (Pre-DAC) २ महिने.
- कोडॅक (Co-DAC) ३ वर्षे (Termwise Certificate) - १० जुलैपासून बॅचेस सुरु.
- Special course of Internet कालावधी १ आठवडा - १ एप्रिलपासून बॅचेस सुरु.

वैशिष्ट्ये

☞ LCD PROJECTOR चा वापर करुन प्रशिक्षण.
☞ Tata Mc-Graw Hill च्या इंग्रजी मराठी नोट्स.
☞ २४ तास इंटरनेट उपलब्ध.

अधिक माहितीसाठी खालील ठिकाणी संपर्क साधावा.

- डायरेक्टर, डॉ.कर्मवीर भाऊराव पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फरमेशन टेक्नॉलॉजी,
- यशवंतराव चव्हाण इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स परिसर, सातारा फोन-३७९७६, ३६१५१, ३४३९२
- सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड फोन - ७२३७६, ७१३४६

उपकेंद्रे : कोरेगांव, महाबळेश्वर, पाचगणी, वाई, मेढा, दहिवडी, तारळे, भुईंज, वडूज, फलटण, कोयनानगर

डॉ. पी. एन. माने	प्राचार्य अशोक महादार	डॉ. एस. डी. जाधव	प्रा. प. रा. आर्डे
सचिव	सहसंचालक	प्राचार्य	को-ऑर्डिनेटर
रयत शिक्षण संस्था,	के.आय.आय.टी.	स.गा.म.कॉलेज, कराड	के.आय.आय.टी.
सातारा	सातारा		कराड

महाविद्यालयाची भौतिक व कलात्मक प्रगती दर्शविणारी ही काही प्रतिके

महाविद्यालयाच्या आवारात प्रवेश करताच दर्शन होते ते या महामानवाचे. सुमारे १ लाख रु. खर्चून तयार केलेला हा कर्मवीर पुतळ्याचा ग्रेनाईटचा चबुतरा

सुमारे ९ लाख रु. खर्चून बांधण्यात आलेली ही ३ वर्ग खोल्याची सुसज्ज इमारत (विज्ञान विभाग)

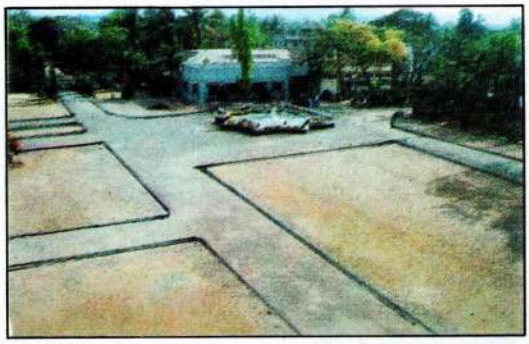

'पाऊल वाटा बनल्या पक्क्या सडका ।
महाविद्यालयाच्या परिसरातील या रस्त्यांचे
नुकतेच डांबरीकरण करण्यात आले

सुमनांची वैशिष्ट्यपूर्ण रचना केल्यास त्यांचे सौंदर्य अधिकच खुलते, कर्मवीर जयंती निमित्ताने आयोजित पुष्परचना स्पर्धेतील ही प्रथम क्रमांकाची कलाकृती

''धुंदी कळ्यांना धुंदी फुलांना
शब्दरुप आले मुक्या भावनांना''
पुष्पांची रांगोळीही आपणास मोहिनी घालते

''हातोमें मेहंदी रचाए जाएगी ।
कर्मवीर जयंती निमित्ताने आम्ही मेहंदी स्पर्धांचेही
आयोजन केले होते त्यातील प्रथम
तीन क्रमांकांच्या ह्या लक्षवेधक रचना

जिमखाना 'ड'

''इरादे नेक हो तो बडे से बडे सपने भी साकार होते है।'' आमच्या महाविद्यालयाची विद्यापीठ प्रतिनिधी कु. सीमा लाड हिला महाराष्ट्र शासनाने शिवछत्रपती पुरस्काराने सन्मानीत केले प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते तिचा सत्कार

क्रॉसकंट्री स्पर्धेतील आमच्या महाविद्यालयाचा अतुलनीय धावपटू अतुल पाटील मा.प्राचार्यांकडून चषक स्विकारताना

१०० व ४०० मी. अडथळा स्पर्धेत विभागीय पातळीवर जनरल चॅम्पियनशीप मिळविणारी आमच्या महाविद्यालयाची खेळाडू कु. राणी रैनाक प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते पारितोषिक स्विकारताना

अनेक क्रिडा शिक्षक घडविणारे क्रिडा आचार्य, शिवाजी विद्यापीठ क्रीडा विभाग प्रमुख मा. प्रा. पी. आय मस्कर उपस्थितांना मार्गदर्शन करतांना

''न्यायाची चाड व अन्यायाची चीड'' सदैव बाळगणारे आमच्या महाविद्यालयाच्या स्थानिक सल्लागार समितीचे सदस्य व या समारंभाचे अध्यक्ष मा. ॲड. रविंद्र केशवराव पवार आपले विचार मांडताना

आमच्या महाविद्यालयांची सुवर्णकन्या कु. सीमा लाड हिला शिवछत्रपती पुरस्कार जाहीर झाल्यावर तिचे मा. प्राचार्यांनी महाविद्यालयातर्फे हार्दिक कौतुक केले.

प्रिंट ओम,सातारा-३४०४९/३